

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการถอดความรู้โครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
บนเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม

โดย

ยุพิน ประเสริฐพรศรี และ พรชัย บริบูรณ์ตระกูล

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สัญญาเลขที่ RDG60M0025

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการถอดความรู้โครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
บนเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม

คณะผู้วิจัย

ยุพิน ประเสริฐพรศรี และ พรชัย บริบูรณ์ตระกูล

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำ

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ฉบับนี้ จัดเป็นการนำเสนอผลการวิจัยของโครงการถอดความรู้โครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม เป็นงานวิจัยเพื่อถอดบทเรียนและความรู้ของการทำงานวิจัยในพื้นที่ผ่านโครงการวิจัยเด่น โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) เพื่อถอดองค์ความรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research; CBR) จากโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ในเชิงคุณค่าและประโยชน์ที่เกิดขึ้น ทั้งในระดับของบุคคล กลุ่มชุมชนท้องถิ่น และสังคม โดยสังเคราะห์กับมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม 2) เพื่อถอดองค์ความรู้พลังของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ก่อให้เกิดคุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบทและเงื่อนไขของโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ทั้งนี้ ทางโครงการฯและผู้ศึกษาได้ดำเนินงานเก็บข้อมูลในภาคสนาม เรียบเรียงเรื่องเล่าในพื้นที่ และบทวิเคราะห์ – บทสรุปของการศึกษาค้นคว้า

แรงบันดาลใจคณะผู้วิจัย ความสนใจของการมาทำงานวิจัยชิ้นนี้คือ ผู้ศึกษามีความเชื่อมั่นและความศรัทธาต่อมิติ ความหมายของคำว่า “จิตวิญญาณ” เพื่อการเรียนรู้/บ่มเพาะและการฝึกฝนตน ความหมายของคำนี้คือ การพัฒนาหรือ/ทำมิติของกาย จิต สังคมและปัญญาให้มีความงอกงามเพื่อเติมเต็มสิ่งที่ขาดหาย เพิ่มพูนสิ่งที่ยังไม่ได้เรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง และในแง่ของการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งไม่ใช่เพียงเพราะเพื่อการพัฒนาโลกด้านในของตนเองประการเดียว แต่เป็นไปเพื่อการช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว ของสังคม หรือเรามักจะเรียกกันว่า ทุกข์ทางสังคม เช่น ปัญหาด้านปากท้อง การเข้าไม่ถึงโอกาสทางการศึกษา ความไม่เป็นธรรมต่างๆ เป็นต้น เป็นการแสวงหา “ปัญญา” เพื่อการแก้ไขปัญหานั้นๆ ให้เป็นไปอย่างดีที่สุดหรือเป็นเครื่องมือเพื่อการต่อรองทางสังคม ทั้งนี้ นับเป็นโอกาสอันดีที่คณะผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าร่วมทำงานกับทางโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อการเก็บรวบรวมความรู้ไปจนถึงค้นหา “ความรู้ใหม่” อันเป็นรูปแบบที่มาจากของชุมชน/พื้นที่ในโครงการวิจัยเด่น เพื่อได้มาถึงข้อมูลเชิงประจักษ์

สิ่งที่มองเห็นสิ่งแรกคือ เชื่อว่า “ทุกคนมีปัญหาของการปฏิบัติ” และ “การมีประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้มาสร้างการเปลี่ยนแปลง” ซึ่งเป็นพลังแห่งการเรียนรู้และองค์ความรู้ที่มีอยู่แล้วในปัญญาของมนุษย์

แรงบันดาลใจประการถัดมาคือ การเชื่อมั่นในมิติของ “ประสบการณ์ในการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน” หมายถึง การมองเห็นถึงความสำคัญของปัญหาและการพยายามค้นหา “ปัญญา” เพื่อการปฏิบัติเพื่อตอบโจทย์บางอย่างของชีวิตและปากท้อง ก่อนจะมากันพบการเรียนรู้มิติชีวิตและจิตใจ ส่วนการเปลี่ยนแปลงภายในคือ การค่อยๆ เรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนตัวเองไปสู่มิติของความกล้าหาญ ความเข้าใจใหม่หรือองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่เข้ามาช่วยเติมพลังในตัวเอง ชุมชน ความสัมพันธ์

และการเรียนรู้เพื่อก่อประโยชน์ต่อตัวเองและสังคม นับว่าสิ่งเหล่านี้เป็นคุณค่าที่มีอยู่แล้วในชุมชน วิถีวัฒนธรรมไทย ความเป็นมนุษย์ ความสามัคคี ความร่วมมือระหว่างกัน ล้วนเป็นชุดคุณค่าที่สำคัญในสังคมไทย ที่มาพร้อมกับการอยู่ร่วมกันในสังคม เมื่อต้องประสบทุกข์ร่วมกันของชุมชน/สังคม

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า “การค้นพบองค์ความรู้ใหม่” จากข้อสังเกต/ข้อสะท้อนจากงานวิจัยและการลงพื้นที่ปฏิบัติการภาคสนาม โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ ภายใต้อารมณ์สัมพันธอันดี จากการที่ได้เข้าไปสัมผัส การสังเคราะห์ข้อมูล ขั้นตอนเชิงเอกสาร เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนา รวบรวมประเด็นที่น่าสนใจต่อแง่มุมของการเรียนรู้ในพื้นที่ เพื่อไปสู่การพัฒนาชีวิต/จิตวิญญาณของคนในพื้นที่อันมีอัตลักษณ์เฉพาะที่ ให้เป็นแง่มุมของแบบอย่างในการเรียนรู้และพัฒนาต่อ

คณะผู้วิจัย

บทสรุปผู้บริหาร

การดำเนินโครงการถอดความรู้โครงการวิจัยเด่นปี 2558-2559 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนเส้นทางบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดิงาม มีขอบเขตพื้นที่เป้าหมายใน 6 แห่ง ระยะ 10 เดือน ตั้งแต่วันที่ 15 กันยายน 2560 ถึงวันที่ 14 กรกฎาคม 2561 มีข้อค้นพบที่สำคัญจากแง่มุม 2 ประการคือ การเชื่อมโยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับมิติงานขับเคลื่อนจิตสำนึกกระบวนทัศน์ใหม่ที่ทำให้คุณค่าชีวิตและสังคมอย่างเป็นองค์รวม และการได้เข้าใจถึงสิ่งที่ก่อให้เกิดพลังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ช่วยให้เราเห็นถึงทางเลือกที่ในการพัฒนาการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการก้าวไปกับสังคมไทยได้อย่างมีพลังและมีคุณค่าความหมายต่อชุมชนท้องถิ่นต่อไป ดังนี้

1. “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น...เส้นทางที่มีความหมายในการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดิงาม”

จากข้อค้นพบของงานวิจัยที่ทำให้เราได้เห็นว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับงานสร้างสรรค์จิตสำนึกกระบวนทัศน์ใหม่ในมิติพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นเส้นทางที่มีแนวทางร่วมกัน โดยมีแนวทางสำคัญ 4 ด้าน คือ 1) ศรัทธา ซึ่ง “CBR เชื่อมมั่นในสติปัญญาของคนในชุมชน” 2) ประตุสู่การฝึกฝน ที่ให้ความสำคัญกับพลังของการรวมกลุ่มหรือการมีสังฆะและการรู้จักคิดหรือคิดเป็นนั่นเป็นส่วนของ “การเดินทางเข้าสู่สายป่านแห่งปัญญา” 3) กระบวนการฝึกฝน ที่นับว่า “CBR เป็นช่องทางให้คนและชุมชนท้องถิ่นได้ข้ามสะพาน...สู่ศักยภาพที่แท้” และ 4) จุดมุ่งหมาย ที่ได้เห็นว่า “CBR กับการสร้างแรงกระเพื่อมทางสังคม” ที่ช่วยให้บุคคลและชุมชนเข้าถึงความสุขและสังคมแห่งสันติสุขได้อย่างชัดเจน

1.1 เสริมองค์ความรู้ที่ลุ่มลึกจากมิติจิตสำนึกกระบวนทัศน์ใหม่ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถสานองค์ความรู้ที่เป็นชุมทรัพย์ทางภูมิปัญญาที่ลุ่มลึกอย่างน่าสนใจ จากมิติจิตสำนึกกระบวนทัศน์ใหม่ เพื่อมาสู่การเสริมรากฐานความเข้มแข็งและความยั่งยืนของกระบวนการขับเคลื่อนงานได้เป็นอย่างดี อาทิ การนำเรื่องโยนิโสมนสิการ มาเสริมกับเรื่องวิจิต การเชื่อมโยงและเข้าถึงความหมายในทางจิตใจที่ให้พลังความสุขและความเป็นหนึ่งเดียวกัน การออกแบบให้ชีวิตเป็นการฝึกฝนหรือการเรียนรู้ การทำงานกับมิติด้านลบของชีวิตและกลุ่ม ซึ่งจะทำให้เราเข้าใจอีกด้านของความเป็นมนุษย์ได้อย่างแท้จริง เช่น ความขัดแย้ง การหมดพลัง ความท้อแท้ ตัวตน เป็นต้น

1.2 สูตรผสม 3 มิติ Research + Development + Spirit (RDS) ช่วยให้การขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีมิติ 3 ด้านที่สำคัญ คือ ความกว้างที่เป็นการเปิดโลกทางปัญญาจากงานวิจัย ความต่อเนื่องที่เป็นการขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างงานพัฒนา และความลึกที่เน้นความเป็นองค์รวมของชีวิตและสังคมจากมิติจิตวิญญาณ ซึ่งจะเป็นพลังของการขับเคลื่อนที่แท้จริงในการเผชิญกับวิกฤติการณ์และให้ความหวังในการสร้างสรรค์สังคมและโลกขึ้นได้

2. “CBR คืบคลานอำนาจในการแก้ไขปัญหาและการสร้างสรรค์ให้กับชุมชน”

งานวิจัยค้นพบความหมายของกระบวนการ CBR ที่ช่วยคืบคลานอำนาจในการแก้ไขปัญหาและการสร้างสรรค์ชุมชนขึ้น ดังนี้ 1) พลังตัวบุคคลในทีมวิจัย 2) พลังการรวมกลุ่มเป็นทีมวิจัย 3) พลังภายในชุมชน 4) พลังภาคีเครือข่าย และ 5) พลังกระบวนการของ CBR เป็นที่หน้าสนใจว่า CBR ได้เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการพลิกฟื้นของพลังอำนาจขึ้นได้อย่างแท้จริง ขณะที่ทุกๆด้านมีคุณค่าและมีความหมายสำคัญที่ก่อประกอบให้พลังที่เกิดขึ้นขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหา ตลอดจนสามารถคงอยู่ต่อเนื่องในพื้นที่ชุมชนได้

2.1 เครื่องมือในการวิเคราะห์พลังการขับเคลื่อนงาน CBR โดยเป็นประโยชน์ช่วยเป็นเครื่องมือให้ทีมวิจัยใช้ในการคิดวิเคราะห์เพื่อประเมินพลังการขับเคลื่อนงาน CBR ในการดำเนินโครงการช่วงระยะต่างๆของพื้นที่

2.2 กรอบคิดการพัฒนาแนวทางการสร้างพลังการขับเคลื่อนงาน CBR เช่น การสร้างพลังภาคีเครือข่ายที่เป็นการทำงานร่วมของชุมชน ภาครัฐ และภาควิชาการ หรือ การเสริมพลังในตัวบุคคลของทีมวิจัย เป็นต้น

3. เสริมมิติสำคัญให้กับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จากมิติจิตสำนึกกระบวนการทัศน์ใหม่

3.1 สมดุลการเรียนรู้จากปัญญา 3 ฐาน: สมอง ใจ และมือ เติมมิติให้บุคคลได้กลับมาการสำรวจและใคร่ครวญภายในของชีวิต เนื่องจากการใช้ชีวิต/วิเคราะห์และพลัง CBR เข้าไปทำงานกับมิติด้านนอกของชีวิต ซึ่งถ้าหากปรับความสมดุลมาที่ฐานใน/หรือการสำรวจภายในด้วยการมีเครื่องมือของการเจริญสติและสร้างความรู้ตัวเพิ่มขึ้น จะเป็นช่องทางเอื้อให้ค้นพบปัญหาเรียนรู้ ไม่เพียงแต่แต่ใช้ความคิด/สมอง เติมเต็มความสมดุลของการเรียนรู้ ฐานกาย จิต เพื่อเตรียมกำลังเข้าสู่มิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่งดงามให้ลุ่มลึกขึ้น ด้วยการมีศิลปะ มิใช่เพียงศาสตร์ (ความรู้) ประการเดียว

3.2 สร้างปัญญาการเรียนรู้ในมิติของภาวนามยปัญญา พาคณและชุมชนเข้าสู่มิติของการศึกษาเรียนรู้ด้วยระดับของการเรียนรู้ใน “ภาวนามยปัญญา” อันเป็นวิถีแห่งพลังและภูมิปัญญาโบราณแต่ดั้งเดิมและมีแนวทางแบบสมาธิภาวนาในแบบพุทธศาสนาหรือถ้าเป็นศาสนาอิสลาม หรือคริสต์ศาสนาก็อาศัยคุณค่าที่เป็น “แก่นแท้” คือความดีงาม จริยศาสตร์ให้บุคคลมีศรัทธา/ความหวังพลังควบคู่กับการฝึกปฎิบัติปัญญา

3.3 ค้นหาความหมายของชีวิตจากโจทย์งานวิจัย การได้เข้าถึงคุณค่าและความหมายภายในตนเองของนักวิจัย นับว่ามีส่วนให้เกิดความรักและเชื่อมั่นในการฝึกฝนตนเอง โดยสอดคล้องกับเป้าหมายหลักของงาน CBR ที่ต้องการติดตั้งกระบวนการทางปัญญาให้ทีมวิจัยชาวบ้าน

ดังนั้นหากเสริมมิติการแสวงหาคคุณค่าส่วนชีวิตของนักวิจัยไว้ด้วยแล้ว น่าจะเกิดการส่งเสริมการเข้าถึงความเชื่อมั่นในการฝึกฝนตนจนเป็น “ท่าที่แห่งการเรียนรู้” ที่เชื่อมโยงให้ชีวิตของนักวิจัยมีความลุ่มประณีตยิ่งขึ้น

3.4 บุรณาการความเป็นเครือข่ายด้วยภาวะการนำร่วม การบูรณาการการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายในชุมชนท้องถิ่น มีส่วนเอื้อโอกาสอย่างมากในการใช้ศักยภาพของภาคีต่างๆ เช่น สถาบันการศึกษาที่มีจุดแข็งทางวิชาการ หน่วยงานภาครัฐที่มีต้นทุนงบประมาณและกำหนดนโยบาย การนำนวัตกรรมการบูรณาการการทำงานร่วมกันมาสู่การขยายผลจึงมีความน่าสนใจถึงความท้าทายของการขับเคลื่อนแนวทางนี้คือ การเผชิญกับวัฒนธรรมและโครงสร้างเชิงอำนาจซึ่งจำเป็นที่จะต้องมีการกระบวนการของการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายโดยบทบาทของโหนดที่จะเป็นตัวเชื่อมโยงและสร้างกระบวนการในการเรียนรู้และปรับตัวร่วมกันอย่างเท่าเทียม ที่สร้างให้เกิดบรรยากาศของการรับฟัง มิตรภาพในการเกื้อกูล เห็นและเคารพในคุณค่าของกันและกัน จนประสานเป็นภาวะของการขับเคลื่อนร่วมกันจากจุดเล็กๆ ขยายออกไป

3.5 การถ่ายทอดองค์ความรู้จากทักษะการเป็นกระบวนการ องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นทั้งที่สรุปออกมาอย่างเป็นระบบและที่ฝังในตัวนักวิจัย จะถือเป็นองค์ความรู้ที่มีพลัง ก็เนื่องด้วยเกิดความสามารถในการถ่ายทอด ซึ่งตรงกับบทประมวลผลในเรื่ององค์ความรู้ที่เกิดขึ้น ดังนั้นควรมีการจัดฝึกอบรมพื้นฐานของการเป็นกระบวนการให้กับทีมวิจัย เพื่อเกิดเป็นทักษะของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ซึ่งช่วยเพิ่มโอกาสในการจัดถ่ายทอดหรือเสริมศักยภาพให้กับคนภายในและขยายไปสู่ภายนอกชุมชนได้ดีมากยิ่งขึ้น อาทิ จัดอบรมถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่ จัดกระบวนการสำหรับคนมาศึกษาดูงาน เป็นกระบวนการรับเชิญเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กลุ่มที่สนใจ

แง่มุมที่ได้ค้นพบและข้อเสนอแนะเหล่านี้ อาจจะเป็นปฐมบทของการเดินทางต่อในเส้นทางที่กว้างขึ้นของเหล่านักวิจัยเพื่อท้องถิ่นสายพันธุ์ที่มีการใส่ส่วนผสมของ “S = Spirit” เข้าไป ซึ่งทีมวิจัยในโครงการนี้จัดจ่อและหวังเป็นอย่างยิ่งที่จะได้รับฟังถึงเรื่องราวจากแง่มุมต่างๆที่จะเกิดขึ้นในทีมวิจัยและในชุมชน

บทคัดย่อ

ในโครงการถอดความรู้โครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม มีวัตถุประสงค์ของการศึกษาคือ 1) เพื่อถอดองค์ความรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research; CBR) จากโครงการวิจัยเด่นปี 2558-2559 ในเชิงคุณค่าและประโยชน์ที่เกิดขึ้น ทั้งในระดับของบุคคล กลุ่ม ชุมชนท้องถิ่นและสังคม โดยสังเคราะห์กับมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม 2) เพื่อถอดองค์ความรู้ พลังของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ก่อให้เกิดคุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบทและเงื่อนไขของโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 โดยมีขอบเขตทางด้านเนื้อหาครอบคลุมประเด็นคือ คุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) พลังของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เกิดคุณค่าและผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่น (CBR) รวมถึงบทเรียนและข้อเสนอแนะที่เป็นการหนุนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จากขอบเขตพื้นที่เป้าหมายใน 6 แห่ง (โปรดดูหน้า 5)

การดำเนินงานและการเก็บรวบรวมเพื่อการประมวลผลของการวิจัยชิ้นคือ ใช้เครื่องมือในการรวบรวมสังเคราะห์จากเอกสารที่มีความเกี่ยวข้องจากงานวิจัยเด่น ปี 2558-2559 มีการลงพื้นที่ภาคสนามโดยใช้กระบวนการเรียนรู้แนวคิดปัญหาและการสัมภาษณ์กลุ่ม การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การจดบันทึกข้อสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานและประมวลผลเพื่อการตอบโจทย์คำถามของการวิจัย

ผลการศึกษาจากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า แต่ละพื้นที่ของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้รับเป็นโครงการวิจัยเด่นในปี 2558-2559 นั้นมีความคล้ายคลึงกันในบางประเด็นและมีบางประเด็นที่มีความแตกต่างหลากหลายกันไปในแต่ละบริบทของพื้นที่ในชุมชนท้องถิ่นนั้น ซึ่งคุณค่าในเชิงระดับความหมายของการเปลี่ยนแปลง/ปรับเปลี่ยน แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ได้เข้าไปหนุนเสริมตั้งแต่ในระดับของบุคคลกับประเด็นที่คล้ายคลึงกันคือ ระดับของพลังในด้านทัศนคติ มุมมองของการมองโลกวิสัยคิด ความภาคภูมิใจในการทำงาน มีศรัทธาต่อการทำงานของตนในระดับของการปฏิบัติเพื่อการรับรอง/การรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรของพื้นที่ชุมชน มีพลังในการพัฒนาตนเองที่เพิ่มพูนขึ้นจากต้นทุนของตนที่มีอยู่ มีการพัฒนาทางด้านจิตใจคือ การมีน้ำใจ การเสียสละ การช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน การแบ่งปัน ซึ่งเป็นด้านที่หนุนเสริมพลังภายในของบุคคลเพื่อการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มและสังคม

รวมถึงการใช้พลังของ “กลุ่ม” มาเพื่อสร้างสำนึก/การรับรอง การต่อสู้ในด้านความไม่เป็นธรรม เช่นเรื่องสิทธิที่ดินทำกิน ทำให้บุคคล-ชุมชน ภายใต้การรวมกลุ่มเข้ามาสวมบทบาท “นักวิจัยเพื่อท้องถิ่น” นั้นมีมุมมอง พลังการขับเคลื่อนเพื่อผลประโยชน์ต่อชุมชน และมีสำนึกร่วมกันในการช่วยเหลือระหว่างกัน และอีกด้านของการพัฒนาในมิติของระดับบุคคลคือ การมี “ศักยภาพ” “ความสัมพันธ์” “การเติมเต็มกัน” ในระหว่างทำให้คุณค่า” ที่ส่งผลมาจากต้นทุนหรือรากเหง้าวัฒนธรรมชุมชนที่มาจากฐานสู่ฐาน ที่ทำให้บุคคลมารวมกลุ่มและใช้ฐาน “ปัญญา” ร่วมกัน

ส่วนคุณค่า/ระดับกลุ่มและชุมชน ผลการศึกษาจากการประมวลใน 6 พื้นที่พบว่า ไม่เพียงแต่ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จะสร้างพลังในระดับชุมชนรับรู้ถึง คุณค่าของความเสียสละ การทำให้คน/ชุมชน มีการเข้ามารู้จักถึง จิตสำนึกขึ้นในชุมชนเป็นการสะท้อนถึงคุณค่าของการอยู่ร่วมกันเพื่อรักษา/ปกป้อง ทรัพยากร เพื่อให้ธรรมชาติอยู่ร่วมกับชุมชน และธรรมชาติที่ไม่ต้องมีกระบวนการพัฒนาเชิงเทคโนโลยีที่ ก้าวหน้ามาทำลายสิ่งแวดล้อมจะช่วยให้ทำให้คนในชุมชนมองเห็นถึงการพัฒนา “คุณค่าในด้านคุณภาพชีวิต ที่ดี” ความเป็นอยู่ร่วมกัน มีความเรียบง่ายไม่เบียดเบียนระหว่างกัน อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตชุมชน ดั้งเดิมที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติ ใส่ใจในสิ่งแวดล้อมที่เป็นต้นทุนเดิมของชุมชน อีกมุมที่สำคัญ ในระดับคุณค่า ของสังคมคือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการเติมเต็มความรู้-การตระหนักรู้ถึงสิ่งที่ ทำให้บุคคล/ชุมชนเกิด ความร่วมมือ ความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน และการกระตุ้นให้บุคคลได้เกิด การเรียนรู้ต่อกันหรือเท่าทันต่อ วัฒนธรรมการบริโภคนิยม ตั้งแต่ในระดับของการใช้ทรัพยากรและการใช้ ง่ายในเชิงมิติทางเศรษฐกิจ ซึ่งทางชุมชนเพื่อท้องถิ่น (CBR) ในกลุ่มเป้าหมายได้เข้าใจว่า การใช้ทรัพยากรที่ มีอยู่ควรเป็นไปเพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อมและคงไว้ให้ลูกหลานส่งต่อรุ่นต่อรุ่นเพื่อให้ได้มีเครื่องมือ/ต้นทุนทาง ทรัพยากรสำหรับการทำมาหากินเลี้ยงชีพ อีกทั้งยังมีการใช้ “วัฒนธรรมทางประเพณี/ความเชื่อ” เพื่อสืบ ต่อและเป็นกลไกในการอยู่สร้างสำนึกร่วมกันกับทรัพยากรทางธรรมชาติของชุมชนด้วย

ประการถัดมา บทสังเคราะห์ว่าด้วยคุณค่าและงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นใน 6 โครงการเด่น พบว่า มี 3 ส่วนหลักที่สำคัญคือ ส่วนแรกว่าด้วย “บริบทสำคัญและพื้นที่ของปัญหา” เป็นจุดเริ่มต้นแรก เนื่องจาก บริบทชุมชนมีความเข้มแข็งลดน้อยลงมาจากการเปลี่ยนแปลงเชิงสังคมและวัฒนธรรมค่านิยมที่ เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมการรวมกลุ่มที่น้อยลง สิ่งนี้ส่งผลต่อมุมมอง วิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรม ทำให้คนรุ่นใหม่ในชุมชนมีวิถีชีวิตที่เน้นปัจเจกบุคคลและดำเนินชีวิตตามความทันสมัย “สงคราม-ความขัดแย้ง” ภายใต้ภูเขาน้ำแข็งกับความรู้สึกที่ต้องกระทุ้ง นั้นหมายความว่า ความขัดแย้งนั้น ส่งผลต่อกันมายาวนานและเป็นช่วงเวลาของการมองหาเครื่องมือ/ช่องทางการสื่อสารเพื่อให้ได้มาซึ่ง “ความเข้าใจระหว่างกัน” เป็นการปรับตัว/มุมมองให้มีความเป็นธรรมระหว่างกันให้มากขึ้น เช่น ความ ขัดแย้งระหว่างอำนาจของรัฐ-ทุน ที่เข้ามาใช้ทรัพยากรชุมชนจนกดทับพื้นที่ในการทำมาหากินรวมถึงพื้นที่ ในการอยู่อาศัยของชุมชน-ชาวบ้าน อีกมุมหนึ่งคือ “การขาดความร่วมมือและการมีส่วนร่วม” เป็นข้อสังเกต อีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ที่ขัดแย้ง/ผลประโยชน์ร่วมกัน

รูปแบบและแนวทางที่สำคัญของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับกลุ่มเป้าหมายการ ขับเคลื่อนเพื่อใช้องค์ความรู้คือ **คุณค่าในมิติระดับของรากเหง้าวัฒนธรรมชน จิตสำนึกร่วม การประสาน ความร่วมมือ** นับเป็นหัวใจสำคัญของการใช้รูปแบบและเป็นเครื่องมือของพื้นที่เพื่อใช้ในการสร้างความ ร่วมมือ มีสัมพันธภาพของการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน ผลต่อทีมวิจัย (บุคคลและกลุ่ม)คือ มี 3 มิติ 1) มิติด้านพฤติกรรมและความสัมพันธ์ คือ มีการขับเคลื่อนพลังชุมชนด้วยพลังร่วม การมีความสัมพันธ์อัน ดีงามระหว่างกัน การเกิดขึ้นของกลุ่ม “สังฆะ” การมีเครือข่ายที่สร้างความร่วมมือทำให้ชุมชนเริ่มยกระดับ ความเข้มแข็ง 2) มิติจิตใจ เห็นถึงคุณธรรมของการเสียสละร่วมกัน การมีสติเพื่อนำปัญญามาใช้ในการ

แก้ไขปัญหของชุมชน การมีส่วนร่วมสุขร่วมกันเป็นอีกความสัมพันธ์ที่ขาดไม่ได้ และ3) มิติความคิด/ความเข้าใจ มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางเห็นถึง ศักยภาพของตนเอง มีความกล้าหาญที่จะคิดและตัดสินใจเพื่อชุมชน/ส่วนรวมยิ่งขึ้น หันมาใส่ใจและทำงานทางด้านจิตอาสามากขึ้น รวมถึงการตระหนักรู้ต่อการแก้ไขปัญหของชุมชนสู่จิตสาธารณะ จนได้สภาวะความเข้าใจมีดวงตา/สายตาใหม่แห่งการตื่นรู้

อีกทั้งทางด้านองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นคือ การใช้วงจรของปัญหามาเปลี่ยนเป็นแนวทางแห่งความคิดสร้างสรรค์ ส่งผลต่อรูปธรรมที่เกิดขึ้นคือความรู้สึกว่า “เราทำร่วมกันได้” อย่างทรงพลัง

ประการสุดท้ายข้อค้นพบจากการประมวล/สังเคราะห์พลังและคุณค่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) บนเส้นทางแห่งการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงามคือ พลังแห่งความเชื่อมั่นในตนสู่ท่าทีของการเรียนรู้ ซึ่งทีมวิจัยได้ประสบการณ์และการทำงานภายใน ในเรื่องของสัมพันธภาพ มิตรภาพและนิสัยใหม่ การเข้าถึงจิตใจที่ประณีตและลุ่มลึกเป็นความสุขในระดับของการเป็นภาวะผู้นำในตนเองและภาวะผู้ร่วมกันในกลุ่ม/ชุมชน พลิกกรอบความคิดด้วยการใคร่ครวญซึ่งถ้าเทียบกับการใช้โยนิโสมนัสสิการของธรรมะคือมีการคิดใคร่ครวญเพื่อนำมาซึ่งการแก้ไขปัญหได้ การรวมพลังกลุ่ม และการพึ่งพาตนเอง ความอิงอาศัยในการอยู่ร่วมกัน จิตสำนึกในความเป็นชุมชน รากเหง้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีชีวิตอยู่อย่างพอดีและพอเพียง นับเป็นข้อค้นพบที่ทรงคุณค่าของการบ่มเพาะชีวิตของตนและชุมชน สู่บนเส้นทางแห่งการบ่มเพาะมิติที่ดีงาม

ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ รายงานเล่มนี้ค้นพบถึงแนวทาง/รูปแบบบางประการที่มีความสอดคล้องกับพื้นที่บริบท/ชุมชน หากแต่มีการเพิ่มเติมเรื่องของการ “สร้างกระบวนการเรียนรู้” แบบสมดุคือ ใช้ปัญญาจากฐานกาย สมองและฐานใจ ประสบการณ์ตรงอาจเป็นการเพิ่มศักยภาพของบุคคลและกลุ่มเพิ่มการเรียนรู้ด้วยแนวทางวิถีจิตตปัญญาและการภาวนามยปัญญาเพิ่มขึ้น ให้ส่งเสริมในระดับของวิถีชีวิตและกิจวัตรประจำวัน ค้นหาความหมายชีวิตจากเครื่องมือ/โจทย์การวิจัย มีการเพิ่มทักษะของการเรียนรู้เสริมสร้างศักยภาพแกนนำให้ชุมชนและคนรุ่นใหม่ให้มีทักษะของการสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

สารบัญ

หน้า

คำนำ

บทคัดย่อ

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

สารบัญตาราง

สารบัญภาพ

บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมา	1
1.2 โจทย์การวิจัย	3
1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
1.4 กรอบแนวคิด	4
1.5 ขอบเขตด้านเนื้อหา	4
1.6 ขอบเขตพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย	5
1.7 แผนการดำเนินงานตลอดทั้งโครงการ	6
1.8 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	6
1.9 นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ	6
บทที่ 2 การปรัศน์วรรณกรรม	10
2.1 การบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม	11
2.1.1 วงจรแห่งการเรียนรู้ - ศึกษา ตามหลักการเรียนรู้ 3 ด้าน (ไตรสิกขา)	11
2.1.2 มิติแห่งสุขภาวะทางปัญญา สู่ “การตื่นรู้”	13
2.2 กระบวนทัศน์ใหม่ ก้าวแห่งการเรียนรู้ความเป็นมนุษย์ สู่...ธรรมชาติ	17
2.2.1 พัฒนาการ - การวิวัฒน์ของกระบวนทัศน์ใหม่	18
2.2.2 การรับรู้-การเรียนรู้ กระบวนทัศน์ใหม่...สู่การเข้าถึงความเป็นมนุษย์	22
2.2.2.1 สำนึกรู้ในตน (รับรู้-เรียนรู้) สู่คุณค่าของการรู้คุณค่าในธรรมชาติ	22
2.2.2.2 เศรษฐกิจ การพัฒนา จำเป็นต้องมีชีวิตและหัวใจ	23
2.2.3 มรรควิธีที่จะช่วยฟื้นฟูให้ชุมชน สังคมเข้มแข็ง	25

2.3	คุณค่าของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR).....	27
2.4	สรุปโดยรวม คุณค่าและผลกระทบ จากความรู้ในชุดเอกสารโครงการวิจัยเด่นทั้ง 6 แห่ง.....	28
บทที่ 3	วิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษา.....	34
3.1	วิธีการ/เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา.....	34
3.1.1	สัมพันธ์วิถีชีวิตชุมชน “เดินไปเล่าไป” (สังเกตการณ์/สัมภาษณ์แบบกลุ่มลึก).....	34
3.1.2	เวทีการถอดบทเรียน “กระบวนการเรียนรู้ร่วมผ่านประสบการณ์ตรง”	33
3.1.3	กระบวนการศึกษาแนวจิตตปัญญา.....	38
3.2	ลำดับขั้นตอนการศึกษา.....	42
3.3	แนวคำถามที่ใช้ในการศึกษา.....	42
บทที่ 4	ผลการศึกษาว่าด้วย 6 โครงการเด่น ปี 2558-2559 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น.....	45
กรณีศึกษา 4.1	“นทีแห่งน้ำใจ : อ่างเก็บน้ำห้วยสงสัย จ.เพชรบุรี และ อ่างเก็บน้ำนาวัลเปียง จ.ประจวบคีรีขันธ์ ”	46
กรณีศึกษา 4.2	“ปลูกสำนักชุมชน...คนรักน้ำ : บ้านผาสุก จ.น่าน”	56
กรณีศึกษา 4.3	“จุดบรรจบการจัดการน้ำร่วมกัน : จ.อุบลราชธานี”	66
กรณีศึกษา 4.4	“จิตวิญญาณการต่อสู้เพื่อถิ่นฐาน : ชุมชนชาวเลบ้านราไวย์ จ.ภูเก็ต”	75
กรณีศึกษา 4.5	“ตื่นรู้บนผืนดินเกิด : บ้านควน จ.ตรัง”	84
กรณีศึกษา 4.6	“ฐานทรัพยากร...ฐานความมั่นคงของชุมชน : ดงพญาโมเดล อ.บ่อเกลือ.....	94
บทที่ 5	บทสังเคราะห์ คุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น	103
5.1	บทวิเคราะห์ว่าด้วย “บริบทสำคัญของพื้นที่และสภาพปัญหา”	104
5.2	รูปแบบ แนวทางสำคัญที่ค้นพบในพื้นที่กรณีศึกษาในภาพรวม	106
5.3	ผลต่อทีมวิจัย (บุคคลและกลุ่ม).....	106
5.3.1	มิติพฤติกรรม-ความสัมพันธ์ “สร้างพลังร่วม เกื้อกูล เครือข่าย”	107
5.3.2	มิติจิตใจ “ยกระดับคุณค่าแห่งจิตใจ มีสติ สู่เส้นทางแห่งความสุข”	108
5.3.3	มิติความคิด/ความเข้าใจ “ไขความคิด ไขความเข้าใจ สู่วิถีแห่งปัญญา”	111
5.4	องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้น “วงจรเปลี่ยนแปลงปัญหาเป็นพลังสร้างสรรค์”	112

5.5	รูปธรรมการเปลี่ยนแปลง “เราทำร่วมกันได้”	114
5.6	ผลต่อชุมชนท้องถิ่น	114
5.6.1	มิติเศรษฐกิจ	114
5.6.2	มิติธรรมชาติแวดล้อม	115
5.6.3	มิติสังคมและวัฒนธรรม	116
5.6.4	มิติอำนาจและนโยบาย	117
5.6.5	มิติการศึกษาและวิชาการ	118
บทที่ 6	บทวิเคราะห์พลังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR).....	120
6.1	บทสังเคราะห์ว่าด้วย: พลังของ CBR ต่อการสร้างสรรค์ปัญญาและการเปลี่ยนแปลง.....	120
6.1.1	พลังของบุคคล	121
6.1.2	พลังการรวมกลุ่มเป็นทีมวิจัย	122
6.1.3	พลังภายในชุมชนและธรรมชาติ	123
6.1.4	พลังจากภาคี/เครือข่าย	123
6.1.5	พลังกระบวนการ CBR	124
บทที่ 7	คุณค่าและพลังของ CBR ในมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม	125
7.1	งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม	125
7.1.1	CBR เชื่อมมั่นในสติปัญญาของคนในชุมชน	126
7.1.3	การเดินทางเข้าสู่สายป่านแห่งปัญญา	126
7.1.2	CBR เป็นช่องทางให้คนและชุมชนท้องถิ่นได้ข้ามสะพาน...สู่ศักยภาพที่แท้	126
7.1.4	CBR กับการสร้างแรงกระเพื่อมทางสังคม	127
7.2	พลังและคุณค่าของท้องถิ่นบนงานวิจัยเพื่อเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม	127
7.2.1	พลังความเชื่อมั่นในตนสู่ท่าทีการเรียนรู้	127
7.2.2	ผสานพลังความเป็นกลุ่ม เป็นสังคมที่ช่วยกันแก้ปัญหา	129
7.2.3	ชุมชนท้องถิ่นสู่คุณภาพการพึ่งพาตนเอง	129
7.3	ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ (เพิ่มเติม)	132

ภาคผนวก	134
ภาคผนวก ก. บรรณานุกรม.....	135
ภาคผนวก ข. แสดงแผนภาพวงจร วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR).....	138
ภาคผนวก ค. ภาพถ่ายการลงพื้นที่ศึกษาวิจัย.....	139

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 แสดงคุณภาพของการหลักการในการเรียนรู้เพื่อพัฒนาบุคคล ชุมชน ตามหลัก ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ และปัญญา).....	12
2.4 แสดงคู่ หยิน หยั่ง ต่อการสำรวจคุณค่า ทศนคติ ทางวัฒนธรรม.....	21

สารบัญภาพ

ภาพที่

หน้า

2.2 แสดงความเข้าใจต่อการปฏิบัติการ เพื่ออธิบายความหมายของหลักการและกรอบแนวคิด.....	14
2.3 แสดงการสะท้อนมิติความสุขในแต่ละระดับตั้งแต่ ภาย จิต สังคม ปัญญาและจิตวิญญาณ.....	16
2.5 แสดงหนทางในการเข้าถึงมิติแห่งจิตวิญญาณตามโยงโยที่ซ่อนเร้นของแบบพริตจ็อฟ คาปรั้า.....	22
2.6 แสดงถึง รูปแบบของการสำนึกในตน (รับรู้-เรียนรู้) สู่คุณค่าของการรู้คุณในธรรมชาติ.....	23
2.7 แสดงให้เห็นถึงกลไกการทำงานของระบบเศรษฐกิจและการพัฒนาจำเป็นต้องมีชีวิตและหัวใจ.....	25
5.1 การขับเคลื่อนพลังและคุณค่าของ CBR ในโครงการเด่น.....	103
5.2 แสดงข้อค้นพบของการยกระดับคุณค่าทางจิตใจภายใต้การก้าวเข้ามาทำงาน CBR.....	110
5.3 สรุปภาพรวมผลสำคัญที่เกิดขึ้นของ CBR 4 ด้าน.....	119
6.1 แสดงข้อสะท้อนการทำงานของพลัง CBR ในแต่ละระดับ.....	121
7.1 แสดงถึง “คุณค่า” และ “พลังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” บนเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม.....	131
7.2 แสดงการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณค่าที่เกิดขึ้นของทีมวิจัยและชุมชนท้องถิ่น จาก CBR กับมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม.....	132

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมา

เกือบสองทศวรรษที่ผ่านมา งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research; CBR) เริ่มตั้งแต่ปี 2541 โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นหนึ่งในงานวิจัยที่มีฐานมาจากชุมชนท้องถิ่นเพื่อขับเคลื่อนชุมชนและสังคม เป้าหมายสำคัญคือ การสร้างกระบวนการ **"ติดอาวุธทางปัญญา"** (Empowerment) แก่ชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนได้ประโยชน์สูงสุด ด้วยการสร้างกระบวนการทางปัญญาให้กับนักวิจัยชุมชนควบคู่กับงานพัฒนาของนักพัฒนาท้องถิ่น ชุมชน และระดับประเทศ เพื่อความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาในระดับชุมชน กลุ่ม การพัฒนาศักยภาพของตนเอง การพึ่งพาตนเองและการพัฒนาอย่างยั่งยืน ให้เดินอยู่บนเส้นทางแห่งความมั่นคงจาการากฐานของประเทศชาติในที่สุด

การจัดตั้งขึ้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research; CBR) หรือที่เรียกว่า CBR นั้น เป็นหนึ่งในการสร้างนวัตกรรมการวิจัย โดยใช้กระบวนการเชิงวิทยาศาสตร์มาประยุกต์เป็นวิทยาที่เรียกว่า CBR งานวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น หรือเป็นการติดอาวุธทางปัญญาให้กับชาวบ้าน กระบวนการดังกล่าว มุ่งมาสู่การได้รับพลัง ต่อมุมมองของการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน ชุมชนท้องถิ่น ที่สามารถมีมุมมอง เข้าใจปัญหา และเห็นโลกในแบบที่เป็นความเป็นจริงมากที่สุด จนส่งผลให้เกิด **"พลังปัญญาร่วม"** ทำให้ชาวบ้านหรือนักวิจัยท้องถิ่นตระหนักเห็นคุณค่าของชุมชน เรียนรู้ถึงความรู้ภูมิปัญญา นิเวศธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การพิทักษ์สิทธิ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นคุณค่าและความหมายในงานพัฒนาชุมชน และที่สำคัญเป็นพลังที่คอยหนุนเสริมชีวิตจิตใจให้มีความหมายของการมีชีวิตอยู่ได้อย่างองอาจ

เห็นได้ว่า ผลงานศึกษา คุณูปการต่อชุมชนท้องถิ่น และสังคม จากงานวิจัย CBR นั้นทรงคุณมิติน้อย ชาวบ้านที่เข้ามาสวมบทบาทเป็น **"นักวิจัยท้องถิ่น"** เกิดประโยชน์ในหลายด้าน ทั้งมิติของการพัฒนาศักยภาพ ความเชื่อมั่นในพลังของตนต่อการจัดการทรัพยากรในชุมชน การสานสัมพันธ์ทางอันดีงาม ความร่วมมือระหว่างกัน ผ่านกระบวนการวิจัย CBR เพื่อการแก้ไขปัญหา ตั้งแต่ขั้นเริ่มต้นตั้งโจทย์ของการวิจัย – กระบวนการคิด- กระบวนการตั้งคำถาม – กระบวนการศึกษา- กระบวนการนำไปแก้ไขปัญหา – ขยายผลไปจนถึงการเผยแพร่สู่สาธารณะต่อสังคม เพื่อเป็นต้นแบบหรือเป็นแนวทางของการเรียนรู้ เป็นบทเรียนให้ชุมชนอื่นได้ศึกษาต่อ ซึ่งปัจจุบันความสนใจของ CBR นั้นครอบคลุมถึง 9 ประเด็น ได้แก่ การท่องเที่ยว เกษตร สุขภาพ ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เศรษฐกิจชุมชน การบริหารจัดการท้องถิ่น เด็ก/เยาวชน การศึกษาชุมชน และชุมชนกับการจัดการทรัพยากร (กาญจนา แก้วเทพ, น. 13) ปัจจุบันงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีการทำงานโดยศูนย์ประสานงาน(โหนด) และพี่เลี้ยงนักวิจัยอยู่กว่า 50 แห่ง

หากเชื่อมโยงระดับทิศทางและนโยบายสังคม ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ที่ยังคงวิสัยทัศน์และเป้าหมายต่อการพัฒนาทรัพยากรของประเทศและทรัพยากรมนุษย์นั้น เป้าหมายสำคัญคือ การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) และการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาสร้างภูมิคุ้มกันให้กับประเทศสู่ความมั่นคงและยั่งยืน เห็นได้ชัดว่าบทบาทงาน CBR ที่ขับเคลื่อนอยู่ในชุมชนท้องถิ่น ถือว่ามีส่วนสำคัญต่อการสร้างพลังปัญญาในการแก้ไขปัญหาและการสร้างสรรคงานพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและสังคม เพื่อส่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับประเทศชาติ ให้สู่ความยั่งยืนและมั่นคง ซึ่งนับเป็นเรื่องที่หลายภาคส่วนกำลังตระหนักถึง และต้องการพัฒนาองค์ความรู้เช่นนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติที่นำไปสู่การก่อเกิดผล

ที่ผ่านมาทาง CBR ได้มีการจัดถอดบทเรียนฯ มาเป็นระยะ เช่น บทสังเคราะห์ “พลัง คุณค่า และความสุข” ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (โปรดดูรายละเอียด บัญชร แก้วส่อง, 2552) และ การสังเคราะห์ผลงานในชื่อเรื่อง “วิชาการยุคใหม่...งานวิจัยชาวบ้านในท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก” (2541-2551) ข้อค้นพบสำคัญที่นอกเหนือจากการสะท้อนถึงบทเรียนภายใต้การดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่า ผลลัพธ์ที่ได้จากการทำ CBR ได้อะไรบ้าง ยกตัวอย่างเช่น ได้ “คนมีปัญหา” (บัณฑิต) แปลง “ปัญหา” เป็น “ปัญญา” หรือจะเป็น งานทำ “คน” เป็น “มนุษย์” (Human development) มีจิตสำนึกสาธารณะ หรือ การเป็นกระบวนการปลูกจิตสำนึก “รักชุมชน รักบ้านเกิด รักษาอาชีพ รักป่า-แม่น้ำ รักศักดิ์ศรี รักภาษา” เป็นต้น (โปรดดูรายละเอียดกาญจนา แก้วเทพ, 2553, น. 27-32) สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นคำตอบให้ งาน CBR ได้ปรากฏต่อสายตาของชุมชน สังคม และความเข้าใจให้กับนักวิจัยและแวดวงวิชาการในสายวิจัยแบบเดิมเข้าใจและรับรู้และเชื่อมั่นถึง พลังคุณค่าของงาน CBR ขณะเดียวกันก็ได้สะท้อนให้เห็น **คุณค่า พลัง และความสุข** ซึ่งนัยความหมายนี้กล่าวถึงว่า คุณค่าคือ คุณค่าที่เกี่ยวกับคน ภูมิปัญญาและตัวงานวิจัย (การพัฒนาตัวคน ปัญญา บุคลิกภาพ และจิตใจ) พลังคุณค่างานวิจัย CBR ระดับของการเปลี่ยนแปลง (บุคคล กลุ่ม ชุมชน) พลังของการขยายผล พลังแห่งการบูรณาการสาขาวิชาการ และความสุขในสี่ระดับ (กาย ใจ สสภาพแวดล้อม และจิตวิญญาณ)

จากกล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ประจักษ์ชัดว่า คุณลักษณะของงานวิจัยแบบนี้ สามารถสร้างคน (นักวิจัยที่เป็นชาวบ้าน) และเน้นการสร้างความรู้ที่นำไปใช้ประโยชน์ได้จริง ทำให้หลายภาคี หน่วยงาน/องค์กร สถาบันการศึกษา ทั้งภาครัฐและเอกชน ต่างสนใจที่จะใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นเครื่องมือในการทำงานวิจัยและพัฒนาชุมชน ในยุคแห่งการขยายผล สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ให้ความสำคัญกับงานสื่อสารสังคม ผ่านต้นแบบรูปธรรมงานวิจัยในประเด็นต่างๆ โดยเฉพาะกรณีโครงการวิจัยที่ได้รับคัดเลือกเป็นโครงการวิจัยเด่นในแต่ละปี จะถูกพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ดูงาน แต่ทั้งนี้เพื่อให้กลุ่มผู้สนใจได้เข้าถึงองค์ความรู้ได้สะดวกรวดเร็วหลากหลายช่องทางในวงกว้างมากขึ้น และท่ามกลางกระแสสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน การสกัดความรู้จึงนับเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่ง เพื่อย่อยเรื่องซับซ้อนให้สามารถเข้าใจได้ง่าย และเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาต่อยอดการผลิตสื่อในรูปแบบต่างๆ ต่อไป อาทิ การเป็นต้นฉบับในการจัดทำหนังสือเผยแพร่ เป็นต้น สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น และคณะวิจัย

จึงได้ร่วมกันพัฒนา “โครงการ : ถอดความรู้โครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น บนเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดิงาม” ขึ้น เพื่อดำเนินการถอดบทเรียนและองค์ความรู้ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น CBR โดยจะเป็นการศึกษาเพื่อถอดความรู้และสังเคราะห์ผลของการศึกษา เชื่อมโยงกับมิติของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดิงามให้ขึ้นมาเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะองค์ความรู้ในเชิงคุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นของ CBR ที่ต่อยอดจากการเห็นถึง “คุณค่า พลัง และความสุข” รวมทั้งการสะท้อนความรู้ที่ได้ให้เห็นถึง พลังของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เป็นอยู่ ณ ปัจจุบัน โดยหวังว่าจะเป็นการเก็บเกี่ยวรวบรวมความรู้ที่มีอยู่แล้วเป็นทุนเดิมอันเป็นคุณค่าของบุคคลและชุมชน

ขณะเดียวกันตลอดกระบวนการของการรวบรวมความรู้ ทางคณะนักวิจัยยังเชื่อมั่นว่ากระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการสังเคราะห์ในครั้งนี้ จะเป็นเสมือนพลังในการช่วยหนุนเสริมแรงบันดาลใจ ความเชื่อมั่นให้กับนักวิจัยท้องถิ่นที่ตนได้กระทำอยู่ด้วยการใช้กระบวนการกลุ่มและมีกิจกรรมช่วงถอดความรู้ อันเป็นศิลปะในการเรียนรู้แบบเชิงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันด้วย มากไปกว่านั้นองค์ความรู้และรูปแบบของคุณค่าดังกล่าวจะเป็นพลังของข้อมูลเพื่อช่วยให้ภาพความเข้าใจถึงผลต่อการใช้กระบวนการวิจัยแบบ CBR ได้ปรากฏชัดขึ้น จนเป็นแนวทางในการช่วยกำหนดภาพตัวอย่างของการกำหนดทิศทางของนโยบายภายใต้การใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น CBR ต่อการเรียนรู้เพื่อบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดิงาม (ตามมิติทางจิตวิญญาณ)

1.2 โจทย์การวิจัย

ข้อแรก ภายใต้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น CBR ที่เป็นโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 มีคุณค่าและผลกระทบก่อให้เกิดประโยชน์และการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างไร

ข้อสอง มิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดิงาม (มิติทางจิตวิญญาณ) ที่ได้ศึกษา กล่าวถึงในเชิงความหมาย ตามแวดวงการศึกษา หรือนักปรัชญา นักวิชาการทางศาสนา หากเทียบเคียงข้อมูลและทำการสังเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น หรือผลการศึกษาที่ได้รับ จะมีความสอดคล้องหรือคล้ายคลึงกันตรงไหนอย่างไรบ้าง

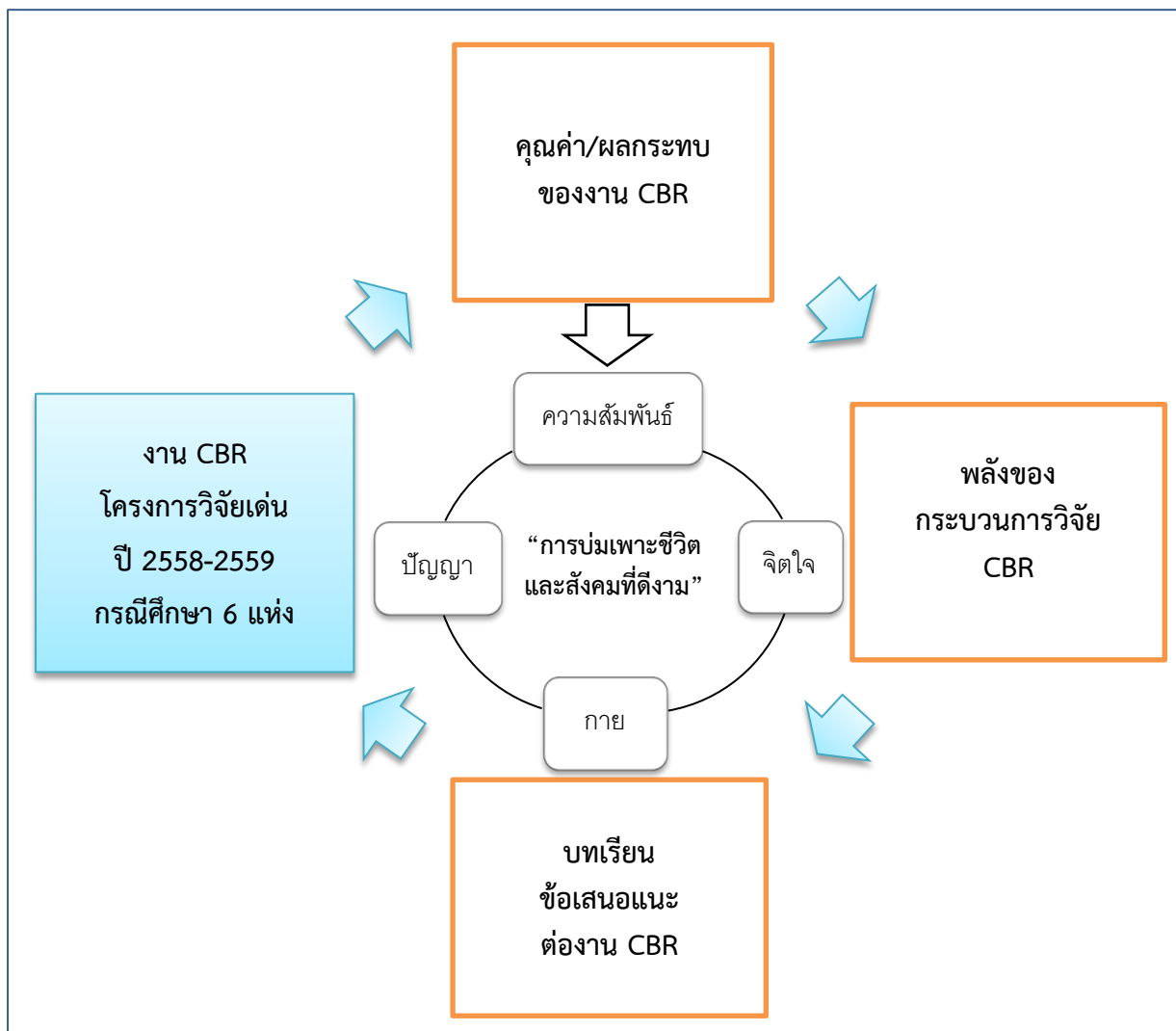
ข้อสาม พลังของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น CBR ในเชิงภาพรวมทั้ง 6 พื้นที่ในการศึกษานั้นคืออะไร มีรูปแบบและแนวทางอย่างไร แล้วในเชิงแต่ละพื้นที่ของแต่ละแห่งเป็นเช่นใด

1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) เพื่อถอดองค์ความรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research; CBR) จากโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ในเชิงคุณค่าและประโยชน์ที่เกิดขึ้น ทั้งในระดับของบุคคล กลุ่ม ชุมชนท้องถิ่น และสังคม โดยสังเคราะห์กับมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดิงาม

- 2) เพื่อถอดองค์ความรู้ พลังของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ก่อให้เกิดคุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบทและเงื่อนไขของโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559

1.4 กรอบแนวคิด

1.5 ขอบเขตทางด้านเนื้อหา

ถอดความรู้มีขอบเขตเนื้อหาของชุดองค์ความรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research; CBR) ซึ่งเป็นโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ซึ่งครอบคลุมประเด็นคือ

- 1) ศึกษาถึง คุณค่า และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)
- 2) ศึกษาถึง พลังของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ก่อให้เกิดคุณค่าและผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่น (CBR)
- 3) ศึกษาถึง CBR ในมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม และข้อเสนอแนะที่เป็นการหนุนเสริมต่องานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

1.6 ขอบเขตพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย

การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายหรือพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษารั้วนี้ ได้คัดเลือกจากการประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นร่วมกันกับทางคณะทำงานฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยมีการประชุมเมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม 2560 โดยได้ระบุเป็นโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้รับคัดเลือก 6 แห่ง โดยคัดเลือกจากประเมินจากผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อชุมชน ซึ่งเป็นโครงการวิจัยเด่น ปี 2558 – 2559 ดังนี้

1) โครงการแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำ อ่างเก็บน้ำห้วยสงสัยโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.เขากระปุก อ.ท่ายาง จ.เพชรบุรี และโครงการแนวทางการบริหารจัดการอ่างเก็บน้ำนาวัลเปรียงแบบมีส่วนร่วมของชุมชน บ้านหนองแก ต.ไร่ใหม่ อ.สามร้อยยอด จ.ประจวบคีรีขันธ์ ภายใต้โครงการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินำร่อง 84 แห่ง

2) โครงการการพัฒนาระบบการจัดการน้ำให้เพียงพอต่อการอุปโภคบริโภคและการเกษตรของชุมชนบ้านผาสุก ต.ภูฟ้า อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

3) โครงการพัฒนาระบบการบริหารจัดการน้ำโดยชุมชนด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้ข้อตกลงความร่วมมือ ระหว่างองค์การบริหารส่วน จ.อุบลราชธานี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (ระยะที่ 1 และ ระยะที่ 2)

4) โครงการสืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานและวิถีวัฒนธรรม เพื่อยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิมและแก้ไขปัญหาการออกเอกสารสิทธิ์ทับที่ดินชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ชาวลู บ้านราไวย์ อ.เมือง จ.ภูเก็ต

5) โครงการกระบวนการแก้ไขปัญหาสิทธิในที่ดินทำกิน เพื่อสร้างการเรียนรู้ให้กับคนในพื้นที่ ต.ควน อ.เมือง จ.ตรัง

6) ชุดโครงการความยั่งยืนฐานทรัพยากรเพื่อความมั่นคงทางอาหาร (ดงพญาโมเดล) ต.ดงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน ปี 2558

ที่กล่าวมาทั้ง 6 พื้นที่ ทางคณะนักวิจัยได้ทำการประมวลผลการศึกษาและวิเคราะห์เบื้องต้น ต่อสถานการณ์และความเป็นไปในพื้นที่ของการดำเนินงานในช่วงปัจจุบันจากผลรายงานการวิจัย เท่าที่พอจะทำการจับประเด็นทิศทางการทำงานและผลลัพธ์ของ CBR ต่อพื้นที่ได้

1.7 แผนการดำเนินงานตลอดทั้งโครงการ

กิจกรรม	เดือน									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. ประชุมคณะดำเนินงานและประสานงาน ในการกำหนดกรอบแนวคิดและแผนการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอน										
2. ศึกษาเอกสารและรวบรวมจากแหล่งข้อมูลต่างๆ										
3. ลงพื้นที่ภาคสนาม/เก็บรวบรวมข้อมูล										
4. วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลและเรียบเรียง										
4.1 ระยะแรก กรณีศึกษา 1-3 (ประเด็นการจัดการน้ำ)										
4.2 ระยะสอง กรณีศึกษา 4-6 (ประเด็นที่เหลือ)										
4.3 ระยะสาม สังเคราะห์ผลโดยรวม										
5. ตรวจสอบข้อมูลและสรุปผลการศึกษา										
6. นำเสนอผลการศึกษา ระยะที่ 1 และฉบับสมบูรณ์										
7. ส่ง (ร่าง) รายงานฉบับสมบูรณ์										
8. ส่งรายงานฉบับสมบูรณ์										

1.8 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้องค์ความรู้ใหม่ว่าด้วย คุณค่าและผลกระทบของงานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research ; CBR) ที่มีต่อชุมชนท้องถิ่น บทเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดิงาม ภายใต้เงื่อนไขและบริบทของโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559
- 2) ได้ความรู้และเข้าใจถึงวิธีการใช้แนวทางและกระบวนการทำงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ทำให้เกิดพลังหนุนเสริมหรือขับเคลื่อนการทำงานในชุมชนอย่างได้ผล
- 3) สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้รับไปพัฒนาหลักสูตรหรือแนวทางการเสริมศักยภาพนักทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ให้มีความสามารถในการทำงาน
- 4) สามารถนำความรู้ที่ได้รับไปประยุกต์หรือยกระดับในการดำเนินงานเชิงนโยบาย และพัฒนาการทำงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ก้าวสู่การทำงานในทศวรรษที่สาม

1.9 นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

การบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดิงาม หมายถึง การพัฒนามนุษย์และสังคมให้เป็นไปในเป้าหมายของการมีคุณภาพชีวิตที่ดี (Well being) หรือการมีชีวิตที่ดี เป็นสังคมที่เจริญงอกงามมีความก้าวหน้า

เน้นการเข้าถึงความเป็นจริงของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยวิธีการเรียนรู้ ผึกฝนและบ่มเพาะ ทั้งในส่วนบุคคลและชุมชนท้องถิ่น (สังคม) ตามแนวทางพุทธศาสนา คือ โดยการมุ่งเน้นใน 3 ด้าน หรือ ไตรสิกขา คือ

1. **การบ่มเพาะด้านความประพฤติ** ทางกาย วาจา และอาชีพ ให้มีชีวิตสุจริตและเกื้อกูล มีวินัย มีความเรียบร้อย รวมเรียกว่า **ศีลสิกขา** (Training in Higher Morality)
2. **การบ่มเพาะด้านจิตใจ** ให้เป็นภาวะจิตใจที่เข้มแข็ง มีความสุข มีเจตจำนงที่เป็นกุศล มีความเพียร มีสติ มีสมาธิ รวมเรียกว่า **จิตตสิกขา** (Training in Higher Mentality หรือ Concentration)
3. **การบ่มเพาะด้านปัญญา** การทำให้รู้ (ความรู้ทั่วคือ รู้อย่างมีเหตุผล รู้อย่างชัดเจน กำกับศรัทธา) เข้าใจมองเห็นโลกตามความเป็นจริง มีความสามารถในการปรับปรุง แก้ไข จนหลุดพ้นจากปัญหาให้รู้คิดเข้าใจมองเห็นตามเป็นจริง รวมเรียกว่า **จิตปัญญาสิกขา** (Training in Higher Wisdom)

ในด้านผลที่เกิดขึ้นจากการฝึกฝน บ่มเพาะและการพัฒนาที่เกิดขึ้น จนก่อเกิดเป็นคุณภาพขึ้นในบุคคลและชุมชนท้องถิ่นนั้น สามารถดูได้จาก 4 ด้าน หรือ ภาวนา 4 คือ

1. **พัฒนากาย (กายภาวนา)** คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักบริโภคปัจจัย 4 รู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการเสพหรือใช้สอยวัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนเทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่เป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิต เกิดสุขภาพที่ดี แข็งแรง ลดความเจ็บป่วย (กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น ดูแลเป็น พังเป็น ฯลฯ)
2. **พัฒนาศีล (ศีลภาวนา)** คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้วไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในวินัย และอาชีพะที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล ร่วมประสาน สร้างสรรค์ และส่งเสริมระหว่างกัน ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การเรียนรู้ และสันติสุข (เสวนา-คบหาเป็น สังคมเป็น พูดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น)
3. **พัฒนาจิต (จิตภาวนา)** คือ มีจิตใจที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น ความเมตตากรุณา ความเอื้ออาทร มีมุทิตา ความเคารพอ่อนน้อม ความกตัญญูกตเวที เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรพยายาม มีอุตสาหะวิริยะ รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือ มีจิตใจที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เิบอิม ผ่องใส และสงบสุข (ตั้งจิตเป็น วางใจเป็น ทำใจเป็น)
4. **พัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวนา)** คือ รู้จักคิดรู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่างๆ ด้วยปัญญา ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุผล การเชื่อมโยงและเท่าทันปรากฏการณ์ มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติ รู้จักความพอดี ความพอใจ เท่าทันแรงกระตุ้นของสังคมบริโภค เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต เข้าถึงอิสรภาพ (คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น)

มิติจิตวิญญาณ (Spirituality) หมายถึง การฝึกฝนและการบำเพ็ญชีวิตและสังคมที่ดีงาม โดยในที่นี้มีนัยยะของการศึกษาและการเรียนรู้ชีวิต สังคม และธรรมชาติที่ดี (การมีสุขภาวะแบบองค์รวมด้วยความสมดุลชีวิต สมดุลธรรมชาติ) และการฝึกฝนตนและการเรียนรู้เป็นทางของการใช้หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นทางเข้าและผลลัพธ์ที่ได้จากการผ่านเส้นทางนี้คือ ภาวนา 4 (กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา) อันส่งผลถึงความงอกงามในสภาวะของบุคคลที่มีอริสราภาพ มีความสุข มีสติและ การรู้ตัว มีคุณธรรมกำกับจิตใจด้วยความดี และมีจิตสาธารณะ โดยเป็นการนำความหมายเหล่านี้เป็น มุมมอง แนวคิดที่สำคัญของการเข้ามามีบทบาทต่อการค้นหาหรือรวบรวมความรู้ที่ได้รับผ่านการวิวิธยาของการวิจัยเชิงคุณภาพ มาเชื่อมโยงกับมิติทางจิตวิญญาณ เพื่อแสดงให้เห็นถึง คุณค่า บทเรียน ของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น CBR ได้รับ ภายใต้โครงการวิจัยเด่นในพื้นที่ 6 แห่ง (กรณีศึกษา)

ทบทวนความหมายเบื้องต้นกับคำอธิบายมิติทางจิตวิญญาณ: ในบทความของพระไพศาล วิสาโล (2546) กล่าวว่า ความหมายของศาสนาหรือมิติทางด้านจิตวิญญาณ ที่เรียกว่า spirituality นั้น กล่าวว่า ไม่ใช่เรื่องที่ผูกขาดเฉพาะศาสนาเท่านั้น หากเป็นสิ่งที่มีในมนุษย์ทุกคน เป็นสภาวะแนบแน่นอยู่กับ ความเป็นมนุษย์ของทุกคน (เป็นคุณลักษณะของการตระหนักถึงความเป็นหนึ่งเดียวของมนุษยชาติ ที่ไป พ้นเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา เพศ หรืออุดมการณ์ทางการเมือง รวมไปถึงความตระหนักของความเป็นหนึ่ง เดียวของสรรพชีวิต เห็นทุกชีวิตมีค่า ที่ควรได้รับการปกป้อง จิตใจแผ่กว้าง มีเมตตากรุณาอันกว้างใหญ่ ไม่เห็นแก่ตัว สัมผัสสภาวะที่เหนือกาลและเทศะเหนือประสบการณ์สามัญของชีวิตประจำวัน ไปพ้นการ แบ่งแยกเป็นเราเป็นเขาหรือการมองแบบทวิภาวะ (dualism)

ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน วิชัย โชควิวัฒน์, 2544, น.328) กล่าวว่า “จิต วิญญาณ หรือจิตสูงนั้น หมายถึง ความดี การลดความเห็นแก่ตัว การเข้าถึงความจริงสูงสุด สิ่งสูงสุดแห่ง พุทธคือ พระนิพพาน หรือปัญญา หรือ วิชา ศาสนาอื่นหมายถึงพระผู้เป็นเจ้า” และได้ผูกคำศัพท์นี้กับคำ ว่า สุขภาวะทางจิตวิญญาณ (spiritual well-being)

ทั้งนี้ คำนิยามความหมายของมิติทางจิตวิญญาณ อาจมีหลากหลายสำนักและนักปรัชญาหลายท่าน ที่พยายามกำหนดขอบเขตของการนิยามคำนี้ เนื่องจากเป็นคำที่มีความเกี่ยวข้องกับสุขภาพ ชีวิตและจิตใจ หรือมีบางสำนักมองเป็น “สุขภาวะแบบองค์รวม” ของมนุษย์ การทบทวนเอกสารเบื้องต้น ทำให้เห็นถึง ความยากในการนิยามความหมายที่เด่นชัด ทั้งในส่วนของการนึกคิดสายตะวันตกและตะวันออกก็มีความ แตกต่างกัน

แต่หัวใจสำคัญของคณะนักวิจัยที่นำมาเป็นมุมมองและประยุกต์เป็นแว่นของการอ้างอิงนั้น สิ่งที่เป็นความหมายอันโดดเด่นหรือแก่นสำคัญของคำว่า มิติทางจิตวิญญาณ (Spirituality) เป็นมิติที่สำคัญ แห่งการฝึกฝนและการบำเพ็ญชีวิตที่ดีงาม มองนิยามนี้ขอบเขตของความหมายคาบเกี่ยวกับ ศาสนธรรม เพื่อการพัฒนามนุษย์และสังคมผ่านการศึกษาและการเรียนรู้ ชีวิต สังคม และธรรมชาติ ภายใต้การฝึกฝน และพัฒนาดนตามหลักธรรมไตรสิกขา (การพัฒนาศีล การพัฒนาสมาธิ และการพัฒนาปัญญา) เป็น

เครื่องมือสำคัญของการเรียนรู้ ด้วยผลหรืออานุภาพที่จะได้รับจากการเรียนรู้นั้นคือ ภาวนา ๔ (กาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ) อันจะส่งผลให้ผู้คน/ชุมชน และสังคมในบริบทวัฒนธรรมนั้นๆ มี สุขภาวะที่ดีแบบองค์รวม (กายดี สุขภาพจิตมีความสุข มีปัญญาในท่าทีของการแก้ไขปัญหาได้ และค่อยๆ เพิ่มพูนความรู้แจ้ง จนหยั่งเห็นความจริงตามธรรมชาติและสรรพชีวิต

สรุปโดยรวม ความหมายของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดงามเป็นปฏิบัติการให้บุคคลเกิดแนวทางการเรียนรู้ มีวิธีการของการฝึกฝนอบรมจิต ด้วยคุณภาพของการฝึกศีล การพัฒนาสมาธิ การพัฒนาจิต ปัญญา ด้วยคุณภาพของการภาวนา 4 จนส่งผลให้บุคคลเกิดการเรียนรู้เพื่อเข้าถึงความจริงของโลกและธรรมชาติ อีกทั้งยังส่งผลต่อ อิสระภาพ สุขภาพ ที่จะเป็ปฏิบัติการให้บุคคลได้มีจิตสาธารณะ กระทำประโยชน์ให้สังคมและธรรมชาติ เป็นสังคมที่มีพื้นที่แบ่งปันการเรียนรู้ร่วมกัน มีการเกื้อกูลระหว่างกัน และเข้าถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ด้วยพลังแห่งรัก ที่โยงใยเครือข่ายระหว่างกัน ส่วนความหมายการทำ ความเข้าใจถึง แนวความคิด/ทฤษฎี กระบวนการ/ขั้นตอนจะกล่าวถึงในบทที่ 2 การปรัทัศน์วรรณกรรมในลำดับต่อมา

บทที่ 2

การปรัศน์วรรณกรรม

ในการทบทวนวรรณกรรม แนวคิด เอกสารที่เกี่ยวข้อง เป็นการประมวลเอกสารและเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจ “มิติแห่งการบ่มเพาะชีวิตที่ดีงาม” และยังเป็นเหมือนการเดินทางเพื่อค้นหา “แผนที่ทางความคิด” และ “การสร้างการเข้าใจต่อความหมายของการใช้ประโยชน์” กับมิติของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม โดยสะท้อนให้เห็นถึงเป้าหมายของการพัฒนามนุษย์และสังคมไปสู่คุณค่าของการมีคุณภาพที่ดี (Well Being)

ทว่าวงจรการเรียนรู้ของมนุษย์และสังคมได้หลอมรวมพลังส่งเสริมในการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติและสรรพสิ่งได้มากเท่าไร การตื่นขึ้นหรือที่เรียกว่า “การตื่นรู้”¹ ในชุมชนและสังคมอย่างทวีคูณต่อการรวมพลัง เพื่อสร้าง “คุณค่า” จิตสำนึกความรับผิดชอบของผู้คนต่อสังคมได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งถ้าอยู่ในแวดวงของผู้ฝึกฝนชีวิตและสร้างสรรค์ทางสังคม ภายใต้การหิบบกแนวทางศาสนาธรรมและแนวคิดกระบวนทัศน์ใหม่. . . สู่จิตสำนึกใหม่ ก็จะมีคามมกคุ่นกับคำว่า “จิตตื่นรู้” “การสร้างสรรค์สังคมใหม่” หรือแม้แต่ “สร้างจิตสำนึกใหม่ให้กับสังคม” เป็นต้น

คำดังกล่าวแม้ว่า การหิบบกขึ้นมาในระดับของนามธรรม ซึ่งบางทีหากไม่ได้ประสบกับสภาวะหรืออยู่บนเส้นทางของการฝึกฝนตนอยู่ประจำก็อาจจะมองไม่เห็นภาพและไม่เข้าใจปรากฏการณ์ที่กำลังสื่อสารและถ่ายทอดได้อย่างละเอียดมากนัก โดยการสืบค้นจะใช้แผนภาพที่ 2.1 เพื่อเป็นแผนที่ทางความคิดและจับสาระสำคัญอันเป็นแก่นสารของความหมาย แนวทาง สู่เป้าหมาย การทำความเข้าใจถึง หลักการแนวความคิด “การบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม” โดยพิจารณาขอบเขตของการค้นคว้าตามแนวทางการเรียนรู้ทางพุทธศาสนา คือ หลัก “ไตรสิกขา” หรือการศึกษา 3 ด้าน คือ 1) ศีลหรือพฤติกรรม 2) สมาธิหรือจิตใจ 3) ปัญญาหรือความคิด/ความเข้าใจ และสำรวจถึงผลของการฝึกฝนปฏิบัติด้วยหลัก “ภาวนา 4”

ด้วยการมีมิติของการเรียนรู้ คือ 1) การพัฒนากาย 2) การพัฒนาความสัมพันธ์ (ความปรกติในการดำเนินชีวิต) 3) การพัฒนาจิต (คุณภาพและสมรรถภาพของจิต) และ 4) การพัฒนาปัญญาให้เข้าสู่มิติทางจิตวิญญาณ ทั้งสี่เป้าหมายคือ คุณภาพที่สำคัญของการช่วยทำให้มองเห็นภาพวิถีการยกระดับการพัฒนาบุคคล ชุมชนท้องถิ่น ระดับสังคมและวัฒนธรรม ผ่านกระบวนทัศน์ใหม่ ในขอบข่ายของ “มิติทางจิตวิญญาณ” ที่ลงลึกสู่จิตในระดับลึกของบุคคล ตลอดจนจิตสำนึกของสังคมไปสู่ คุณค่าของจริยศาสตร์ ความดี ความงาม การเข้าใจมิติความจริงที่ทะลุแจ้งด้วยประสบการณ์ของบุคคลและสังคม

¹ การตื่นรู้ (Awakening) นิยาม ประเวศ วะสี (2560) กล่าวว่า เป็นประสบการณ์ของมนุษย์ที่มีมาตั้งแต่โบราณกาลและหลากหลาย และผลของการตื่นรู้คือ การเกิดจิตสำนึกใหม่ ที่วิวัฒนาการมาเพื่อทำให้มนุษย์ได้เข้าถึงศักยภาพของตนอย่างสูงสุดด้วยความเป็นมนุษย์

เนื้อหาแบ่งการทบทวนออกเป็น 4 ส่วนคือ

2.1 การบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม

2.1.1 วงจรแห่งการเรียนรู้ - ศึกษา ตามหลักการเรียนรู้ 3 ด้าน (ไตรสิกขา)

2.2.2 มิติแห่งสุขภาวะทางปัญญา สู่ “การตื่นรู้”

2.2 กระบวนทัศน์ใหม่ มุมมอง แนวคิดสู่ . . มิติทางจิตวิญญาณ

2.3 คุณค่าของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

2.4 สรุปโดยรวม คุณค่าและผลกระทบ จากความรู้ในชุดเอกสารโครงการวิจัยเด่นทั้ง 6 แห่ง

2.1 การบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม

การบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม เป็นปฏิบัติการให้บุคคลเกิดแนวทางในการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา(ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นการเสริมสร้างพลังการเรียนรู้ เพื่อเป็นวงจรแห่งคุณภาพใหม่ หรือการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ให้เข้าถึงจิตสำนึก และ/หรือเป็นการมีความรู้สึกร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคมจนส่งผลถึงเป้าหมายแห่งความสุข สันติ และอิสรภาพ ในส่วนของบุคคล โดยดูตามหลักภาวนา 4 และในส่วนของสังคมคุณค่าคือ เป็นสังคมที่มีพื้นที่แบ่งปันการเรียนรู้ เกื้อกูลระหว่างกัน รวมถึงการประสานคุณค่าความเป็นมนุษย์ด้วยพลังแห่ง “ความรัก” และ “ปัญญา” คือ

2.1.1 วงจรแห่งการเรียนรู้ - ศึกษา ตามหลักการเรียนรู้ 3 ด้าน (ไตรสิกขา)

การศึกษา-การเรียนรู้ ควรทำให้เกิดผลลัพธ์แห่งการพัฒนาที่ทำให้ **คนเต็มคน** (ด้วยความหมายที่ว่า มีชีวิตที่ดีงาม อิสรภาพ มีความสุข) อันเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อม และสิ่งสำคัญจำเป็นของการพัฒนาคนนั้นจะต้องอยู่บน **เส้นทางแห่งการฝึกฝน** คำกล่าวของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), (2552, น. 31) อธิบายไว้ว่า การพัฒนาคนต้องอาศัย การพัฒนาแบบองค์รวมควบคู่กับการพัฒนาด้านจริยธรรมของบุคคลให้ก้าวไปสู่จุดหมายแห่งการมีชีวิตที่ดีงาม มีความสุขและมีอิสรภาพ

การพัฒนามนุษย์เพื่อไปสู่มิติการบ่มเพาะชีวิต-สังคมที่ดีงาม นั้นต้องอาศัยความเชื่อมโยงกับสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติทั้งหมด พร้อมกับการเรียนรู้ **ตามหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา)** ซึ่งเอื้อให้เกิด **“ความตระหนักรู้”** เพื่อการเปลี่ยนแปลงในตัวเองและการขับเคลื่อนการวิวัฒน์ทางสังคมสู่มิติของกระบวนทัศน์ใหม่ อันมีความเกี่ยวข้องกับการเชื่อมสัมพันธ์กับธรรมชาติและสรรพสิ่ง รวมถึงการจัดสมดุลทางการเรียนรู้และสิ่งแวดล้อมให้เจริญงอกงามและดำรงอยู่ด้วยระบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลระหว่างกันก็จะส่งผลให้การเรียนรู้ไปสู่จุดหมายของการมีชีวิตที่ดีตามหลักพุทธศาสนา

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, (น. 15-18) อธิบายว่า การพัฒนาต้องสัมพันธ์กับสามแดนคือ **ศีล** (การรู้จักใช้อิทธิยสังวร ปัจจยปฏิเสวนาคือ กินเสพบริโภคด้วยปัญญา รู้จักประมาณ ประกอบอาชีพสุจริต รักษากติกาของชุมชน) ถือว่าเป็นข้อปฏิบัติในการฝึกฝนตน โดยตัวเองต้องมีส่วนร่วม

ในการสร้างโอกาสนั้นให้เกิดขึ้น **สมาธิ** (พัฒนาภาวะจิตให้มีคุณภาพ มีจิตใจ เจตจำนงที่ติงาม เป็นกุศล) มีสภาพพร้อมต่อการเอื้อใช้งานทาง ปัญญา ลำดับต่อมา **ปัญญา** (เป็นขั้นของการรู้และเข้ามองเห็นตามความเป็นจริง ปรับปรุงทุกด้านให้หลุดพ้นต่อปัญหา หรือเรียกอีกอย่างว่าดับทุกข์ได้) ทั้งสามแต่นั้นเชื่อมโยงสัมพันธ์กับก็จะก้าวประสานไปด้วยกันตามความจริงแห่งธรรมดาและธรรมชาติ

อาจจะแบ่งตัวชีวิตได้ ดังตารางที่ 2.1 แสดงคุณภาพของการหลักการในการเรียนรู้เพื่อพัฒนาบุคคล ชุมชน ตามหลัก ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ และปัญญา)

ข้อธรรม	ความหมาย	ตัวชี้วัดคุณภาพ
ศีล	การฝึกฝนในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เคยชิน เป็นเครื่องป้องกันในบุคคลเกิดคุณธรรมความดีงาม	○ จัดระเบียบชีวิตความเป็นอยู่ ○ ฝึกฝนพฤติกรรมที่เคยชินที่ดี ○ จัดสภาพแวดล้อมให้พร้อม ○ จัดระบบ ระเบียบทั้งหลายในสังคมมนุษย์
สมาธิ	เป็นการฝึกฝนด้านจิตหรือยกระดับจิตใจให้มีสมรรถภาพต่อการเรียนรู้และเตรียมพร้อมสำหรับการพัฒนามิติทางปัญญาต่อมา	○ การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ○ ด้านคุณธรรม (เช่น ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่) ○ ด้านความสามารถของจิต (เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่มั่นคง ความมีสติ-สมาธิ ○ ด้านความสุข (เช่น ความอิมเอม ความร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ)
ปัญญา	เป็นเรื่องของการฝึกเพื่อการรับรู้ความจริง ให้ตรงตามความเป็นจริงทางธรรมชาติ	○ ตั้งแต่ ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ การหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัย-ไตร่ตรอง ตรวจสอบ คิดการต่างๆ อย่างสร้างสรรค์ ให้เข้าถึง อิสระภาพ

*** หมายเหตุ ปรับปรุงเพิ่มเติมจาก หลักการสำคัญการพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ในหนังสือจะพัฒนาคนอย่างไรของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), (2552, น. 31)

เห็นที่ว่า ไม่เพียงแต่การพัฒนาชีวิต (การเรียนรู้ การศึกษา) ของบุคคลเพียงเท่านั้น สิ่งสำคัญประการต่อมาคือ “**การทำหน้าที่ ยังประโยชน์เพื่อสังคม ชุมชน**” หรือในยุคสมัยปัจจุบันเรามักคุ้นเคยหรือได้ยินคำว่า “จิตอาสา” หรือ “การมีสำนึกในจิตสาธารณะ” โดยที่การเรียนรู้ควรเป็นไปเพื่อการตระหนักรู้ในการทำหน้าที่ให้สังคมมีความเจริญ การช่วยเหลือระหว่างกัน และการทำประโยชน์ให้กับ

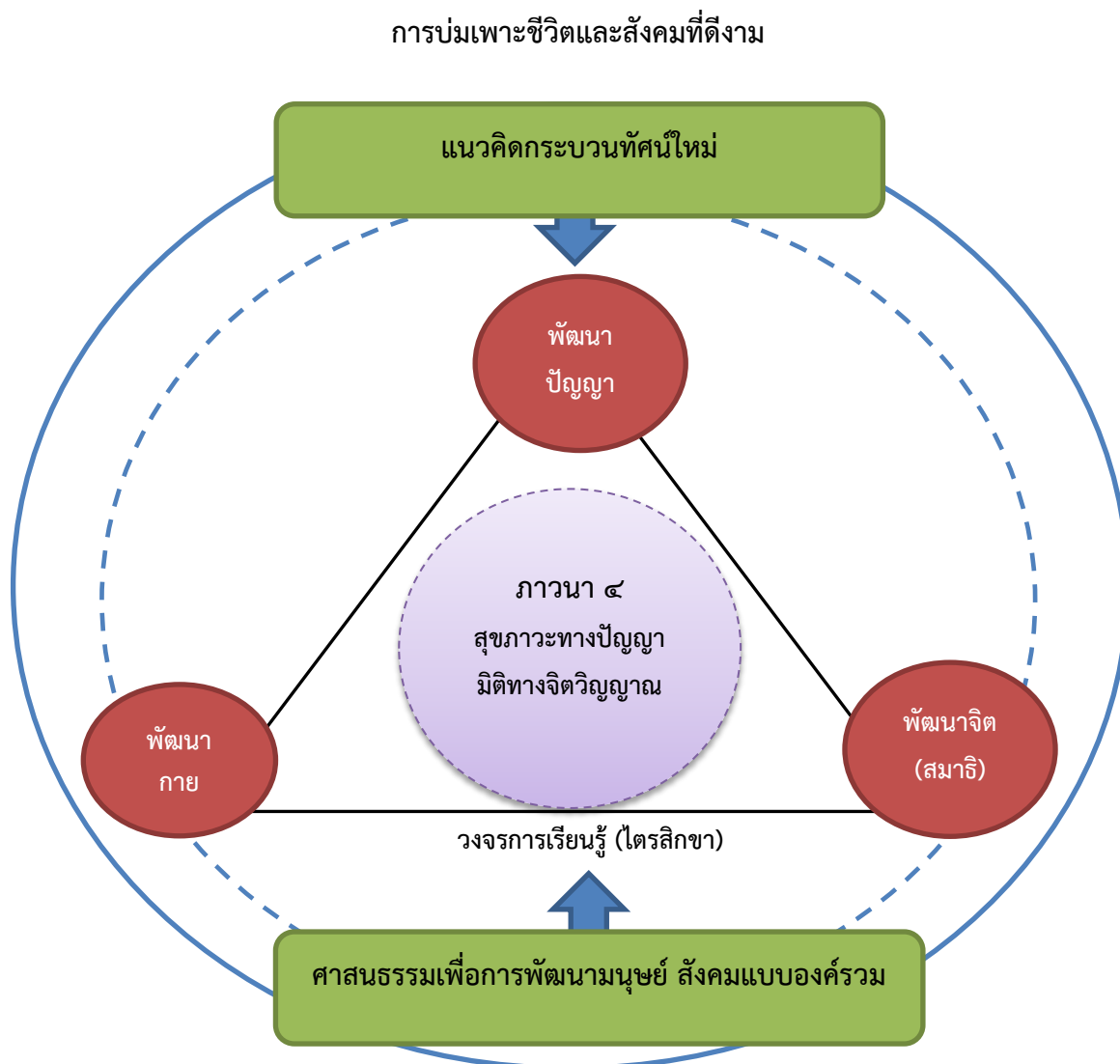
สังคม (ประเวศ วะสี, 2546) ได้กล่าวถึงไว้ว่า หากมนุษย์ได้มีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนทางศีล สมาธิ ปัญญา แล้วนั้น การเรียนรู้ต่อมาคือต้องทำให้ทุกคนบนโลกตระหนักถึงการทำหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และให้สังคมเดินทางไปสู่ความสงบสุขและความเจริญ

ด้วยเหตุนี้อาจกล่าวได้ว่า หากทั้ง 6 พื้นที่การศึกษาของโครงการวิจัยเด่น เมื่อได้ฝึกฝนด้านในด้านหนึ่งในดินแดนสัมพันธ์ระหว่างข้อศีล พัฒนาจิตให้มีคุณภาพและการสร้างสรรค์ทางปัญญาให้เกิดหนทางแห่งการแก้ไขปัญหาดับทุกข์ของตน รู้ - วิเคราะห์ และแยกแยะปัญหาของตนได้ จนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตก็นับว่า ได้เข้าสู่การหมุนระดับของวงจรการเรียนรู้-การพัฒนาคนเต็มคนตามลำดับต่อมา

2.1.2 มิติแห่งสุขภาวะทางปัญญา สู่ “การตื่นรู้”

ในมุมมองมิติศาสนธรรมเพื่อการพัฒนามนุษย์และสังคมแบบองค์รวมตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นการสร้างการเปลี่ยนแปลงในบุคคล ด้วยการมุ่งเน้นให้บุคคลและสังคมเข้าถึง “การตื่นรู้” ผลที่เกิดขึ้นทำให้คุณภาพชีวิต จิตใจ ของบุคคลและสังคมนั้นมีความงอกงามขึ้น มิใช่แต่การพัฒนาทางด้านวัตถุ เทคโนโลยี แต่ยังกินความถึง มิติของการพัฒนาจิตใจของชีวิตผู้คนและสังคมด้วย แต่ในที่นี้หมายความว่า การทำให้บุคคลและสังคมเกิด “การตื่นรู้” ทั้ง 4 มิติ ตามหลักภาวนา 4 (กาย จิต สังคม และปัญญา) ให้มีสภาวะแห่งการเรียนรู้ มีความสุข จะเรียกว่าเป็นประตูเข้าสู่สภาวะใหม่หรือการส่งเสริมการเรียนรู้ของชีวิตจิตใจ ซึ่งถ้าเมื่อปัจเจกบุคคล วิถีแห่งชุมชน และสังคมไทยนั้นได้เข้าถึง ดวงตาใหม่แห่งการรับรู้ คุณภาพใหม่อันเกิดจากการฝึกฝนและการบ่มเพาะ จะเป็นวิธีการ-ขั้นตอนสำคัญต่อการยกระดับเข้าสู่ มิติแห่งความสุข อยู่บนวิถีแห่งการพัฒนาทางจิตวิญญาณ (อันเป็นมิติทางนามธรรมที่yakต่อการสัมผัสแบบรูปธรรมได้ชัด ซึ่งจะเป็นมิติที่นำพาผู้คนมาสู่สภาวะของการเรียนรู้แบบใหม่ด้วยการบ่มเพาะคุณภาพของสุขภาวะทางปัญญา) อันจะเป็นตัวชี้วัดคุณภาพสำคัญต่อการสร้างการเปลี่ยนแปลงภายในให้บุคคล และสร้างการยกระดับให้กับชุมชนด้วยการมีสุขภาวะที่ดีขึ้น (คุณภาพชีวิตที่ดี) ไปสู่ การเข้าถึงมิติความจริง ความดี และความงาม อันเกี่ยวเนื่องกับ สภาวะใหม่แห่งการตื่นรู้

แผนภาพที่ 2.2 แสดงความเข้าใจต่อการปฏิบัติการ เพื่ออธิบายความหมายของหลักการและกรอบแนวคิด

จากแผนภาพที่ 2.2 เป็นกระบวนการของการปฏิบัติการทางมิติจิตวิญญาณ ว่าด้วยความหมายของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม ด้วยวงจรของการเรียนรู้ไตรสิกขาพร้อมกับแนวคิดกระบวนทัศน์ใหม่ จนเข้าสู่ภาวนา 4 (กาย จิต สังคม และปัญญา) อันเป็นสุขภาวะทางปัญญา อันส่งผลต่อการพัฒนามิตีของความสุข อิศรภาพ สันติ สังคมที่เกื้อกูลระหว่างกัน

มิตีความสุขและอิศรภาพสามารถพิจารณาได้ในสี่มิติ เห็นชัดจากงานเขียนของ พระไพศาล วิสาโล (น.13 -15) กล่าวถึง **มิติของความสุข** สามารถแบ่งเป็นสี่ระดับ เมื่อบุคคลเข้าสู่ความสุข

หรือความเป็นปกติสุขและความสุขนั้นเชื่อมโยงกับการมีสุขภาวะทางปัญญา หากอยู่ตามวิถีแห่งการฝึกฝนตนแล้ว

กาย ชีวิตได้จากการต้องมีสุขภาพดี ปลอดภัยไข้เจ็บ ไม่อดอยากหิวโหย มีปัจจัย 4 เพียงพอกับอรรถภาพ อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลสุขภาพ ปราศจากมลภาวะหรือภัยธรรมชาติ มีการเอาใจใส่ร่างกาย รวมทั้งบริโภคใช้สอยอย่างถูกต้องเหมาะสมดำเนินชีวิตไปในทางไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพของตนเอง

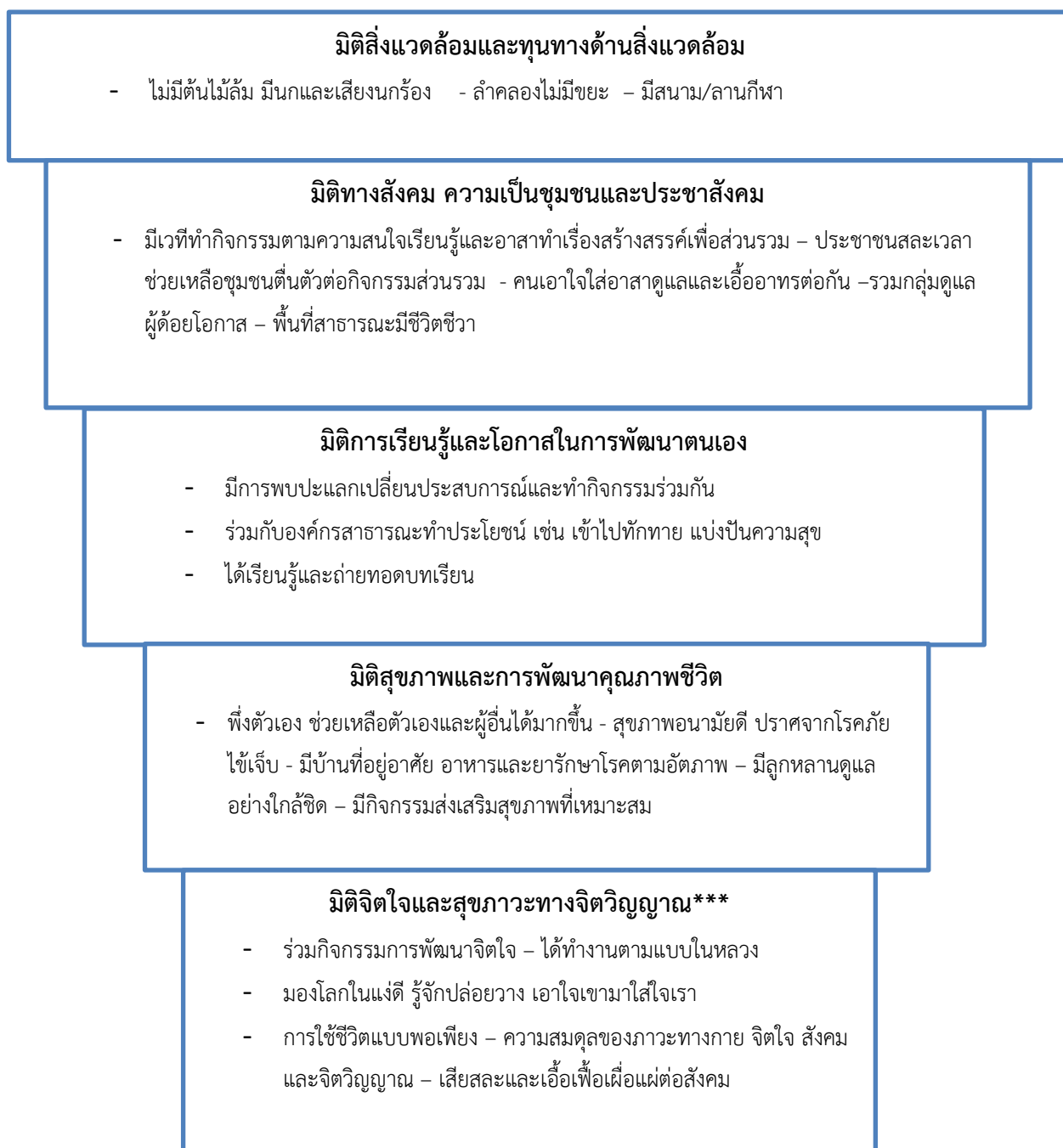
ทางสังคม แสดงให้เห็นจาก มิติของ การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างราบรื่น กลมกลืน ประกอบด้วย มิตรจิต มิตรภาพ ปราศจากความสัมพันธ์ที่ราวฉาน มีสวัสดิภาพในชีวิต สิทธิและเสรีภาพได้รับการคุ้มครอง ปลอดภัยจากการคุกคามหรือเบียดเบียน ขณะเดียวกันก็ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนต่อผู้อื่น

จิตใจ คุณภาพที่เกิดขึ้นของจิตคือ จิตสดชื่น เบิกบานผ่องใส และสุขสงบไม่กลัดกลุ้มกังวล มีกำลังใจและความมั่นคงภายใน ปราศจากความท้อแท้ หดหู่ เศร้าโศก มีเมตตากรุณา มีจิตที่อ่อนโยนสามารถเข้าถึงความสุขที่ประณีตได้

ปัญญา เป็นมิติที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งแห่งตนได้ โดยต้องมีความรู้ ความคิดที่ถูกต้องดีงาม ช่วยให้ดำเนินชีวิต ได้อย่างมีความสุข รู้จักคิดและพิจารณาด้วยเหตุผล จนสามารถแก้ปัญหาหรือหลุดพ้นจากความทุกข์ ตลอดจนรู้จักดำเนินการต่างๆ ให้สำเร็จด้วยวิถีแห่งปัญญา

นอกจากนั้น การสะท้อนความสุขมาชีวิตรูปธรรมในระดับชุมชนออกมาในรูปแบบของความพึงพอใจ ผลงานศึกษานั้นชวนให้มองเห็นว่าในความหมายของการอธิบายถึงคุณค่าของการเข้าถึงมิติทางจิตวิญญาณอันเกี่ยวข้องกับมิติสุขภาวะทางปัญญา ผลกระทบ/หรือการกระทำบางอย่างเป็นตัวบ่งบอกถึง คุณภาพของความก้าวหน้าในการเข้าถึงในมิติคุณค่าในแต่ละระดับด้วยกิจกรรมทางสังคม คุณภาพชีวิต และการพัฒนาตนในการเรียนรู้ของบุคคล/ชุมชน เห็นได้ชัดจากงานวิจัยเรื่อง “ความสุขและชุมชน: ความพยายามๆ เล็กๆ ที่พุทธมณฑล”² เผยให้เห็นถึงผลข้อมูลของการศึกษาอย่างน่าสนใจว่า องค์ประกอบสำคัญของการสะท้อนภาวะความสุข จำแนกตามแผนภาพที่ 2.3 ข้างล่าง

² สุทธิลักษณ์ สมิตะสิริและประภา คงปัญญา (2554, น. 49-50). *ความสุขและชุมชน: ความพยายามเล็กๆ ที่พุทธมณฑล*. บทความในโครงการพัฒนาสุขภาวะและชุมชนเรียนรู้จิตปัญญาอย่างมีส่วนร่วม หนึ่งในโครงการวิจัยภายใต้โครงการจิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

แผนภาพที่ 2.3 แสดงการสะท้อนมิติความสุขในแต่ละระดับตั้งแต่ กาย จิต สังคม ปัญญาและจิตวิญญาณ

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ถ้าทั้ง 6 โครงการเด่น กรณีศึกษาในความหมายของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ตังามนั้น ในเชิงรูปธรรมอาจบ่งบอกจากมิติของระดับบุคคล (การเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพของตนให้มีความก้าวหน้า มีความสนใจใฝ่เรียนรู้ มีการเข้าถึงคุณภาพจิตยกระดับ และมีกิจกรรมในการดำเนินชีวิตในการสร้างภาวะแห่งความสมดุลแวดล้อมด้วยกาย จิต สังคม และปัญญา) ขณะที่วัดผลทางชุมชน (คือมีกิจกรรมทางสังคมบางอย่างที่กระทำร่วมกัน เช่น การประชุม/วางแผนร่วมกัน การมีพื้นที่เพื่อร่วม

แสดงความคิดเห็นกันของคนในชุมชน เป็นต้น) ขณะเดียวกัน ในระดับคุณค่าทางสังคม (มิติของการบ่งบอกคุณภาพที่สำคัญคือ การเห็นคุณค่าเชิงคุณธรรมร่วมกัน อาศัยเกื้อกูลกัน รวมถึงการมีจิตสาธารณะ/จิตอาสา ร่วมกัน เป็นสำนึกในการหวงแหนทรัพยากรร่วมกันของคนในชุมชน) สิ่งที่กำลังมาอาจเป็นการบ่งบอกถึงคุณค่าที่สะท้อนให้เห็นมิติแห่งความสุขทั้งในระดับของบุคคล/ชุมชน สังคม อันนับว่าเป็นวิถีแห่งการบ่มเพาะบนเส้นทางแห่งการบ่มเพาะชีวิตที่ดั่งมาทางสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยที่อิงอาศัยระหว่างกัน

กล่าวโดยรวมว่า เมื่อบุคคลและชุมชนอันเป็นกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่งได้มีวิถีแห่งการปฏิบัติการด้วยการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) อันเป็นแนวทางในการเสริมพลังและพัฒนาศักยภาพทั้งภายในและภายนอกให้ผู้คนได้รู้จักถึง “คุณค่า” และ “ผลกระทบ” ที่เกิดขึ้นทั้งในส่วนของชุมชนและสังคม ให้มีความก้าวหน้าในแง่ของคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ (ความรู้สึกรู้สึกในความหมายของการกินดี อยู่ดี มีความสุข) รวมถึง คุณค่าภายในจิตใจหรือเรียกอีกว่า สมรรถภาพทางจิตที่เพิ่มพูนขึ้นในแง่ของคุณธรรม-ศีลธรรม อันน้อมนำคุณค่าร่วมของชุมชนไม่ว่าจะเป็น “สำนึกร่วม จิตอาสา การเสียสละ การรวมพลัง การมีส่วนร่วม ด้วยความรักและเกื้อกูลฉันท์พี่น้อง” ร่วมด้วยช่วยกันในการแก้ไขปัญหาปากท้องของชุมชนด้วยการมีพลังทาง “ปัญญา” ด้วยความสร้างสรรค์

2.2 กระบวนทัศน์ใหม่ ก้าวแห่งการเรียนรู้ความเป็นมนุษย์ สู่...ธรรมชาติ

กระบวนทัศน์ใหม่ก้าวเข้ามาสู่ยุคของมนุษย์ในปัจจุบันและวิวัฒน์เข้าสู่กรอบคิดกับการปฏิบัติการทางสังคม ชุมชน และธรรมชาติได้อย่างไร? อะไรเป็นที่มาของการกล่าวถึง การถูกหยิบยกมาใช้และให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนผ่านทางสังคมกับยุคเทคโนโลยี ข่าวสาร นวัตกรรมที่กำลังผุดขึ้นมาดังดอกเห็ด สิ่งนี้คืออะไรกัน? ทำไมจึงมีความสำคัญต่อ “การเชื่อมโยงสู่กระแสของการพัฒนาที่ยั่งยืนให้กับชุมชนและสังคม”

หากลองมองย้อนถึง วิวัฒนาการความเป็นมาของจุดเริ่มต้นแนวความคิดนี้ คงจะยากต่อการสืบค้น ต้นตอของผู้ริเริ่มให้กำเนิดแนวความคิด หรือแม้กระทั่งจะจัดวางใส่กรอบความหมายที่แน่ชัดก็อาจจะไม่ตายตัวเสียทีเดียว ว่าไปแล้วกระแสของกระบวนทัศน์ใหม่วิวัฒน์มาเพื่อที่จะตอบโจทย์การแก้ไขปัญหาให้กระบวนทัศน์แบบเดิมให้อวกแยะขึ้น หรือเป็นการจัดวางสมดุล แผนทิศทางความคิดใหม่ให้กับชีวิตจิตใจผู้คน สังคม ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้อยู่ด้วยกันอย่างภาวะเกื้อกูลด้วยความสอดคล้อง เหตุเพราะยุคปัจจุบันวิกฤตสิ่งแวดล้อม ภัยพิบัติ การเผชิญหน้ากับทรัพยากรทางธรรมชาติที่กำลังเสื่อมถอยลง โรคภัยไข้เจ็บที่มากขึ้น รวมถึงคุณค่าภายในชีวิตจิตใจของผู้คนกำลังค่อยๆ ขาดภูมิคุ้มกันทางใจก็อาจเป็นไปได้

2.2.1 พัฒนาการ - การวิวัฒน์ของกระบวนทัศน์ใหม่

เป็นพัฒนาการที่ช่วยสะท้อนภาพของการที่ทำความเข้าใจความจริงในแบบกระบวนทัศน์ใหม่ว่าทุกอย่างต้องชัดเจน วัด ได้ (แบบวิทยาศาสตร์) มาสู่ยุคสมัยที่มนุษย์/สังคม เริ่มมีความก้าวหน้าในการมองมุมกระบวนทัศน์ใหม่ในการหลอมรวมกับธรรมชาติ คุณค่าและความหมายในการดำเนินชีวิตมีการเคารพและอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสมดุลและสนใจต่อวิถีแห่งความยั่งยืนและความเกื้อกูลระหว่างกัน หรือกล่าวอีกอย่างว่า เราไม่ต่างจากธรรมชาติ และธรรมชาติคือบ้านหลังใหญ่ที่สมควรแก่การดูแลรักษาและหวงแหนไว้ให้กับลูกหลาน

ช่วงเวลาแห่งการกำเนิดแนวความคิด จากการได้อ่านบททวนเอกสารของประชา หุตานุวัตร (2550) ได้ไล่ลำดับของนักคิด/นักทฤษฎีทางตะวันตกสู่โลกแห่งตะวันออก เขากล่าวว่ากระบวนทัศน์ใหม่ “นับว่าเป็นขบวนการในสังคมทั่วโลกในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นกระแสของการเผชิญหน้าอย่างท้าทาย และสร้างการเปลี่ยนแปลงต่อกระบวนทัศน์เดิมที่มีมากกว่า 200 - 300 ปี เป็นช่วงยุคตรัสรู้ของชาวยุโรปเลยกว่าจะได้ ลองมาดูว่ามีท่านใดบ้างที่โดดเด่น

เชื่อแบบกระบวนทัศน์เก่า เอาชนะธรรมชาติ เทคโนโลยีคือคำตอบ ไอแซก นิวตัน³ (Isaac Newton) เรอเน่ เดการ์ต (Rene Descarts)⁴ และฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon)⁵ โดยทั้งสามท่านเป็นคนออกแบบโลกทัศน์สมัยใหม่ มีฐานเชื่อว่าจักรวาลเป็นกลไก ชัดเจนวัดได้แบบวิทยาศาสตร์ เห็นจักรวาลเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต และเห็นว่ามนุษย์ต้องเอาชนะธรรมชาติด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ทำให้เกิดนักคิดทางสังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ซึ่งสร้างระบบการเมือง เศรษฐกิจ ในปัจจุบัน เป็นผลให้ชาวตะวันตกไปสร้างอาณานิคมทั่วโลก และต่อมาด้วยยุคการพัฒนาต่อเนื่องกัน และต่อมาเป็นยุคโลกาภิวัตน์ คนละชื่อแต่เนื้อหาเดียวกันคือ เอาชนะธรรมชาติ เทคโนโลยีคือคำตอบ ความเจริญก้าวหน้าเป็นเส้นตรง”

ความท้าทายได้เกิดขึ้น หลังจากกระบวนทัศน์เดิม (ก่อนหน้านี้) เชื่อว่า ความจริงและจักรวาลชัดเจนวัดได้แบบวิทยาศาสตร์ ข้อค้นพบอันสำคัญคือ สิ่งนี้ได้ทำหน้าที่กระตุ้นต่อมความรู้และเปลี่ยนมุมมองความเข้าใจใหม่ให้กับนักวิทยาศาสตร์ยุคหลังคือ “วิธีคิดพื้นฐานแบบเดิมอาจจะบอกความจริงไม่ทั้งหมด. . . ยังมีความจริงที่มากกว่านั้น” ประชา หุตานุวัตร (2560, อ้างแล้ว) ยังได้เล่าถึง พัฒนาการของการเกิดความท้าทายมาเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ต่อไปว่า

³ ไอแซก นิวตัน (Isaac Newton) มีบทบาทเป็น นักฟิสิกส์ นักคณิตศาสตร์ นักดาราศาสตร์ นักปรัชญา นักเล่นแร่แปรธาตุ และนักปรัชญาเทววิทยาชาวอังกฤษ

⁴ เรอเน่ เดการ์ต (Rene Descarts) เป็นทั้งนักปรัชญาและนักคณิตศาสตร์ และเป็นผู้บุกเบิกปรัชญาสมัยใหม่ เขายังเป็นผู้ที่คิดค้นพิกัดแบบคาร์ทีเซียน อันเป็นรากฐานการพัฒนาทฤษฎีแคลคูลัสต่อมา ที่สำคัญเขายังมีฐานความเชื่อว่า “ความจริงหรือความรู้ทางปรัชญานั้นเข้าด้วยเหตุผล”

⁵ ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) เป็นนักปราชญ์ รัฐบุรุษ นักวิทยาศาสตร์ เป็นที่รู้จักในนาม “ผู้คิดค้นประสบการณ์นิยม”

ค้นพบว่า “ทั้งหมดโยงใยกัน” ทางเข้าที่สำคัญคือศาสตร์แห่งการภาวนา การฝึกโยคะ สมาธิและลัทธิเต๋า แล้วต่อมา แวร์เนอร์ ไฮเซนเบิร์ก (Werner Heisenberg)⁶ ก็ได้ศึกษาอนุภาคที่เล็กกว่าอะตอม สิ่งที่ค้นพบขัดกับสมมติฐานพื้นฐานของยุคความทันสมัยตลอด 400 ปีก่อนหน้าที่เชื่อว่า “ทุกอย่างที่เล็กกว่าอะตอมทั้งหมดเป็นสสารซึ่งเป็นพื้นฐานทำให้เกิดสิ่งต่างๆ ในโลกของวัตถุ” แต่มันไม่เป็นเช่นนั้นแล้ว เมื่อเขาได้ศึกษา อนุภาคที่เล็กกว่าอะตอมลงไป ปรากฏว่า “ไม่มีตัวพื้นฐานที่เป็นวัตถุ กลายเป็นเพียงเครือข่าย ความสัมพันธ์เท่านั้นเอง” เขาใช้เวลาหลายปี จนเขียนหนังสือ Physics and Philosophy ที่ได้เริ่มตั้งคำถามกับวิธีคิดพื้นฐานของความทันสมัยก่อนหน้านี้ ต่อมาเป็นผู้ขยายแนวความคิดนี้สู่โลกตะวันตกมากขึ้น โดยดึงแนวคิดออกจากวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ฟิสิกส์ มาสู่แนวคิดสังคมศาสตร์ จิตวิทยา ชีววิทยา คือ ฟรีดริช คอปป์ (Fritjof Capra)⁷ เป็นช่วงรอยต่อการปฏิบัติทางวัฒนธรรมของตะวันตก ได้นำศาสตร์โยคะ สมาธิ เรียนรู้เรื่องพุทธศาสนา เรื่องลัทธิเต๋า แล้วบอกว่าที่ ไฮเซนเบิร์ก กล่าวว่า “ทั้งหมดโยงใยกันหมด” มีมาเนิ่นนานแล้วในศาสนาตะวันออก (ประชา หุตานุวัตร, 2560, อ้างแล้ว)

น่าสนใจว่า เมื่อทั้งหมดโยงใยกัน แล้วอะไรคือสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตของการรับรู้-เรียนรู้? สิ่งนี้ปรากฏขึ้นในหนังสือ “โยงใยที่ซ่อนเร้น (The Hidden Connections) ของฟรีดริช คอปป์ (ผู้เขียน)” ท่านได้ใช้การผสมผสานมิติทางสังคม ศาสตร์แห่งการรับรู้และชีววิทยาของชีวิตเพื่อนำไปสู่วิทยาศาสตร์ที่ยั่งยืน

ชีวิต จิตใจ และสมอง: ขุมทรัพย์ที่มีค่า ประตูทางเข้าแห่งมิติจิตวิญญาณ การเปิดโลกทัศน์ให้เราได้เข้าใจเรื่องราวของ ชีวิต จิตใจ (สมอง) และสังคม ว่าด้วยการอธิบายธรรมชาติของชีวิตในมิติชีววิทยา ตั้งแต่ระดับของเซลล์ ความสัมพันธ์ระหว่างความเรียบง่ายในแง่ชีววิทยา เครือข่ายภายในเซลล์ วิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต ไปจนถึงขั้นโมเลกุลเลยก็ว่าได้ แต่คำถามสำคัญอยู่ที่ว่า แล้วเราจะเรียนรู้สิ่งนี้ด้วยการรับรู้และปฏิสัมพันธ์จนเป็นเนื้อเป็นตัวของเรา แล้วเรามีความเข้าใจพัฒนาการการเกิดขึ้นอันสลับซับซ้อนนั้นในมุมมอง หัวจิตหัวใจเราอย่างไร ในโลกแห่งความคิด ค่านิยม ความหมายและจุดมุ่งหมาย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่อยู่ในขอบข่ายของความรู้สึกนึกคิดและวัฒนธรรมของมนุษย์ให้เคลื่อนย้ายมาสู่การรับรู้ - เรียนรู้ อันเชื่อมโยงกับมิติทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและวัฒนธรรมนั้นอย่างไร เพราะถ้ามองจินตนาการต่อการแยกความซับซ้อนอาจจะแยกออกมายาก และยิ่งไปกว่านั้นถ้าถ้าเรารู้ถึง โยงใยที่ซ่อนอยู่ระหว่างกัน มิติที่ลึกลงไปกว่านั้นคือ มิติเชิงจิตวิญญาณ อันเป็นความท้าทายต่อการรับรู้-เรียนรู้ รวมถึงถ่ายทอดของผู้ที่สนใจวิธีคิด แนวทางของ แนวกระบวนทัศน์ใหม่ต่อสังคม...สู่มิติทางจิตวิญญาณ อันเป็นขุมทรัพย์อย่างล้ำลึกและมีค่าในวิถีของผู้ฝึกฝนตนตามหลักศาสนธรรมเป็นอย่างยิ่ง

⁶ แวร์เนอร์ ไฮเซนเบิร์ก (Werner Heisenberg) เป็นนักฟิสิกส์ทฤษฎีชาวเยอรมัน หนึ่งในผู้วางรากฐานของกลศาสตร์ควอนตัม ที่สำคัญเขาค้นพบ “หลักความไม่แน่นอนของธรรมชาติพื้นฐาน (uncertainty principle)”

⁷ ฟรีดริช คอปป์ (Fritjof Capra) เจ้าของหนังสือที่โด่งดังทั่วโลก ในนาม “เต๋าแห่งฟิสิกส์ จุดเปลี่ยนแห่งทศวรรษ (Tao of Physics)” เป็นชาวออสเตรียที่ชีวิตวัยเยาว์ได้ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และเขายังได้อ่านหนังสือของแวร์เนอร์ ไฮเซนเบิร์ก มาตั้งแต่ตอนเรียนมหาวิทยาลัย

“จิตวิญญาณคือ ลมหายใจแห่งชีวิต มันหล่อเลี้ยงคำจูนให้เราทั้งหมดมีชีวิตอยู่

แม้ว่ามองไม่เห็นแต่มีอยู่ในระบบข่ายใยแห่งชีวิต”

จิตวิญญาณของมนุษย์อยู่ตรงไหน? การเชื่อมร้อยเข้าสู่...มิติทางจิตวิญญาณ เพื่อต้องการตอบคำถามนี้ มีประโยชน์อย่างมากกับการทบทวนความหมายดั้งเดิมของคำว่า (spirit) spirits ในภาษาละติน หมายถึง “ลมหายใจ” ซึ่งอีกคำในภาษาละตินก็แปลเช่นเดียวกัน นั่นคือคำว่า anima และภาษากรีก psyche กับภาษาสันสกฤต ก็แปลอย่างเดียวกัน ความหมายร่วมกันของคำหลักเหล่านี้ บ่งชี้ให้เห็นความหมายดั้งเดิมคำว่า จิตวิญญาณ ในลัทธิและประเพณีทางศาสนาและปรัชญาโบราณหลายสายด้วยกัน ทั้งในตะวันตกและตะวันออก ซึ่งก็คือ “ลมหายใจแห่งชีวิต” ในเมื่อระบบหายใจเป็นปฏิกิริยาเคมีของชีวิตทั้งมวล แต่ในรูปแบบที่เรียบง่ายที่สุด ลมหายใจดูเหมือนจะเป็นอุปมาอุปไมยที่สมบูรณ์ของเครือข่ายแห่งปฏิกิริยาเคมีแห่งชีวิต อันเป็นคุณลักษณะหลักของระบบทั้งมวล จิตวิญญาณหรือลมหายใจแห่งชีวิตเป็นสิ่งที่เรามีอยู่ร่วมกันทั้งหมดในสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย มันหล่อเลี้ยงและคำจูนให้เรามีชีวิตอยู่

ในทางจิตวิญญาณหรือชีวิตทางจิตวิญญาณ มักเป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปว่า เป็นวิถีแห่งการดำรงอยู่ แต่สาระสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การเรียนรู้แบบผ่านประสบการณ์ตรง การเรียนรู้เพื่อรับรู้ มุมมองจากภายใน โดยประสบการณ์ตรงของบุคคลจะมีวิธีการเข้าสู่ประเด็นอยู่ 3 ทางคือ ทางแรก มองเข้าไปภายในตัวเอง อันเป็นระเบียบวิถีที่พัฒนาขึ้นในช่วงเริ่มแรกของจิตวิทยาที่ศึกษาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ทางที่สอง การเข้าถึงทางปรากฏการณ์วิทยาอย่างเคร่งครัด และทางที่สามคือ การใช้หลักฐานการปฏิบัติสมาธิเป็นจำนวนมาก และเมื่อฝึกฝนมากขึ้น สำนึกจะปรากฏขึ้นจาก ญาณทัศนะ เป็นพื้นฐาน ซึ่งญาณทัศนะเกิดจากวิถีปฏิบัติจากธรรมเนียมการปฏิบัติทางปรัชญาและศาสนาต่างๆ อย่างกว้างขวาง รวมถึงฮินดู พุทธ เต๋า ซูฟี และคริสต์ ซึ่งได้เจริญงอกงามในวัฒนธรรมของสำนักแต่ละสำนักที่แตกต่างกันออกไป (วิศิษฐ์ – ญัฐพล วังวิญญูและสว่าง พงศ์ศิริพัฒน์ แปล, 2548, น. 61-64)

นักคิดคนสำคัญที่ริเริ่มอีกคนหนึ่งคือ อี. เอฟ. ชุมัคเกอร์ (E. F. Schumacher) ⁸ เขียนหนังสือเรื่อง Small is Beautiful นอกจากนั้นแนวคิดสำคัญที่น่าสนใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน พอสรุปองค์ประกอบได้ 3 ประการคือ องค์กรขนาดกลาง เทคโนโลยีขนาดกลางและการพึ่งพาตัวเอง โดยเน้นการให้ความหมายว่า เทคโนโลยีขนาดกลางจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ซึ่งอาจหมายถึง วัฒนธรรม ประเพณี ทักษะคน ความเชื่อและค่านิยมด้วย นอกจากนี้ในประเทศไทย ท่านอาจารย์พุทธทาส ท่านเป็นนักคิดกระบวนทัศน์ใหม่ซึ่งองงามจากรากฐานของตัวเอง และยังได้รับ

⁸ อี. เอฟ. ชุมัคเกอร์ (E. F. Schumacher) เป็นนักเศรษฐศาสตร์ชาวเยอรมัน ตอนแรกมีคนแปลว่า จี๊วแต่แจ้ว แต่วีระ สมบูรณ์ เอามาแปลใหม่ชื่อ เล็กนั้นงาม เขามีวิสัยทัศน์ทางด้านเศรษฐศาสตร์พัฒนาที่สอดคล้องกับโลกยุคศตวรรษที่ 20 - 21 เป็นอย่างยิ่ง ต่อมาเขาได้ศึกษาและสนใจเรื่องราวของพุทธศาสนาและลัทธิเต๋า และยังชื่นชมแนวความคิดของคานธีมาก นอกจากนั้นยังมั่งงานเขียนที่สำคัญคือ เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ ในส่วนหนึ่งของหนังสือ Small is Beautiful การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง

อิทธิพลจากคานธีด้วย ในมุมมองแข็งเมื่อเรียกร่องสนับสนุนคุณค่าอันเป็นสากลของ “ความรัก ความบริสุทธิ์ และความดี”⁹ อีกทั้งท่านยังเชื่อในเรื่องของการสร้างหมู่บ้าน การศึกษาดี มีเงินใช้ ไร้โรคฯ พาให้สุขสมบูรณ์ การพัฒนานั้นต้องใช้กระบวนการทางพุทธศาสนา (ประชา หุตานุวัตร, 2560)

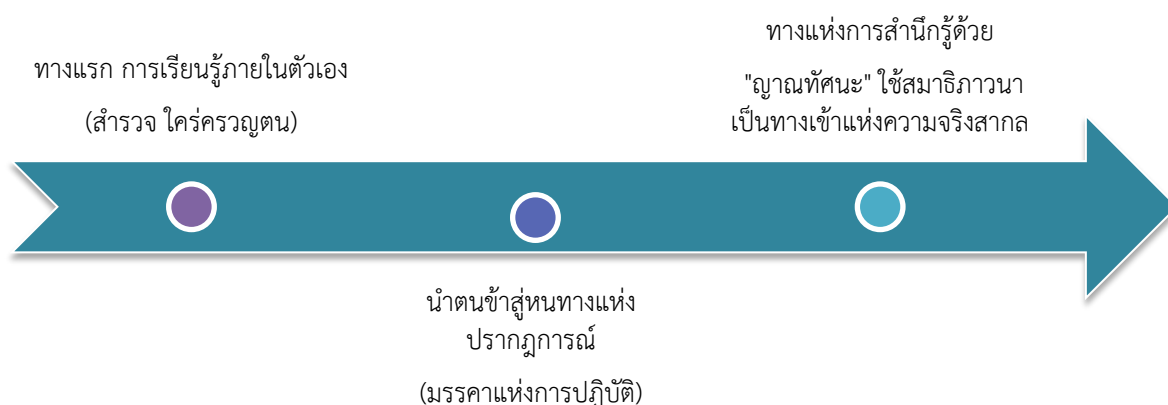
สำหรับ “การสำรวจคุณค่า และทัศนคติต่างๆ ทางวัฒนธรรม” คู่ของหยินและหยาง ของ ฟริตจอฟ คราปร้า (พระประชา ปสนนธโนโม และคณะผู้แปล, 2539: น.29) ในแนวคิดของกระบวนการทัศน์ใหม่เป็นอีกหนึ่งมุมมองที่น่าสนใจ การสะท้อนคู่ตรงข้ามเป็นวิถีแห่งการแสดงออกของการรับรู้ ความคิด ทัศนคติ ต่อโครงสร้างระบบของสังคมและวัฒนธรรม

ตารางที่ 2.4 แสดงคู่ หยิน หยางต่อการสำรวจคุณค่า ทัศนคติ ทางวัฒนธรรม

หยิน	หยาง
อิตถีภาวะ (feminine)	ปุริสภาวะ (masculine)
การถอยลดเข้า	การขยายรุกออก
การถนอมรักษา	การเรียกร่องต้องการ
การรับ	การรุก
การร่วมมือ	การแข่งขัน
ญาณทัศนะ (intuitive)	เหตุผล (rational)
การสังเคราะห์	การวิเคราะห์

กล่าวโดยรวม จากพัฒนาการ – การวิวัฒน์ของกระบวนการทัศน์ใหม่ อาจกล่าวได้ว่า คุณค่าของการเรียนรู้-รับรู้ นั้นเป็นการปรับเปลี่ยนมุมมองของแนวคิด/โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ (แบบเดิม) มาสู่การใช้กระบวนการทัศน์ใหม่ อันมีสาระประการสำคัญอยู่ที่ วิธีการ/ขั้นตอนการเรียนรู้ในสามระดับและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยประสบการณ์ตรงในการเรียนรู้เพื่อจะเข้าถึงมิติแห่งจิตวิญญาณ สิ่งแรกที่ต้องทำ “การเรียนรู้ภายในตัวเอง (สำรวจโลกด้านในของตัวเอง)” ทางต่อมาคือ การพยายามนำตัวเองเข้าสู่ “หนทางแห่งปรากฏการณ์-เหตุการณ์-สถานการณ์ของการเรียนรู้” หรือสิ่งที่ต้องการแก้ไขปัญหา/หรือวิถีแห่งการบ่มเพาะตน เรียกอีกอย่างว่าตามภาษาทางพุทธว่า “มรรคาแห่งการปฏิบัติ” ทางที่สามคือ เส้นทางแห่งการภาวนาอันเป็นทางเพื่อให้บุคคลได้ใช้สมาธิภาวนาในการเข้าถึงความรู้และความจริงจนเกิด “การสำนึกด้วยญาณทัศนะ” ซึ่งเป็นการยกระดับคุณค่าทางจิตวิญญาณ

⁹ คานธี กล่าวโดย สุลักษณ์ ศิวรักษ์ อ้างถึงใน บทสัมภาษณ์ของประชา หุตานุวัตร (น.71, อ้างแล้ว)

แผนภาพที่ 2.5 แสดงหนทางในการเข้าถึงมิติแห่งจิตวิญญาณตามโยโยที่ซ่อนเร้นของแบบ
พริตจ็อฟ คาปร้า

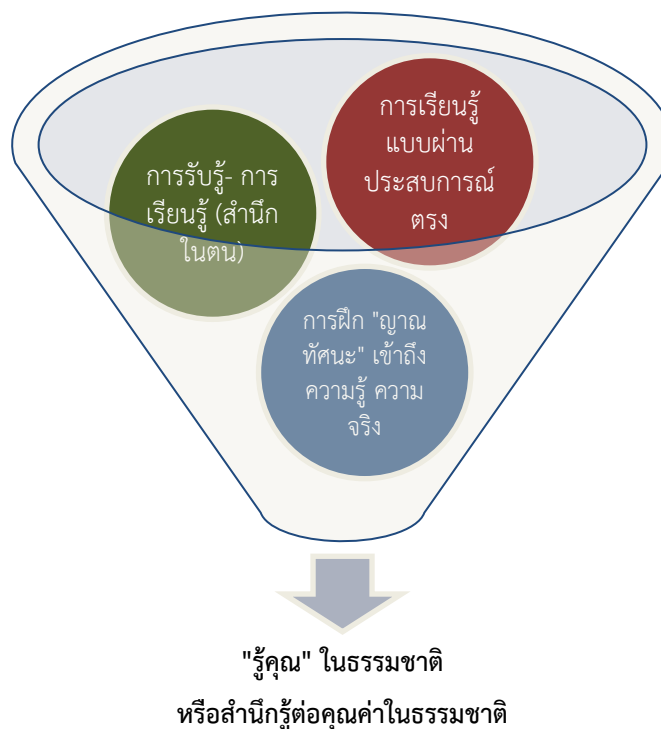
2.2.2 การรับรู้-การเรียนรู้ กระบวนทัศน์ใหม่...สู่การเข้าถึงความเป็นมนุษย์

การทบทวนหัวข้อ การรับรู้ - การเรียนรู้จากมิติกระบวนทัศน์สู่เส้นทางแห่งการเข้าถึงความเป็นมนุษย์ เป็นวิธีการ กระบวนการแนวความคิด/วิธีการปฏิบัติในการเชื่อมร้อยมนุษย์ ชุมชน และสังคมให้เข้าถึงแก่นแท้ของความรู้และความจริงอันสำคัญต่อการดำเนินชีวิต แล้วว่ากันว่า บุคคลที่จะเข้าถึงต้องอยู่บนวิถีแห่งการฝึกฝนตนและมีความเพียรในการใช้ความรู้ ผันแปรมาเป็นความคิดสร้างสรรค์ สู่มิติของการเรียนรู้แบบ “ญาณทัศนะ”

2.2.2.1 สำนึกรู้ในตน (รับรู้-เรียนรู้) สู่คุณค่าของการรู้คุณในธรรมชาติ

ว่ากันว่า ในยุคก่อน (กระบวนทัศน์เดิม¹⁰) นักคิดทางวิทยาศาสตร์ นักเทววิทยานักปรัชญา เรียนรู้มาอย่างยาวนาน จนก่อเกิดกระแสความรู้ ความเข้าใจใหม่ นักคิดสายสังคมศาสตร์ จิตวิทยา เศรษฐศาสตร์ ในศตวรรษที่ 21 ได้ให้มนุษย์ย้อนมองเห็นความเชื่อมโยงกัน ใส่ใจต่อการรู้คุณ (กตัญญู) ต่อธรรมชาติ เน้นวิถีแห่งความยั่งยืน มนุษย์จำเป็นต้อง “ฝึกฝน” เพื่อเข้าถึงคุณค่าในการรับรู้ - เรียนรู้ สำนึกรู้ในตน ในธรรมชาติ จนให้การเรียนรู้ได้ประสบกับ สภาวะของ “การเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ตรง” จนเข้าถึงมิติมุมมองภายในอย่างลึกซึ้งด้วยการเข้าถึงพลังของ “ญาณทัศนะ” ขึ้นพื้นฐาน

¹⁰ กระบวนทัศน์เดิม หมายถึง วิธีคิดชุดเดิมในการแก้ไขปัญหาคือ “การเอาชนธรรมชาติ ปัจเจกนิยม มนุษย์เห็นแก่ตัวเป็นพื้นฐาน” เชื่อว่า ถ้าทุกคนเห็นแก่ตัวแล้วทุกอย่างจะดีขึ้นเอง ในแง่มุมนี้ ประชา หุตานุวัตร (2560, อ้างแล้ว) ได้สะท้อนอย่างเด่นชัดว่า กระบวนทัศน์เดิมเป็นวิธีคิดแบบเอกเทศ ไม่สัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ ยกตัวอย่างเช่น อาหารที่เรากินไม่เกี่ยวข้องกับความกรุณาของชาวไร่ชาวนา ไม่รู้สึกถึงบุญคุณ เป็นเพราะเขาดูแลตัวเอง เราจึงได้กินอาหาร จนเกิดปรากฏการณ์ของสังคมเมืองอันรู้สึกแปลกแยกกับตัวเอง ผู้คนเริ่มมีความทุกข์มากขึ้น โรคซึมเศร้า ในแง่ของวัตถุนิยมมีการบริโภคนิยมมาก แต่กลับรู้สึกว่างเปล่า ชีวิตไม่มีความหมาย

แผนภาพที่ 2.6 แสดงถึง รูปแบบของการสำนึกในตน (รับรู้-เรียนรู้) สู่คุณค่าของการรู้คุณในธรรมชาติ

2.2.2.2 เศรษฐกิจ การพัฒนา จำเป็นต้องมีชีวิตและหัวใจ

ไม่เพียงแต่การสำนึกและการเรียนรู้ในการเข้าถึงคุณค่าในธรรมชาติเท่านั้น คุณค่าที่ตามมาของการเรียนรู้ของมนุษย์และสังคมคือ การใช้ **ความรู้พร้อมกับความคิดสร้างสรรค์** เป็นสิ่งที่จำเป็นและขาดไม่ได้ ขณะเดียวกันโลกโดยรอบวงแหวนของชีวิตมนุษย์และสังคม (สิ่งแวดล้อมที่รายรอบ) อาทิ ระบบเศรษฐกิจควรมีการปรับเปลี่ยนเป็นระบบที่เห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์และกลับมาคำนึงถึงในคุณค่าแห่งความเป็นธรรมและมีหัวใจ ตามคำกล่าวที่ว่า “เศรษฐกิจยุคใหม่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกรอบครองวัตถุเพียงเท่านั้น แต่อาจรวมไปถึง ความรู้ และ ความคิดสร้างสรรค์ และการมีหัวใจด้วย”¹¹

กระบวนการพัฒนาจะต้องมีส่วนช่วยสนับสนุนและเกื้อกูล เสรีภาพส่วนบุคคล และการก่อรูป คุณค่าและจริยธรรมของสังคมภายใน รวมถึงแบบแผนทาง เศรษฐศาสตร์ใหม่ ก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเพิ่มเติมกรอบครองทรัพย์สิน กำไร หรือรายได้ประชาชาติแต่ขึ้นอยู่กับจัดการสร้างสรรค์และความรู้ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของเราและลูกหลานของเรา นอกเหนือจากความรู้และ ทรัพยากรของมนุษย์ปัจจัยนี้ยังครอบคลุมถึงการรักษาด้านทุนสิ่งแวดล้อมและ

¹¹ คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา และ เสนอศึกษา (2543, น. 14-17)

สังคมการพัฒนา เช่น การดูแลรักษาป่า การรักษาแม่น้ำ เป็นต้น รวมถึงการรวมคุณค่าทางวัฒนธรรม กิจกรรมยามว่างและศาสนาเข้าไปด้วย¹²

อาจกล่าวโดยรวมนได้ว่า หากกระบวนการการปฏิบัติการของ “เศรษฐกิจนั้นมีชีวิต” และมีคุณค่าของการผาน ศาสนธรรม จิตวิญญาณ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ชุมชน สังคมไทยที่เปลี่ยนไปในยุคปัจจุบัน มุ่งสู่โลกที่เปลี่ยนแปลง สังคมจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์อยู่สามประเด็น ตามนักคิด รูดัลบ์เบอร์ส¹³ ได้กล่าวถึงคือ การมุ่งสู่สังคมที่เป็นธรรม ยั่งยืน และทุกคนมีส่วนร่วม ประเด็นแรก **ความเป็นธรรม**เป็นสิ่งที่พึงต้องตระหนัก เช่น ช่องว่างระหว่างรายได้ของประชากรและวิถีทางแก้ไขปัญหา ประเด็นที่สอง **ความยั่งยืน** คือ การขยายขอบเขตของเศรษฐศาสตร์และเทคโนโลยีให้ครอบคลุมโลกได้ สิ่งสำคัญคือ การแสดงความรับผิดชอบต่ออนุชนรุ่นหลังของเรา ด้วยหัวใจของความยั่งยืนคือ การมองการณ์ไกล ประเด็นที่สาม **ทุกคนมีส่วนร่วม** คือทุกคนมีส่วนร่วมกับการมีอาชีพและการมีส่วนร่วมในแขนงอื่นๆ เช่นกัน และยังรวมถึง การครุ่นคิดทุกเรื่องในชีวิต ในโลกศาสนาธรรมและจิตวิญญาณ ที่ไม่เพียงเฉพาะปัจจัยทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากเป็นการผานกลมกลืนในชีวิตด้วยดุจกัน นอกจากนั้น สิ่งสำคัญอันเป็นหัวใจต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คือ การมีกัลยาณมิตร การมีความรับผิดชอบต่อสังคมและการมีหัวใจแห่งความกรุณา (ความร่วมมือกันและความรับผิดชอบต่อ) ซึ่งหาก **หัวใจ**ของเรามีความกรุณามากเท่าใด **เราจะมีความสุข**¹⁴

แผนภาพที่ 2.7 แสดงให้เห็นถึงกลไกการทำงานของระบบเศรษฐกิจและการพัฒนาจำเป็นต้องมีชีวิตและหัวใจ

¹² คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา และ เสนอศึกษา (2543, น. 15, อ้างแล้ว)

¹³ รูดัลบ์เบอร์ส กล่าวถึงใน เวทีสนทนาร่วมกับองค์ทะไลลามะ ในหนังสือ ธุรกิจ และการพัฒนาในศตวรรษที่ ๒๑ อ้างถึงใน คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา และเสนอศึกษา (อ้างแล้ว, น. 34)

¹⁴ ประเด็นหลักต่อการพัฒนาเศรษฐศาสตร์ เทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ โดยกล่าวถึง หัวใจแห่งความกรุณากับการนำไปใช้ องค์ทะไลลามะ (อ้างแล้ว, น. 38)

ตามแผนภาพที่ 2.4 ข้างต้น หากลองพิจารณาในประเทศไทย การเปลี่ยนผ่านของยุคเทคโนโลยี ส่งผลต่อสังคมเป็นอย่างยิ่ง อันเกิดจากหลายๆ เหตุปัจจัยที่เข้ามากระทบทุน และเงินตราเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตผู้คน ทำให้การปรับตัวกลับกระแสของโลกาภิวัตน์นั้นจะต้องรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่งคือ **ความไม่สมดุลทางอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และสังคมย่อมนำไปสู่การสูญเสียสมดุลทางธรรมชาติ**¹⁵ อันรวมไปถึงคนในท้องถิ่นต้องร่วมกันใส่ใจและปกป้องทรัพยากร

2.2.3 มรรควิธีที่จะช่วยฟื้นฟูให้ชุมชน สังคมเข้มแข็ง

ในการสร้างความก้าวหน้าทางสังคมและชุมชน มีหลักการ **มรรควิธีสู่สังคมที่เข้มแข็ง** พระไพศาล วิสาโล (2537, น. 60-76) เสนอว่า แนวทางในการสร้างสังคมให้เข้มแข็งจำเป็นต้องให้ผู้คน “ตระหนัก” ถึงปัญหาวิกฤติทางสังคม และการสร้างความร่วมมือด้วยเหตุแห่งความดีงามร่วมกัน โดยมีวิธีการคือ **1) การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น** คือมีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ทั้งในส่วนของการบริหาร รวมถึงการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น **2) การขยายบทบาทของสังคม** คือ การสร้างอำนาจที่เป็นจริงให้สังคม ด้วยการขยายบทบาทของสังคม โดยการเข้าไปมีส่วนร่วม อีกด้านหนึ่งคือการที่ประชาชนรวมกลุ่มเพื่อจัดงานบริการของรัฐกลับมาทำกันเอง **3) การเสริมสร้างศักยภาพของสังคม** บทบาทสองประการที่กล่าวมามีส่วนช่วยเสริมสร้างให้กับสังคมในตัว แต่เพิ่มพูนด้วยปัจจัยพื้นฐาน 4 ประการ อันได้แก่ ประการแรก การจัดองค์กรคือ การรวมกลุ่มและการจัดการ ประการที่สอง การมีส่วนร่วมในกิจการสังคม รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประการที่สาม กระบวนการเรียนรู้ เช่น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การฝึกฝนตนอบรม และประการที่สี่ ทรัพยากรและทุน ซึ่งองค์กรชาวบ้านสามารถสร้างสรรค์ชุมชนท้องถิ่นได้ดีกว่าองค์กรของรัฐมาก ข้อสำคัญอยู่ที่องค์กรชาวบ้านต้องเกิดจากความต้องการของชาวบ้าน โดยมี “จุดเริ่มต้นจากการตระหนักปัญหาร่วมกัน” **4) การฟื้นฟูและสร้างสรรค์สังคม** สังคมจะเข้มแข็งได้นอกจากจะได้อำนาจและศักยภาพแล้ว ยังต้องเป็นไทในตัวเองด้วย จำเป็นต้องฟื้นฟูระบบคุณค่าที่ได้สั่นสะเทือนมา ไม่ว่าจะเป็น จริยธรรมในทางสังคม จริยธรรมต่อชาติ ตลอดจนจริยธรรมต่อตนเอง ระบบคุณค่าของสังคมจะต้องเป็นตัวกำหนดหรือชี้แนวทางเศรษฐกิจ **5) การควบคุมและกำกับตลาด** คือ การทำให้เศรษฐกิจและสังคมนั้นมีมาตรการสำคัญประการหนึ่ง “จำกัดขอบเขตตลาด” ไม่ให้ค่านิยมในเชิงเศรษฐกิจผลตอบแทนเป็นเงินตราหรือกำไรเข้ามามีอิทธิพลในชีวิตและในสังคมจนเกินเลยขอบเขตจนทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมถูกตีค่าเป็นตัวเงินหรือกลายเป็นสินค้าไปหมด เพราะจะทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบในสังคมเกิดง่ายขึ้น และอีกนัยยะหนึ่งคือ การพึ่งพิงตลาดให้น้อยลงและหันมาพึ่งตัวเอง

1) ผู้คนในสังคมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด นับตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน ไปจนถึงสังคมโดยรวม อันหมายถึง ความสัมพันธ์ที่เป็นหลักจะต้องเปลี่ยนความสัมพันธ์ แนวตั้ง (บุคคลกับรัฐ บุคคลกับตลาด) มาเป็นความสัมพันธ์แนวนอน (บุคคลกับบุคคลแทน) นอกจากพ่อแม่ลูกและพี่น้องจะมีเวลาให้แก่กันแล้ว ผู้คนในชุมชนยังต้องสนิทสนมคุ้นเคยกัน เมื่อผู้คนหันหน้าเข้าหากัน มีการถกเถียงแลกเปลี่ยนความ

¹⁵ พระไพศาล วิสาโล (2537, น. 27)

คิดเห็นอย่างเป็นอิสระ เพราะจุดความสัมพันธ์จะบังเกิดเป็นแรงยึดเหนี่ยวในสังคมทำให้ปัจเจกบุคคลคลายความรู้สึกโดดเดี่ยว ยิ่งไปกว่านั้น การพูดคุยถกเถียงกันยังเป็นการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของสังคม **เพิ่มพูนปัญญา** จนเกิดสติปัญญาแน่นแฟ้น

2) การรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน กลุ่มจะเป็นกลุ่มอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อสมาชิกในกลุ่มมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและมีความเห็นร่วมกัน ในประเด็นหลักๆ อันเป็นผลจากการถกเถียงแลกเปลี่ยนกัน การช่วยเหลือมีหลายลักษณะ เช่น การช่วยกันปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน เมื่อป่าเสื่อมโทรมลงไปที่ตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าขึ้นมา หากมีน้ำน้อยลงก็ร่วมกันตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์จัดสรรน้ำขึ้นมา เป็นต้น การรวมกลุ่มในลักษณะที่สองก็คือ การช่วยเหลือกันเอง ในกลุ่มผู้ที่สนใจหรือประสบปัญหาเดียวกัน ควรรวมไปถึงงานอาสาสมัคร คือ มาทำด้วยใจรักและมีรายได้จากทางอื่นแล้ว การรวมกลุ่มแบบนี้หากมีมากขึ้นก็แสดงถึงความเติบโตทางสำนึกความรับผิดชอบต่อสังคม พร้อมบ่งบอกความเข้มแข็งของสังคมไปด้วย

3) ความสามารถในการปกครอง เป็นการกระจายอำนาจให้แก่สังคม มิได้หมายความว่าเพียงเปิดให้ประชาชนเลือกตั้ง แต่กินความให้ท้องถิ่นในระดับต่างๆ มีอำนาจในการจัดการศึกษา สาธารณสุข การจัดการความสงบเรียบร้อย การเงิน การคลัง ตลอดจนการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติอีกด้วย เป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนเลือกวิธีการที่เหมาะสมกับท้องถิ่นที่สุด

4) สังคมเป็นตัวกำหนดคุณค่าในสังคม คือเป็นการฟื้นฟูคุณค่าดั้งเดิมหรือสามารถสร้างสรรค์คุณค่าใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อความผาสุกของสังคม สังคมจะต้องใส่ใจต่อสิ่งที่สังคมถือเป็นคุณค่าสำคัญ เช่น สุขภาพ ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความรับผิดชอบต่อสังคม นอกจากนั้น ผู้คนก็ย่อมแสวงหาความหมายคุณค่าของชีวิตได้จากสังคมนั้นเอง (พระไพศาล วิสาโล, 2537, น. 49- 60)

กล่าวโดยสรุปทั้งหมดของ กระบวนทัศน์ใหม่ก้าวแห่งการเรียนรู้ความเป็นมนุษย์ สู่...ธรรมชาติเป็นผลอันสืบเนื่องมาจากวิวัฒนาการของแนวคิดกระบวนทัศน์เก่าที่มองว่า ธรรมชาติและสรรพสิ่งหรือโลกจักรวาลนั้นควบคุม ชั่งตวง วัดได้แบบวิทยาศาสตร์ แต่พัฒนาการต่างๆ ของความเติบโตทางกระบวนทัศน์เก่านี้มีการค้นพบใหม่ด้วยกระแสแห่งกระบวนทัศน์ใหม่อันมีมิติ “คุณค่าแห่งความเคารพในธรรมชาติและสรรพสิ่ง” การคิดและศาสตร์แห่งตะวันออกช่วยเผยให้เห็นถึง คุณค่าความหมายของการดำรงอยู่ในมิติแห่งจิตวิญญาณ (แม้ว่ามิตินี้จะเป็นนามธรรมค่อนข้างสูง) แต่ในเชิงรูปธรรมของการชี้นำและมีกรอบแว่นในการช่วยเพิ่มมุมมองคือ การที่ให้ชุมชน/ผู้คนหันมาสร้าง “สำนึก” ในการเห็นคุณค่าของทรัพยากรทางธรรมชาติ รู้จักถึงคุณประโยชน์ต่อการใช้ทรัพยากรน้ำในชุมชนอันเป็นต้นทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ ไม่เพียงเท่านั้น กระบวนทัศน์ใหม่ยังเข้ามาทำงานเพื่อ กระตุ้นแ่งมุมความรู้สึก ทศนคติต่อมุมมองการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติด้วยความเคารพ และหยั่งเห็นถึงคุณค่าที่เชื่อมโยงใยระหว่างกันในชีวิตจิตใจที่จะเข้ามาทำงานในการสะท้อนขยายแผ่ “ความร่วมมือ” และ “ความรัก ความเมตตา” ต่อกัน ในการแบ่งปันทรัพยากรร่วมกัน เอื้อเพื่อเกื้อกูล มีส่วนร่วม มีความสามัคคี รู้จักกิน รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าและมีธรรมาภิบาล และถ้าหากไปกว่านั้นคือความพยายามในการหาแนวทางร่วมกันเพื่อสร้างสรรค์ “ปัญญา” และความยั่งยืนต่อวิถี

แห่งการดำรงอยู่ในชีวิตและสังคมอย่างมีความหมาย- สู่เส้นทางแห่งมรรคา ความก้าวหน้าและความสุข
ความเจริญงอกงามกับวิถีแห่งการบ่มเพาะตน

2.3 คุณค่าของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

ในบทความว่าด้วย การวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น: แนวคิดและประสบการณ์ภาคปฏิบัติ (ตอนที่ 2) ของบัญชา แก้วส่อง (2554) ได้เขียนเป็นบทสังเคราะห์ “คุณค่า พลัง และความสุข” จากการวิเคราะห์ให้เห็นถึง คุณค่าและพลังที่เกิดขึ้นอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง โดยมีใจความสำคัญว่า กระบวนการวิจัยแบบ CBR เป็นการปฏิบัติการเพื่อพัฒนาคนบนฐาน **ปัญญา** (อันเป็นปัญญาที่เกิดจากการวิเคราะห์ความทุกข์อย่างลึกซึ้ง รอบด้านโดยผ่านกระบวนการวิจัยทั้งกิจกรรม การเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และสังเคราะห์) ส่งผลให้นักวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผลที่เกิดขึ้นคือ **รู้จักรากเหง้าของตัวเองมากขึ้น รู้จักประมาณตนเอง แก้ปัญหาบนพื้นฐานศักยภาพตนเอง รวมทั้งบูรณาการความรู้ ความเชื่อภายนอกเมื่อจำเป็น**

ด้านการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์คือ ปรับเปลี่ยนวิธีคิด วิธีการทำงาน ภาวภูมิใจในตัวเอง ค้นพบความหมาย “รู้เหตุแห่งทุกข์” เกิดจิตสาธารณะ มีศรัทธา เชื่อมมั่นในสิ่งที่เป็นบุญ-กุศล เกิดการเรียนรู้ในชั้นศีล (มีระเบียบวินัยเพื่อขัดเกลาตัวเอง โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ มีบุคลิกภาพใหม่ สำหรับในส่วนของ การพัฒนาทักษะงานวิจัย CBR ผลที่เกิดขึ้นคือ มีการจัดการอย่างเป็นระบบ รื้อฟื้นคุณค่าบางประการของชุมชน (อันได้แก่ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบบอกเล่า องค์ความรู้ภูมิปัญญาและการประยุกต์ใช้ การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน (มีระบบการจัดการแบบเครือข่าย-แบบทีมงาน-การบริหารงานแบบมีส่วนร่วม-การใช้วิธีการแก้ไขปัญหาแบบอริยสัจ 4)

คุณค่าที่ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชน พบว่า เป็นคุณค่าในการฟื้นฟูอาชีพและเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น มีคุณค่าในการจัดการทรัพยากรทางอาหาร ให้เกิดการพึ่งตัวเอง และยังฟื้นฟูระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ไม่เพียงเท่านั้น **มิติพลังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น** พบว่า ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงคือ มีการรวมกลุ่มเพื่อการจัดการโดยชุมชน ขวัญและกำลังใจในชุมชนและตัวตนเพิ่มขึ้น ชุมชนเกิดความศรัทธา มีพลังในการปกป้องสิทธิของชุมชน และพลังการขับเคลื่อนเพื่อแก้ไขปัญหาอื่นของชุมชน

นอกจากนั้น **ความสุขที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นคือ** เป็นความสุขในระดับของการเชื่อมโยงกับความสุขทางจิตวิญญาณ/ปัญญา (ปลดปล่อยความคิด แสดงออกในสิ่งที่คิดไว้ มีสำนึก อิสระ เกิดความภาคภูมิใจในสิ่งที่ตนทำ) ความสุขของการมี “สติ การรู้ตัวและการปรับตัว” ความสุขจากการมีระบบนิเวศน์ มีสภาพแวดล้อมมีอาชีพ มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เท่าเทียมกัน ในการเกื้อกูลระหว่างกัน

มีคนกล่าวไว้อีกว่า ในแง่มุมเป้าหมายที่สร้างให้เกิด **พุทธะ ธรรมะ และสังฆะ** เพราะเป็นกระบวนการในการค้นหารูปแบบและวิธีการในการพึ่งตัวเอง การอยู่ร่วมกับระบบนิเวศอย่างยั่งยืนและการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลและแบ่งปัน โดยมีความหมายว่า **การสร้างพุทธะ** (ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน) คือ เกิดการ

พัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้เกิดจิตสำนึกท้องถิ่นและปรับเปลี่ยน กระบวนทัศน์ในการพัฒนา **การสร้างธรรมะ** (องค์ความรู้การพัฒนา) คือ เกิดองค์ความรู้ทั้งส่วนที่เกี่ยวกับกระบวนการวิจัยและองค์ความรู้ที่สามารถนำไปแก้ปัญหของชุมชน และ**การสร้างสังฆะ** (กลุ่มและเครือข่าย) คือ เป็นการประสานคน ประสานความร่วมมือ ทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย

กล่าวโดยรวม จากการทบทวนคุณค่า พลัง และความสุขในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จากการสังเคราะห์ดังกล่าวช่วยสะท้อนให้เห็นมิติ ความหมายของ “การสร้าง” “การปรับตัว” และ “การสร้างความก้าวหน้า” ในชีวิตและการทำงานโดยใช้งานวิจัย CBR เป็นเครื่องมือหรือเป็นสะพานในการช่วยให้ชุมชนและบุคคลก้าวข้ามไปถึง “ศักยภาพ” “ความสัมพันธ์” และ “การเติมเต็มความรู้สึกในคุณค่า รากเหง้าของตน” ที่เข้ามาเป็นส่วนช่วยกระตุ้นวาระของการแก้ไขปัญหาชีวิตและ/หรือปากท้อง และยังเป็นช่วงเวลาที่ยช่วยชวนคนให้เฝ้าต่อการก้าวข้ามสิ่งที่ตนไม่กล้าไปสู่ความกล้า ในการดูแลปัญหาชีวิต จิตใจของตนด้วยฐานปัญญาและความสุข

2.4 สรุปโดยรวม คุณค่าและผลกระทบ จากความรู้ในชุดเอกสารโครงการวิจัยเด่นทั้ง 6 แห่ง

เป็นการประมวลผลการศึกษาและวิเคราะห์เบื้องต้น พบว่า ในภาพรวมของพื้นที่กรณีศึกษาทั้ง 6 แห่ง มีพัฒนาการและแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นของตนที่ต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็นการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดการทรัพยากรน้ำ ป่าไม้ การทำการเกษตร เป็นต้น มีความเข้าใจในองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะตน ด้วยใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรือ CBR เข้ามาเป็นแกนสำคัญของการดำเนินงาน ขับเคลื่อนในพื้นที่และสร้างการเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคล (นักวิจัยท้องถิ่น) ที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างศักยภาพผ่านการใช้ CBR และข้อค้นพบประการสำคัญคือ “การใช้กระบวนการของ CBR นำมาซึ่งการสร้างความร่วมมือด้วยการหาความรู้ร่วมกัน การสร้างพื้นที่การเรียนรู้ร่วม การหวนกลับมาดูแลทรัพยากรในชุมชน การเริ่มตระหนักและเข้าใจถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ชุมชนของตนต่อการดูแล/จัดการทรัพยากรชุมชน” โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) โครงการแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำ อ่างเก็บน้ำห้วยสงสัยโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต. เขากะปุก อ. ท่ายาง จ. เพชรบุรี และโครงการแนวทางการบริหารจัดการอ่างเก็บน้ำนาวัลเปรียงแบบมีส่วนร่วมของชุมชน บ้านหนองแก ต.ไร่ใหม่ อ.สามร้อยยอด จ.ประจวบคีรีขันธ์ ภายใต้โครงการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินำร่อง 84 แห่ง โดยมีวัตถุประสงค์คือ 1) การศึกษาความเป็นมา สภาพพื้นที่และวิถีชีวิตของชุมชนจากอดีต-ปัจจุบันสถานการณ์น้ำ ปริมาณความต้องการใช้น้ำแต่ละปีและช่วงปี ชนิดพืชที่ปลูกและความสอดคล้องปริมาณต้นทุน รวมทั้งบทเรียนการบริหารจัดการน้ำในอดีตชุมชน เพื่อศึกษาแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำในอ่างเก็บน้ำห้วยสงสัยและนาวัลเปรียง 2) การศึกษาสภาพดิน การใช้ประโยชน์ที่ดิน สถานการณ์น้ำ ปริมาณความต้องการใช้น้ำในแต่ละปีและช่วงปี อาชีพของชุมชนที่สอดคล้องกับปริมาณน้ำ

ต้นทุน ปัจจัยและเงื่อนไขที่มีต่อระบบการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำแนวทางการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมของชุมชน (จากระยะที่ 1) ไปสู่การปฏิบัติ

ข้อค้นพบที่สำคัญ		
หัวข้อ	ประเด็น	รายละเอียด
เก็บรวบรวมข้อมูล	ประวัติศาสตร์ชุมชน	
	การจัดการน้ำ	ความต้องการใช้น้ำเพาะปลูกพืชแต่ละชนิด เส้นทางน้ำ ปริมาณน้ำต้นทุนที่มีทั้งน้ำฝนและน้ำประปา กฎกติกาของกลุ่มผู้ใช้น้ำ รอบการเปิดปิดแต่ละฤดูกาล
	พื้นที่ดิน และพื้นที่ป่า บริเวณรอบอ่างฯ	มีการสำรวจพื้นที่ดิน
องค์ความรู้ใหม่ (เกิดจากการที่ชุมชน เริ่มพูดคุยกัน)	น้ำ	นำมาใช้ในการปรับเปลี่ยนปลูกพืชใช้น้ำน้อย การจัดการรอบเปิด-ปิดน้ำที่สอดคล้องกับปริมาณน้ำต้นทุน มีการนำเสนอข้อมูลต่อกรมชลประทานเพื่อบำรุงรักษาอ่าง เก็บน้ำและเส้นทางน้ำให้ได้ใช้งานอย่างมีประสิทธิภาพ มีการถางหญ้า ปลูกป่า และทำฝายกั้นน้ำ เพื่อเพิ่มพูนความ ชุ่มชื้นของพื้นที่บริเวณรอบอ่างเก็บน้ำ
ปัญหาที่พบ	น้ำ	ปริมาณน้ำไม่สัมพันธ์กับรอบการเปิดปิดน้ำของชุมชน เส้นทางน้ำตื้นเขิน ชนิดพืชที่ปลูกไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่
	บุคคล	ตัวชาวบ้านยังขาดการดูแลรักษาผืนดินและพื้นที่ป่า
	ระบบความสัมพันธ์	ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนก็เริ่มไม่สัมพันธ์กัน
แก้ปัญหาได้	การบริหารจัดการน้ำ	ทุกคนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ เกิดกติกาการบำรุงรักษาน้ำ ลดปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่ มีการปลูกป่าเพื่ออ่างเก็บน้ำ ขึ้น เผยแพร่องค์ความรู้ในการบริหารจัดการน้ำไปยังเด็กและ เยาวชนในชุมชน

2) โครงการ การพัฒนาระบบการจัดการน้ำให้เพียงพอต่อการอุปโภคบริโภคและการเกษตรของชุมชนบ้านผาสุข ต.ภูฟ้า อ.บ่อเกลือ จ.น่าน โดยมีวัตถุประสงค์คือ ต้องการที่จะให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและคุณค่าของน้ำ และเห็นข้อมูลข้อเท็จจริงในเรื่องการจัดการน้ำ ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยน

พฤติกรรมการใช้ น้ำของคนในชุมชน มีจิตอาสา/จิตสาธารณะในการจัดการน้ำร่วมกัน และเพื่อให้มีการพัฒนาระบบการจัดสรรน้ำทั้งในด้านการเกษตรและเพื่อการอุปโภค-บริโภคอย่างเป็นระบบและเป็นธรรม ตลอดจนเพื่อให้ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำอย่างมีคุณภาพและมีระบบกลไกการจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคีที่เกี่ยวข้อง

ข้อค้นพบที่สำคัญ		
หัวข้อ	ประเด็น	รายละเอียด
วิธีคิดใหม่สู่ การ ปรับเปลี่ยน พฤติกรรม	เกิดการรู้คุณค่า ขยายผลความคิด สู่ชุมชนใกล้เคียง ในพื้นที่ ต.ภูฟ้า	จัดตั้งเป็น “สมาคมบ่อดันน้ำบ่อเกลือ อ. บ่อเกลือ จ. น่าน” ร่วมกับ เครือข่ายนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นพื้นที่ ต.ดงพญา อ. บ่อเกลือ จ. น่าน
องค์ความรู้ ใหม่	ด้านบริหาร จัดการและ ความรู้	จัดการด้วยธรรมาภิบาล (เน้นศีลธรรม) ที่ผสมผสานความรู้ทางภูมิปัญญาในอดีต (ความรู้ภูมิปัญญาแม่ฮ่องสอน) ความเชื่อในหลักศาสนาพุทธ ความรู้ทางวิชาการ (เทคนิคการวางระบบท่อที่เข้ากับสภาพพื้นที่และการบำรุงรักษา) ความรู้ทางด้านนิเวศ การบริหารจัดการ (การเงิน) การเก็บข้อมูลเชิงเทคนิค (การวัดปริมาณ/ตรวจสอบคุณภาพน้ำ)
กระบวนการ ใหม่ด้วย สันติวิธี	ใช้กระบวนการ แบบมีส่วนร่วม	เชื่อมประสานคนในชุมชนกับเจ้าหน้าที่ศูนย์ภูฟ้า หน่วยการจัดการป่าต้นน้ำ (กรมป่าไม้) เจ้าหน้าที่จากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลเจ้าหน้าที่จาก โรงพยาบาลในพื้นที่ นักวิชาการด้านวิศวกรรมและด้านสิ่งแวดล้อม
	นวัตกรรม การพัฒนาในระดับ พื้นที่	ระดับ ต. ภูฟ้า ได้ใช้รูปแบบกระบวนการลดความขัดแย้งด้วยสันติวิธี ไปใช้ ในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ชุมชนอื่นๆ ในพื้นที่ ต.ภูฟ้า อ.บ่อเกลือ จ.น่าน ทั้งนี้เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งทั้งในระดับคนในชุมชนและระหว่างชุมชน กับหน่วยงานในพื้นที่

3) โครงการ พัฒนาระบบการบริหารจัดการน้ำโดยชุมชนด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ภายใต้ข้อตกลงความร่วมมือ ระหว่างองค์การบริหารส่วน จ.อุบลราชธานี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (ระยะที่ 1 และ ระยะที่ 2) โดยมี
วัตถุประสงค์คือ

ระยะที่หนึ่ง 1) เพื่อหาแนวทางการสนับสนุนให้ชุมชนใน จ. อุบลราชธานีพัฒนาระบบการจัดการน้ำด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น 2) เพื่อหาแนวทางการบูรณาการจัดการน้ำจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็ง และพัฒนาคุณภาพชีวิตขององค์กรชุมชนใน จ. อุบลราชธานี 3) เพื่อหาแนวทางสนับสนุนให้บุคลากรองค์การบริหารส่วน จ. อุบลราชธานี บุคลากรในหน่วยงานด้านการวิจัยของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีและมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานีเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาระบบการบริหารจัดการน้ำโดยกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 4) เพื่อหาแนวทางในการพัฒนาระบบและกลไกการจัดการน้ำของชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องใน จ. อุบลราชธานี ด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ระยะที่สอง 1) เพื่อค้นหาวิถีคิด รูปแบบและกลไกการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนท้องถิ่นผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 2) เพื่อสร้างพื้นที่แห่งการเรียนรู้ของการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนท้องถิ่นผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และ 3) เพื่อหารูปแบบและวิธีการหนุนเสริมการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ข้อค้นพบที่สำคัญ		
หัวข้อ	ประเด็น	รายละเอียด
ผลการวิจัย	เกิดการขับเคลื่อนงาน 2 รูปแบบ	1) ชุมชนวิจัยตามปัญหาสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากชุมชน 2) การขับเคลื่อนเชิงประเด็นเพื่อให้มีพลังในการขับเคลื่อนนโยบายในระดับท้องถิ่น
การแก้ไขปัญหา	ทำได้บางระดับ	ต้องอาศัยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาสนับสนุนอย่างเหมาะสม แล้วมีการผลักดันให้เกิด โครงการวิจัยเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมทั้ง 4 ฝ่าย (บุคคลในองค์กร ชุมชน สถาบันอุดมศึกษา หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง)
	ยังต้องใช้เป้าหมายร่วมกัน	ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมและสนับสนุนให้เหมาะสมกับความต้องการและศักยภาพของชุมชน รวมถึงการยกระดับองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อให้สามารถมาใช้ประโยชน์ในการทำงานโครงการได้มากขึ้น

4) โครงการสืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานและวิถีวัฒนธรรม เพื่อยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิมและแก้ไขปัญหาการออกเอกสารสิทธิ์ทับที่ดินชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ชาวละ บ้านราไวย์ อ.เมือง จ.ภูเก็ต มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาสืบค้นประวัติศาสตร์ หลักฐานต่างๆ เช่น ผังตระกูล การตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชนชาวละบ้านราไวย์ 2) เพื่อศึกษาทำความเข้าใจข้อมูลและกระบวนการออกเอกสาร

สิทธิที่ดินของเอกชนที่อ้างสิทธิเหนือที่ดินชุมชนชาวบ้านรายไว 3) เพื่อศึกษากระบวนการฟ้องศาลปกครอง และนำข้อมูลที่ได้มาจัดทำและประกอบการทำคำฟ้องเพื่อยื่นต่อศาลปกครอง

ข้อค้นพบที่สำคัญ		
หัวข้อ	ประเด็น	รายละเอียด
ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น (กับทีมวิจัย)	สิ่งที่เกิดขึ้น	ย้อนทบทวนเรื่องราวชีวิต มองเห็นประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตนเอง เข้าใจถึงพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของที่อยู่อาศัยมาเป็น ลำดับตามช่วงเวลาได้ชัดเจนขึ้น
	ข้อมูลความรู้เรื่อง ของ การตั้งถิ่นฐาน	ได้ข้อมูลของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลในภูเก็ตมีอยู่ 5 กลุ่มชุมชน (แหลมหลา หินลูกเดียว สะป้า แหลมตุ๊กตา(สิเหร่) รายไว) นำข้อมูลต่างๆ มาจัดทำเอกสารร่วมกับทีมนักวิชาการใช้เป็น การยืนยันสิทธิเพื่อสู้คดีแพ่งกับนายทุน

5) โครงการ กระบวนการแก้ไขปัญหาลิทธิในที่ดินทำกิน เพื่อสร้างการเรียนรู้ให้กับคนในพื้นที่
ต.ควน อ.เมือง จ.ตรัง มีวัตถุประสงค์คือ 1) สร้างกระบวนการเรียนรู้การแก้ไขปัญหาสิทธิในที่ดินร่วมกัน
ของคนในพื้นที่ 2) เพื่อสร้างพื้นที่รูปธรรมในการแก้ไขปัญหาสิทธิที่ดินและเป็นต้นแบบให้กับพื้นที่อื่นๆ ใน
กรณีเดียวกัน

ข้อค้นพบที่สำคัญ		
หัวข้อ	ประเด็น	รายละเอียด
องค์ความรู้	สิ่งที่ได้รับ	ชุดบทเรียนด้านการจัดการสิทธิที่ดินทำกินของตนเองในพื้นที่ สาธารณะ มีการจัดทำข้อมูลขึ้นอย่างเป็นระบบ
วิธีการ	หยุดการประท้วง	แต่ใช้รูปแบบการถอดบทเรียนเก็บข้อมูลแยกแยะประเภท ของกลุ่มชาวบ้าน
	ทางออกของการ แก้ไขปัญห	ตัวแทนชุมชนเข้าร่วมเป็น คณะทำงานร่วมเพื่อแก้ไขปัญหา ที่ดินเชิงบูรณาการ
กระบวนการใหม่	ต้องพัฒนาศักยภาพ	ด้านการใช้เครื่องมือและเทคโนโลยี เช่น การอ่านพื้นที่ทาง อากาศ ฝึกอบรมการใช้ GPS การศึกษาข้อมูลต่างๆ ทาง กฎหมาย เป็นต้น

6) ชุดโครงการความยั่งยืนฐานทรัพยากรเพื่อความมั่นคงทางอาหาร (ดงพญาโมเดล)

ต.ดงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน ต้องการศึกษาดูงานภาพการเป็นอยู่ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน-น้ำ-ป่า รูปแบบการทำเกษตร ทั้งอดีตจนถึงปัจจุบันของคน ต. ดงพญาเพื่อให้คนใน ต.ดงพญาได้รู้จักตัวเองและมีระบบการจัดการใหม่ในพื้นที่ (ระบบเกษตร/สังคมวัฒนธรรม/เศรษฐกิจ/การเมืองการปกครอง) และคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐ เรื่องพื้นที่ทำกินอยู่ในเขตป่า เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งคนและป่า

ข้อค้นพบที่สำคัญ		
หัวข้อ	ประเด็น	รายละเอียด
องค์ความรู้ใหม่ : การจัดการพื้นที่ความมั่นคงทางด้านอาหาร (นำเสนอข้อมูลและแนวทางการจัดการร่วมกันเป็นองค์ความรู้ใหม่ ในการจัดการพื้นที่ความมั่นคงด้านอาหาร)	รูปแบบการรักษาผืนป่า (ที่เป็นป่าต้นน้ำ)	บนฐานความเชื่อวัฒนธรรมหรือจารีตเดิมที่เป็นข้อห้ามต่างๆ พร้อมกำหนดรักษาแบบใหม่ด้วยกฎระเบียบข้อตกลง ไม่มีการตัดไม้ ไม่มีการเลี้ยงสัตว์ ไม่มีใช้น้ำบนป่าต้นน้ำ จัดตั้งคณะกรรมการในการดูแลร่วมกัน
	รูปแบบการรักษาแหล่งน้ำ	ไม่ใช้สารเคมีลงไปในแหล่งน้ำ ห้ามจับสัตว์น้ำในแหล่งอนุรักษ์
	รูปแบบการดูแลสัตว์ป่า	เกิดข้อตกลงร่วมกันคือการห้ามล่าสัตว์ในเขตพื้นที่อนุรักษ์
	รูปแบบการเกษตร	สำรวจเมล็ดพันธุ์กันเองในระดับครัวเรือน เพื่อเก็บรักษาพันธุ์ท้องถิ่น ปรับเปลี่ยนวิถีเกษตร ปลูกพืชชนิดอื่นนอกเหนือจากข้าวเพื่อสร้างรายได้ เช่น กาแฟ สตอเบอร์รี่ พริกหยวก พริกหวาน และการทำเกษตรแบบลดสารเคมี ชาวบ้านทั้งตำบลตกลงร่วมกันที่เป็นกติกา

กล่าวโดยสรุป การประมวลผลการศึกษา วิเคราะห์ผลลัพธ์ของการปฏิบัติการในพื้นที่กรณีศึกษาทั้ง 6 แห่ง เพื่อให้ภาพความเข้าใจถึงฐานการดูแลทรัพยากรในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งมีความแตกต่างตามบริบทสังคมและวัฒนธรรมจึงทำให้ได้ค้นพบถึงแนวทางและรูปแบบ ตำแหน่งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกิดการสอดคล้องกับพื้นที่ ที่สำคัญในแง่ของนิยามองค์ความรู้ที่พื้นที่และทีมวิจัยได้รับนั้น เป็นเสมือนเครื่องมือสำคัญที่ช่วยแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นของตน ร่วมกัน ด้วยเป้าหมายร่วมกันหรือที่เรียกอีกอย่างว่า “พลังปัญญาร่วม” คืออาศัยการระดมสมอง พลังร่างกาย แรงใจร่วมกันต่อการขับเคลื่อนประเด็นทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น และการมุ่งเน้นเพื่อหนุนเสริมกำลังของการสร้างศักยภาพให้กับนักวิจัยท้องถิ่นได้ค้นพบต่อวิธีการในการเติมความรู้ เติมความเข้าใจต่อปัญหานั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นการค้นพบความรู้เพิ่มเติม การจัดวางความสัมพันธ์ที่จะเชื่อมประสานในชุมชน เป็นต้น นับเป็นความรู้และปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ทรงคุณค่าต่อการเรียนรู้ถึงความรับผิดชอบร่วมกันในชุมชนท้องถิ่นของตน

บทที่ 3

วิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษา

ในบทนี้จะกล่าวถึงแนวทาง/วิธีการที่ทางคณะนักวิจัยได้ใช้เป็น “กระบวนการ” เพื่อการเข้าถึงข้อมูลทางความรู้ และวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (โดยย่อ) โดยจะกล่าวถึง วิธีการ/เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา กระบวนการศึกษาและการเรียบเรียงเนื้อหา มาสู่ข้อค้นพบและผลลัพธ์ของการศึกษาที่ได้รับ ภายใต้ขอบเขตของเนื้อหาและกรอบของวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ในบทที่ 1 ที่ว่า ข้อแรก เพื่อถอดองค์ความรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research; CBR) จากโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ในเชิงคุณค่าและประโยชน์ที่เกิดขึ้น ทั้งในระดับของบุคคล กลุ่ม ชุมชนท้องถิ่น และสังคม โดยสังเคราะห์กับมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดั่งาม และข้อที่สอง เพื่อถอดองค์ความรู้ พลังของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ก่อให้เกิดคุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบทและเงื่อนไขของโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559

3.1 วิธีการ/เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลของ โครงการถอดความรู้โครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น บนเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดั่งาม คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการออกแบบและวางแผนพร้อมกับแผนการดำเนินงานในระยะเวลา 10 เดือน (กันยายน 2560 ถึง มิถุนายน 2561) พร้อมทั้งใช้เครื่องมือที่สำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่คือ (1) การสัมภาษณ์แบบลุ่มลึก (วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ) (2) วิธีวิทยานวนเรื่องเล่า (Narrative Method) (3) การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงแบบมีส่วนร่วม (4) การใคร่ครวญด้วยจิตตปัญญาศึกษา โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1.1 สัมพันธ์วิถีชีวิตชุมชน “เดินไปเล่าไป” (สังเกตการณ์/สัมภาษณ์แบบลุ่มลึก)

การลงภาคสนาม วิธีการสร้างสัมพันธ์ภาพในพื้นที่กับช่วงเวลาสั้นๆ ที่อยู่ในพื้นที่แต่ละแห่ง 5-6 วันหรือบางสถานที่อย่าง โครงการดงพญาโมเดล ที่ลงพื้นที่กว่า 8-9 วัน เป็นช่วงเวลาแห่งการเก็บข้อมูลและสร้างสัมพันธ์ภาพด้วยเครื่องมือของการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ คณะนักวิจัยจะเดินไปเที่ยวรอบๆ ชุมชน/หมู่บ้านก่อนเป็นลำดับแรก จากนั้นให้ทางหัวหน้าโครงการฯ โหนดในพื้นที่ช่วยพาไปชมจุดสำคัญที่ทางทีม นักวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นปฏิบัติการภายใต้การใช้ CBR เป็นแนวทางในการขับเคลื่อน จากการเข้าไปสัมพันธ์ วิธีการที่ใช้และใกล้ชิดของการได้มาซึ่งคำบอกเล่าเรื่องราวคือ การรับฟัง ผ่านการเดินเข้าไปในวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งในระหว่างเดินก็ได้มีการรับฟังถ่ายทอดเรื่องราวตามมาเป็นลำดับ

3.1.2 เวทีการถอดบทเรียน “กระบวนการเรียนรู้ร่วมผ่านประสบการณ์ตรง”

ในระหว่างของการลงภาคสนาม แนวทางสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทาง คณะนักวิจัยได้ใช้ในพื้นที่คือ การจัดวางสร้าง “กระบวนการเรียนรู้ร่วมผ่านประสบการณ์ตรง” โดยจะมีการประยุกต์ใช้เกมนันทนาการ การคิด การวิเคราะห์ร่วมกัน และมีการใช้ศิลปะ (การวาดรูป การปั้นดินน้ำมัน) เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวและประสบการณ์ในการเรียนรู้ กับคุณค่าของตนเองที่ก้าวเข้ามาทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการเรียนรู้ในตนเองอย่างไรบ้าง ขณะเดียวกัน ก็ช่วยกันสะท้อนแง่มุม “ผลกระทบ” และคุณค่าที่ CBR ได้เข้าไปทำคุณประโยชน์ให้กับชุมชนของพื้นที่ในแต่ละแห่ง ภายใต้เงื่อนไขของบริบทและสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการทบทวน ใคร่ครวญเพื่อการถอดบทเรียนเรียนรู้ในเห็นถึง “คุณค่า” ที่เกิดขึ้น (ผลการศึกษาและข้อค้นพบของเรื่องราวจะปรากฏในบทที่ 4 ในการถ่ายทอดเป็นเรื่องราวของแต่ละพื้นที่)

การเรียนรู้แบบผ่านประสบการณ์ตรง

การเรียนรู้แบบผ่านประสบการณ์ตรง เป็นกระบวนการสำคัญในการเรียนรู้แบบลงลึก ในการออกแบบเวทีการเรียนรู้ให้ผู้เข้าร่วมได้ทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็น กิจกรรมเปิดชิงพื้นที่ ทะเลตะปู ตะขำไฟฟ้า Moon Ball หรือ จันทร์บันแรง เป็นต้น แล้วนำประสบการณ์ที่ได้รับมาถอดบทเรียนผ่านการใคร่ครวญ สะท้อนการเรียนรู้ ทวนคืนความรู้สึก ทบทวนเป้าหมาย เพื่อตั้งความรู้ แง่มุมจากประสบการณ์ต่างๆ ของแต่ละคนออกมาสังเคราะห์และบูรณาการเป็นความรู้ใหม่ อันเกิดจากการผสมผสานประสบการณ์ใหม่และความรู้ในตนเอง

การเรียนรู้เช่นนี้อยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า เราทุกคนล้วนเป็นผู้นำชีวิตตัวเอง และมีประสบการณ์และปัญหาอยู่มากมาย กระบวนการที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเชื่อมโยงต่อยอดความรู้ตามบริบทจริงของแต่ละคน

ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นนั้นถือว่าเป็น “ปัญญาร่วม” ที่ผ่านการลงมือปฏิบัติอย่างเข้าใจในบริบท การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สามารถทำให้เข้าถึงความรู้สึกนึกคิดทั้งภายในตนเองและภายในกลุ่ม หล่อหลอมมาเป็นความรู้ร่วมของกลุ่ม ซึ่งมีพลังมากกว่าการนำเอาองค์ความรู้ต่างๆ จากภายนอกมาอิงอาศัยกัน ทั้งนี้หากมองผ่านสายตาในทางกระบวนการทัศน์ใหม่ที่เชื่อว่า ความรู้มีที่มาจากองค์รวมมากกว่าผลบวกขององค์ประกอบ

เพิ่มเติมว่า ในกระบวนการเรียนรู้รูปแบบนี้ หากว่ากลุ่มมีพลังเป็นหนึ่งเดียวกัน มีความรักความเป็นเพื่อน ร่วมกิจกรรมด้วยบรรยากาศที่ผ่อนคลายและสนุกสนาน สามารถฟังเสียงกันและกัน ความรู้ที่ได้รับและประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจะทวีคูณ เมื่อเทียบกับการเรียนรู้แบบเดิมที่คนส่วนใหญ่มักจะมีนิสัยส่วนตัวบางอย่างที่อาจเป็นข้อจำกัดของการเรียนรู้ ที่ส่งผลให้ไม่ได้เกิดแง่มุมของการเรียนรู้จากตนเองและผู้อื่น ยกตัวอย่างเช่น บางคนชอบเรียนรู้ด้วยการบรรยาย ชอบการจดบันทึกข้อมูล ถ้าให้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมอื่นอาจสงสัยได้ว่ามีสาระหรือไม่ อาจรู้สึกไม่สบายใจ จนทำให้มีการต่อต้านไปจนถึงไม่เกิดการเรียนรู้ในที่สุด

แต่กระบวนการเรียนรู้ใหม่นี้ จะทำให้ผู้เรียนเกิดการยอมรับความเชื่อและ/หรือรูปแบบการเรียนรู้ที่ต่างจากเราในแง่ของความเร็ว ความใจร้อนใจเย็น สิ่งสำคัญ คือ เราจะเรียนรู้จากความต่างได้อย่างไรหากเราต้องพบปะกับคนที่แตกต่างจากเรา เพราะความต่างจะเปิดพื้นที่ให้เราเห็นตัวตนของเราได้ชัดเจนขึ้น ความท้าทายของการเรียนรู้ในบริบทนี้ช่วยขยายให้เกิดการลองกระโจนตัวเองออกมาจากพื้นที่ที่เราอยู่แล้วอย่างไม่ตัดสินหรือปิดกั้น และฟังด้วยความไม่รู้ด้วยความอยากรู้ เราอาจได้พบแง่มุมหรือพื้นที่การเรียนรู้ใหม่ๆเพิ่มขึ้น ซึ่งในความเป็นจริง แล้วยังมีพื้นที่ของความไม่รู้อีกมากมายสำหรับการค้นหา

หลักคิดในการจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงมีอยู่ 3 ข้อ ได้แก่

หนึ่ง ความรู้ที่ซึ้งตงวัดไม่ได้ เป็นความรู้ที่มองจากความรู้สองแบบ ของ อี. เอฟ. ชูมาร์กเกอร์ คือ ความรู้แบบที่ซึ้งตงวัดได้ สะสมได้ เช่น ความรู้ในการทำไฟฟ้า ทำจรวด กับ ความรู้ที่ซึ้งตงวัดไม่ได้ เป็นความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ ความรัก ความเป็นผู้นำ ซึ่งใช้การบรรยายแบบในห้องเรียนไม่ได้ ต้องเรียนด้วยกาย ด้วยใจ ด้วยองคาพยพทั้งหมดของชีวิต

สอง วิธีจัดความรู้ให้เป็นระบบ คือ การมีเป้าหมายชัดเจนที่ทำให้เกิดความมุ่งมั่น และมีกระบวนการในการเรียนรู้ หัวใจสำคัญของกระบวนการคือ การมีส่วนร่วม อำนาจไม่ได้อยู่ที่ใครคนหนึ่ง กำหนด การแบ่งอำนาจ หมายถึงว่า เป็นการแบ่งความภาคภูมิใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นหัวใจสำคัญอีกอันหนึ่งของการจัดองค์กรแบบกระบวนการทัศน์ใหม่ เปิดโอกาสให้ความหลากหลายเกิดขึ้น เปิดโอกาสให้เกิดการนำร่วม ลองผิดลองถูก และเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารความหลากหลายด้วย สามารถเห็นความยุ่งเหยิงกลายเป็นระเบียบได้ ความเชื่อมความไว้วางใจพื้นฐาน การทำงานเป็นหมู่คณะแบบกระบวนการทัศน์ใหม่

สาม ด้านความสัมพันธ์ เรื่องความสัมพันธ์จัดเป็นเรื่องสำคัญลำดับต้นๆของการเรียนรู้ สิ่งแรกที่ต้องสร้างให้เกิดขึ้นในกระบวนการเรียนรู้คือ การเชื่อมสัมพันธ์ภาพด้วยการร้อยความเมตตา ความไว้วางใจ การยอมรับซึ่งกันและกัน ให้มาเป็นหนึ่งเดียวกันแบบฉันทะพิน้อง ซึ่งบางทีแล้วองค์กรแบบเดิมมุ่งเป้าอย่างเดียว องค์กรแบบใหม่ เราจะเน้นกระบวนการให้เกิดความรู้สึกรักกัน ความเป็นพิน้อง

พื้นที่การเรียนรู้ร่วม

การเปิดพื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันเกิดจากความรู้สึกเป็นเพื่อนระหว่างกัน และเกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ การมุ่งสร้างบรรยากาศความเป็นกันเองและความสัมพันธ์ในแนวราบ เพื่อให้ผู้คนและกลุ่มสามารถเข้าถึงกันและกัน แสดงความเป็นตัวของตัวเองที่เป็นศักยภาพอันลึกซึ้งออกมาแบ่งปัน รับรู้ความรู้สึก สุข ทุกข์ในชีวิตและการงาน ก็จะช่วยสานสัมพันธ์ในพื้นที่การเรียนรู้ร่วมได้ดี ลำดับขั้นในการสร้างความเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ให้ขยายมาสู่พื้นที่การเรียนรู้ร่วม คือ

ขั้นแรกเกิดจาก “**ความรู้สึกปลอดภัย**” แม้ว่าหลายคนเข้ามารวมกันด้วยความแตกต่างหลากหลาย ผู้ร่วมเรียนรู้บางคนมักรับรู้ได้อย่างรวดเร็วว่า ที่นี้ปลอดภัยหรือไม่สำหรับพวกเขา ถ้ารู้สึกไม่ปลอดภัย

กระบวนการปิดกั้นการเรียนรู้ก็จะเริ่มต้นทำงานทันที แต่ถ้าเมื่อใดพื้นที่การเรียนรู้มีความรู้สึกเป็นกันเอง ปลอดภัย ความรู้สึกของผู้คนที่นั่งใกล้ๆ กันแล้วสบายใจ สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาของการเรียนรู้คือ ความสนิทสนมและความคุ้นเคย การรู้จักกันได้มากขึ้น

ขั้นที่สอง **“ความไว้วางใจ”** หลายศาสตร์ มักให้ความสำคัญกับความไว้วางใจเป็นอย่างมาก ยิ่งหากจะสร้างพื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันแล้ว ความไว้วางใจเปรียบเสมือนกุญแจที่ช่วยไขประตูการเรียนรู้ร่วม การใช้เวลาและประสบการณ์ในการเรียนรู้ร่วมกัน นั้นหมายถึง ความไว้วางใจนำมาซึ่งการร้อยเรียง เชื่อมประสานความผูกพัน ความจริงใจ และสัมพันธ์ภาพอันดีเข้าด้วยกัน สิ่งนี้เป็นเงื่อนไขของการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ให้ปลอดภัยยิ่งขึ้น การทำงานร่วมกันด้วยความร่วมมือก็จะตามมาอย่างเป็นธรรมชาติ แน่แน่นอนว่า ยิ่งถ้าได้วางเงื่อนไขของการเรียนรู้ด้วยการทำลายกลุ่มร่วมกัน การใช้เวลา รับฟังกันอย่างลุ่มลึก ประตุนี้อีกจะแน่นหนาและมั่นคง องค์กรความรู้ใหม่ การเรียนรู้ใหม่ ปัญหาร่วมก็จะตามมาอย่างทวีคูณ ความก้าวหน้าของกลุ่มในพื้นที่ของการเรียนรู้แบบนี้จะเป็นไปอย่างก้าวกระโดดและความรู้ก็เพิ่มพูนขึ้น สอดคล้องกับคำกล่าวของผู้เข้าร่วมท่านหนึ่งที่ว่า

“ความไว้วางใจเป็นกุญแจสำคัญอีกอันหนึ่ง เป็นการเติมช่องว่างที่ว่า ความไว้วางใจที่จะคุยอะไรก็ได้ แล้วเพื่อนเขาฟัง เขาเป็นคู่คิดกับเราได้ ทำให้เรารู้สึกคิดในการสร้างปัญญา บนพื้นฐาน ที่ใหม่ คนใหม่ เรื่องใหม่ ปัญญาใหม่”

ขั้นที่สาม **“ความผูกพันใกล้ชิด”** เมื่อได้ผ่านขั้นที่สองด้วยความไว้วางใจและรู้จักมากขึ้นแล้ว คงไม่ใช่แค่สนุกร่วมกัน แต่ในขั้นนี้คือการได้เห็นความทุกข์ ความสุข ความฝันของกันและกัน ถ้าสามารถเชื่อมโยงมุมมองความผูกพันใกล้ชิดให้เข้ากับความสามารถในการวิเคราะห์ในพื้นที่การทำงานและองค์กรของตนก็จะช่วยทำให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ และเห็นช่องว่างของความสัมพันธ์ว่ายังคงเป็นไปในพื้นที่ที่ปลอดภัยหรือไม่กับการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้แบบยั่งยืนต่อไปในอนาคต

ขั้นที่สี่ **“แรงบันดาลใจ”** เป็นขั้นของการมีความฝันร่วมกัน ความปรารถนาเดียวกัน หลายคนมีความฝันเดียวกัน ในเชิงความหมายตามวิชาการ พอสรุปใจความได้ว่า แรงบันดาลใจเป็นพลังอำนาจในตนเองชนิดหนึ่ง ที่นำมาใช้ในการขับเคลื่อน การคิดและการกระทำที่พึงประสงค์ เพื่อไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ แรงบันดาลใจมักเกิดจากภายในก่อนที่จะมากระตุ้นความคิดและความรู้สึกในการกระทำการใดๆ และถ้านำแรงบันดาลใจมาสัมพันธ์กับมิติความหมายทางจิตวิญญาณที่เป็นแก่นแท้ในตนเอง สิ่งนี้จะเรียกว่าเป็นการ “สำนึกรู้” แล้วการสำนึกรู้จะเป็นตัวกำหนดความคิด ความรู้สึกต่อการกระทำ การให้บรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ หากแรงบันดาลใจบังเกิดขึ้นในพื้นที่การเรียนรู้ร่วม ก็จะเป็นพลังกลุ่ม พลังฝัน เป้าหมายร่วมกัน การทำงานร่วมกันก็จะเกิดขึ้นอย่างทรงพลัง มากไปกว่านั้น ผลลัพธ์ที่ได้จากการเรียนรู้ในพื้นที่ร่วมกันคือ กำไรหรือผลพลอยได้ที่นำพาพลังแห่งการเยียวยาเข้ามาทำงานกับผู้คนได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

เมื่อรวบรวมลำดับขั้นของการเรียนรู้ในสี่ขั้นตอนของพื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันก็จะเห็นได้ว่า ลำดับขั้นของการพัฒนาการเรียนรู้ร่วมกันนั้น ไม่ใช่เป็นเพียงการสร้างปัจจัยภายนอกหรือการสร้างพื้นที่การเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อม บรรยากาศ สถานที่ ฯลฯ ให้เกิดเพียงอย่างเดียว แต่หากนัยความหมายนี้ยังรวมถึงการเข้าไปเชื่อมร้อยเรียงความสัมพันธ์ภายในของผู้คน ให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน และรู้สึกถึงพลังบางอย่างร่วมกัน พลังฝัน พลังความปลอดภัย ความใกล้ชิดอันเกิดจากความไว้วางใจในการเป็นท่งทำนองเดียวกันด้วย ซึ่งพลังนี้ นอกจากจะช่วยสานสัมพันธ์ภายในระหว่างกันแล้ว ยังช่วยจุดประกายและขยายพื้นที่ในการเรียนรู้ร่วมกันให้มีคุณค่าเติบโตไปพร้อมกันบนความสัมพันธ์ที่โยงใยกัน

3.1.3 กระบวนการศึกษาแนวจิตตปัญญา

กระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญา เป็นหนึ่งในแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ด้วยใจอย่างมีความไคร่ครวญในรูปของสภาวะเชิงนามธรรม เช่น ความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ ความคิด ความดีงาม การยอมรับเพื่อการเข้าถึงความดีงาม ความจริงในแบบอัตวิสัย เพราะอยู่ภายใต้คุณค่า/ความเชื่อ และธรรมชาติของการเข้าใจโลกของบุคคล ว่ากันว่า แนวคิดดังกล่าวมีความเป็นมาโดยจุดเริ่มต้นเกิดขึ้นที่ประเทศสหรัฐอเมริกา มลรัฐโคโลราโด มหาวิทยาลัยนาโรปะ ค.ศ. 1974 ภาษาอังกฤษคือ Contemplative Education เป็นปรัชญาจิตตปัญญาศึกษา

สิ่งสำคัญคือที่มุ่งเน้นคือ การสำรวจภายในตัวเอง การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงและการรับฟังด้วยใจเปิดกว้างเพื่อให้เกิด “การตระหนักรู้” ภายใน รู้จักตนเอง เปิดใจกว้าง ยอมรับความหลากหลาย เพื่อให้เกิดการสัมผัสประสบการณ์ตรงส่วนตัวได้มากขึ้น และเป้าหมายที่มุ่งเน้นการศึกษา ไม่ได้เป็นไปเพื่อการไคร่ครวญภายในเพียงแต่อย่างเดียว หากแต่เป็นไปเพื่อการปรับ “สมดุล” เพื่อการฝึกจิต เพื่อการทำสมาธิ เกิดการพัฒนาด้านใน มีความยืดหยุ่นและเกิดพลังความคิดสร้างสรรค์ เพื่อการบ่มเพาะสิ่งต่างๆ ภายในใจและนิสัย อีกทั้งการส่งผลให้เป็นไปเพื่อการเห็น “คุณค่า” ภายในของตนเอง

เป็นที่น่าสนใจว่า มีนักคิดและนักวิชาการต่างๆ ได้อธิบายความหมายของคำว่า “จิตตปัญญาศึกษา” พอสมควรอย่างคร่าวๆ ดังนี้

ประเวศ วะสี (2550, น. 13-14) กล่าวว่า จิตตปัญญาศึกษา หมายถึง การรู้จักจิตของตัวเองแล้วเกิดปัญญา ปัญญาหมายถึงการเข้าถึงความจริงสูงสุด หรือบางทีก็พูดว่าเข้าถึงความจริง ความดี ความงาม โดยอธิบายประกอบว่า ความจริง ความดี ความงามหมายถึง ความจริงที่มีความดี ความงาม ความดีที่มีความจริง ความงาม และความงามที่มีความดี ความจริงอย่างที่อยู่ร่วมกันและกันเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกัน เมื่อเข้าถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ย่อมเข้าถึงสิ่งอื่นไปด้วยพร้อมกัน

กระบวนการเรียนรู้ก่อให้เกิดความรักและความเมตตา เกิดความคิดสร้างสรรค์และจิตสำนึกร่วมของสังคม ตามที่จิตตปัญญาศึกษา หมายถึง การเรียนรู้ด้วยกระบวนการแบบผสมผสานเพื่อให้ผู้เรียน

เข้าถึงความเจริญงอกงาม ด้วยการฝึกพิจารณาใคร่ครวญสรรพสิ่งด้วยจิตวิญญาณเพื่อให้จิตใจเกิดความอ่อนนุ่มอ่อนโยน เกิดสุขภาวะเป็นแนวทางในการค้นหาวิธีการแก้ไขความขัดแย้งด้วยสันติวิธี มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาจิตใจผู้เรียนให้ตระหนักรู้ถึงคุณค่าของสรรพสิ่งโดยไม่มีอคติและการแบ่งแยก กระบวนการเรียนรู้ดังนี้จะก่อให้เกิดความรัก ความเมตตา เกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวม และความร่วมมือเพื่อสร้างสรรค์สังคมพื้นฐานปัญญา (Wisdom-Based Society) (ธวัชชัย กาญจนะทวีกุล, 2552)

Rudolf Steiner (2006, น. 28) นักการศึกษาชาวเยอรมันได้อธิบายไว้ว่า รูปแบบวิธีการเรียนรู้ของมนุษย์โดยแบ่งเป็น 3 ช่วงตามลำดับขั้นพัฒนาการนับตั้งแต่วัยเด็ก อันประกอบด้วยช่วงที่ 1 พลังชีวิตและการกระทำ ช่วงที่ 2 ความรู้สึก ช่วงที่ 3 ความคิดและการตัดสินใจ ซึ่งบางครั้งถูกเรียกรวมกันว่า มโน/กาย ใจ และหทัย ที่กล่าวเช่นนี้เพราะมนุษย์มีพลังงานทั้ง 3 แห่ง ได้แก่ ความปรารถนา ความรู้สึก และความรู้ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่กระบวนการต้องนำมาพิจารณาในการออกแบบ กระบวนการเรียนรู้ตามรูปแบบวิธีการเรียนรู้ของมนุษย์ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในมิติต่าง ๆ ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับองค์ประกอบสำคัญของการเรียนรู้ที่แตกต่างจากความคุ้นชินเดิมในชีวิตประจำวัน หรือเรียกว่าการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ ซึ่งการเรียนรู้แบบนี้ทำให้เกิดการใคร่ครวญต่อประสบการณ์นั้น ๆ ที่เน้นการให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการได้นำตนเองเข้ามาสัมผัสกับประสบการณ์ตรงและจะนำไปสู่การพัฒนาทักษะ ทักษะคิด หรือวิธีคิดใหม่ ๆ ได้ (Lewis & Williams, 1994, น.5, อ้างถึงในจิตปัญญาศึกษา, น. 44-45)

ไม่เพียงเท่านี้ วิจักขณ์ พานิช (2550, น. 17-21) ได้อธิบายว่า Contemplative Education เป็นการศึกษาที่ว่าด้วยการศึกษาด้วยใจอย่างใคร่ครวญ และได้ให้ความหมายไว้ว่า Contemplative แปลความว่า “ที่ใคร่ครวญครุ่นคิดคำนึงด้วยใจ โดยแยบคาย” เมื่อความหมายเป็นเช่นนั้น ทำให้นึกถึงคำบาลีในพุทธศาสนาที่ว่า “โยนิโสมนสิการ” (การพิจารณาโดยแยบคาย) ที่ดูแล้วสองคำจากสองภาษาต่างให้ความหมายอย่างเดียวกันนั่นเอง

ยังมีอีกแง่มุมหนึ่งที่น่าสนใจคือ ความหมายของจิตปัญญาที่มุ่งเน้น การพัฒนาความตระหนักรู้ มีเป้าหมายไปสู่การสร้างจิตสำนึกใหม่เกี่ยวกับตัวเอง โลกและสรรพสิ่ง ส่งผลต่อวิถีแห่งการปฏิบัติ และแง่มุมของการมีสติในการดำเนินชีวิตประจำวันด้วยปัญญา

โดย จุมพล พูลภัทรชีวิน (2555, น. 1-2) ได้อธิบายว่า จิตปัญญาศึกษาเป็นการศึกษามุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับการพัฒนาความตระหนักรู้ การเรียนรู้และการรู้เท่าทันมิติโลกภายใน (อารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ความเชื่อ ทักษะมุมมองต่อชีวิต โลกและสรรพสิ่ง) ของตนเอง ให้คุณค่าในเรื่องการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ ซึ่งหมายถึงการสังเกตอย่างมีสติต่อการเปลี่ยนแปลงภายในของตนเองที่เกิดขึ้นจากการเผชิญกับผู้อื่นและโลกภายนอก ผ่านกระบวนการ วิธีการและกิจกรรมที่หลากหลาย มีเป้าหมายก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานอย่างลึกซึ้งทางความคิดความเชื่อและจิตสำนึกใหม่เกี่ยวกับตนเอง โลก และสรรพสิ่ง ส่งผลต่อการประพฤติปฏิบัติและดำเนินชีวิตอย่างมีสติอย่างมีปัญญา มีความรักความเมตตาต่อตนเองและสรรพสิ่งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งและเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ โดยใช้กิจกรรม 3 กระบวนการ

หลักตามแนวคิดปัญญาศึกษา ได้แก่ 1) สนทนาสนทนา (Dialogue) 2) การฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening) เพื่อเข้าใจผู้พูดอย่างเป็นองค์รวมไม่ใช่แค่ภาษาพูดหรือคำพูด ไม่ตัดสินผู้พูด 3) การสะท้อนการเรียนรู้ (Learning Reflection) ทั้งส่วนบุคคลและกลุ่ม เพื่อการตระหนักรู้ เรียนรู้และรู้เท่าทันตนเองและผู้อื่น

ดังนั้น จากแง่มุมความหมายที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด อาจารย์รวมความได้ว่า จิตปัญญาศึกษามีความหมายอันเป็นปรัชญา-มุมมอง และเป็นศิลปะเพื่อช่วยในการทำความเข้าใจในตนเอง เกิดความคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ อันประกอบด้วยการมีสติ ปัญญา การตระหนักรู้ เป็นหัวใจสำคัญ/เป็นคุณสมบัติในการสร้างภาวะใหม่แห่งการเปลี่ยนแปลงให้บุคคล ได้เกิดการเรียนรู้เพื่อเข้าถึงตนเอง โลกภายใน และโลกภายนอก มีประสบการณ์การณตรงเปิดใจรับฟังผู้อื่น อันส่งผลต่อเป้าหมายชีวิตในแง่ของการสร้างสมดุล การปรับตัว การปรับนิสัย-พฤติกรรมบางอย่างในชีวิตประจำวันไปสู่การดำเนินชีวิตที่งดงามเพื่อเข้าถึงความรู้-ศักยภาพภายในตัวเอง ความจริง และความดีงามที่ทำให้ปรากฏชัด จนถึงการมีความสุขที่แท้

แนวทาง/รูปแบบของการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวจิตปัญญา

ทั้งนี้ มีรูปแบบของการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงแนวจิตปัญญาศึกษาอาจไม่ได้มีรูปแบบอย่างแน่ชัด/ตายตัว สามารถประยุกต์และปรับเปลี่ยนเนื้อหาของการเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสมกับพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายของการเรียนรู้แต่หัวใจสำคัญอยู่ที่เงื่อนไขการออกแบบกระบวนการเรียนรู้อันนำไปสู่การพัฒนาตนเอง แต่ในแง่ของหลักการพื้นฐาน มีนักคิดได้รวบรวมวิธีการที่น่าสนใจด้วยหลัก 7 ประการ หรือที่เรียกว่า “หลักจิตตปัญญา 7” นั่นคือ

แนวทาง	เป้าหมาย	รูปแบบ
1. การปฏิบัติผ่านความสงบนิ่ง (stillness practice)	มุ่งเน้นความสงบตั้งมั่นของร่างกายและจิตใจ การทำสมาธิ	การทำสมาธิ
2. การปฏิบัติผ่านการเคลื่อนไหว (movement practice)	ฝึกสังเกตและมีสติอยู่กับการเคลื่อนไหวร่างกาย	โยคะ ชี่กง ไทเก๊ก การเดิน
3. การปฏิบัติผ่านกระบวนการเชิงสร้างสรรค์ (creation process practices)	สังเกตใคร่ครวญภายในและพัฒนาญาณทัศนะ (intuition) และความละเอียดอ่อนประณีต	การวาดภาพ จัดดอกไม้ การเขียนมนต์ดารา
4. การปฏิบัติผ่านการทำกิจกรรมทางสังคม	สัมผัสเรียนรู้และใคร่ครวญเห็นความเชื่อมโยงแห่งเหตุปัจจัยของความสุข และทุกข์ในชีวิตจริง	การเจริญสติในชีวิตประจำวัน การทำกิจกรรมอาสาสมัคร

แนวทาง	เป้าหมาย	รูปแบบ
5. การปฏิบัติผ่านกระบวนการเชิงความสัมพันธ์	ฝึกสติ ฝึามองสภาวะภายใน สะท้อนตนเอง อาศัย ความสัมพันธ์ของกัลยาณมิตร สะท้อนซึ่งกันและกัน	สุนทรียสนทนา การฝึกฟังอย่างลึกซึ้ง การสนทนากับเสียงภายใน (Voice Dialogue)
6. การปฏิบัติผ่านพลังพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์	สัมผัสพลัง/จิตวิญญาณของ ธรรมชาติ และสัมผัสเรียนรู้ตนเอง เพื่อพัฒนาความสงบเย็นและ ละเอียดประณีตภายใน	การสวดมนต์ภาวนา นิเวศภาวนา (Vision Quest) การปลีกวิเวก สัมผัส ธรรมชาติ (Retreat)
7. การปฏิบัติผ่านกิจกรรมสร้างสรรค์(generative practices)	ระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้า พระผู้ ศักดิ์สิทธิ์ จิตที่บริสุทธิ์	การสวดมนต์ การอ่านพระคัมภีร์เมตตา ภาวนา ทองเส้น

ที่มา : สิริรัตน นาคน (2560, น. 170)

ดังนั้น จากตารางดังกล่าว แสดงแนวทางปฏิบัติตามแนวจิตตปัญญาศึกษาวิธีการปฏิบัติมีรูปแบบที่หลากหลายซึ่งขึ้นอยู่กับการประยุกต์ใช้และการนำไปปฏิบัติเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาการตระหนักรู้ของบุคคล

และที่น่าสนใจ อีกแง่มุมของการพัฒนาโลกภายในเป็นระดับของการประยุกต์เพื่อใช้ศิลปศาสตร์กับการดำเนินชีวิต อาจเป็นอีกรูปแบบและอีกความหมายเป็นการทบทวนมาเพื่อทำความเข้าใจถึงความรู้เรื่อง “จิตและวิญญาณ” ในที่นี้ ยกคำกล่าวของท่านพุทธทาสภิกขุ (2544, น.13-14) ว่าด้วยศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ หากจะย่อความหมายถึงจิตวิญญาณเป็นความหมายเชิงระดับของนามธรรมมากกว่า คือ ท่านอธิบายว่าความรู้อีกทางหนึ่งนอกเหนือจากการประกอบวิชาชีพ การทำมาหากินเพื่อดำรงอยู่ได้นั้น ความรู้ที่สำคัญคือ “ความรู้ ทางจิต ทางวิญญาณ” เป็นความรู้ที่มาจากมโนธรรมหรือความรู้ทางวิญญาณศาสตร์ เป็นไปเพื่อแก้ไขปัญหาคความทุกข์ของมนุษย์ และเป็นความรู้เพื่อช่วยในการทำมาหากินสำคัญคือ “ความรู้ทางด้านสติปัญญา ทางความคิดเห็น ทางความเชื่อ ทางจิตวิญญาณ” หากเมื่อมีศิลปะของการนำไปประยุกต์ใช้จะช่วยช่วยให้คนได้เกื้อกูลการทำมาประกอบวิชาชีพ

ด้วยเหตุผลประการทั้งหมดของการศึกษาแนวจิตตปัญญาหรือการมองเห็นถึงแง่มุมความหมายแนวทางและรูปแบบของการปฏิบัติ การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงภายในเป็นไปเพื่อการออกแบบกระบวนการให้คนเกิดความเชื่อมั่น เกิดการตระหนักรู้ในตนเอง เกิดคุณค่าภายในการมองโลกและสิ่งต่างๆ เพื่อการปรับสมดุลชีวิตในการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข ทั้งนี้กระบวนการต่างๆ อันเป็นวิธีการ/แนวทางของการปฏิบัติ จะสัมฤทธิ์ผลก็ต่อเมื่อ บุคคล/สังคม ค่อยๆ บ่มเพาะมิติแห่งการเรียนรู้ภายในตน การนำหนทางแห่งปัญญา ทั้งในแง่ของตนเอง ประสบการณ์ตรงต่างๆ การเรียนรู้ด้วยตนเอง การหนุนเสริม

ระหว่างกันเป็นหนทางเพื่อสร้าง “จิตสำนึกใหม่” ให้กับชุมชน/สังคม เพื่อการปกป้องทรัพยากร การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน

ดังนั้น การทบทวนวรรณกรรมของความเป็นมา ความหมายของแนวคิดปรัชญาจิตตปัญญาศึกษา ในเบื้องต้นนี้ อาจช่วยให้คณะผู้วิจัยนำมาประยุกต์กับการออกแบบ -กระบวนการเรียนรู้ เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ความหมายของการลงพื้นที่ภาคสนามในโครงการวิจัยเด่น เพื่อการต่อยอดและพัฒนาองค์ความรู้ต่อไป รวมถึงในแง่ของการทำความเข้าใจมิติแห่งจิตวิญญาณของชุมชนในแต่ละพื้นที่/สังคม

3.2 ลำดับขั้นตอนและการประมวลผลการศึกษา

ส่วนที่หนึ่ง: ศึกษาจากเอกสาร โดยเป็นการคัดเลือกเอกสารจากการสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต หนังสือพิมพ์ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับ ซึ่งมีประเด็นเบื้องต้น ได้แก่ ข้อมูลในการดำเนินงานของพื้นที่โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น กรณีศึกษา 6 โครงการเด่นปี 2558-2559 (โปรดดูรายละเอียดพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา น. 6-7) ข้อมูลองค์ความรู้ของ CBR กับคุณค่าและผลกระทบที่ทางพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นได้รับ

ส่วนที่สอง: ศึกษาภาคสนาม การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ ซึ่งมีการจัดเวทีพูดคุยและการพบปะกับคณะนักวิจัยในโครงการฯและผู้นำชุมชนที่สำคัญ เพื่อให้ได้ข้อมูลจากบุคคลและข้อมูลเชิงประจักษ์จากสภาพจริง โดยคณะผู้จัดทำโครงการได้ออกแบบด้วยการใช้กระบวนการเข้าถึงความรู้/ข้อมูลผ่านการประยุกต์ใช้ 4 กระบวนการ คือ (1) การสัมภาษณ์แบบลุ่มลึก (วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ) (2) วิธีวิทยานวนเรื่องเล่า (Narrative Method) (3) การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงแบบมีส่วนร่วม (4) การใคร่ครวญด้วยจิตตปัญญา

ส่วนที่สาม: เรียบเรียงผลการศึกษา โดยเป็นการยก (ร่าง) ผลการศึกษาด้วยการนำข้อมูลที่ได้รับมาสังกัตวิเคราะห์และสังเคราะห์ แนวทาง รูปแบบ ในแต่ละพื้นที่และตรวจสอบข้อมูล นำเสนอผลการศึกษาระยะที่หนึ่ง กรณีศึกษาที่ 1- 3 เน้นในเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ ระยะที่สอง กรณีศึกษา 1-6 นำมาประมวลข้อมูล (โปรดดูรายละเอียดพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา น. 6) และจัดส่งรายงานฉบับสมบูรณ์

3.3 แนวคำถามที่ใช้ในการศึกษา

1) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 มีพลังหรือหนุนเสริมให้ชุมชนท้องถิ่น ได้เกิดคุณค่าและผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงชุมชนท้องถิ่นอย่างไร และสิ่งเหล่านี้เป็นการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงามหรือไม่ อย่างไร

- บริบทของชุมชนในมิติต่างๆ เช่น วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การมีส่วนร่วม สภาพปัญหา และต้นทุนความเข้มแข็งของชุมชนที่สำคัญ เป็นอย่างไร

- เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และกระบวนการวิจัยของโครงการวิจัย/ชุดโครงการวิจัย ออกแบบไว้อย่างไร และได้ดำเนินการอย่างไร
- ผลกระทบที่เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อการแก้ไขปัญหามุมชน หรือโจทย์การวิจัยของโครงการฯ ได้ผลเป็นอย่างไร
- ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับตัวนักวิจัย คณะนักวิจัย และชุมชนท้องถิ่น เป็นอย่างไร เช่น มุมมองความเข้าใจ วิธีคิด ความรู้ จิตใจ ความสัมพันธ์ และสภาพกายภาพ เป็นต้น
- ผลที่เกิดขึ้นได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์ ขยาย หรือประยุกต์ใช้ในชีวิตและชุมชนท้องถิ่น อย่างไร
- ผลที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆถือเป็นคุณค่าซึ่งมีความสำคัญหรือมีความหมายอย่างไรเมื่อมองจากมุมมองต่างๆ เช่น นักวิจัย ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ภาคประชาสังคม นักวิชาการ เป็นต้น

2) พลังของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่เป็นปัจจัยให้เกิดคุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบทและเงื่อนไขของโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559 เป็นอย่างไร

- กระบวนการแต่ละขั้นตอนของวิธีการวิจัย CBR ได้ก่อให้เกิดพลังหรือส่งผลให้เกิดผลอย่างไร
- สิ่งที่เป็นเงื่อนไขที่สำคัญของกระบวนการแต่ละขั้นตอนของวิธีการวิจัย CBR ที่ทำให้เกิดพลังหรือเกิดผลไปสู่ชุมชนท้องถิ่นคืออะไร
- วิธีการสร้างหรือหนุนเสริมให้กระบวนการแต่ละขั้นตอนของวิธีการวิจัย CBR ได้เป็นกระบวนการที่มีพลังในการส่งผลต่อชุมชนท้องถิ่น คืออะไร
- การออกแบบกระบวนการวิจัยบนพื้นฐานวิธีวิจัยแบบ CBR ให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนหรือส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชุมชนท้องถิ่น ควรทำอย่างไร

3) บทเรียนที่ได้รับจากประสบการณ์ในการทำโครงการ CBR (หลังจบงาน) เพื่อนำกลับไปพัฒนาการทำงาน เป็นอย่างไร และข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการหนุนเสริมการทำงาน CBR มีอย่างไร

- โครงการวิจัยแต่ละแห่งเกิดขึ้นได้อย่างไร และ สิ่งที่เป็นแรงจูงใจและความคาดหวังของนักวิจัยที่เข้าร่วมในโครงการฯ คืออะไร
- ความรู้สึกที่เกิดขึ้นของคณะนักวิจัยต่อการร่วมดำเนินงานเป็นอย่างไร
- ทบทวนเป้าหมายกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นของโครงการวิจัย อะไรคือความสำเร็จที่เกิดขึ้น
- ปัจจัยและเงื่อนไขที่นำไปสู่ความสำเร็จ ของแต่ละโครงการฯ คืออะไร และอะไรที่ทำให้เป็นข้อจำกัดของโครงการฯ
- สิ่งที่ได้เรียนรู้ และ บทเรียนที่สำคัญของคณะนักวิจัยจากการทำโครงการวิจัยแบบ CBR คืออะไร ทั้งมิติตนเอง การงาน และชุมชนท้องถิ่น เช่น การออกแบบโครงการ การบริหารงาน วิธีการวิจัย ทักษะ เป็นต้น

- ข้อเสนอแนะต่อพื้นที่และต่อ สกว. วิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อหนุนเสริมให้เกิดการพัฒนาการทำงานโครงการวิจัย CBR ต่อไป เช่น การเสริมพลังของวิธีการวิจัย CBR แนวทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงามให้เกิดขึ้นในการทำงานโครงการฯ เป็นต้น

กล่าวโดยรวม ทั้งหมดจะถูกถ่ายทอดด้วยการนำเสนอเป็นเรื่องเล่า บทวิเคราะห์ สังเคราะห์ และบทสรุปถัดมา

บทที่ 4

ผลการศึกษาว่าด้วย 6 โครงการเด่น ปี 2558-2559 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ในบทนี้เป็นการนำเสนอผลการศึกษากรณิ 6 โครงการ โดยเน้นการเล่าเรื่องเป็นตัวเชื่อมร้อยคุณค่าและผลกระทบจากการทำงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ทั้งในมิติของตัวบุคคล (ทีมวิจัย) และแง่มุมที่ช่วยสะท้อนจากพื้นที่ (การถอดบทเรียนกระบวนการกลุ่ม) รวมถึงข้อมูลบางอย่างที่ได้รับการสัมภาษณ์บุคคล กลุ่ม และโหนดพี่เลี้ยงในพื้นที่ ซึ่งผลของคุณค่าที่สำคัญในที่นี้จะสะท้อนให้เห็นมิติขั้นของการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม ระดับของวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ในขั้นของการเพิ่มพูนพลังทางจิตใจ จัดอยู่ในรูปของจิตใจ (คุณธรรมของบุคคล และคุณค่าร่วมที่ส่งผลต่อชุมชน เช่น การมีจิตอาสา ความเสียสละ การแบ่งปัน เป็นต้น) และขั้นของปัญญาคือ การที่ชุมชน/ทีมวิจัยช่วยสะท้อนถึงพลัง “ปัญญา” ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ว่าเป็นเช่นใด และมีสิ่งใดบ้างที่เข้ามาหนุนเสริมจนเกิดเห็นช่องทางออกของปัญหาไปสู่แนวทางการเติบโต บ่มเพาะชีวิตสังคมที่ดีงาม แง่มุมของตนที่น่าสนใจ รวมถึงแง่มุมมีดินามธรรมอันเป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณ ที่จะสะท้อนออกมาในรูปของการสังเกต การเฝ้ามองเห็นในพื้นที่ กับการพิจารณาในมุมที่สอดคล้องกับความหมายของกระบวนการทัศน์ใหม่แห่งการเรียนรู้ ให้เป็นคำกล่าวสะท้อนเชิงการกระทำ ในรูปธรรมที่บ่งบอกได้ และจะสอดแทรกเนื้อหาของต้นทุนเดิมของพื้นที่ ขณะเดียวกันในตอนท้ายของแต่ละตอน จะมีบทสรุปของการวิเคราะห์แต่ละมิติของแต่ละบทว่ามีสิ่งใดที่เกิดคุณค่า ผลกระทบ และการเปลี่ยนแปลง โดยเรียงลำดับการนำเสนอ ดังนี้

- 1) บริบทสำคัญของพื้นที่และสภาพปัญหา
- 2) รูปแบบและกระบวนการใช้ CBR ที่เป็นแนวทางการสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่
- 3) เรื่องเล่าจากพื้นที่
- 4) องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น
- 5) รูปธรรมการเปลี่ยนแปลง
- 6) ผลที่เกิดขึ้นต่อทีมวิจัย และชุมชนท้องถิ่น

กรณีศึกษา 4.1

โครงการ : แนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำ อ่างเก็บน้ำห้วยสงสัยโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต. เขากระปุก อ. ท่ายาง จ. เพชรบุรี และโครงการแนวทางการบริหารจัดการอ่างเก็บน้ำนาวัลเปรียงแบบมีส่วนร่วมของชุมชน บ้านหนองแก ต.ไร่ใหม่ อ.สามร้อยยอด จ.ประจวบคีรีขันธ์ ภายใต้โครงการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินำร่อง 84 แห่ง

: ระยะเวลาโครงการ ทั้ง 2 ระยะ รวม 6 ปี เริ่ม ตุลาคม 2553 สิ้นสุด กันยายน 2559

: โครงการดีเด่น สกว.วิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี พ.ศ. 2559

1) บริบทสำคัญของพื้นที่และสภาพปัญหา

ชุมชนรอบอ่างเก็บน้ำทั้ง 2 แห่ง ทำเกษตรที่ต้องการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับการจัดสรรน้ำไม่สอดคล้องกับความต้องการ ทำให้เกิดวิกฤตขาดแคลนน้ำจนน้ำไม่เพียงพอ นำไปสู่ภาวะความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้น้ำแต่ละกลุ่ม และกับเจ้าหน้าที่ชลประทานที่ไม่สามารถช่วยจัดสรรน้ำได้ จึงเกิดเป็นโจทย์ในการหาแนวทางการบริหารจัดการน้ำใหม่ที่เกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

สรุปประเด็นปัญหาที่สำคัญ

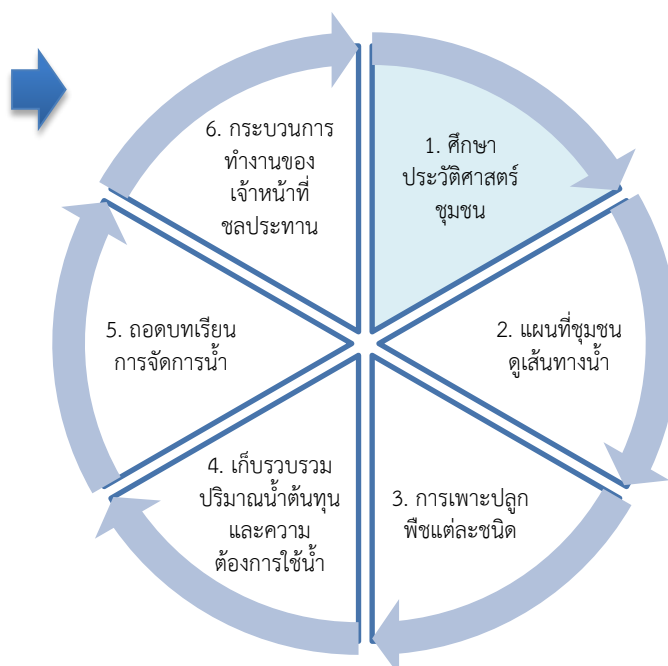
- ปริมาณการใช้น้ำไม่สัมพันธ์กับรอบการเปิดปิดน้ำของชุมชน
- ปริมาณน้ำต้นทุนไม่เพียงพอต่อการจ่าย
- เส้นทางส่งน้ำตื้นเขินและเสียหาย
- ชนิดพืชที่ปลูกไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่

2) รูปแบบและกระบวนการใช้ CBR ที่เป็นแนวทางการสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่

ระยะที่ 1 เน้นกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วมระหว่างแกนนำชุมชน เจ้าหน้าที่ชลประทาน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการ

ระยะที่ 2

นำแนวทางที่ได้จากระยะที่ 1 มาทดลองแก้ไขปัญหาควข้องการเก็บข้อมูลคุณภาพดิน และสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

3) เรื่องเล่าจากพื้นที่ “นทีแห่งน้ำใจ”: อ่างเก็บน้ำห้วยสงสัย จ.เพชรบุรีและอ่างเก็บน้ำนาวัลเปรียง จ.ประจวบคีรีขันธ์

ว่ากันว่า “การแบ่งปัน” หนึ่งในคุณธรรมขั้นพื้นฐานของการมีน้ำใจ การแสดงออกถึงการเห็นคุณค่าในเพื่อนมนุษย์ ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ และยังเป็นคุณธรรมภายนอกอันบ่งบอกถึงการประสานหมู่คนให้อยู่ในความสามัคคี พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต¹⁶ กล่าวถึง การแบ่งปัน เป็นหนึ่งในความหมายของชั้น **ทาน**¹⁷ อันจะนำไปสู่การเชื่อมร้อยผู้คนในสังคมด้วยความเป็นมิตรไมตรีต่อกัน การเกื้อกูลระหว่างกันระหว่างมนุษย์และสรรพสิ่ง รวมถึงการที่ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ที่กล่าวมาเช่นนี้ก็เพราะว่า หลักการ/คุณธรรมข้างต้นสะท้อนถึง การมีส่วนร่วมของการปฏิบัติงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของพื้นที่ในชุมชนสองแห่ง¹⁸ ซึ่งเป็นผลสะท้อน “คุณค่า” สำคัญของพื้นที่และการเชื่อมร้อยความช่วยเหลือเกื้อกูล การแบ่งปันระหว่างกัน ใครจะรู้ว่า “ความขัดแย้ง” เรื่องของน้ำ (ทรัพยากรทางธรรมชาติ) ต้นธารสู่อ่างเก็บน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คน จากจุดนี้เป็นจุดเริ่มต้นแห่งเรื่องราวต่างๆ ของสองพื้นที่ชุมชน จนทำให้เรื่อง “น้ำ” กลายเป็นแง่มุมการเรียนรู้ร่วมกันตั้งแต่ การทำงาน การสานสัมพันธ์ การมีส่วนร่วม การแก้ไขความขัดแย้ง ให้มาสู่ **นทีแห่งน้ำใจ** ของชุมชนที่ได้ส่งผลกระทบต่อทีมคณะนักวิจัยชุมชน

เส้นเวลา: ความขัดแย้ง ความเข้าใจ และการแบ่งปันสู่มิติแห่งการเกื้อกูล หากเราลองใช้ Timeline (เส้นเวลา) มาลองเข้ามาจับเหตุการณ์ ความเป็นมา ตั้งแต่ช่วงต้น ระหว่างทาง และปลายทาง (กินเวลามาถึงจวบจนปัจจุบัน) ของทั้งสองพื้นที่ พวกเราจะพบว่า พื้นที่ชุมชนทั้งสองแห่งนี้มีจุดร่วมคล้ายคลึงกันคือ ต้นเหตุแห่งความขัดแย้ง การแย่งชิงทรัพยากรการใช้น้ำและนำมาสู่วิธีการหาทางออกร่วมกัน โดยใช้เครื่องมืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) เพื่อแก้ไขปัญหา สร้างการมีส่วนร่วมและการทำให้เกิดมุมมอง ปัญหาร่วมกันต่อการแก้ไขปัญหาการบริหารจัดการน้ำมาสู่มิติแห่งการแบ่งปัน

แต่ก่อนหน้านี้อะไรขึ้นบ้าง? เล่าเรื่องจากพื้นที่ (พอสังเขป) ต้นเรื่องมีอยู่ว่า ย้อนกลับไปหลังจากที่มีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยสงสัย จ.เพชรบุรี และ อ่างเก็บน้ำนาวัลเปรียง จ.ประจวบคีรีขันธ์ โดยโครงการพระราชดำริ หลังจากนั้นทั้งสองพื้นที่มีการเจริญเติบโตของชุมชนและมีความต้องการการใช้น้ำที่มากขึ้น โดยเฉพาะจากการทำเกษตร ขณะที่การบริหารจัดการของกลุ่มผู้ใช้น้ำเริ่มไม่ปฏิบัติในกฎกติการ่วมกัน และขาดการดูแลซ่อมแซมระบบส่งน้ำที่ต่อเนื่อง ประกอบกับประสบกับภัยแล้งบางช่วงปีและขาดการสื่อสารกับชลประทาน ทำให้เกิด “ปัญหาน้ำไม่พอใช้” จึงเป็นเหตุที่มาของความขัดแย้งในการแย่งชิงน้ำระหว่างกัน ต่อมาช่วงปี 2552-2553 กรมชลประทานมีโครงการเติมน้ำเต็มชีวิต¹⁹ และได้มีการจัดจ้างนัก

¹⁶ อ้างอิง พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต (2555, น. 905), (พิมพ์ครั้งที่ 4) ในหนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับขยาย

¹⁷ ทาน กินความถึง การให้ การเสียสละ และการแบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัย 4 ได้แก่ ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจ และศิลปวิทยาการ ซึ่งนำไปสู่ขั้นของการ “บำเพ็ญสงเคราะห์” ให้หมู่คณะมาร่วมตัวกันแบบกลุ่มด้วยพลัง “ความสามัคคี”

¹⁸ สองพื้นที่ชุมชน กล่าวถึง หนึ่งชุมชน ต. เขากะปุก อ.ท่ายาง จ. เพชรบุรี ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโครงการแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำอ่างเก็บน้ำห้วยสงสัยโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และสองชุมชนบ้านหนองแก ต.ไร่ใหม่ อ. สามร้อยยอด จ. ประจวบคีรีขันธ์ ในโครงการแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหาร

¹⁹ โครงการเติมน้ำเต็มชีวิต ได้เข้ามามีบทบาทกระตุ้นให้ชุมชนเห็นถึงปัญหาความขัดแย้งที่มีมายาวนานกว่าสิบปี หลังจากนั้นไม่นานนักชาวบ้านก็รวมตัวกันศึกษางานวิจัยในโครงการแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการอ่างเก็บน้ำห้วยสงสัย

ประสานงานชุมชนลงพื้นที่ให้ทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ชลประทาน ผ่านมาระยะหนึ่งทางศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.สมุทรสงครามหรือโหนดพี่เลี้ยงแม่กลอง โดยพีธเนศ (ชินวุฒน์ มณีศรีขำ) ก็ได้เริ่มเข้ามาประสานงาน ชวนคุยเรื่องปัญหาการทำงานในพื้นที่จึงเกิดการเริ่มโครงการขึ้นใน 2 พื้นที่ โดยใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นแก้ไขปัญหา

“กาวประสานใจ” สายใยจาก. . .ประวัติศาสตร์ชุมชน ครั้นเมื่อ CBR เข้ามาเชื่อมร้อยผู้คนในพื้นที่ระหว่างชาวบ้าน เจ้าหน้าที่กรมชลประทาน พลังกาวแรกของ CBR ที่พุ่งเข้ามาทำงานเป็นสิ่งสำคัญคือการพาคนเชื่อมประสานกันให้ได้ ฟังแล้วนึกถึง CBR เหมือนเป็นกาวประสานใจยังงัยชอบกล หน้าฉากของการปฏิบัติการงานวิจัยคือ **การพูดคุย สร้างความเข้าใจ การจัดเวทีเพื่อแสวงหาความเข้าใจ** ตัวสะท้อนที่บ่งบอกชัดเจนความเข้าใจของ CBR ในพื้นที่คือ “กระบวนการงานวิจัยเป็นการใช้ความรู้” “ให้ชาวบ้านค้นปัญหา สาเหตุและแก้ไขปัญหาเอง” พี่โด่ง เจ้าหน้าที่ชลประทานอ่างเก็บน้ำห้วยสงสัย เล่าถึงความเข้าใจต่อการใช้ CBR ในช่วงของการค่อยๆ ซึมซับกระบวนการ-วิธีการของ CBR มาใช้ ส่วนลุงทวี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหนองแก อ่างเก็บน้ำนาวัลเปรียง เล่าถึงว่า ตนคิดว่างานวิจัยแก้ไขปัญหาได้

“...ในตอนแรกคิดว่ายาก แต่พอทำเข้าจริงแล้วก็ไม่ได้ยากเกินไป เพราะเราใช้ความรู้ในบริบทที่เราได้อยู่ในหมู่บ้านเรา และกระบวนการงานวิจัยยังใช้เพื่อเชื่อมโยงกับเกษตรอำเภอ และการเก็บตัวอย่างดิน ก็นำมาวิเคราะห์มาตรฐานว่าช่วงเวลาใดเหมาะสมกับการปลูกพืชชนิดใด”

ส่วนหลังจากที่ยังไม่ถูกจัดวางอยู่ในกระบวนการทำงาน คุณค่าสำคัญก็คือ **หลักการแบ่งปัน ความซื่อสัตย์ ความเอื้ออาทร การรู้จักความสามัคคี** ซึ่งภาพเหล่านี้พวกเราจะสะท้อนลำดับต่อมา โดยเครื่องมือหลักของ CBR ที่ใช้คือ “ประวัติศาสตร์ชุมชน” เป็นไฮท์ไลท์สำคัญและยังเป็นตัวเชื่อมร้อย สลายความขัดแย้ง สานสัมพันธ์ระหว่างกันของการที่ชุมชนทั้งสองใช้พื้นที่น้ำร่วมกัน

น่าสนใจว่าแล้ว CBR สร้างพลังอย่างไร?

คุณค่าร่วมภายในมุมมองที่ช่วยเป็นข้อสะท้อนแนวคิดในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หลักการ/คุณธรรมในการสร้างให้กับทีมวิจัยและชุมชนคือ

“หลักการแบ่งปัน การใช้น้ำ ความซื่อสัตย์ระหว่างกัน มีความยุติธรรม”

พวกเราได้ฟังคำบอกเล่าจากพื้นที่ ผู้ช่วยทวีเล่าถึงมุมมองของการทำงานร่วมกันด้วยประสบการณ์ว่า “หลักการแบ่งปัน การใช้น้ำ ต้องมีการเอาธรรมะเข้ามา ไม่เอาวัดเอาเปรียบกัน ในความยุติธรรมก็คือไม่แย่งน้ำเขา ไม่ขโมย คือเมื่อเราทำงานก็เหมือนเราสอนจริยธรรมไปด้วย ต้องซื่อสัตย์ ซื่อสัตย์ต่อกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน รู้จักสามัคคีคือ การไม่ทะเลาะกัน เอื้ออาทรต่อกัน แบ่งกัน เพราะน้ำเรามีน้อยให้ใช้กันอย่างทั่วถึง” พอได้ฟังภาพสะท้อนดูแล้วเป็นหลักการคุณค่าที่ช่วยประสานมิตรไมตรีต่อกัน แล้วยิ่งถ้าใน

เชิงการใช้วิถีชีวิตจริง จริยธรรมเหล่านี้ไหลรินสู่จิตใจผู้คนในชุมชน หรือสังคมมากเท่าไรอาจจะช่วยให้มนุษย์ และสังคมลดความขัดแย้งลงมาบ้าง เหมือนการเรียนรู้ตามคำบอกเล่าของลุงทวิกระมัง

กระตุ้นความรู้สึก ตื่นตัว สร้างการเปลี่ยนแปลง ประวัติศาสตร์ชุมชนฟังดูแล้วธรรมดาเหมือนกับว่าพวกนายนอนหลับไปอยู่ในโลกยุคก่อน สิ่งนี้ถูกหยิบยกมาใช้เป็นเครื่องมือที่โดดเด่นของสองพื้นที่เลย พวกเราสนใจแล้วเจ้านี้มันทำงานอย่างไรกัน

“...มันกระตุ้นความรู้สึกของคน มันเกิดการตื่นตัว มันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โอ้ว! พอเด็กได้ฟัง ความคิดของเด็กมันเปลี่ยนไป” เสียงสะท้อนของผู้ใหญ่ณรงค์ บ้านหนองแก ช่วยเติมเต็มความรู้ในช่องว่างของการรับรู้ของพวกเราทันควัน

“ตอนสมัยรุ่นๆ ยุคเจ็ดสิบแปดสิบเขาลำบากกันเรื่องน้ำ” ผู้ใหญ่ณรงค์เริ่มเข้าสู่พลังการเล่าเรื่องราวเพื่อถ่ายทอดสู่พวกเราด้วยความรู้สึกหนึ่งๆ เจียบๆ แต่หนักแน่นในเวลานี้ ลองมาฟังใจความสั้นๆ ของประวัติศาสตร์ของพื้นที่ผ่านการบอกเล่าเรื่องดูบ้าง

ขอย้อนเวลากลับไป ณ กาลครั้งหนึ่ง “หนองสะแก เดิมทีเป็นหนองเล็กๆ มีตระแกปกคลุมหนองอยู่ในหนองมีสัตว์เล็กสัตว์น้อยกำลังกินน้ำ แล้วก็กินดินปน มีชาวไร่พอทำอะไรเสร็จก็กลับมาอนที่สิบสองหูน (สิบสองหูน; ก็คือทางทิศตะวันออก) พอตกค่ำพื้นที่แห่งนั้นก็มืดแปดดวงแล้วยังเป็นที่อยู่ของสัตว์ร้ายต้องค่อยๆ บุกป่า ยังไม่มีน้ำกิน สมัยก่อนกว่าจะได้น้ำมากินมาใช้ต้องใช้วิธีการไปหาบมา ใส่ถังกลมๆ ไม่อย่างนั้นก็ใส่โอ่งมังกร กว่าจะเข็นน้ำมาได้ก็ลำบากมาก ต้องออกหาบน้ำ โดยประสบการณ์ของผมนั้นจำความได้คืออาบน้ำสามชั้น แล้วก็รดตัวเอาผ้าถู ซึ่งในความเป็นเด็กช่วงนั้นก็รู้สึกถึงว่า น้ำหามาได้ด้วยความลำบากก็ต้องใช้สอยอย่างพอดี”

พอพวกเราได้ฟังเรื่องราวผ่านเรื่องเล่าพอสังเขปแล้วทำให้เห็นถึงพลังของการบอกเล่าในระหว่าง การเล่าเรื่องนั้นนอกจากจะสังเกตว่า “ผู้เล่า” มีความสุขมากกับการบอกเล่า ในเนื้อหาสาระยังทำให้เห็นภาพของการที่ตนมีประสบการณ์ในการเห็นคุณค่าของการใช้น้ำตั้งแต่วัยเยาว์ ที่นี้เลยพอจับต้นชนปลายถึงเสียงสะท้อนของผู้ใหญ่ณรงค์ว่า ประวัติศาสตร์ชุมชนนั้นเริ่มทำงานเข้าสู่สภาพความหลังให้กับเด็กๆ ที่ไม่เคยประสบกับเหตุการณ์เมื่อครั้งน้ำยังหามาได้ด้วยความยากลำบาก

การพูดคุย หลักการมีส่วนร่วม การสร้างความเข้าใจ ทั้งสามหลักการที่กล่าวถึงนี้ยังเป็นส่วนผสมสำคัญของการใช้สร้างความเข้าใจร่วมกันของการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ ทั้งสองชุมชน พวกเราได้ฟังเรื่องราวจากโหนดที่เลี้ยวแม่กลอง วิธีการที่ขยายพื้นที่ของการสร้างสัมพันธภาพ คือ “การพูดคุยระหว่างกันค่อยๆ จูนกัน” จนค่อยๆ ให้คู่ขัดแย้งสร้างความเข้าใจร่วมกันในการประชุมเวทีเครือข่ายและพัฒนาโจทย์การวิจัยร่วมกัน

นอกจากนั้น “การสร้างความเข้าใจ” ยังเป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้เกิดการแก้ไขปัญหา “...เราจะใช้วิธีการสร้างความเข้าใจและมีการพูดคุยว่า ปัญหามันอยู่ตรงไหน ก็จะได้ช่วยกันแก้ไขให้ตรงจุดนั้นให้มันดีขึ้นมาส่วหนึ่ง ผลคือดีขึ้นประมาณเจ็ดสิบเปอร์เซ็นต์”

หลักการที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ “หลักการมีส่วนร่วม” ลุงทวีเล่าต่อมาว่า นัยความหมายของการมีส่วนร่วมถ้าพูดในความหมายของชาวบ้านก็คือ

“เขาต้องเข้ามาช่วยกันดู เวลาที่น้ำมันมีขยะเยอะ ต้องเข้าไปมีส่วนร่วมกันในการช่วยโยกขึ้น เวลาพัฒนาคนในชุมชนต้องเข้าไปช่วยกันพัฒนา ช่วยฟันหลูๆ ไปช่วยถางวัชพืช อันนี้ถึงเรียกว่าการมีส่วนร่วม ส่วนร่วมในที่นี้หมายถึง ผู้ใช้น้ำ” เสียงอันหนักแน่นพยายามขยายภาพความเข้าใจถึงการมีส่วนร่วมของผู้ใช้น้ำของคนในชุมชนให้พวกเราฟังอย่างเห็นความสำคัญ

กลับมาที่ผลสะท้อนการทำงานของ CBR แรงกระเพื่อมของพลังและ “คุณค่า” ของ CBR ที่มีต่อชุมชนทั้งสองพื้นที่มาดูกันต่อว่าเป็นเช่นใด

“...เพราะงานวิจัยสร้างการเปลี่ยนแปลงให้ชุมชนสามารถมองเห็นปัญหาและแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง และทำให้ชุมชนใกล้ชิดชลประทานมากขึ้น ให้ความสำคัญ เห็นคุณค่า รักและหวงแหนอุปกรณ์ของชลประทานมากขึ้น ส่งผลช่วยลดต้นทุน งบประมาณต่างๆ ที่ต้องไปสร้างไปซ่อมแซม และชาวบ้านดูแลแก้ไขปัญหาของตนเองได้” พี่โต่งกล่าว

“ตาข่าย...ความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน” คุณค่าของการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ถ้าลองจินตนาการว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น คุณค่า และสิ่งที่งานวิจัยแบบ CBR เข้ามาทำงานในสองระยะของชุมชนทั้งสองพื้นที่แห่งนี้ พวกเราคิดว่า CBR ก็เหมือนกับตาข่ายสานใย “ความเป็นหนึ่งเดียวให้ชุมชน” ลองนึกถึงภาพการสานสายใยให้คนที่ทัศนคติไม่ลงรอยกันมาจับมือกัน ช่วยทำให้หน่วยงานภาครัฐ กรมชลประทาน และการใช้ประโยชน์ร่วมกันก่อเกิดขึ้น มากไปกว่านั้นอาจช่วยสานพลังเล็กๆ ในจิตใจของคนที่ยังคงวนเวียนอยู่ในความขัดแย้งมาสู่การสัมผัสถึงคุณค่าของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เห็นคุณค่า “น้ำ” ด้วยความใส่ใจมากขึ้น เห็นถึงความสำคัญของ “ความเข้าใจ” รวมถึงตระหนักรู้ว่า การแบ่งปันระหว่างกันในการอยู่ร่วมกันกับคนในชุมชนสำคัญไฉน?

“ตาข่าย” ของ CBR ได้สานสายใยในการบริหารจัดการน้ำจากจุดเริ่มต้นจวบจนถึงปลายทาง สิ่งที่พวกเรารับรู้และมองเห็นได้จากภาพสะท้อนการบอกเล่าของพื้นที่ การสังเกต สัมผัสสภาพไมตรีที่ทางพื้นที่ต้อนรับ คือ

“ทำตัวให้เหมือนน้ำไม่เต็มแก้ว. . .ฝึกให้เป็นผู้ให้และผู้รับ เป็นผู้ฟังและผู้พูด” เสียงสะท้อนบอกเล่าจากพี่โต่ง แสดงให้เห็นถึง พลังงานวิจัย CBR เข้ามาแปรเปลี่ยนบุคคล ชุมชน ข้อมูลนี้อาจจะตอบโจทย์

ได้ว่า ไม่เพียงแต่ความรู้ที่ชาวบ้านได้รับหากเป็นการฝึกฝนตนเรียนรู้ร่วมกันบนพื้นฐานการทำงานอย่างมีส่วนร่วม

“ผมบอกกับตัวเอง ชาวบ้าน และทีมวิจัยว่า ความรู้ถ้าเปรียบกับน้ำในแก้ว ต้องทำตัวเหมือนน้ำที่ไม่เต็มแก้ว ถ้าน้ำเต็มแก้วก็แปลว่า ตัวเราไม่รับรู้อะไรแล้ว เราจะไม่รับฟังใครเลย เราจะคิดว่าตัวเองเก่งแล้ว ต้องทำตัวเหมือนน้ำไม่เต็มแก้ว พร้อมจะรับโอกาสและพร้อมที่จะให้โอกาส รับข้อมูล รับสิ่งใหม่ๆ เข้ามาในชีวิต”

ชั่วโมงถอดบทเรียน CBR กับการเป็นนักวิจัยของชุมชน

“รองเท้า; การเดินทางให้ถึงจุดหมาย” “โทรศัพท์; มีไว้เพื่อหาความรู้” “แก้วเปล่า; ที่มีน้ำมากขึ้น” “อุปกรณ์เครื่องเขียน; เป็นเครื่องมือวิถีกระบวนการ” “สมุด; เปิดไว้ให้เราคิดและจด” นับเป็นช่วงเวลาแห่งกิจกรรมการเรียนรู้ในช่วงถอดบทเรียนกลุ่มของชาวบ้านห้วยสังสัยกับการลงสำรวจตัวเองว่า คุณค่าที่ได้รับจากงาน CBR กับการพัฒนาตนเองเป็นเช่นใด พวกเราได้รับฟังว่าสิ่งที่เปลี่ยนแปลงในตนเป็นดังรองเท้า (ที่มีไว้ให้เดินทางเมื่อก่อนเหมือนว่าเราอยากไปให้ถึงจุดหมายอย่างเดียว ตั้งแต่ได้เข้ามาทำงานวิจัยก็เริ่มสังเกตดูข้างทางไปเรื่อยๆ บ้านเขาปลูกอะไร ปลูกขนุน สับปะรด ได้ความรู้ใหม่ๆ) โทรศัพท์ (มารู้ว่าใช้เป็นเครื่องมือในการหาความรู้ต่างๆ) แก้วเปล่า (งานวิจัยทำให้มีความรู้มากขึ้นและแบ่งปันกับคนอื่น ตอนที่ไม่มีน้ำเราไม่รู้ว่าเขาทำอะไรในตอนนั้น ตอนนี้มีน้ำรู้สึกเหมือนคุยกับคนที่มีความรู้เพิ่มขึ้น คุยเรื่องโครงการก็รู้) อุปกรณ์เครื่องเขียน (คือเราสามารถเอากระบวนการต่างๆ ไปเป็นวิถีกระบวนการในงานอบรมต่างๆ ช่วยฝึกให้เด็กๆ) สมุด (แต่ก่อนเหมือนไม่ได้ทำงานวิจัยไม่เคยเปิด พอมีการอบรมก็รู้สึกน่าเบื่อเหลือเกิน นานเหลือเกิน เราก็เริ่มจดเราก็จะได้รู้ จดไว้ช่วยจำ และรู้สึกดีกับสมุดของเรา) แม้ว่าจะเป็นการแทนความหมายสั้นๆ ของการเรียนรู้แต่เราก็จะเห็นถึงภาพสะท้อนการเรียนรู้ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงของทีมวิจัยในแต่ละคนได้เป็นอย่างดี

นอกจากนั้นงานวิจัย CBR ยังช่วยเปลี่ยนวิธีคิด

“จริงๆ เลยว่า ทาง CBR เป็นเรื่องของการเปลี่ยนวิธีคิด ซึ่งลึกๆ อยู่แล้วด้วยตัวมันเอง” เสียงบอกเล่าจากโหนดพี่เลี้ยงแม่กลอง

มีความสอดคล้องประสานกับการบอกเล่าจากพี่โด้ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านไปแปดปีว่า “การทำงานบนเส้นทาง CBR สามารถเปลี่ยนความคิดของชุมชนได้ จากเมื่อก่อนที่ชุมชนต้องการเพิ่มปริมาณน้ำในอ่าง โดยการเพิ่มความจุ แต่พอมาทำงานวิจัยผ่านกระบวนการพูดคุย และการให้ข้อมูล ทำให้ชาวบ้านเห็นว่า การเพิ่มความจุนั้นถ้าไม่มีการบริหารจัดการที่ดี ไปไม่รอด สิ่งนี้จึงทำให้ชาวบ้านภาคภูมิใจ ว่าเขาเปลี่ยนความคิดของตัวเองได้ มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนเอง และการลงมือทำส่งผลให้ไปช่วยคนอื่นได้ด้วย ช่วยตัวเองได้ด้วย ชาวบ้านเขารู้สึกว่าเขาไม่ได้อยู่ในพื้นที่หรืออยู่ในโลกคนเดียว แต่สามารถอยู่กับชุมชนได้ ไม่ได้

ต่างคนต่างอยู่เหมือนเมื่อก่อน” เห็นทีว่าตาข่ายของ CBR คงจับสิ่งที่มีมากกว่าความภาคภูมิใจ มีไข่มุกเพียงว่า เปลี่ยนความคิดเท่านั้น หากแต่สิ่งที่เห็นเชิงจิตใจ - ความรู้สึกไปได้ก็คือ การกรอ “คุณค่า” ของความรู้สึกร่วมในชีวิตจิตใจของคนในชุมชนทั้งสองพื้นที่ จากโลกใบเดียว . . มาเป็นโลกเดียวกัน

“เอาความรู้มาเพิ่มขึ้นให้ชีวิตของเรา” เส้นใยอีกเส้นของการใช้ประโยชน์ การรับฟังข้อมูลการบอกเล่าช่วยให้พวกเราทราบว่า เส้นใยอีกเส้นที่ทำงานเชิงรูปธรรมของการใช้ข้อมูลความรู้จากการทำงานวิจัย CBR อันเป็นประโยชน์ในการช่วยให้คนเรียนรู้อย่างเป็นระบบระเบียบเพื่อการสืบค้นความรู้มากขึ้น สะท้อนภาพจากลุงทิวเล่าให้ฟังว่า “การดำเนินงานที่ผ่านมา ภายหลังจากการทำงานวิจัย เราก็อำนาจที่เรารู้ได้มาเพิ่มขึ้นกับชีวิตของเรา หมายความว่า พอเราเอาข้อมูลต่างๆ มาแสดงให้เห็นอย่างน่าฉงน แต่ก่อนเราไม่เก็บข้อมูล เราไม่รู้ เราก็คงไม่รู้ ข้อมูลที่เขาเก็บ อนาคตก็จะรู้ที่เขาค้นเจอ แต่ที่เราไปเก็บเป็นจุดๆ เราก็คงรู้ว่าบริเวณบ้านเราก็คงดี หรือบริเวณใกล้เคียงกับอ่างเก็บน้ำก็ดี เราก็คงรู้ว่า ถ้าฝนตกขนาดนี้ ก็มีคนแล้วน้ำในอ่างมันจะเพิ่มขึ้นเท่าไร แล้วมันจะอยู่ได้ประมาณกี่วัน เราก็คงพอรู้คือ มันเกี่ยวข้องกับชีวิตของเราและครอบครัวของเรา ส่วนในด้านสังคมของการเปลี่ยนแปลง เรารู้ดีอยู่แล้วว่าคนมีสองประเภท มีประเภทที่ชอบเอาแต่ใจตัวเองคือไม่ชอบกฎระเบียบ แต่ก็ไม่เป็นไร เราสร้างความเข้าใจให้เขา เราก็อำนาจที่เราอยู่ในกลุ่มอยู่ในสังคมก็ต้องร่วมมือกันคือ การฟังเสียงของคนส่วนมาก เขาว่าอย่างไร เขาทำอย่างไร ก็พยายามให้ทำตามกัน จะได้ไม่ขัดแย้ง” คำบอกเล่าถึงการน้อมนำความรู้ ไปสร้างความเข้าใจ ไปใช้ประโยชน์ ชวนให้หัวใจเราพองโตขึ้นทันควัน

ขยายใจแห่ง “ความขอบคุณ” คุณค่าเชิงความรู้สึกในมิติจิตใจที่ยังมองเห็นอีก จากการสัมพันธ์กับพื้นที่ทั้งสองแห่งนี้คือ **“ขอบคุณ”** แม้ดูเหมือนว่าคำๆ นี้จะเป็นคำที่ถูกใช้เมื่อมีใครทำอะไรให้เราสักอย่าง ด้วยการสื่อสารกลับว่า ขอบคุณ แต่คำๆ นี้ในพื้นที่เชิงความรู้สึกของทีมนักวิจัยและชาวบ้านในชุมชนรวมถึงเจ้าหน้าที่ชลประทาน เอ่ยให้ฟังด้วยพลังภายในว่า คุณค่าของงานวิจัย CBR ที่เกิดขึ้นทุกครั้งจะรู้สึกดีและขอบคุณ เพราะงานวิจัยสร้างการเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคล

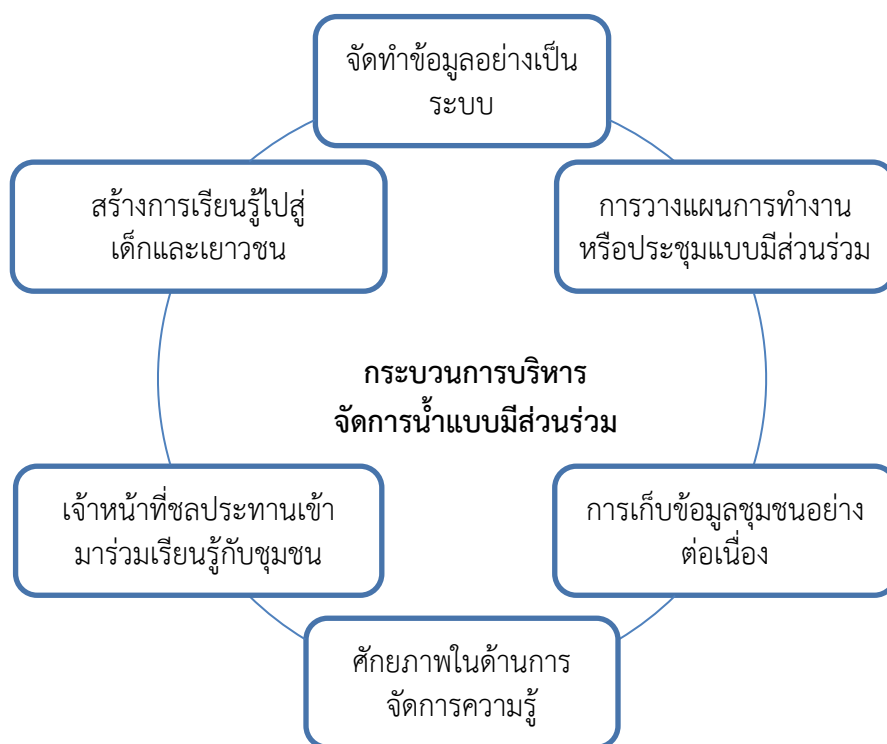
“เพราะงานวิจัยเปลี่ยนตัวผม ผมจะขอบคุณและรู้สึกดีทุกครั้งกับงานวิจัย ช่วงทำงานวิจัยใหม่ๆ อาจจะท้อเพราะไม่ค่อยรู้เรื่องบ้าง เพราะคนอาจจะมองไม่เห็นคุณค่า” พ่อสำนึก นักวิจัยพื้นที่อ่างเก็บน้ำห้วยสงสัย กล่าว

สุดท้าย ช่วงปลายน้ำ มีสิ่งหนึ่งที่พวกเราคิดว่าเป็นทุนเดิมของพื้นที่ทั้งสองแห่งนี้คือ การกล่าวถึงแรงบันดาลใจของตนต่อการทำงานเพื่อสานต่อแนวความคิดของในหลวงรัชกาลที่ ๙ การน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชีวิตและแบ่งสรรพื้นที่ปลูกพืชเพื่อกินด้วยตัวเอง การใช้น้ำอย่างรู้คุณค่าในการแบ่งปันเพื่อนบ้านระหว่างกันว่าจะต้องมีน้ำเพื่อการเพาะปลูก ใช้สอย ฉะนั้นเห็นทีว่าตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ จบจนปลายน้ำที่กำลังจะจบเรื่องราวของทั้งสองพื้นที่ชุมชนแห่งนี้กับการใช้ “น้ำ” เป็นอ่างสำหรับแบ่งปันมาสู่การมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พร้อมกับช่วงเวลาของตาข่ายดักฝัน อ้อ! ดักคุณค่าสำคัญของชุมชนด้วยการปฏิบัติงานวิจัยแบบ CBR ในช่วงสองระยะ สะท้อนอย่างเด่นชัดว่า สิ่งที่เกิดการแปรเปลี่ยนคือ การผัน

เปลี่ยนวิธีคิดของผู้คนในชุมชนมาสู่การแบ่งปัน การให้ การมีน้ำใจต่อกันในการแบ่งปันน้ำ การนำความรู้มาเพิ่มประโยชน์ให้ชีวิต และมากไปกว่านั้นคือ การฝังความทรงจำและความรู้สึกจากบุคคลส่วนหนึ่งที่รับรู้ถึงความรู้สึก “ขอบคุณ” ด้วยหัวใจและ “การตระหนักรู้” ร่วมกันในชุมชนทั้งสองแห่งต่อวิธีการดูแลและเห็นคุณค่าของการใช้น้ำร่วมกันมากขึ้น หวังว่า...เส้นใยแห่งตาข่ายนี้อาจจะส่งต่อถึงท้องถิ่นในอีกหลายชีวิตที่ดำรงอยู่ให้เพิ่มทุกพลังอย่างทวีคูณ

4) องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น: กระบวนการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม

- จัดทำข้อมูลอย่างเป็นระบบ ที่บูรณาการความรู้ชาวบ้านกับความรู้วิชาการของกรมชลประทาน เช่น สถานการณ์ปัญหาการบริหารจัดการน้ำของชุมชน สภาพภูมิอากาศ ปริมาณน้ำฝนแต่ละรอบปี คุณภาพดิน พื้นที่เพาะปลูก ระบบการเปิดปิดรอบน้ำ การซ่อมแซมอ่างเก็บน้ำ ให้สามารถจัดการร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ
- การวางแผนการทำงานหรือประชุมแบบมีส่วนร่วม ระหว่างเจ้าหน้าที่ชลประทาน ชาวบ้านและหน่วยงานท้องถิ่น
- การเก็บข้อมูลชุมชนอย่างต่อเนื่อง
- ศักยภาพในด้านการจัดการความรู้ โดยแกนนำชุมชนและทีมวิจัยชาวบ้านต้องพัฒนาความสามารถในการจัดการความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมและร่วมกันแก้ไขปัญหา เช่น การจัดบันทึก การสรุปประเด็น การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ และนำเสนอ
- เจ้าหน้าที่ชลประทานเข้ามาร่วมเรียนรู้กับชุมชน ในการดำเนินงานและจัดทำข้อมูลไปพร้อมกัน
- สร้างการเรียนรู้ไปสู่เด็กและเยาวชนให้เกิดสำนึกรักท้องถิ่น และมาช่วยดูแลรักษาอ่างเก็บน้ำให้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

5) รูปธรรมการเปลี่ยนแปลง

- การจัดรอบเปิดปิดน้ำที่ทั่วถึงและสอดคล้องกับปริมาณน้ำต้นทุน
- ซ่อมบำรุงท่อ/เส้นทางส่งน้ำ ปลุกป่า และทำฝายกั้นน้ำ เพิ่มความชุ่มชื้นของพื้นที่รอบอ่า
- ปรับเปลี่ยนปลูกพืชใช้น้ำน้อย และให้ผลผลิตที่ดีได้ราคา

6) ผลที่เกิดขึ้นต่อทีมวิจัย และชุมชนท้องถิ่น

ทีมวิจัย (บุคคลและกลุ่ม)	ชุมชนท้องถิ่น
มิติความสัมพันธ์ การเชื่อมโยงและประสานกันในทีมงาน และทำงานกับชุมชนในการบริหารจัดการน้ำ ที่เป็นพลังร่วมจากแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และลงมือทำร่วมกัน ด้วยความเป็นเพื่อนที่เกื้อกูลต่อการเรียนรู้และแบ่งปัน มีความสนิท ใกล้ชิด รับฟัง ไม่ด่วนตัดสิน และมีระบบการบริหารงานในทีมงาน	มิติเศรษฐกิจ ฐานเศรษฐกิจที่มั่นคงขึ้นจากรายได้ในการทำการเกษตรที่มีระบบการจัดการน้ำและแผนการเพาะปลูก พร้อมกับขยายไปสู่การทำงานพัฒนาชุมชนร่วมกัน เช่น กลุ่มเกษตรอินทรีย์ มิติธรรมชาติแวดล้อม รู้จักดูแลรักษาน้ำ ใช้อย่างคุ้มค่าและไม่ปล่อยให้สูญเสีย
	มิติสังคม จิตอาสาและสำนึกร่วมของความเป็นชุมชน จากต่างคนต่างอยู่เป็นการมีส่วนร่วมดูแลรักษาอ่างเก็บน้ำ ชุมชนเกิดความสุขจากการแก้ไขปัญหา เปลี่ยนจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้ใช้น้ำเป็นการพึ่งพาอาศัยกัน พร้อมกับการทำงานอย่างบูรณาการร่วมกับชลประทานจนเป็นส่วนหนึ่งกับชุมชน มิติอำนาจ/นโยบาย ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ และการผลักดันเชิงนโยบายร่วมกับภาครัฐ (ชลประทาน) เป็นการสะท้อนเสียงและสร้างความเชื่อมั่นในชุมชน และยังนำข้อมูลเสนอต่อหน่วยงานต่างๆตั้งแต่ปี 2555 จนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เช่น อบต. ชุมชนอยู่ร่วมกันด้วยการเคารพและยอมรับกติกาในระบบการบริหารจัดการน้ำร่วมกันในชุมชน
มิติจิตใจ พลังความกล้า ในการคิด พูด และแสดงออก มุ่งทำเรื่องยากจนสำเร็จ เป็นเหมือนการก้าว “ข้ามขอบ” หรือข้อจำกัดของตนเอง พร้อมกับมีใจที่สงบ อดทนต่อการทำงานและสัมพันธ์กับผู้คน อีกทั้งมีสำนึก รู้สึกดีใจ และภาคภูมิใจที่ได้ทำงานวิจัย มิติความคิด/ความเข้าใจ มองเห็นความมีคุณค่าในตนเอง เข้าใจการทำงานวิจัยที่เน้นที่คน และมีความเป็นนักวิจัยที่รู้จักคิดวิเคราะห์ สังเกต บันทึกวางแผนงานและการใช้เครื่องมือการวิจัย โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ชุมชน ได้ชุดความรู้ “กระบวนการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม” เป็นแนวทางการบริหารจัดการน้ำของชุมชนต่อไป	มิติวัฒนธรรม ชุมชนเป็นของทุกคน เกิดความเป็นเจ้าของและเห็นคุณค่าของการใช้น้ำร่วมกัน ด้วยความรักและห่วงแหนดูแลมากขึ้น มิติการศึกษา/วิชาการ แบบอย่างในการเผยแพร่องค์ความรู้ในการบริหารจัดการน้ำไปยังเด็กและเยาวชนในชุมชน รวมถึงเป็นแบบอย่างประสบการณ์ให้ผู้มาศึกษาดูงานทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การวางแผนชุมชนบนฐานการจัดการความรู้ ที่มีการบูรณาการข้อมูลและกระบวนการจัดการน้ำร่วมกัน

กรณีศึกษา 4.2

โครงการ : การพัฒนาระบบการจัดการน้ำให้เพียงพอต่อการอุปโภคบริโภคและการเกษตรของชุมชนบ้านผาสุก ต.ภูฟ้า อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

: ระยะเวลาโครงการ 1 กันยายน 2557 สิ้นสุด 31 ธันวาคม 2558

: โครงการดีเด่น สกว.วิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี พ.ศ. 2559

1) บริบทสำคัญของพื้นที่และสภาพปัญหา

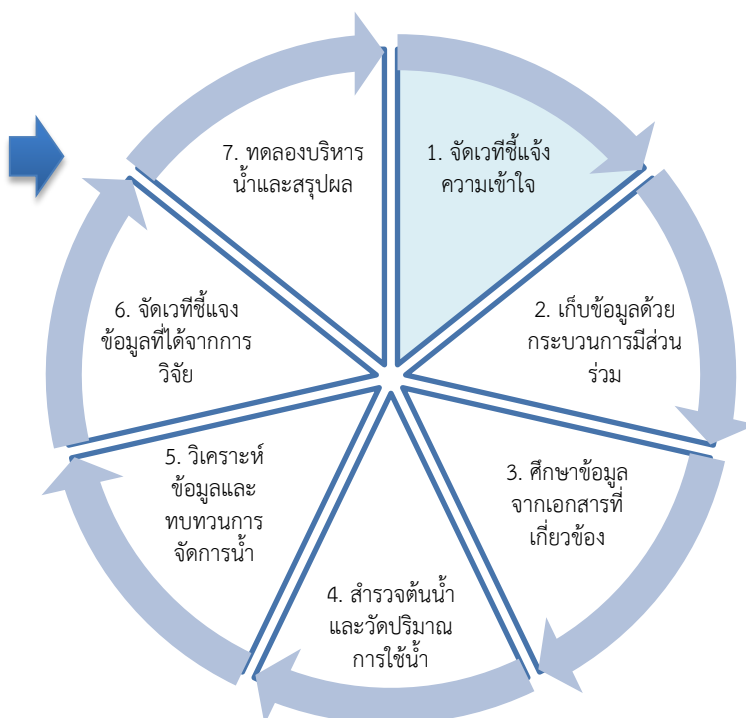
บ้านผาสุก เป็นชุมชนเกษตรพึ่งพาแหล่งทรัพยากรจากธรรมชาติ ตั้งแต่ปี 2545 ประสบปัญหาน้ำประปาภูเขาเริ่มไม่พอใช้ในช่วงฤดูแล้ง และเกิดการแย่งชิงน้ำเป็นความขัดแย้งขึ้นในชุมชนและกับหน่วยงานอื่นที่ใช้น้ำจากแหล่งต้นน้ำเดียวกัน ทำให้เป็นโจทย์ในการหาแนวทางการจัดการน้ำให้เพียงพอต่อการใช้ของชุมชน

สรุปประเด็นปัญหาที่สำคัญ

- ขาดการบริหารจัดการน้ำ(คณะกรรมการ) ต่างคนต่างอยู่ไม่สนใจกัน
- สภาพแหล่งน้ำต้นเขิน มีตะกอนดินที่ฝายเก็บน้ำ
- คนต้นทางลักลอบใช้น้ำจนน้ำส่งไม่ถึงคนปลายทาง
- ชุมชนใช้น้ำอย่างไม่รู้คุณค่า ไม่ซ่อมแซมท่อที่เสียหาย และไม่เคารพกฎระเบียบร่วมกัน
- แหล่งน้ำที่เคยอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลง

2) รูปแบบและกระบวนการใช้ CBR ที่เป็นแนวทางการสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่

เน้นการใช้เครื่องมือ CBR ร่วมกับการใช้ทักษะเชิงเทคนิคด้านวิศวกรรมอย่างง่าย (การวางท่อส่งน้ำ) และการบำรุงรักษา ในการพัฒนาทักษะและการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ

3) เรื่องเล่าจากพื้นที่ “ปลุกสำนึกชุมชน...คนรักน้ำ: บ้านผาสุก จ.น่าน”

ย่างก้าว...ความสัมพันธ์กับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

นั่งนิ่ง ๆ หลับตาลง แล้วลองพาดนย้อนมารับรู้ภาพเรื่องราวในความทรงจำของหมู่บ้านผาสุก ต. ภูฟ้า อ.บ่อเกลือ จ.น่าน ตั้งแต่ภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ คนในยุคก่อนเขาใช้ชีวิตกันอย่างไร? ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนนั้นเป็นเช่นไร มีความเชื่อมโยงอย่างไรกับการที่หมู่บ้านแห่งนี้ได้มีความสามารถเรื่องการบริหารจัดการน้ำได้อย่างประสบผลสำเร็จในระดับชุมชน “ปฏิบัติการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ได้มีบทบาทเข้ามาเป็นเครื่องมือและเป็นหนึ่งในเส้นทางของการเรียนรู้ให้กับหัวหน้าโครงการฯ รวมทั้งทีมวิจัยชุมชนร่วมกัน “ปลุกสำนึกร่วมของชุมชน” ความสามัคคี ความอดทน และความเข้มแข็ง ให้ชาวบ้านและคนในชุมชนร่วมกันแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำให้กลับมาเห็น “คุณค่า” ของน้ำและการใช้ประโยชน์ร่วมกัน

การลงพื้นที่ภาคสนามช่วยให้เราได้พบกับ คุณกำพล ชินะวงศ์ (หัวหน้าโครงการวิจัย) และพีโย (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านผาสุก) เป็นผู้ที่ช่วยเผยแพร่ภาพและถ่ายทอดเรื่องราวผ่านการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ในโครงการพัฒนาระบบจัดการน้ำให้เพียงพอต่อการอุปโภคและบริโภคทางการเกษตรให้กับชุมชน

หากย้อนเวลา กลับไปเมื่อประมาณยี่สิบปีก่อน ตรงกับปี พ.ศ. 2541 เดิมทีวิถีชีวิตสภาพความเป็นอยู่ในชุมชนดำรงชีพด้วยการใช้ทรัพยากรจากธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นการหาของป่าขาย หามาเพื่อเลี้ยงชีพ ทำอาชีพค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ตกเย็นก็หาปูหาปลา สภาพภูมิทัศน์ยังเป็นป่าดง ชาวบ้านอาจไม่ค่อยมีเงินมากนัก ยิ่งไปกว่านั้นทางด้านการศึกษา พี่กำพลบอกเล่าให้ฟังว่า

“...ผมคิดว่าเมื่อ 20 ปีก่อน ในป่าในดง ลูกหลานเขาไม่ได้เรียนหนังสือ มีความรู้หรือ ผู้เฒ่าผู้แก่ก็ไม่ได้เรียนหนังสือ ที่ผ่านมามีคนเขาสอบประมาทว่า หมู่บ้านผาสุก ไม่มีคนจบปริญญาตรีเลยสักคนเดียว คล้ายๆ กับว่าพวกเราไม่มีความรู้ เหมือนกับหมู่บ้านอื่น เงินทุนก็อาจจะน้อย”

“...ผมดูแล้วว่าชุมชนของเราไม่มีความรู้เลย เพราะว่ารับจ้างทำงานเพียงอย่างเดียว เป็นช่าง เป็นกรรมกรเพียงอย่างเดียว” พีโยกล่าวตาม

ใครจะรู้ว่าความสับสนบางส่วนหนึ่งจากชุมชนละแวกข้างเคียงนั้น ส่งผลให้ก้าวเข้ามาเป็นทีมวิจัยชุมชนเพื่อท้องถิ่นและร่วมสร้างประโยชน์ต่อชุมชนบ้านผาสุก

“ต้องปลุกจิตสำนึกให้ตื่นตัว ในการทำงานกับบ้านตัวเอง” เสียงสะท้อนจากคำบอกเล่าของพีโย ดังขึ้นอีกครั้ง ในเวลานั้นแม้ว่าชุมชนหมู่บ้านผาสุกจะยังอยู่ในช่วงรอยต่อการเปลี่ยนแปลงและกระแสวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้เข้ามาในชุมชนอยู่บ้าง แต่หัวใจของทีมแกนนำยังคงตื่นตัว พร้อมกับสำนึกของการรักบ้านเกิดของตน ความเข้าใจต่อสถานการณ์ของชุมชน โอกาสทางการศึกษาของชาวบ้านในชุมชน ทศนคติต่อการพัฒนาทางวัตถุบางอย่างส่งผลเข้ามาเป็นแรงกระตุ้นต่อการหาทางออกต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น

คำถามสำคัญมีอยู่ว่า แล้วอะไรเป็นแรงบันดาลใจของการย่างก้าวเข้ามามีบทบาทเป็นทีมนักวิจัยเพื่อท้องถิ่น

“...ถึงเวลาแล้วที่เราต้องลุกขึ้นมา มาช่วยกัน ถ้าเราปล่อยไว้แบบนี้เรื่อยๆ สังคมที่มีเทคโนโลยีก้าวหน้าไปเรื่อยๆ ก็จะเข้ามาเบียดแทนที่ **ความสามัคคีที่เรามีอยู่**” เสียงจากพี่กำพลดังขึ้นทันควัน

ภาวะความเป็นผู้นำ ที่ต้องทำให้ชาวบ้านเขาเห็นก่อนเป็นส่วนสำคัญกับความท้าทายในตัวเอง

“พอดีเราเป็นผู้นำ ผู้นำต้องทำให้เขาเห็นก่อน ให้รู้จักก่อน”

ซึ่งความท้าทายต่อมาคือบางทีมุมมองจากชาวบ้านแม้มองไม่เห็นด้วยเสียทีเดียว แต่ความอดทนและต้องการให้ชุมชนได้รับโอกาสในการแก้ไขปัญหายังเป็นพลังในตนขับเคลื่อนตัว ด้วยคำกล่าวที่ว่า

“เพราะชาวบ้านเขารู้ว่า อาจารย์มาทำก็คน ใครมาทำก็ไม่สำเร็จ”

กลับมามอง **ต้นทุนในพื้นที่** นอกเหนือจากทุนเดิมทางธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์และแหล่งป่าต้นน้ำ แหล่งอาหารของหมู่บ้านผาสุกแล้วนั้น สิ่งที่เราได้รับฟังอีกคือ การที่พี่กำพล – พี่โย (ร่วมกับทีมวิจัย) มีส่วนสำคัญต่อการช่วย **อำนวนิเคราะห์ – เข้าใจสถานการณ์ปัญหา** ของคนในชุมชนบ้านผาสุก กรอบกับการรับรู้ปัจจัยภายนอก ทุน เงิน และเทคโนโลยีที่เข้ามามีบทบาทมากขึ้น โอกาสทางการศึกษา ปัญหาหนี้ นอกระบบ ปากท้องของคนในชุมชนที่ต้องประสบกับวิถีชีวิตอันเปลี่ยนแปลงไป การจัดการเร่งด่วนของปัญหาในชุมชนก็คือ “ปัญหาการขาดแคลนน้ำกิน – น้ำใช้”

หากลองไล่ลำดับขั้นตอน ตั้งแต่เรื่องของน้ำ อันเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาในชุมชนหมู่บ้านผาสุกกับการย่างก้าวเข้ามามีบทบาทเป็นนักวิจัยเพื่อท้องถิ่น คำถามที่ยังจำได้ว่าชุมชนบ้านผาสุกมีปัญหาอะไรที่เดือดร้อนมากที่สุด (ในเวทีเพื่อชี้แจงความเข้าใจ) **การพูดคุยระหว่างกัน** ระหว่างศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.น่าน หรือโหนดพี่เลี้ยงน่าน โดยพี่ตัน (อภิสิทธิ์ ลัมยศ) กับหัวหน้าโครงการและทีมวิจัยมีส่วนช่วยให้เข้าใจปัญหาร่วมกันว่า “ปัญหาเรื่องน้ำ” เป็นเรื่องสำคัญที่สุดและต้องเร่งพัฒนาบริหารจัดการในเวลานั้น

“ตอนแรกผมไม่เข้าใจเลยว่า มันเป็นเรื่องการบริหารจัดการน้ำ ผมเข้าใจว่าน้ำไม่พอกิน คนที่อื่นมาดูน้ำมันเยอะแยะ ทำไมไม่มีน้ำจนอาจารย์มาดูนะ มันอาจไม่ใช่เรื่องของการที่ไม่มีน้ำกิน น้ำไม่พอใช้ แต่มันอาจเป็นเรื่องของการบริหารจัดการระบบมากกว่า” พี่กำพลบอกกล่าว

เหตุเกิดเพราะน้ำไม่พอกิน - พอใช้ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น นำมาสู่แนวทางการหาทางออกด้วยการมองเห็นแนวทางการบริหารจัดการน้ำ

“...เรามีปัญหาเรื่องน้ำตลอด น้ำไม่พอกิน พอใช้ โดยความเข้าใจของผม ผมเข้าใจว่าคำว่าน้ำไม่พอกิน! ผมเล่าให้ใครฟัง นักวิชาการเขาเห็นว่า ไม่น่าจะใช่ซะ คือความเข้าใจในชุมชนมันไม่เข้าใจ

กระบวนการ คำว่า **น้ำไม่พอกิน** ทั้งๆ ที่มีน้ำไหลผ่านอยู่แล้วแต่ไม่พอกิน ตอนนั้นก็เริ่มเข้าใจว่าเป็น เพราะการบริหารจัดการ ก็เลยลองไปอบรมดู” คำบอกเล่าจากพี่โย

“...ปีประมาณ พ.ศ. 2557-2558 การไปอบรมเพื่อเรียนรู้กระบวนการวิจัย คิดว่าไปฟังการเรียนรู้ การทำเครื่องมือของการวิจัย มีผมกับผู้ช่วยสองคน” เสียงบอกเล่าจากพี่โย

“เล่าสู่กันฟัง” เชื่อมสัมพันธ์ สู่การตระหนักรู้ต่อปัญหา

การจัดการต่อมาเริ่มแต่งตั้งคณะกรรมการดูแล พี่กำพลเล่าให้ฟังต่อว่า

“ก็มีการแต่งตั้งคณะกรรมการ 4 คนในเวทีประชาคม กรรมการส่วนมากไม่รู้หนังสือ ผมต้องให้เขา ขบคิด คิดเป็น คิดแล้วก็ยังไม่กล้าพูด ต้องผลักดันให้ออกไปคิดและไปคุยกับเพื่อน”

วิธีการเชื่อมสัมพันธ์ นอกเหนือจากการพูดคุยกันในเวทีแล้วแนวทางสำคัญของการมีส่วนร่วม ระหว่างกันคือ **“เล่าสู่กันฟัง”** ซึ่งในทุกๆ เดือน ทีมวิจัย คณะกรรมการจะมาพูดคุยระหว่างกัน ด้วยการมี โจทย์ให้ทุกคนกลับไปคิดแล้วกลับมาถามกัน

“...เราจะทำแบบนี้ วิธีการเกือบทุกเดือนจะมารวมตัวกัน ตั้งโจทย์ไว้ให้ไปคิด แล้วกลับมาถามกัน มา ระดมว่าจะจัดการน้ำอย่างไร? บางคนคิดไม่เป็น ก็ให้ไปดู สอดส่องระบบน้ำในบ้าน มีใครใส่วาล์วไว้ บ้าง บางทีเสียบ้าง ก็ให้มาแจ้งคณะกรรมการไปดูกัน” พี่กำพลกล่าวขึ้น

รับฟังเสียงจากชาวบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ “...ไม่เฉพาะแต่ทีมวิจัย มันต้องอาศัยปากชาวบ้านด้วย วิธีการ ทำดั้งเดิมแบบไหนๆ แล้วก็ต้องใช้วิจารณ์ญาณในการคิด ในการทำต่างๆ การรับฟังจากผู้เฒ่า ผู้แก่บ้าง จาก ชาวบ้านบ้าง ต้องสืบเสาะไปถามว่าเดิมที มันเป็นอย่างนั้น มันเป็นอย่างนี้ มันมีปัญหาอะไรไหม ลักษณะ แบบนี้ค่อยๆ พูดจากัน” เสียงจากพี่โย

เพื่อสะท้อนมุมมองทางเลือกของวิธีการในการร่วมระดมการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน และเป็นไปเพื่อให้ ชาวบ้านได้ตระหนักถึงปัญหาของตัวเอง นอกจากนั้น อาจจะเป็นมากกว่าเวทีทางการในการสร้างประเด็น ร่วมกัน จากหลายๆ เสียงที่ช่วยกันทำ

“...อย่างผู้เฒ่า ผู้แก่ ประชาชนชาวบ้านอาจจะช่วยตอบคำถาม หรือคนที่ไม่รู้หนังสือก็มาช่วยกันคิด ช่วยกันทำ” ผู้ช่วยโยัยอีกรอบ ซึ่งผลที่เกิดขึ้นตามมาคือ ชาวบ้านลุกมาช่วยกัน

“...มันถึงเวลาแล้วที่เราลุกฮือช่วยกัน **คนละไม้ คนละมือ** จากแค่สืบทอดคนตอนนี้เยอะขึ้นเรื่อยๆ ชาวบ้านเห็นด้วย”

กระบวนการเรียนรู้ ในช่วงระหว่างการศึกษาปฏิบัติงานวิจัย สิ่งค้นพบที่ดีที่สุดคือ “ความสามัคคี”

“สามัคคีคือ...พลัง” คุณค่าประการสำคัญของการทำงานวิจัยในพื้นที่แห่งนี้ อันดับแรกที่ได้ฟังจากพื้นที่คือ **ความสามัคคี** เหตุเพราะว่า พี่กำพลเล่าให้ฟังว่า “จากที่เริ่มแรก เริ่มมองคนละมุม ว่ากัน มีการโจมตีกันไปสารพัดในเรื่องของน้ำ บ้างก็ว่ากรรมการไม่มาทำงานบ้าง ผู้นำไม่ทำงานบ้าง โจมตีกันไปมา พอชาวบ้านได้รับฟังว่า ปัญหาเกิดจากอะไร เขาก็เข้าใจมากขึ้น เรามาหาทางออกร่วมกัน ก็เริ่มมีความคิดความสามัคคี เริ่มเข้ามาจากสิบสี่คนก็มี ผู้เฒ่า ผู้แก่เข้ามา และที่จากยกมือเถียงอยู่ข้างนอก โจมตีก็เข้ามา”

“คือผมอยากสรุปเลยว่า แก่นแท้ของมัน เป็นเรื่องของการบริหารจัดการความรู้สึกมากกว่า ถ้าเราลงมือทำอย่างเดียวเลย ไม่ดึงคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับเราก็นับว่า ไม่มีความสำเร็จ กว่าจะคุยกัน กว่าจะสร้างความเข้าใจกับคนในชุมชนได้ก็เกือบจะสิ้นสุดโครงการ” พี่กำพลกล่าว

คุณธรรมบางอย่าง เช่น ความเสียสละ ความเข้มแข็งและความอดทน เป็นอีกหนึ่งคุณค่าอันบ่มเพาะทางจิตใจของทีมวิจัย พี่กำพลบอกเล่าประสบการณ์ของตนในการเป็นทีมวิจัยให้เราฟังว่า

“...เราเป็นทุกอย่างเป็นทั้งกระบอกเสียงด้วย เป็นผู้พิทักษ์ด้วย ถ้าไปเจอใครแล้วเราจะต้องคุย คุย คุย โดยนิสัยจริงๆ แล้วผมเป็นคนที่ชอบคุยอยู่แล้ว เพื่อสร้างความกระจ่าง บางคนมาหาผมถึง 2-3 รอบ แล้วดึงเข้ามาเรียนรู้ ปัญหาอะไรที่เกิดขึ้นในชุมชนเขาจะถึงบางอ้อ ถ้ามว่ายากไหม ยากนะ ผมในฐานะเป็นทีมวิจัยจริงๆ ไม่ใช่หัวหน้านะ บอกจริงๆ ผมก็ไม่เอาเหมือนกัน ผมเองก็คงสละยานเหมือนกัน อย่างหนึ่งที่ทำให้ผมอยู่ได้คือ **การเสียสละและความเข้มแข็ง อดทน**”

“การแบ่งปันระหว่างกัน” เสียงของพี่โยอาจะช่วยให้ภาพความเข้าใจด้วยพลังใจว่า

“บ้านเราแต่ก่อนเป็นอย่างไร ผมต้องอธิบายว่า แกงถ้วยเดียว สามารถแบ่งกันกินได้หลายถ้วย เราทำกับข้าวอย่างเดียว แกงถ้วยหนึ่ง ตักแจกให้คน วนไปวนมา แกงถ้วยเดียวกินไม่หมด”

แม้แต่อาหารยังเป็นการเชื่อมโยงกับการแบ่งปัน สะท้อนถึงน้ำใจของคนในชุมชนบ้านผาสุก

เป็นแขน เป็นขา เป็นเท้า และเป็นมือ ในการรู้จักคิด รู้จักช่วยกัน พี่กำพลเล่าให้ฟังถึงผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนชาวบ้านและทีมวิจัยอันร่วมกันในการบริหารจัดการน้ำอย่างน่าสนใจว่า

“...พูดง่ายๆ พอถึง ฤดูปลานะ ไม่ต้องให้ผู้นำสั่งเลย ว่าเดือนนี้ต้องเผ่าระวัง เขตสงวนพันธุ์ปลา ไม่ต้องบอกหรือว่า คั้นไหนบ้างที่เราต้องไปเผ่าระวัง คนในชุมชนจะจัดหาหรือว่าชวนทีมวิจัยด้วยกัน ทีมคณะกรรมการด้วยกันไปเผ่าระวังเลย ไม่ต้องถึงขั้นที่ผู้นำต้องสั่ง คล้ายๆ กับเป็นแขน เป็นขา เป็นเท้า เป็นมือ ให้ผู้นำได้เลย รู้จักคิด รู้จักช่วยกันขึ้นมา”

พอได้ฟังแบบนี้แล้วก็อดคิดถึงปลาหมึกที่มือพันวันกับการแรงของตนต่อการว่ายน้ำได้ในหลายทิศทาง จนทำให้เคลื่อนตัวได้เร็วต่อการเคลื่อนตัวเองไปในที่ต่างๆ ภาพนี้ก็คงไม่ต่างกันถ้าเราเป็นส่วนหนึ่งของคนในชุมชนและทีมวิจัย

ทางด้านความรู้และทักษะของการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สิ่งที่ทางทีมวิจัยช่วยสะท้อนให้เราฟังคือ “การเริ่มตั้งคำถามและค้นหาคำตอบ” กับ “ทักษะของการตั้งคำถาม” เป็นชั่วโมงการเรียนรู้ที่ช่วยให้เพิ่มทักษะการเรียนรู้ในกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมถึงประสบการณ์ใหม่ที่ผุดขึ้นมาว่า **งานวิจัยไม่ใช่เพียงข้อมูล** เสี่ยงสะท้อนจากพิกำพลย้ำกับเราว่า

“...การทำงานวิจัยแต่เดิมโดยประสบการณ์นั้น เอาแรงงานของตนไปแลกค่าแรงรายวันเฉยๆ ถามว่านักวิจัย เรารู้ไหม? เรารู้ แต่เราไม่รู้วิธีการใช้ข้อมูล ความไม่รู้วิธีการใช้ข้อมูลทำให้การเรียนรู้ที่จะไปต่อนั้นอาจยังไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจบทบาทของการเป็นนักวิจัย”

“...คนในชุมชนได้ลงมือทำเองแล้วมันง่าย มันไม่ยาก ลดเงื่อนไขลง เท่าที่ทำมาหลักๆ ผมไม่ได้เอาตัวนี้มาใส่ใจเลย ผมมุ่งไปที่การปฏิบัติจริงมากกว่า ในเรื่องของความกล้าแสดงออกของคนในชุมชน เขาอาจจะไม่รู้หนังสือ จุดอ่อนเขาอยู่ตรงนี้” พิกำพลกล่าว

สิ่งที่เราค้นพบต่อมาอีกก็คือว่า “เหมือนฝัน” และ “การรู้จักรากของตนเอง” เป็นพลังหนุนเสริมใจให้ทีมวิจัยได้บ่มเพาะฝึกฝนทักษะการเรียนรู้ในการวิจัยเพื่อนำมาใช้ได้ในชีวิตการเรียนรู้ของตน ข้อมูลจากพิกำพล- พีโอสะท้อนให้เราเห็นชัดว่า การที่ตนเองเข้ามามีโอกาสในการเรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น แม้ว่าไม่ได้คิดและสนใจตั้งแต่แรกเป็นทุนเดิมมาเลย แต่เมื่อสัมผัสเรียนรู้แล้วสิ่งที่ตนได้คือ

“...คิดเหมือนว่าเราได้ไปเรียนหนังสือ จบปริญญาตรี ปริญญาโทมา มันได้มากกว่าที่เราคิด จากการที่เราไม่มีทุนทรัพย์ในการเรียน อย่างที่เราเรียนไม่ได้ เหมือนความฝัน ก็เหมือนกับมันพาเราไปอีกก้าวหนึ่ง ในความคิดที่ว่า ในสิ่งที่เราทำไม่ได้ ไม่เคยทำมาก่อน เราสามารถเรียนรู้ ซึ่งตัวของเราเองนี้แหละ สามารถผ่านไปได้ เหมือนเราจบสูงเลย” กำพลสะท้อนให้เราฟัง

“อย่างที่ผมก้าวมาทำงานวิจัย ไม่ต้องมีวุฒิหรือปริญญาอะไร มันอยู่ในหัว ในสมองของผมแล้ว ผมได้ประสบการณ์ของผม อย่างน้อยผมได้รู้ประวัติศาสตร์ของผมจากผู้เฒ่า ผู้แก่ กรรมการบางคนยังไม่รู้เลยว่ามาจากไหน อย่างผมรู้จักราก บางคนไม่คิด บางคนไม่ทำ ก็ไม่รู้เลยว่า รากมาจากไหน และไม่รู้เลย เรารู้ตัวเราเองว่า เราอยู่จุดไหน” พีโอกล่าว

ไม่เพียงเท่านี้ ยังมีผลลัพธ์ที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของทีมวิจัย ที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการว่า “ทุกคนเริ่มกล้าพูด กล้าเสนอความคิดเห็นในการแก้ไขปัญหามากขึ้น” พิกำพล สะท้อนให้ฟังว่า “บางสิ่งที่เราไม่คิดถึง อ่านไม่ออก ไม่กล้าพูด ก็กล้าพูดมากขึ้น ไม่กล้าคิดก็กล้าคิดมากขึ้น บางครั้งก็ไม่รู้ ก็ต้องรู้

ประวัติศาสตร์ คล้ายๆ ได้เรียนรู้ไปในตัว ได้ประสบการณ์ ได้ความรู้ เรียนรู้ไปเรื่อยๆ จนเราได้มาเรียนรู้ร่วมกัน การทำร่วมกัน มีคนเริ่มกล้าพูด กล้าเสนอความคิดเห็นปัญหาต่างๆ ในชุมชน

คุณค่าในเชิงมิติวัฒนธรรม อันเป็นต้นทุนในการหล่อหลอมจากพื้นที่คือ “การเลี้ยงผีฝาย” จัดขึ้นในเดือนมกราคมของทุกปี และประเพณี “การบวชน้ำ” แม้ในเวลานี้อาจจะเริ่มเบาบางลงจากการสืบทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมจากรุ่นผู้เฒ่า ผู้แก่ แต่ก็คงอยู่เป็นขวัญให้กับคนในชุมชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรน้ำของชุมชนชาวบ้านผาสูก่วมกัน

นอกจากนั้น เมื่อชาวบ้านและคนในชุมชนเริ่มมีความสามัคคีมากขึ้นจากการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาการบริหารจัดการน้ำแล้วนั้น

“...แก้ไข ได้อย่างสบายมาก มันให้เราได้เรียนรู้วิธีคิดต่างๆ ให้แง่คิดว่า เราจะแก้ไขปัญหาได้อย่างไร โดยไม่ต้องรบกวนหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน เราเริ่มจากการบริหารจัดการด้วยตัวเราเอง” เสียงของพี่โยกับท่าทีความภาคภูมิใจต่อการเป็นทีมปฏิบัติการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในชุมชนบ้านผาสูกช่วยเป็นเสียงสะท้อนให้พวกเราได้รับรู้ว่า พลังของ CBR กับการช่วยหนุนเสริมศักยภาพในการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนอันเกิดปัญญาได้ด้วยตัวของเขาเองเมื่อต้องเผชิญกับปัญหา

ผลของการเปลี่ยนแปลงบางอย่างที่เห็นเด่นชัดในพื้นที่ “แบ่งปันกัน ลดความเหลื่อมล้ำ” และ “เกิดวิถีแห่งความพอเพียง” อันเป็นภาพของคุณค่าต่อการดำรงชีพของชาวบ้านในชุมชนบ้านผาสูก จากการสะท้อนคำบอกเล่าของพี่กำพล – พี่โย

“...อย่างน้อยมีน้ำมาให้แล้ว ทุกคนเลี้ยงปลา ปลูกผักในสวน ปลูกพืชสวนบ้าง ไร่บ้าง แบ่งโซน ไม่ต้องไปเอาไม้ในป่า พอแบ่งเขตกันหมดแล้ว ไม่ใช้สอยของตัวเองก็ต้องปลูกเอง ไม่ต้องไปเหลื่อมล้ำใคร เพราะพื้นที่ทุกพื้นที่มีเจ้าของหมดแล้ว”

การใช้วิถีแห่งความพอเพียง พี่กำพลบอกว่าชาวบ้าน

“... ก็เริ่มปลูกพืชหลักนาเลย ปลูกพริกกระเทียม หอม แล้วก็ผักกาด ถั่วลิสงเพื่อกิน เพื่อขายในชุมชน ปลูกไม่เยอะ แต่ประหยัดพอเพียง เมื่อก่อนพอฤดูนาเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วก็แห้งแล้ง ปล่อยวัว ปล่อยควายอย่างเดียว ไม่มีน้ำ”

“มีน้ำ...มีราก...มีสังฆะ จุดเวียนวนระหว่างกัน”

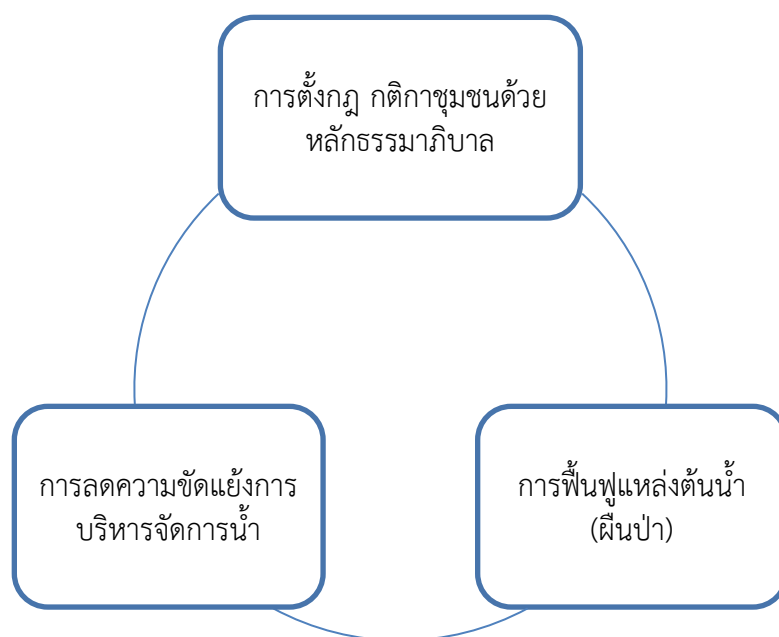
ใครจะรู้ว่ามิประสบการณ์ต้องมากมายเกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนบ้านผาสูก ต้นทางของปัญหาก็คือ “การไม่มีน้ำ” มาลงเอยด้วยทางออกง่ายๆ แต่ไม่่ง่ายสำหรับการปฏิบัติในพื้นที่ด้วยวิธีการในหลายๆ รูปแบบทั้ง การสร้างความเข้าใจร่วมกัน จัดเวทีการวิจัย มีการประสานกันเพื่อแก้ปัญหาระหว่างไหนดพี่

เลี้ยง จ.น่าน ทีมวิจัยการรวมพลของคนในชุมชน ผู้เฒ่า ผู้แก่ให้เห็นความสำคัญต่อการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติ คุณค่าของแหล่งน้ำอันเป็นฐานทรัพยากรที่หล่อเลี้ยงผู้คนในหมู่บ้าน รวมถึงผู้คนในอีกหลายๆ ชีวิตที่ใช้น้ำ เพื่อประโยชน์การอื่นอีกมากมายทั้งพืชพรรณทางการเกษตร การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น จนทำให้ “น้ำ” เวียนวนมาพบกับการสร้างพลังความสามัคคี ความเข้มแข็ง ความอดทน การรวมกลุ่มให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ ถ้ามองในมุมการก่อตัวชุมชนบ้านผาสุกแบบนี้ก็อาจจะเป็นจุดเริ่มต้นแห่งชุมชนสังฆะในการดูแลน้ำ ทว่ามากไปกว่านั้นการร่วมสร้าง “จิตสำนึกของผู้คน” ในชุมชนให้ตระหนักต่อการใช้ทรัพยากรน้ำร่วมกัน ยังเป็นพลังร่วมอันสำคัญที่จะต้องหล่อหลอมและก้าวเดินต่อ ว่าอย่างนี้แล้ว ภาวะเบียดเบียน ขอบังคับต่างๆ ในชุมชนที่ทางทีมวิจัยได้บอกเล่าว่า มีการจัดตั้งภาวะเบียดเบียนมา เช่น การบวชวังปลา ฯลฯ อาจจะไม่สำคัญมากเท่ากับ พลังความเอาใจใส่เมตตาต่อกัน มองเห็นคุณค่าของน้ำร่วมกัน และลงมือดูแลร่วมกันก็เป็นไปได้

4) องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น: กระบวนการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม

เน้นการใช้ความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้ทางวิชาการ (ด้านเทคนิค/เทคโนโลยี) และหลักธรรมาภิบาล (เน้นศีลธรรม) ในการบริหารจัดการน้ำของชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างคนในชุมชนและเจ้าหน้าที่ภูฟ้า หน่วยงานจัดการป่าต้นน้ำ(กรมป่าไม้) เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล

- การตั้งกฎกติกาชุมชนด้วยหลักธรรมาภิบาล เป็นการจัดสรรน้ำในชุมชนอย่างเป็นธรรม ร่วมกับการบริหารจัดการตรวจสอบคุณภาพน้ำ (ทางด้านความปลอดภัยอนามัย) ระบบการติดตั้ง-บำรุงรักษา ผ่านกลุ่มอาสาสมัครของชุมชน
- การฟื้นฟูแหล่งต้นน้ำ (ผืนป่า) โดยใช้ความรู้จากวิถีความเชื่อป่าศักดิ์สิทธิ์ ภูมิปัญญาชุมชน จารีตประเพณี กฎ ข้อห้าม (การนับถือผีป่า/การบวชป่า) และการปลูกป่าเสริมตามความเชื่อและการใช้ประโยชน์จากป่า และการแบ่งโซนพื้นที่ป่า ได้แก่ ป่าต้นน้ำ ป่าอนุรักษ์ ใช้สอย
- การลดความขัดแย้งการบริหารจัดการน้ำ ด้วยการบูรณาการกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วมระหว่าง ชุมชนบ้านผาสุก/โครงการพระราชดำริศูนย์ภูฟ้า/หน่วยจัดการต้นน้ำ(กรมป่าไม้) ด้วยการใช้ข้อมูลงานวิจัยที่เป็นข้อเท็จจริงมาเป็นเครื่องมือการสร้างความเข้าใจร่วมกัน และนำไปสู่การพูดคุยและหาแนวทางการแก้ไขปัญหาาร่วมกันอย่างสันติ

5) รูปธรรมการเปลี่ยนแปลง

- ชุมชนมีน้ำประปาใช้ในครัวเรือนตลอดปี โดยเฉพาะช่วงฤดูแล้งที่เคยขาดน้ำ
- ปริมาณน้ำที่เพิ่มขึ้นจากการขุดลอกฝาย ระบบท่อ และสร้างฝายชะลอน้ำ
- พื้นคณะกรรมการจัดการน้ำและมีกฎระเบียบการใช้น้ำของชุมชนที่เคารพร่วมกัน

6) ผลที่เกิดขึ้นต่อทีมวิจัยและชุมชนท้องถิ่น

ทีมวิจัย (บุคคลและกลุ่ม)	ชุมชนท้องถิ่น
มิติความสัมพันธ์ พลังการทำงานร่วมกัน ในการค้นหาวิธีบริหารจัดการน้ำ โดยผ่านจากการกระบวนการทำงานร่วมกันในการประชุม ฝึกพูด แลกเปลี่ยน ซักถาม ลงมือทำ และการสื่อสารทำความเข้าใจร่วมกับชุมชนให้เกิดการหล่อหลอมคนให้เป็นหนึ่งเดียว	มิติเศรษฐกิจ ช่วยให้เกิดการพอกิน พอใช้ จากการเพาะปลูกหลังทำนา และเลี้ยงปลา จากน้ำที่อุดมสมบูรณ์ขึ้น มิติธรรมชาติแวดล้อม ชุมชนรู้จักการใช้น้ำอย่างรู้คุณค่า และช่วยกันดูแล พันธุ์ และรักษาทรัพยากรของชุมชน มีการอนุรักษ์น้ำ ปลา รักษาป่าไม้ อย่างเป็นระบบ
	มิติสังคม ฟื้นความเป็นที่ป็นน้องและร่วมมือกัน ในการหาทางออกจากปัญหา หันหน้ามารับฟังกันด้วยความเข้าใจ จากที่เคยถกเถียงโจมตีกันสู่ “รวมเป็นใจเดียวกัน” มิติอำนาจ/นโยบาย ชุมชนเชื่อมั่นและภาคภูมิใจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ทั้งเรื่อง ดิน น้ำ ป่า โดยช่วยกันคิดและออกเสียงมากขึ้น เกิดกฎและกติกาของชุมชนที่ตั้งขึ้นและเคารพปฏิบัติร่วมกัน ชุมชนมี Roadmap การพัฒนาแหล่งน้ำ และได้รับงบประมาณสนับสนุนจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง
มิติจิตใจ มีพลังความกล้าหาญเพิ่มขึ้นในจิตใจ ช่วยให้อกล้าคิด กล้าพูดแสดงความคิดเห็น และเผชิญกับการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ในขณะที่สามารถ “การเดินที่ละก้าว” ดูแลจิตให้สงบ ช้าลง ไม่ใจร้อน หงุดหงิด โต้ตอบ หรืออยากให้ได้ดังใจ ภาคภูมิใจในตัวเองในการเรียนรู้ ลงมือทำ รู้จักชุมชน	มิติวัฒนธรรม ชุมชนตระหนักถึงการรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า (ดิน น้ำ ป่า) และขยายผลความคิดนี้ไปสู่ชุมชนใกล้เคียงในพื้นที่ตำบลภูฟ้า ร่วมกับเครือข่ายนักวิชาการท้องถิ่น จัดตั้งเป็น “สมาคมป่าต้นน้ำบ่อเกลือ ฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อและกลับสู่วิถีภูมิปัญญาและจารีตประเพณี ในการดูแลทรัพยากร โดยเฉพาะป่าไม้และน้ำ เช่น การเลี้ยงผีฝาย ผีป่าต้นน้ำ ผีเจ้าป่าเจ้าเขา
มิติความคิด/ความเข้าใจ ตระหนักถึงการปลูกสำนึกแก้ไขปัญหาด้วยชุมชนเอง “เป็นทุกข์หน้าหมู” ไม่ต้องรบกวนหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชน โดยสามารถที่จะคิดวิเคราะห์ และหาแนวทางแก้ไขจากภูมิปัญญาของชุมชน ได้ชุดความรู้ “กระบวนการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม” ช่วยให้เห็นถึงสภาพที่เป็นจริงของชุมชน รู้จักรากเหง้าของตนเอง ที่นำไปสู่การเสริมสร้างความรู้กับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	มิติการศึกษา/วิชาการ เกิดการขยายผลองค์ความรู้ การบริหารจัดการน้ำและลดความขัดแย้งด้วยสันติวิธี ไปสู่ชุมชนใกล้เคียงในพื้นที่ตำบลภูฟ้า ร่วมกับเครือข่ายนักวิชาการท้องถิ่น จัดตั้งเป็น “สมาคมป่าต้นน้ำบ่อเกลือ” และสื่อสารไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่และระดับจังหวัด เพื่อกำหนดแผนการวิจัยและพัฒนาเรื่องการบริหารจัดการน้ำในระดับตำบลภูฟ้า

กรณีศึกษา 4.3

โครงการ : พัฒนาระบบการบริหารจัดการน้ำ โดยชุมชนด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้ข้อตกลงความร่วมมือ ระหว่างองค์การบริหารส่วน จ.อุบลราชธานี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานีและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

: ระยะเวลาโครงการ ทั้ง 2 ระยะ รวม 4 ปี 4 เดือน เริ่ม สิงหาคม 2555 สิ้นสุดพฤศจิกายน 2559
(ระยะที่ 1 มีโครงการวิจัยย่อยรวม 8 โครงการ และระยะที่ 2 มีโครงการวิจัยย่อยรวม 6 โครงการ)

1) บริบทสำคัญของพื้นที่และสภาพปัญหา

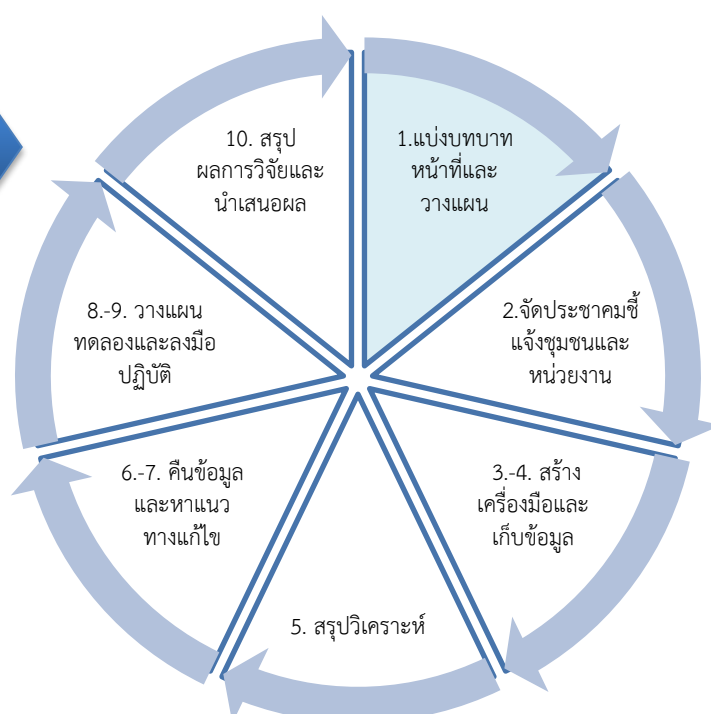
พื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีประสบกับปัญหาภัยแล้งและหลายแห่งน้ำท่วมร่วมด้วย จนเป็นความขัดแย้งมาต่อเนื่อง โดยชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาและบริหารจัดการน้ำได้ในบางระดับ จึงเป็นโจทย์สำคัญที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและมีความชำนาญ เช่น สถาบันวิชาการ และ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น (อบต. อบจ.) ต้องมาร่วมมือหาวิธีการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน

สรุปประเด็นปัญหาที่สำคัญ

- ชุมชนขาดความรู้ทางวิชาการและเทคโนโลยีในการพัฒนาระบบบริหารจัดการน้ำ
- การสนับสนุนและงบประมาณเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน บางครั้งไม่ตรงสาเหตุของปัญหาและความต้องการ
- ขาดกลไกหรือกระบวนการประสานความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาชุมชน
- ดิดขัดข้อระเบียบหรือกฎหมายในการแก้ไขปัญหา

2) รูปแบบและกระบวนการใช้ CBR ที่เป็นแนวทางการสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่

หัวหน้าโครงการวิจัยร่วม 3 คน จากตัวแทนชุมชน องค์การบริหารส่วนจังหวัด ฯ และมหาวิทยาลัย ระยะที่หนึ่ง เน้นการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกันของชุมชนและหน่วยงาน ระยะที่สอง เน้นการเป็นต้นแบบแห่งการเรียนรู้ในการบูรณาการการจัดการทรัพยากรน้ำสู่การพัฒนาชุมชนแบบองค์รวม

3) เรื่องเล่าจากพื้นที่ “จุดบรรจบการจัดการน้ำร่วมกัน: จ.อุบลราชธานี”

ถ้าเราลองมองว่าชีวิตและสังคมที่ดำรงนั้นไม่ต่างอะไรกับการต่อจิ๊กซอว์ชีวิตและสังคม ที่มีอยู่กระจัดกระจายให้เข้ากันอย่างประสานกัน ซึ่งแน่นอนว่าจะต้องอาศัยเวลาและหลายเหตุปัจจัยหลายอย่างเป็นองค์ประกอบ ภาพแห่งความสำเร็จอาจเป็นภาพแห่งความสุข ความสามัคคี หรือความรัก ความเสียสละและความเกื้อกูลระหว่างกันของชุมชน อาจเป็นภาพที่ใครหลายคนหรือชุมชนบางแห่งรอคอยให้ดอกผลนั้นงอกงามจากการกระทำและสร้างความร่วมมือ จับมือกันไปสู่จุดหมายเหมือนดัง ธรรมะของพระพุทธเจ้าแม้จะล่วงเลยมากกว่าสองพันหกร้อยปี ข้อปฏิบัติแห่งพุทธจริยธรรม (สังคหวัตถุ ๔)²⁰ มีไว้เพื่อเป็นเครื่องมือในการเดินทางไปสู่จุดหมายในมิติชีวิตที่ดำรงและสังคมแห่งความเกื้อกูล มีสันติสุข ยังคงมีแนวทางการฝึกฝน บ่มเพาะอยู่มาในยุคสมัยปัจจุบัน

ที่ได้เล่าถึงภาพข้างต้นกำลังจะชวนมองต่อมว่า ภาพแห่งความสำเร็จและคุณค่าสำคัญของนักวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับแนวทางการบริหารจัดการน้ำเพื่อชุมชนท้องถิ่น ในชุดโครงการ “การพัฒนาระบบการบริหารจัดการน้ำโดยชุมชนด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นภายใต้ข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ระหว่างองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ระยะที่ 1 และระยะที่ 2” กรณีศึกษา 6 แห่ง²¹ จากการที่ได้ลงพื้นที่ภาคสนามและทำความเข้าใจมักคุ้นในช่วงเวลาแห่งการพบปะพูดคุย สัมภาษณ์ และจัดกระบวนการถอดบทเรียนร่วมกัน พวกเราได้ภาพสะท้อนแห่งคุณค่าและความเข้าใจต่อท่าทีแห่งการเรียนรู้เพื่อบ่มเพาะชีวิต ชุมชนในพื้นที่แห่งนี้ร่วมกันว่า มุมมอง โลกทัศน์ วิธีคิด ความเชื่อและวิถีแห่งการปฏิบัติของชุมชนต่อทรัพยากร “น้ำ” อันเป็นจิ๊กซอว์ชิ้นสำคัญในการพาผู้คนมาบรรจบกัน พบเจอกันดวงดาวดวงเดียวกัน (อันหมายถึงจุดหมายร่วมกัน) ซึ่งแต่ละท่านไม่ว่าจะสวมหมวกบทบาทเป็นนักวิจัยเพื่อท้องถิ่น โหนดที่เลี้ยง อาจารย์ในมหาวิทยาลัย ชาวบ้าน หน่วยงานภาครัฐ (อบจ. อบต. ฯลฯ) ต่างเป็นชิ้นส่วนของจิ๊กซอว์ที่นำภาพของชุมชนในพื้นที่มาประกอบกัน ด้วยผลลัพธ์ของชุมชนคือ “การได้เป้าหมายร่วมกัน (ทำให้ CBR จากที่เป็นปัญหาจนเกิดเป้าหมายเดียวกัน โดยมาจากความร่วมมือกัน) ทำให้เกิดภาพแห่งรอยยิ้ม (ไชโย) มีน้ำอุดมสมบูรณ์ มีความผูกพัน (อันเกิดจากผลแห่งการมีน้ำอุดมสมบูรณ์ มีลำน้ำ มีปู ปลา อาหาร และพืชพรรณธัญญาหาร) นอกจากนี้ยังรวมถึงสิ่งที่เลียดขึ้นตา

²⁰ สังคหวัตถุ ๔ อ้างถึงในหนังสือ “ธรรมบุญชีวิต” ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), (2540, น.8) ในที่นี้หมายความว่า (การให้ทาน; การแบ่งปัน ปิยวาจา; พุท้อย่างรักกันหรือการช่วยด้วยถ้อยคำ อุตถจริยา; ทำประโยชน์แก่เขาหรือช่วยด้วยกำลังแรงงาน สมานัตตตา; เอาตัวเข้าสมานหรือช่วยด้วยร่วมสร้างสรรค์และแก้ปัญหาเสมอกันโดยธรรม และร่วมสุขร่วมทุกข์กัน) เป็นข้อหลักธรรมหรือแนวทางอันเป็นวิธีการในการปฏิบัติไว้อย่างเด่นชัด

²¹ กรณีศึกษา 6 แห่ง ซึ่งต่อมาจะใช้คำว่า “ชุมชนทั้ง 6 แห่ง” แทนความหมาย ในการเล่าเรื่อง คือ 1) โครงการวิจัยเรื่องการจัดการความรู้และการขยายผลการบริหารจัดการน้ำจากระดับหมู่บ้านสู่ระดับตำบลของ ต.สำโรง อ.โพธิ์ไทร 2) โครงการวิจัยการบริหารจัดการโครงการขายน้ำเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางการเกษตรอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านท่าอัย ต.บึงหวาย อ.วารินชำราบ 3) โครงการวิจัยรูปแบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพของกลุ่มเกษตรกรชลประทานระบบท่อ ต.ท่าเมื่อง อ.ดอนมดแดง 4) โครงการวิจัยแนวทางการบริหารจัดการชลประทานที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่การเกษตรของกลุ่มเกษตรกร ต.ยางสักกะโพธิ์ อ. ม่วงสามสิบ 5) โครงการวิจัยรูปแบบการพัฒนาพื้นที่พิเศษร่วมกันขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภายใต้การบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ต.ค้อทอง อ.เขื่องใน และ 6) โครงการวิจัยแนวทางการจัดสรรน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ของ ต. กุศกร โดยชุมชนมีส่วนร่วม

มองเห็นอันเกิดพลังภายในของบุคคลต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับทมิฬวิจัยชุมชนในระดับคุณค่าทางจิตใจ ไม่ว่าจะเป็น ภาพความสุข ภาพแห่งความภาคภูมิใจ กำลังใจในตน ดีใจที่ได้ทำงานเป็นกลุ่ม

ไม่เพียงเท่านั้น สิ่งที่ได้รับผลสำคัญอีกคือ **การพัฒนาความรู้และทักษะจากงานวิจัย** (การรู้จักตนเอง-รู้จักชุมชน มีความเข้าใจในสภาพปัญหาและสามารถนำแนวทางของการวิจัยแบบ CBR มาเป็นช่องทางในการแก้ไขปัญหาในชีวิตของตน-ชุมชน) **การรู้จักพัฒนาการทำงานกลุ่ม** (มีการปรึกษาหารือ พูดคุย ออกแบบ-วางแผนร่วมกัน และหาภาคีในความร่วมมือ) นับเป็นคุณค่าสำคัญอันโดดเด่นที่ชุมชนทั้ง 6 แห่งได้เผยให้เห็นถึงภาพความงดงามในการบ่มเพาะชีวิตและชุมชนตามจุดหมายที่ตนและชุมชนกำลังศึกษา-เรียนรู้

ภาพของจิ๊กซอว์ในแต่ละชิ้น อันเป็นเรื่องราวที่โดดเด่นโดยภาพรวมของชุมชนในกรณีศึกษา 6 แห่ง มีชุด “คุณค่า” และมิติแห่งการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดั่งามภายใต้การเข้ามาเรียนรู้ร่วมกันบนเส้นทางของการก้าวเข้ามาสัมพันธ์และมีประสบการณ์สำคัญในการเรียนรู้ เพื่อการฝึกฝนหลายๆ อย่างทั้งฝึกปรี๊ดสมอง ฝึกประลองฝีมือ (ลงมือกระทำเพื่อการแก้ไขปัญหาในชุมชนของตน) และนำพาดวงใจอย่างกรายเข้ามามีส่วนร่วมให้เป็นปึกแผ่น ด้วยการเชื่อมประสานโดยศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.อุบลฯ หรือโหนดพี่เลี้ยงอุบลฯ นำโดยพี่หยุก (มัทยา คำแหง)

จุดเริ่มต้นคือ “น้ำ” เห็นทีว่าน้ำจะเป็นจุดแรกของการเริ่มต้นเรื่องราวทั้ง 6 ชุมชนแห่งนี้ ถ้าเป็นจิ๊กซอว์ก็คงเป็นชิ้นแรกที่สำคัญสุดๆ เข้าใจว่าในพื้นที่ 6 แห่งประสบปัญหาค้ำคลึงกันคือ จังหวัดในเขตอุบลราชธานีประสบกับปัญหาภัยแล้ง เจอปัญหาน้ำท่วม การจัดการน้ำที่ไม่เหมาะสมกับชุมชนในพื้นที่ ขาดแคลนน้ำอุปโภค-บริโภคและเพื่อการเกษตร เป็นต้น ชาวบ้านเล่าให้ฟังถึงพื้นที่ว่า

“...ปกติเป็นพื้นที่ลุ่มและดอน มีความกันดารเรื่องน้ำในการเกษตร เพราะเป็นพื้นที่สูงต่ำ และเชิงเขา งบประมาณของรัฐไม่สามารถจัดการเรื่องน้ำได้ เพราะพื้นที่ไม่เอื้ออำนวย งบประมาณทางจังหวัด ปกครอง หลายหน่วยงานมาทำ บางจุดไม่ประสบความสำเร็จมาทำในพื้นที่มันสะดวกที่เราต้องการมันทำไม่ได้ มีหลายๆ อย่างประกอบกันความรู้ของคนเผ่าคนแก่ เช่นมันก็ลักษณะของต้นไม้ (ต้นเอนอ้า) ไม่นั้นจะบ่งบอกว่า ถ้ามีต้นเหล่านั้นจะมีน้ำอยู่ด้วย ถ้ามีมันจะไม่เกิด แต่ก่อนไม่มีบ่อก็จะนั่งรอนจนกว่าน้ำจะออกมาแล้วค่อยตัก ใส่ถังเอามา มากิน มาใช้”

เนื่องจากชุมชนส่วนใหญ่ชาวบ้านดำรงชีพด้วยเกษตรกร (ทำนา ทำไร่ เพาะปลูกมันสำปะหลัง ปลูกพริก ฯลฯ) “**การบริหารจัดการน้ำ**” จึงนับว่าเป็นการดูแลในลำดับต้นๆ ที่ต้องใส่ใจ การใช้น้ำให้รู้คุณค่า และใช้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นยังเกี่ยวข้องกับวิถีแห่งการดำรงอยู่ของผู้คนและพื้นที่ทั้ง 6 แห่งนี้เป็นอย่างมาก ถึงแม้ว่าน้ำถ้ามองอย่างผ่านๆ เป็นเพียงแค่ปัจจัยภายนอกที่เอื้อต่อการดำรงชีพ แต่ใครจะรู้ว่าถ้าลองเปลี่ยนมุมมองการรับรู้ใหม่น้ำ อาจเป็นช่องทางและส่วนหนึ่งในการเข้ามาเป็นส่วนเดียวกับร่างกายจิตใจ ชีวิต ชุมชน และธรรมชาติที่หล่อเลี้ยงให้สรรพชีวิตที่เคลื่อนไหวและดำรงอยู่ก็เป็นได้ เพียงเราลองขยาย

ใจให้รับรู้กว้างขึ้นก็จะเข้าใจไม่ต่างไปจาก การลงมือทำงานในชุมชนทั้ง 6 แห่งนี้ที่กำลังขยายพลังการรับรู้ และการมีส่วนร่วมให้ไปถึงจุดหมายร่วมกัน

CBR เข้ามาปฏิบัติการ: ตัวเชื่อมร้อยจิ๊กซอว์แต่ละชิ้นให้มาต่อกัน ช่วยเหลือกัน

เติมเต็มชิ้นส่วนของกันและกัน ภาพสะท้อนถึงผลลัพธ์สำคัญต่อการที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น CBR เข้ามาปฏิบัติการในพื้นที่ทั้ง 6 แห่งนั้น แง่มุมสำคัญที่ทำให้ CBR ก่อพลังต่อการเรียนรู้ร่วมกันของแต่ละฝ่าย ในมิติของ MOU ร่วม ช่วยให้เกิดแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ช่วยทำให้หน่วยงานเข้าใจบริบทของพื้นที่ในแต่ละแห่งที่มีความแตกต่างกัน และยังช่วยหาทางออกร่วมกัน พี่ติ๋ว (จงจิตต์ ทองคำฝุย หัวหน้าฝ่ายติดตามและประเมินผล องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลฯ) สะท้อนว่า

“...ที่ผ่านมา MOU คือการทำงานทั้ง 4 ฝ่าย ช่วยทำให้เข้าใจข้อเท็จจริงร่วมกัน เหมือนการเติมเต็มให้เห็นว่า การจะคลี่คลายปัญหาต่างๆ หน่วยงานจะต้องคิดวิเคราะห์ ถึงพื้นที่บริบทที่แตกต่างกัน ถ้าหากว่าไปทุกพื้นที่คงไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้จริง แต่ถ้าใช้กระบวนการ CBR แบบนี้อาจต้องใช้ เวลา แต่จะเดินไปด้วยกัน ในการส่วนหนึ่งเป็นการพัฒนาตัวชาวบ้านและในส่วนหนึ่งเป็นการพัฒนาภาครัฐไปด้วย ไปเติมเต็มสถาบันอุดมศึกษา เอาอาจารย์มาเติมเต็มทางด้านวิชาการ และร่วมมือกับชาวบ้าน เป็นการเรียนรู้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย เป็นการเติมเต็มมากกว่า”

“สังเกต-ทดลองดู” ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้เพิ่มพูน – ฉลาดขึ้น ประสบการณ์ในการเรียนรู้ด้วย บทบาทการเป็นนักวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ส่งผลให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ในตนด้วยอาศัยทักษะของการวิจัย (วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล) นั้นมีการปฏิสัมพันธ์กับคนรุ่นก่อน (ผู้เฒ่า ผู้แก่ในชุมชน) ส่งผลให้เกิดการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ภูมิปัญญามาผสานกับจังหวะก้าวของการเรียนรู้ในงานวิจัย CBR เห็นชัดจากการ บอกเล่าถึงการเปลี่ยนแปลงในตนว่า

“...คือเราเอาภูมิปัญญาจากชาวบ้าน จากคนแก่ เอามาใช้ ในช่วงเก็บข้อมูลผมก็คิดไม่ออกนะ แต่ พอมาฟังคนเฒ่าคนแก่ เขาบอกว่า ถ้าคุณมีมันสมอง ฉลาดในการเกษตรในการทำนา หนึ่ง เขาจะ หาพื้นที่ที่เหมาะสม หาจุดที่มันมีน้ำ ที่จะทำการเกษตรได้ด้วย ถ้าไม่มีเขาจะอย่างไร เขาก็จะ มองดูถนน แต่ก่อนมันจะเป็นถนนคนเดิน เขาก็จะสังเกตจากน้ำ ผมก็เอาตอ้นนั้นมาทดลองดู แล้ว เอาฝายแก้มลิงมาทำน้ำแล้วให้มันไหลดู แล้วพื้นที่ที่มีการทดลองผลสำเร็จคือ มันได้ทำนาก่อน เพื่อน ผมก็เลยอยากจะขยายตรงนั้น มันมีหลายแบบ เราจะต้องบริหารจัดการ ปรับปรุงดิน เราจะ ทำแต่น้ำอย่างเดียวไม่ได้ เราจะต้องดูพื้นที่ของเราด้วยให้มันเข้ากับดิน ก็คือไม่พยายามขึ้นน้ำ” พ่อกำนันบิน คงทน ตำบลสำโรง เล่าด้วยความรู้สึกมีภูมิขึ้น²²

²² มีภูมิ หมายความว่า ระดับขั้นของการพัฒนาการเรียนรู้ในตัวเองและการยกระดับความรู้ ความเข้าใจในขั้นของจิตใจเพิ่มขึ้น

ได้ข้อมูลมาแก้ไข ได้ข้อมูลอะไรมาแก้ไขบ้าง เรื่องเล่าในพื้นที่เป็นภาพสะท้อนถึง “คุณค่า” ของงานวิจัย CBR ว่าเป็นช่องทางของการได้มาซึ่งข้อมูลความรู้ในการแก้ไขปัญหา คือ รู้แม้กระทั่งว่าแหล่งน้ำมาจากไหน พืชชนิดใดเหมาะสมกับพื้นที่แบบไหน (มีการปรับพืชให้เหมาะสมกับพื้นที่) เห็นได้จากคำบอกเล่า

“...มันได้ข้อมูลมาแก้ไข สกว. ก็เคยได้ยิงานวิจัยนะว่ามันเป็นอย่างไร ชุมชนไม่รู้เลย ผมไม่รู้เลยว่าจะทำอย่างไร พอเราทำแล้วเราต้องมาเทียบกัน เพราะความคิดนี้ต่างคนต่างรู้ ต่างมีประสบการณ์ คือ คนที่ไม่รู้ก็ไม่รู้เลย คือคนที่รู้ก็จะรู้ดีที่สุด เขาทำงานตลอดนะเกี่ยวกับการเกษตร เขารู้แม้กระทั่งน้ำมาจากไหน พืชเขาก็รู้ งานวิจัยเราต้องเอาความรู้มาเผยแพร่กับคนที่ไม่รู้” ชาวบ้านสะท้อนให้พวกเราฟังถึงผลที่ได้รับจากการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

เฉกเช่นเดียวกับ **แง่มุมการสะท้อนของงานวิจัย CBR ทำให้เกิดการได้ความรู้ รู้จักหน้าที่ และแก้ไขปัญหา**

“...ผมก็ถือว่าส่วนตัว ผมได้ความรู้ รู้จักหน้าที่ เราจะพัฒนาท้องถิ่นเราได้ ผมได้จากงานวิจัยได้ แต่ก่อนผมไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรจะใช้เงินตัวเองในการพัฒนาก็ไม่ได้ แต่นี้ผมรู้แล้วว่าจะเอาเงินจากกระเป๋าของคนอื่นมาใช้ในการพัฒนาได้อย่างไร ผมว่าผมได้รับในส่วนของงานวิจัยผมได้หลายอย่าง การแก้ไขปัญหาของกลุ่มของชาวบ้าน การเข้ากับชาวบ้าน พอทำงานวิจัยก็ต้องอุม้เขาเข้ามา ในส่วนตัวของผมที่ได้ รวมกลุ่มชาวบ้าน” พ่ออานนท์ แววงค์ ทีมวิจัยตำบลค้อทอง เล่าถึงประสบการณ์ตนด้วยท่าทีอย่างมั่นใจ

สิ่งสำคัญอีกแง่มุมหนึ่งคือ **“การปรับตัว”** ต่อมุมมองใหม่แห่งการรับรู้เดิมเปลี่ยนไป คือ แต่เดิมเมื่อเกิดปัญหาเรื่องน้ำท่วม ชาวบ้านก็จะมองว่าเป็นปัญหา แต่พอได้เรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การมีส่วนร่วมกับชุมชนและประสบการณ์ที่ได้รับส่งผลให้ ปัญหานั้นเป็นประโยชน์ เสี่ยงสะท้อนบอกเล่าด้วยอารมณ์ขันของนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นบอกว่า

“...ไปดูงานที่ไหนก็มาปรับใช้กับพื้นที่ของเรา ตรงนั้นเป็นครู ตรงนี้เป็นอาจารย์ น้ำท่วมมีประโยชน์ เราต้องปรับตัวให้อยู่ได้ แต่ก่อนมันเป็นเรามองมีปัญหา แต่ตอนนี้เราอยู่ได้ พื้นที่เรามีแต่สภาพไม่ให้ เหาวิเคราะห์ได้”

นอกจากนั้น **การเห็นคุณค่าของตนเองสูงขึ้นก็ตามมาด้วย** “พอมาทำงานวิจัย เราได้แนวคิดหลายอย่างคือ เขาพาไปเบิ่ง อย่างเช่น อ.อุทัย อันพิมพ์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เอาเผือกมาลองปลูก และบัวคือบัวที่เห็นมันได้ผลระดับหนึ่ง ดอกบัวชิวหวานขึ้น แนะนำเรื่องการปลูก ในฤดูแล้ง ที่เขาปรับได้คือ ต้องเฝ้านาปรังเท่านั้น อ. อุทัย เฝ้าให้คุณค่าของเราสูงขึ้น พอ 2-3 ปีที่ผ่านมาคือ เขาก็เฝ้าอยู่ มันเป็นของเราเอง” ทีมวิจัยชาวบ้านท่าอ้อยเล่าถึง

พบเจอวิถีแห่งกัลยาณมิตร เอื้อต่อการขยายโลกกว้าง ในอีกมุมคือ การก้าวเข้ามาทำงานวิจัย CBR ยังเอื้อต่อการให้ชุมชน ชาวบ้าน และภายใต้บทบาทนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้พัฒนาความคิด ขยายโลกกว้างขึ้น ดังที่ได้บอกเล่ามาว่า

“...ตั้งแต่งานวิจัยเข้ามาทำให้เฮ็ดงานเกษตร ครูบาอาจารย์เป็นกันเอง เพิ่นมาเบิ่งมาเฮ็ดงาน เอาสื้อมาทำ ที่นี้แต่ก่อนเป็นผู้นำ ป. 4 พอมาทำงานวิจัย เห็นวิธีการในการปลูกพืช การขอขยายท่อ มันเฮ็ดให้เราโลกกว้างไปอีก คือ เฮาบได้เดียวดาย ท่านมางานตัวนี้มันจะขยายออกไปอีก อย่างที่เฮาไม่ได้ไปเข้าเฝ้าพระเทพ เฮาก็ได้ไปเข้าเฝ้า สองข้างส่งให้เราสูงขึ้นไป ทำอาชีพ มีคนมาดูแลเราแล้ว ลูกหลานเราก็จะมีที่พึ่งต่อไป ลูกหลานจะเอาไปเป็นแนวทางไปเป็นอาชีพต่อไป ถามว่าไปกรุงเทพฯ เอาเงินที่ใคร ในด้านความคิดของผมน้อยลง แต่ก่อนคิดไกลหลาย ผมเป็นนักพัฒนาทางด้านเกษตร ไปเป็นกรรมการ หอดสาธิตสุข เฮาคิดลืมนิดเดียวเราก็ดูเฒ่า” ทีมวิจัยชาวบ้านเล่าถึงประสบการณ์ตนในการมาทำงานวิจัย

คุณค่าประการสำคัญที่เกิดขึ้น

“ใจชอบ” ตัวสำคัญแห่งความสำเร็จในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ใจชอบอาจเป็นหนึ่งในความหมายแทนความรู้สึกของนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นต่อภาพความสำเร็จในการทำงานที่เกิดขึ้น แต่ถ้ามองในมุมของความรักในงานหรือความมีฉันทะตามธรรมะในหลักพระพุทธศาสนาว่าด้วยอิทธิบาทสี่ สิ่งนี้อาจเป็นเครื่องมือสำคัญในการเป็นช่องเปิดทางให้กับคนที่กำลังทำงานและมีจุดหมายปลายทางที่ตนกำลังตั้งจุดหมายคุณค่าให้กับชีวิตและชุมชน พวกเราได้ฟังถึงผลกระทบของความสำเร็ของนักวิจัยชุมชน ถึงแง่มุมในการมองว่า

“...ใจชอบ ใจเป็นตัวสำคัญที่สุดคือเราแล้ว ผมคิดว่าถ้าเราทำแล้ว เราทำไม่สำเร็จเหมือนเราไม่ได้ทำอย่างน้อยมันต้องได้ 50-60 เปอร์เซ็นต์ ถ้าเราไม่รักงาน ทำอะไรก็ไม่สำเร็จ ข้อที่ยากคือ คนที่ไม่เข้าใจเรา ส่วนหนึ่งคือ ความเคยชินของแต่ละคน ยากที่สุดคือ การพูดคุย เหมือนกับว่า เราไม่มีประสบการณ์ในด้านโฆษณาอะ ดีหรือไม่ดีเขาก็บอกดีที่สุด สิ่งที่ยากที่สุดคือ เวลา มันไม่สำเร็จทีเดียว คนกับเวลา เวลาพิสูจน์งาน กว่าจะสำเร็จได้ แต่ตอนนี้ไม่ได้หมายความว่า ผมจะสำเร็จนะ กว่าจะถึงเวลานี้หลายปีนะ คือ มันติดอยู่คือ เราไม่มีงบประมาณ ติดอยู่คือมันทำให้เรายังไม่สำเร็จถามว่าชุมชนให้ความร่วมมือไหม ให้ แต่ว่าเราจะให้เขาช่วยอย่างเดียวก็ไม่ได้ เพราะว่าเขาจะต้องทำงานของเขา” พอถามว่าบิบบอกเล่าด้วยท่าทีแห่งความเชื่อมั่นและภาคภูมิใจ

คืนความอบอุ่นให้ครอบครัว “การพัฒนาคน คนแต่ละบ้านก็มีดีบ้าง ไม่ดีบ้าง สิ่งที่ดีคนชอบไหม ชอบ แต่สิ่งที่ดีคนไม่ชอบ ถามว่าจะทำไหม มันก็เป็นการพัฒนาคนไปนะ ในการลักษณะนี้ คืองานทุกอย่างคือเราก็ก่อสร้างคน ส่วนหนึ่งมันคืนความอบอุ่นให้ครอบครัวด้วยนะ ถ้าต่างคนต่างอยู่มันก็เป็นครอบครัวด้วยนะ คือมันจะต้องมองทุกอย่าง เพราะว่าน้ำจะเอามาทำอะไร ก็ต้องเอามาเพาะปลูก ถามว่าน้ำนะ ถ้าเอาส่ง

สกปรกไปให้มัน มันก็ไม่สะอาด” ทีมวิจัยชาวบ้านเล่าถึงภาพสะท้อนของการเปลี่ยนแปลงภายหลังจากทำงานวิจัย

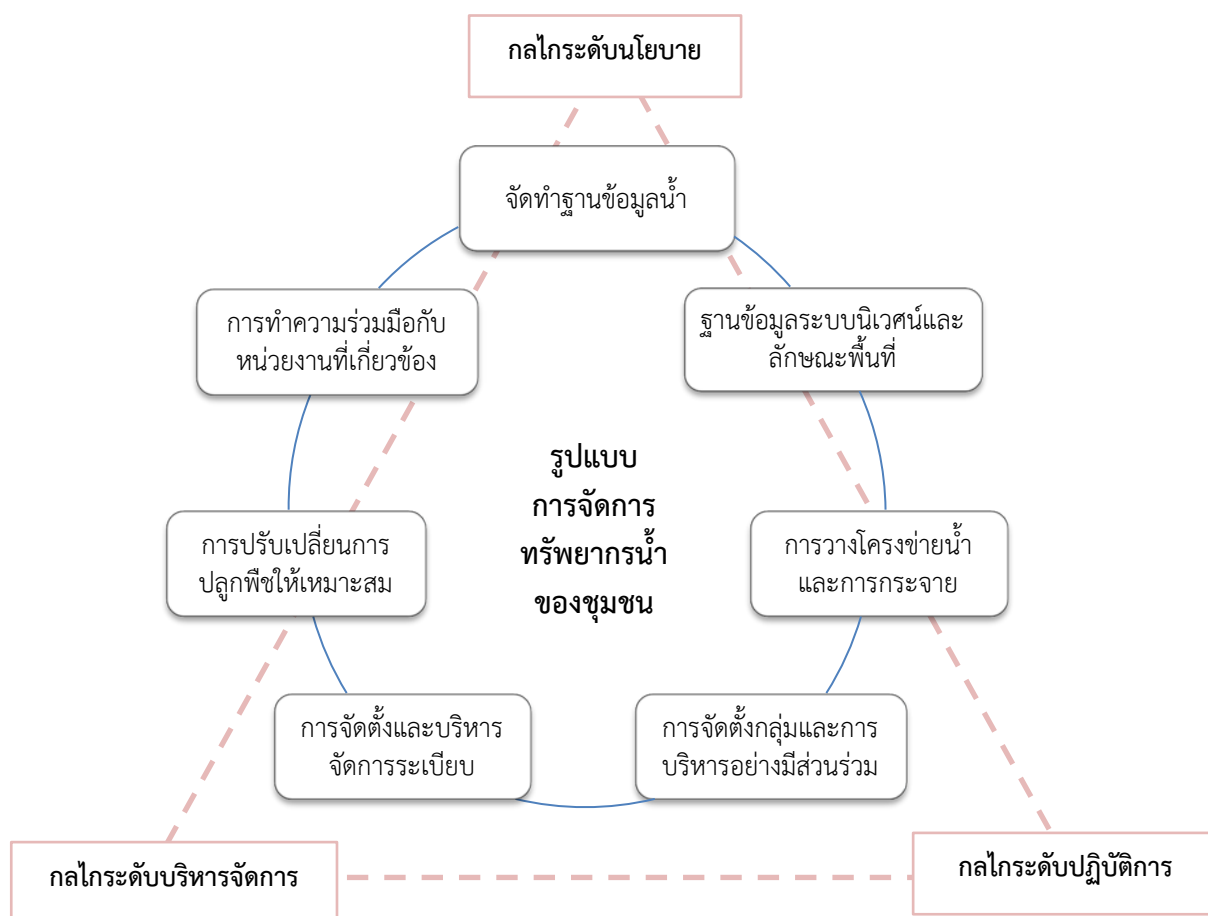
ขึ้นส่วนจิ๊กซอว์ครบแล้ว พอเห็นเช่นนี้แล้ว ถ้าเปรียบถึงคุณค่า การใช้ประโยชน์ และผลกระทบที่สร้างแรงกระตุ้นให้กับพื้นที่ชุมชนทั้ง 6 แห่ง ภายใต้การปฏิบัติการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) แม้ว่าการจิ๊กซอว์ชิ้นสำคัญเริ่มต้นด้วยต้นทุนของการบริหารจัดการทรัพยากร “น้ำ” อันเป็นเหตุทำให้เกิดผลถึงการประสานความร่วมมือของแต่ละหน่วยงานภายใต้ (MOU) อันเป็นภาพสะท้อนสำคัญของการเกิดความสัมพันธ์ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน การมีสัมพันธภาพที่ดี จนทำให้จิ๊กซอว์อีกหลายๆ ชิ้นในส่วนของคุณค่าของ CBR ถึงผลลัพธ์ในการพัฒนาคนด้านองค์ความรู้ ทักษะที่เกิดขึ้นจากการทำงานวิจัยทำให้เกิดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของตนและวิถีแห่งชุมชนท้องถิ่น และเชื่อมร้อยขึ้นต่อมาเป็น ความมีชุมชนกัลยาณมิตรที่คอยให้คำปรึกษาและระหว่างกัน (ทีมวิจัยชุมชน โหนดพิสัย อาจารย์ในมหาวิทยาลัย หน่วยงานภาครัฐ) ในการค่อยๆ ปรับตัวท่าทีของการมองปัญหาร่วมกัน จนส่งผลต่อการเห็นภาพดวงดาวเดียวกันหรือจุดหมายร่วมกันในการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ และไม่เพียงเท่านี้ สิ่งที่ย่อนอยู่ในจิตใจของบุคคลนั้น ยังส่งผลต่อความกล้าหาญ ความเชื่อมั่น ความภาคภูมิใจ ภาพความสำเร็จด้วยการเติมเต็มรอยยิ้มระหว่างกัน ความรู้สึกที่แนบแน่น (ผูกพัน) กับทรัพยากร “น้ำ” อันเป็นต้นทางและปลายทางที่ชุมชน-บุคคลกลับมาตระหนักถึงคุณค่า และเชื่อมสัมพันธ์ในความรู้สึกว่า น้ำเป็นพลังแห่งความอุดมสมบูรณ์เพิ่มพูนขึ้นในความรู้สึกอีกด้วย

4) องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น: รูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน

บูรณาการกระบวนการและกลไกการจัดการน้ำใน 3 ระดับ คือ ระดับนโยบาย นำแนวทางจากการศึกษาและปฏิบัติมาสู่แผนงานและทุน ระดับบริหารจัดการ เป็นการแปลงนโยบายไปสู่การปฏิบัติ และระดับปฏิบัติการ ขับเคลื่อนดำเนินงาน ด้วยกระบวนการดังนี้

- การทำฐานข้อมูลน้ำ ได้แก่ ปริมาณและคุณภาพน้ำในพื้นที่ ปริมาณการใช้น้ำและลำดับพื้นที่
- การทำฐานข้อมูลระบบนิเวศและลักษณะพื้นที่ เพื่อเข้าใจและออกแบบการพัฒนาแหล่งน้ำ
- การวางโครงข่ายน้ำและการกระจาย ทั้งในระดับครัวเรือน กลุ่มเกษตรกร ชุมชน และตำบล
- การจัดตั้งกลุ่มและการบริหารอย่างมีส่วนร่วม ในเขตโซนพื้นที่ที่กำหนด และการสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานกับชุมชน
- การจัดตั้งและบริหารจัดการระเบียบข้อบังคับให้สอดคล้อง โดยแบ่งเป็น 3 ระดับคือ หนึ่ง ภายในชุมชน สอง ระหว่างกลุ่มเกษตรกร/ชุมชน ที่ใช้น้ำแหล่งเดียวกัน และสาม ระหว่างกลุ่มเกษตรกร/ชุมชนกับหน่วยงาน เพื่อให้หน่วยงานเข้ามาสนับสนุนหรือจัดการเชิงข้อกฎระเบียบ
- การปรับเปลี่ยนการปลูกพืชให้เหมาะสมกับดิน น้ำ และต้นทุน โดยการศึกษากระบพพืช ต้นทุนการผลิต การจัดวางแผนการเพาะปลูกและการผลิตที่เกิดขึ้น

- การทำความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาแหล่งน้ำของชุมชน โดยการศึกษา ทำความรู้จักและขอข้อมูล และทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ

5) รูปธรรมการเปลี่ยนแปลง

- ความอยู่ดีกินดีและรอยยิ้มของชุมชน จากความอุดมสมบูรณ์ของอาหารการกินและธรรมชาติแวดล้อมที่เพิ่มขึ้น
- ความมั่นคงทางอาชีพของเกษตรกรเพิ่มขึ้น จนชาวบ้านหลายครอบครัวกลับไปประกอบอาชีพที่บ้านเกิด
- นวัตกรรมรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนด้วยกลไกการทำงานจากหลายหน่วยงาน

6) ผลที่เกิดขึ้นต่อทีมวิจัย และชุมชนท้องถิ่น

ทีมวิจัย (บุคคลและกลุ่ม)	ชุมชนท้องถิ่น
มิติความสัมพันธ์ ความร่วมมือในจุดมุ่งหมายร่วมกัน โดยตระหนักรู้ถึงการปรับตัวที่หนุนเสริมให้เกิดพลังในการทำงานแก้ไขปัญหาของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำ และพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งต่อไป ดังนี้ - พัฒนานักวิชาการ ในสถาบันการศึกษา ได้เข้าใจถึงกระบวนการทำงานชุมชน และงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น - พัฒนาจิตบริการ ของ อบจ. และการสนับสนุนที่ให้เกิดแท้จริง เป็นจิตใจทำงานแก้ไขปัญหาและสนับสนุนพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วมและจริงจัง - ชุมชนรู้จักและมีประสบการณ์วิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาตนเอง ตื่นตัวคิดวิเคราะห์และหาแนวทางแก้ไขได้ด้วยกระบวนการวิจัยและการร่วมมือ - โหนดได้ชุดความรู้เรื่องการสนับสนุนงาน “เติบโตจากรากสู่ผล” เป็นการทำงานร่วม 4 ฝ่าย	มิติเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางอาชีพ โดยเกษตรกรรมวางแผนและเพาะปลูกได้มากขึ้น มีกำลังใจในการสร้างรายได้ และหลายครอบครัวหันกลับมาประกอบอาชีพที่บ้านเกิด ความอยู่ดีกินดีของชุมชนที่มากขึ้น มีน้ำดื่ม น้ำใช้ และอาหารการกิน มิติธรรมชาติแวดล้อม ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติแวดล้อมที่เพิ่มขึ้นจากการมีระบบน้ำที่ทั่วถึงช่วยให้เกิดการฟื้นของดิน น้ำ ป่า สัตว์ มิติสังคม ความสัมพันธ์เชิงเครือข่าย ของ มหาวิทยาลัย อบจ.อุบล ชุมชน และ สกว.วิจัยท้องถิ่น มิติอำนาจ/นโยบาย กลไกการทำงานร่วม 4 “เดินไปด้วยกัน” เกิดเป็นการแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพ ช่วยให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมและสะท้อนปัญหาตนเองกับภาครัฐได้อย่างแท้จริง
มิติจิตใจ ชาวบ้านได้ความภาคภูมิใจ เบิกบาน ชื่นใจ ดีใจ มีพลัง มีความสุข ยินดี อบอุ่น สบายใจ มีความสุข ต้องการให้มีโครงการอีก ส่วนนักวิชาการและภาครัฐดีใจที่ได้มีส่วนร่วมสนับสนุนการทำงานของชุมชนอย่างเต็มที่	มิติวัฒนธรรม นวัตกรรมการทำงานวิจัยร่วม 4 ฝ่าย เสริมให้เกิดพลังปัญญาร่วมในการจัดการน้ำของชุมชน และการเรียนรู้ในการพัฒนาหน่วยงานหรือองค์กรตนเอง
มิติความคิด/ความเข้าใจ รู้ถึงขอบเขตอำนาจหน้าที่ของแต่ละหน่วยงาน และได้เป้าหมายร่วมของการทำงานร่วมกันอย่างเหมาะสม ได้ชุดความรู้ “รูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน” เป็นการจัดระบบความรู้ให้เห็นถึงกระบวนการทำงานและกลไก ส่งเสริมความเข้มแข็งและคุณภาพชีวิตขององค์กรชุมชน จ.อุบลฯ	มิติการศึกษา/วิชาการ นักศึกษาได้เรียนรู้งานวิจัยและร่วมพัฒนาชุมชน

กรณีศึกษา 4.4

โครงการ : สืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานและวิถีวัฒนธรรม เพื่อยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิมและแก้ไขปัญหาการออกเอกสารสิทธิทับที่ดินชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล บ้านราไวย์ อ.เมือง จ.ภูเก็ต

: ระยะเวลาโครงการ: 1 เมษายน 2557 สิ้นสุด 31 กรกฎาคม 2558

: โครงการดีเด่น สกว.วิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี พ.ศ. 2559

1) บริบทสำคัญของพื้นที่และสภาพปัญหา

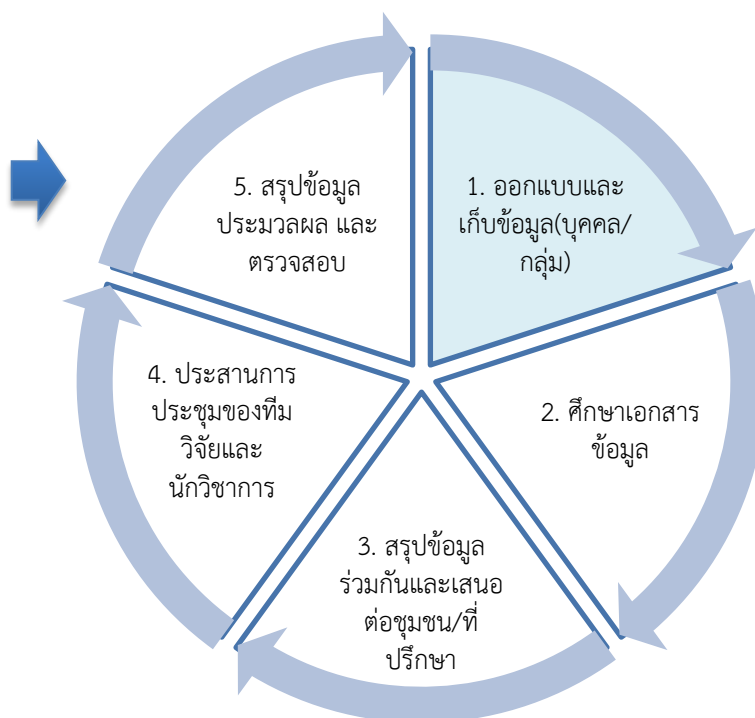
ชุมชนชาวเลบ้านราไวย์ จ.ภูเก็ต อยู่อาศัยบริเวณหาดราไวย์ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญและที่ดินมีราคาสูง ได้ถูกขับไล่ด้วยการฟ้องร้องดำเนินคดีให้ออกจากพื้นที่กว่า 101 ราย โดยเอกชนที่มีเอกสารโฉนดที่ดิน ขณะที่ชาวเลอยู่อาศัยมานานแต่กลับไม่มีเอกสารสิทธิ จึงเป็นโจทย์ที่ชาวเลราไวย์ต้องสืบค้นถึงการตั้งถิ่นฐานเพื่อยืนยันสิทธิและแก้ไขปัญหาเอกสารสิทธิทับที่ดินชุมชน

สรุปประเด็นปัญหาที่สำคัญ

- ชาวเลราไวย์อยู่มานานแต่ไม่มีการทำเอกสารสิทธิที่แสดงถึงการครอบครองที่ดิน
- คนในชุมชนไม่เท่าทันคนนอกที่เข้ามาหาผลประโยชน์ และเชื่อคนนอกมากกว่าคนในชุมชน

2) รูปแบบและกระบวนการใช้ CBR ที่เป็นแนวทางการสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่

เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ด้วยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ที่เน้นคนและมุ่งเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชาวเลในพื้นที่

3) เรื่องเล่าจากพื้นที่ “จิตวิญญาณการต่อสู้เพื่อถิ่นฐาน: ชุมชนชาวเลราไว๋ จ.ภูเก็ต”

เส้นขอบฟ้าตัดกับน้ำทะเลสีคราม ประกายระยิบระยับ ชายฝั่งอันสวยงามแห่งท้องทะเลอันดามันแห่งนี้ มีผู้คนจำนวนมากแวะเวียนมาท่องเที่ยว พักผ่อน ตากอากาศบริสุทธิ์ ผ่านมาแล้วนับไม่ถ้วน ทะเลแห่งนี้ยังคงงามประดุจดังอัญมณีสีเขียวมรกต บริเวณชายฝั่ง ณ ที่แห่งนี้ เป็นที่มาของเรื่องราวในการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิที่ดินทำกินของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล²³ บ้านราไว๋ อ. เมือง จ. ภูเก็ต

ตลอดระยะเวลากว่าสี่ปีของการเรียนรู้ในโครงการวิจัยเพื่อสืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานและวิถีวัฒนธรรม เพื่อยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิมและแก้ไขปัญหาการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินชุมชนของทีมีวิจัยเพื่อท้องถิ่นและแกนนำนั้นเป็นช่วงเวลาแห่งความท้าทาย ความอดทน และการเรียนรู้ผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ด้วยพลัง “ความมั่นใจ” ที่จะบอกกล่าวยืนยันสิทธิของตน กล่าวพูดนั้นเป็นศักยภาพร่วมของชุมชนชาวเลบ้านราไว๋ได้ออกดอก ออกผลจากการลงแรงปฏิบัติกรยืนยันสิทธิผ่านการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และมากไปกว่านั้น คือ ผลพวงแห่งพลัง “ความศรัทธาในเครือข่าย” การรู้ถึงว่า “การมีรากฐานที่มั่นคง” จะเป็นส่วนสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของตนและชุมชน รวมถึงเป็นช่วงเวลาแห่ง “การเสียสละ” อุทิศตน ตลอดจน การตระหนักรู้ต่อรากเหง้า วิถีชีวิต วัฒนธรรมของตน นับเป็นการเรียนรู้ทรงคุณอนันต์ ล้วนผ่านเข้ามามีความหมายต่อการรับรู้ – เรียนรู้ ประสบการณ์การทำงานวิจัยของทีมีวิจัย (พีสนิท พิสงค์) หัวหน้าโครงการฯ และชุมชนชาวเลบ้านราไว๋เป็นอย่างยิ่ง

“ขวัญ” และ/หรือจิตวิญญาณ²⁴ แห่งชุมชนชาวเลราไว๋ พวกเรารับรู้มาว่า ตั้งแต่บรรพบุรุษดั้งเดิมนั้นกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลที่อาศัยอยู่บริเวณนี้มากกว่า 300-500 ปี มีขวัญเชื่อมโยงกับท้องทะเลมายาวนาน ทั้งในส่วนของการใช้ชีวิต การดำรงชีพ และวิถีประเพณีวัฒนธรรม เรื่องราวของประวัติศาสตร์ของชาวเลในยุคแรกเริ่มสัมพันธ์กับทะเล ตั้งแต่แรกเกิดจนตาย มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่สะสม เคารพในธรรมชาติ บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบรรพบุรุษ รวมถึงการมีพื้นที่ทางพิธีกรรมอันเป็นแหล่งรวมจิตวิญญาณและสืบทอดจารีตประเพณีชาวเล

แม้หากมองมาจากสายตาคนนอก²⁵ อาจรับรู้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลบ้านราไว๋ยังอยู่ในบริบทสถานการณ์เผชิญกับคุณภาพชีวิตในหลายๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปัญหาการออกเอกสารที่ดินทำกิน ความเหลื่อมล้ำทางสังคม สุขภาพอนามัยที่ยังอยู่ท่ามกลางวิกฤติ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยภายนอกที่ต้องผันแปรตามสถานการณ์ของแต่ละพื้นที่ อันเป็นเหตุปัจจัยในการออกมาต่อสู้แต่ละสถานการณ์ที่ต้องเผชิญหน้า

²³ กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลคือ กลุ่มชนเผ่าพื้นเมืองดั้งเดิมสามกลุ่ม ได้แก่ มอแกน มอกลาน อูรักลาไย๋ สำหรับชุมชนชาวเลบ้านราไว๋ มีจำนวน 225 ครัวเรือนกว่า 2,000 คน

²⁴ ขวัญและ/หรือจิตวิญญาณ (soul) ในที่นี้เป็นคำที่ใช้เรียก แหล่งศูนย์รวมพลังทางจิตวิญญาณ (spirit) พลังความรักอันบริสุทธิ์ สว่าง สงบเย็น แต่ยังคงอาศัยซึ่งพลังปัญญาและศรัทธา ความเชื่อ ในสิ่งที่ดีงามเป็นตัวหล่อเลี้ยง “ขวัญ” สิ่งนี้จะมิอยู่ทั้งในตัวบุคคลที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตแต่เป็นส่วนหนึ่งของพลังงานในกระแสของจักรวาล

²⁵ คนนอก – คนใน (เป็นศัพท์ทางมานุษยวิทยา) ในที่นี้ใช้เรียกแทน การรับรู้ของบุคคลทั่วไปและสังคมในวงกว้างหรือผู้ที่มิได้มีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชาวเลราไว๋

อย่างแข็งขัน ข้อมูลดังกล่าวช่วยเป็นภาพสะท้อนให้เข้าใจการรับรู้จากสังคมภายนอก แต่ทว่าหากเป็นจากมุมมองสายตาคนในของชาวเลเองแล้ว พี่สนธิ ช่วยวิเคราะห์ และสะท้อนมุมมองความเข้าใจต่อการพัฒนาการของสังคมข้างนอกกับแง่มุมของการปรับตัวของชาวเลว่า “ที่เขา (เขา; สังคมภายนอกมองมายังชาวเล) บอกว่าที่ผ่านมากลุ่มชาวเล โดนครอบงำด้อยต่ำ ไม่มีสิทธิ แต่พอเรามาเรียนรู้กระบวนการต่างๆ พอคนอื่นเข้ามา พี่เลี้ยงเข้ามา ก็เหมือนกับว่าเรารู้ว่าเรามีสิทธิ การต่อสู้เรื่องที่ดิน หรือแม้กระทั่งปัญหาในชุมชนเองที่ได้รับผลกระทบสูงเรื่องของครอบครัวก็แก้ไขปัญหาก็ได้ ซึ่งโดยทีมวิจัยของเราเป็นทีมที่ปรึกษาของครอบครัวและหมู่บ้านได้ เพราะการพัฒนาก้าวกระโดดไปไกลมาก ไม่ใช่แค่เรื่องของการวิจัย ความเป็นอยู่ ความเป็นตัวตนของชาวเล ก็ต้องพัฒนาให้เข้ากับสังคมได้ พอเราเข้ากับสังคมได้ เราก็ปล่อยให้ชาวบ้านดูแลกันเอง” ซึ่งในเวลานี้ทีมวิจัย หัวหน้าโครงการฯ (พี่สนธิ) หัวหน้าชุมชน (ลุงหิม) คอยปฏิบัติการเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงให้กับกลุ่มชาวเลบ้านราไวย์อีกหลายชีวิต

ณ เวลานี้เกิดอะไรขึ้นบ้าง? ปฏิบัติการสำคัญของการทำให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้ามามีส่วนสำคัญต่อการขับเคลื่อนในพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนชาวเลบ้านราไวย์ มีเครือข่ายหน่วยงานเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นมูลนิธิชุมชนไท โดยพี่แดง (โชคดี สมพรหม) กรมศิลปากร DSI (ดีเอสไอ) และกรมคุ้มครองสิทธิ คำบอกเล่าของลุงหิมกับประสบการณ์ของคนที่เกิดขึ้นเพื่อต่อสู้เรื่องที่ดิน “ที่แรกอย่างมีการฟ้องร้อง เราไม่รู้จักใคร พอโดนฟ้องแล้วจะทำอย่างไร ก็มีมูลนิธิชุมชนไทเข้ามาให้คำปรึกษากับชุมชน พอปัญหามันเกิดขึ้นมา **เราก็ต้องคิด**และถ้าเราจะสู้จะต้องไปหาใครบ้าง **เราต้องรู้** อย่างเช่น ไปกรุงเทพฯ ไปหารัฐมนตรีว่าเรามีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย พอเรารับทราบเราก็จะรู้ว่ามียุทธศาสตร์หน่วยงานเข้ามาให้คำปรึกษาเข้ามาช่วย”

ขณะเดียวกัน ทางทีมวิจัยและกลุ่มชุมชนชาวเลบ้านราไวย์ ยังคงอยู่ในช่วงของการต้องปักหลักต่อสู้ เรียนรู้และออกแรงเกี่ยวกับสถานการณ์ของการยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิมของตน งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการเป็นเครื่องมือของการช่วยสืบค้นประวัติ ช่วยต่อสู้และช่วยเสริมสร้างความมั่นใจให้กับทีมวิจัยและชุมชนบ้านชาวเลราไวย์ ด้วยประสบการณ์การทำงานวิจัยของพี่สนธิ – พี่สัดบ่งบอกชัดว่าคุณค่าและความภาคภูมิใจของงานวิจัยเป็นเช่นไร

“...งานวิจัยมันมันเป็นแค่เรื่องเล่า แต่เป็นการต่อสู้เพื่อปฏิบัติงานจริง แต่พอเราทำมา มันจริงๆ มันเป็นไปได้ มันเป็นงานวิจัยที่ทุกคนภูมิใจมาก เป็นกระบวนการวิจัยเล่มแรกๆ ที่ทุกคนต่อสู้ได้จริงๆ เลย แค่ความรู้สึกของพี่น้องแต่ละคน ที่เราเอามาเป็นข้อมูล มันเป็นไปได้” น้ำเสียงบอกเล่าสิ่งที่เกิดขึ้น แววตาที่เต็มเปี่ยมไปด้วยพลังของพี่สนธิถ่ายทอดสู่พวกเราโดยไม่ต้องมีคำพูดเยาะแหย่รับรู้ถึงพลังได้

พวกเราจึงถามต่อมาว่า แล้วอะไร? เป็นสิ่งสำคัญของการยังคงอยู่ตรงจุดนี้ คำตอบที่ได้คือ “...ต้องมีใจที่เสียสละ การที่เป็นแกนนำ เราต้องเป็นผู้ให้ เราเป็นผู้รับไม่ได้เลย **เราต้องมีใจที่เสียสละ** เราเป็นผู้ให้อย่างเดียว ไม่งั้นเราไม่ได้ทีม” พี่สนธิกล่าว ไม่ต่างกับพี่สัดบ่งกล่าวสั้นๆ แต่ทรงพลังคือ “ของผม

แบบว่ามันต้องเสียสละถึงจะขับเคลื่อนได้” ทำให้เราได้รับรู้ว่า บทบาทของการเป็นแกนนำต้องมาพร้อมกับการเป็นผู้ให้และการมีหัวใจแห่งความเสียสละจะเป็นต้นทุนในตนของแกนนำ ในการขับเคลื่อนประสานคนต่อมา พอได้ฟังประสบการณ์การทำงานของแกนนำทั้งสองทางเราก็ก็นั่งซึมซับ เชื่อมสัมพันธ์ภาพอย่างใกล้ชิดและรับรู้ถึง การเชื่อมประสานคนและการแบ่งเวลาการทำงานให้กับการทำงานวิจัยของแกนนำ

วินัยสำคัญ ภาวะความเป็นผู้นำด้วยการให้ พี่สนธิช่วยเผยให้เราเข้าใจว่า การให้เวลากับงานวิจัยเป็นสิ่งที่สำคัญด้วยประสบการณ์ส่วนตนกับบทบาทการเป็นแกนนำ

“...คือเราจะต้องตีเส้นใต้ มีการแบ่งเวลาอย่างวันนี้เราจะทำงานวิจัยสองวัน เราก็ต้องพยายามเรียกมาคุย เรียกว่ามันจะต้องเป็นเวลา แล้วอีกห้าวันเราจะต้องทำงานไม่งั้นเราอด อีกอย่างหนึ่งก็คือว่า จะได้มีตัวช่วยในการเชื่อมประสานความพร้อมเพรียงกัน แล้วก็อย่าแค่เอางานหรือมาประชุมเพียงอย่างเดียว ต้องเอาประเพณีวัฒนธรรมมาพูดคุยกันด้วย เพื่อให้ความสัมพันธ์มันแน่นแฟ้นในการพูดคุยแล้วเราก็ก็นำเรื่องของการทำงานวิจัยแทรกซึมเข้าไป อย่าพยายามว่าวันนี้เราจัดงาน เราจะคุยเรื่องทีมด้วย เรื่องวิจัยให้มันซึมเข้าไป ไม่งั้นชาวบ้านบางทีเขาเบื่อ ไปแต่สัมภาษณ์” พี่สนธิบอกเล่าเรื่องราวด้วยความมั่นใจ

เห็นว่าการเชื่อมประสานคน ความพร้อมเพรียง จะใช้วิธีการเพียงเพราะว่ามาเพื่อพูดคุย และยกงานวิจัยขึ้นมาถกเถียงเพียงอย่างเดียวคงไม่เพียงพอต่อการรวมพลังคน ซึ่งอาจจะต้องใช้ศิลปะในการพูดคุย อีกทั้งการแทรกซึมเข้าไปร่วมกับจังหวะของการเรียนรู้ระหว่างกันด้วย

บนเส้นทางการปฏิบัติงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การต่อสู้ ประสบการณ์การเรียนรู้ของทีมวิจัย

“...การทำงานของพวกเราทุกคน มันไม่ใช่แค่ผลประโยชน์ของพวกเรา มันเป็นผลประโยชน์ทั้งอันดามัน”

คำกล่าวข้างต้นที่หยิบยกมานั้น คงเป็นหมุดหมายปลายทางสำคัญสำหรับ “จังหวัด” การก้าวเดินพร้อมกับการหล่อหลอมตน แม้ว่าจะเป็นคำกล่าวส่วนตนของแกนนำอย่างพี่สนธิ แต่สะท้อนให้เห็นถึงการร่วมแรงการทำงานร่วมกันของทีมวิจัย ชาวเลบ้านราไวย์ว่า ทุกคนพร้อมที่จะไปด้วยกันผลประโยชน์ของการทำงานนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับเฉพาะกลุ่ม แต่เป็นไปเพื่อคนส่วนรวมที่ประสบกับปัญหาเรื่องที่ดินคล้ายๆกันให้ก้าวเข้ามามีความกล้าต่อการเผชิญหน้ากับปัญหาสิทธิของตน ให้เชื่อมั่นในความรู้และศักยภาพที่ตนกำลังเรียนรู้และมีประสบการณ์ต่อการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินทำกินขณะนี้ ไม่เพียงแต่เรื่องของการทำงานต่อสู้เพียงเท่านั้น “การทำความเข้าใจต่อวิถีชีวิต รากเหง้า การรู้จักหน้าที่ และการช่วยฟื้นฟูสภาพจิตใจ” เป็นอีกหนึ่งคุณค่าสำคัญของการหล่อเลี้ยงและโอบอุ้มดูแลระหว่างกันด้วย

“...คำว่ากระบวนการ มันไม่ใช่แค่ยุทธศาสตร์ ที่เราวางไว้เพียงอย่างเดียวมันต้องมีการบูรณาการสภาพจิตใจของพี่น้องทุกคนด้วยว่า การทำงานเหมือนกับมันไม่ใช่แค่การเสียสละเพียงอย่างเดียว มันก็ต้องขึ้นอยู่กับวิถีชีวิต รากเหง้าของพวกเราด้วย เพื่อให้เห็นว่าวิถีชีวิตและรากเหง้าของพวกเรามีหน้าที่ที่จะต้องทำอะไรบ้างไม่ใช่แค่การต่อสู้ แก้ไขปัญหาเพียงอย่างเดียว แม้กระทั่งเรื่องของการต่อสู้ การสะท้อนทุกอย่าง ที่มันให้เห็นว่า การทำงานของพวกเราทุกคนมันไม่ใช่แค่ผลประโยชน์ของพวกเรา มันเป็นผลประโยชน์ทั้งอันดามัน” พี่สนิท เล่าสู่พวกเราพร้อมกับท่าทีของการตระหนักรู้และเข้าถึงความรู้สึกร่วมของทุกคนอย่างแนบแน่น

กระจายงาน ไม่ให้กระจุก วิธีการทำงานในพื้นที่ แต่ถ้าเป็นภาษาศัพท์ทางวิชาการเรียกให้ดูเข้าใจขึ้นมาอีกหน่อยคือ ยุทธวิธีในการทำงาน ซึ่งภาพโดยรวมพวกเราได้ข้อมูลการบอกเล่าเพื่อเป็นภาพสะท้อนว่า ระหว่างช่วงลงปฏิบัติการด้วยการใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กระบวนท่าหรือรูปแบบการเชื่อมประสานเข้าถึงระหว่างกันเป็นอย่างไร พี่สนิทสะท้อนเรื่องราวผ่านการบอกเล่าให้พวกเราฟังว่า ใช้วิธีการกระจายงาน แบ่งบทบาท

“เรากระจายงาน มันไม่กระจุก อย่างผมก็จะออกเรื่องของพื้นที่ สังกัดเขาจะดูในเรื่องของทรัพยากร เสร็จแล้วในบางพื้นที่ อย่างลุงหิมเขาจะดูทุกอย่าง ทั้งในเรื่องของวัฒนธรรม ประเพณี อย่างผมจะออกข้างนอก สองคนจะออกนอกพื้นที่ แต่ภาคสนามจะพูดเรื่องตึ้นพื้นทาง อย่างเรื่องบาลอนก็จะมีอีกทีมหนึ่ง บริษัทเวลาที่มีปัญหาก็จะมีอีกทีมเผื่อป้องกันชุมชน ถ้าไม่อย่างนั้น ถ้าเราไม่กระจาย ภาระก็จะเป็นผู้ว่า เราก็จะใช้วิธีในการกระจายแรงงาน ให้ทุกคนมีงานทำไม่อย่างนั้นเขาจะรู้สึกว่าเขาต้อยต่ำในทีม ทุกคนเขาจะต้องมี Power เป็นจุดสำคัญ ทุกคนในหมู่บ้านเลย แม้กระทั่งผู้หญิงหรือเด็ก เวลาเราจะไปประท้วง เอาเด็กไปหน้าๆ เด็กเขาจะรู้ตัวเองว่าเขาทำอะไรอยู่ เสร็จแล้วถ้ามีเหตุการณ์คล้ายๆ จะมีความรุนแรงผู้หญิงจะอยู่แถวหน้า ทุกคนพร้อมที่จะทำทุกคนเข้าใจที่จะทำด้วย” พอได้ฟังแล้วทำให้นึกถึงภาพจอมยุทธ์ในหนังจีนที่กำลังรวมแม่ทัพไพร่พล วางกำลังทหาร ตำแหน่งคนเตรียมพร้อมทุกเมื่อเพื่อการรับมือกับข้าศึกเลยนะ

กระบวนการวิจัยยังเป็นส่วนหนึ่งของการช่วยตอบโจทย์ของการปฏิบัติงานจริงให้กับพื้นที่ชุมชนชาวเลราไวย์ – ทีมวิจัย “เราคิดว่างานวิจัยที่เราทำคล้ายๆ กับงานที่อาจารย์ยอคิดทำ เราบอกว่าพวกเราน่าจะทำได้ เราคิดว่าพวกเราไม่ได้เรียนรู้ แต่พวกเราเอาประสบการณ์ที่มีอยู่ เอามาต่อสู้” พี่สนิทเล่าถึงตนเองด้วยความรู้สึกว่ามีแบบอย่างให้เห็นคงไม่ยากนักสำหรับการเอาประสบการณ์อันเป็นทุนเดิมอยู่แล้วมาใช้ในการต่อสู้

ไม่เพียงเท่านั้น ยังเชื่ออย่างมั่นใจว่าพลังของการทำงานวิจัยจะส่งผ่านไปสู่กลุ่มอื่นๆ ในการใช้ประโยชน์ของข้อมูลความรู้ ประจวบกับงานวิจัยเป็น “สมุดแห่งการเรียนรู้ด้วยตัวเอง” พี่สนิทจึงเล่าถึงความสำคัญต่อมาว่า

“...มันไม่ใช่เพื่อเราเท่านั้น มันยังกระจายสู่กลุ่มอื่นๆ ด้วย เพราะการที่ทำการออกมาเป็นเล่มไม่ใช่แค่ งานวิจัย แต่เป็นงานวิจัยที่เกิดจากการปฏิบัติงานจริง สู่ทุกคนที่อยากเรียนรู้ อย่างน้อยเราก็ได้ ถ้า เราล้มเราก็ย้อนกลับไปดูของเราที่เคยทำว่ามีอะไรบ้าง มันจะเป็นสมมติที่พวกเราจะเรียนรู้ด้วย ตัวเอง จำได้ว่า ก่อนที่เราจะฟ้องศาลปกครองล่าสุด ทุกคนท้อหมดเลย เราก็ดูให้เรามีทีมวิจัย”

ไฟใกล้หมด...แต่ก็ยังไปถึงฝั่ง ว่ากันว่า บางความสงสัย ความหวังของคน บางทีก็ไร้ตัวอักษรที่จะ เขียนบรรยายถึงความรู้สึก ประสบการณ์ของมนุษย์ต่อการพบเจอกับสิ่งต่างๆ ในช่วงเวลาของความถดถอย หรืออ่อนแรงกำลังลง ความเข้าถึงความรู้สึกภายในที่ลึกซึ้งอาจไม่ได้เกิดเพียงเพราะว่าเขียนถ่ายทอดมาเป็น ตัวอักษรได้หมดเสมอไป ซึ่งพวกเรากำลังบอกว่า พลังของงานวิจัยในช่วงเวลาของความอ่อนแรงภายใน ก็ยังคงเป็นเหมือนเชื้อเพลิงที่ช่วยเติมเชื้อไฟให้ติดอยู่แม้ว่าใกล้หมด คำพูดที่สะท้อนถึงพลังจากภายใน “เรา ต้องแข็งแกร่งกว่า ถึงจะตายก็ต้องยอม ผมเหนื่อยมาก แต่ต้องยอม ความเป็นทีม ทุกคนต้องสู้” เป็นช่วงเวลาที่ ยากลำบากแต่ก็ยังเติมเปี่ยมไปด้วยพลังและความหวังให้ไปต่อ จนพวกเราได้ฟังว่าช่วงเวลาประสบการณ์ ของทีมวิจัย เห็นที่ว่า “งานวิจัยนี้แหละถึงจะตอบโจทย์ได้ว่า...ทำไม? ทุกคนถึงลำบากขนาดนี้ ทำไมเรา ต้องเป็นขาลที่ต้องเข้มแข็งกว่ากลุ่มอื่นๆ แต่ถ้าเป็นกลุ่มอื่นมันจะเป็นช่องโหว่ของความอ่อนแอ แต่พวก เราก็คือ แข็ง (แข็ง; ความเข้มแข็ง) เพื่อให้กลุ่มอื่นแข่งตาม” นับเป็นคำพูดในช่วงเวลาของการปลุกกระตุม พลังร่วมและการขับเคลื่อนจังหวะภายในให้ “ความเข้มแข็ง” และ “ความเป็นหนึ่งเดียวกัน” ลุกขึ้นมาทำงาน อีกครั้ง ลองหลับตา จินตนาการ รับรู้พ้นไปจากตัวอักษรดูซิ!

คุณค่าของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทอดเงากระทบต่อ “ความสุข” “เครือข่าย” และ “ความ ภาควิชาใจ” เท่าที่ฟังและสัมผัสประสบการณ์ร่วมคุณค่า กระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับพื้นที่ชุมชน ชาวเลบ้านราไวย์ มีหลายมุมที่เชื่อเชียวทางความรู้สึกให้พวกเราเข้าไปสัมผัสเหมือนกับว่า บางเวลาพวกเรา ได้ไปนั่งอยู่ในช่วงเหตุการณ์/ปรากฏการณ์ต่อสู้อยู่ร่วมกับแกนนำ (พี่สนธิ) ลุงหิม และพี่สงัดนั้นจริงๆ หรือบาง ความรู้สึกก็เหมือนว่าเป็นความทรงจำดังงามที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาแห่งการพูดคุยและการฟังเรื่องราวเล่าของ เรื่องราวที่เกิดขึ้น หากเปรียบเทียบคุณค่าของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเงาที่คอยทอดรับให้กับพื้นที่ชุมชน ทีมวิจัย เงาที่คอยหล่อเลี้ยงอยู่นั้นบางครั้งมองเห็นอย่างเด่นชัด เป็นความรู้ เป็นทักษะ เป็นทัศนคติต่อการทำงาน ร่วมกับชุมชน เป็นการรวมพลังกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลร่วมกันมาร่วมระดมสมองเพื่อแก้ไขปัญหาต่อสิทธิที่ดิน ทำกินยังต้องเผชิญเพื่อยืนยันสิทธิที่ดินทำกินอยู่ในเวลานี้

แต่บางสิ่งอาจมองไม่เห็นด้วยตา คือ **ความสุข** (ในความหมายของที่นี่คือการมีวิถีชีวิตกับการออก ทะเล กินข้าว กินปลา แก้ไขปัญหาได้ คุณภาพชีวิตจะต้องดีขึ้นพร้อมกับสภาพจิตใจ) **ความภาควิชาใจ** (ความภาควิชาใจของเราก็คือ งานที่เราเสร็จมันไม่ได้เห็นเป็นรูปภาพ เป็นการขับเคลื่อนแค่แต่ละวัน ถ้า เราจบแค่ว่าเป็นงานวิจัย มันเป็นแค่ภาพที่มันทำ เป็นภาพงานวิจัยที่สะท้อนออกมาแล้วมันเป็นเรื่องจริง ด้วย) อย่างนี้เห็นที่ว่าความภาควิชาใจอันเกี่ยวเนื่องมาจากการทำงานวิจัย ถ้าวัดเป็นเวลาก็คงไม่ได้เสีย

ที่เดียวว่าสำเร็จ หากทีมวิจัยให้ความหมายว่าความภาคภูมิใจวิ่งข้ามเส้นความสำเร็จ แต่ยังคงอยู่บนเส้นทางแห่งเรื่องจริง สอดรับกับคำยืนยันของพีสนิทที่ว่า “งานวิจัยเป็นเรื่องจริงทุกอย่าง”

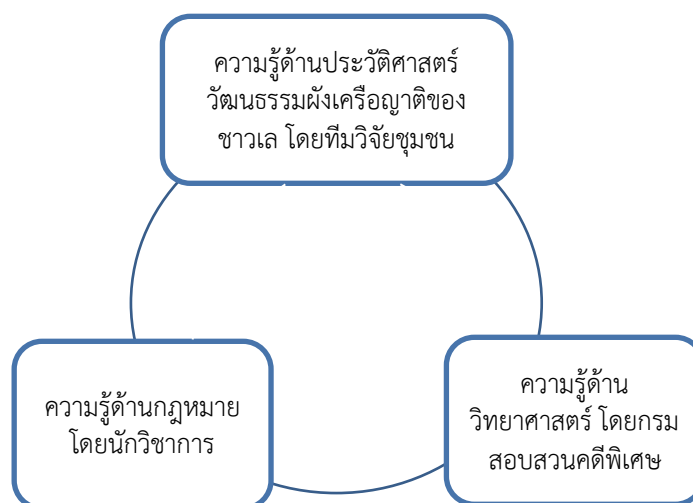
เครือข่าย...รากแห่งการแตกหน่อ แดกใบ เป็นหนึ่งในเงาที่กระทบต่อชุมชนบ้านราไวย์และทีมวิจัยพอหลังจากสัมผัสกับการร่วมทีมและประสบการณ์กลุ่ม ผลที่ตามมาคือความหมายของเครือข่ายที่เปลี่ยนไปจากเดิมคือคุณค่าในการเชื่อมโยงให้ผู้คนมาเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนช่วยเหลือกันคำว่า “เครือข่าย” นี่คือการแลกเปลี่ยน การต่อสู้ เรื่องกระบวนการ เรื่องวัฒนธรรม คำว่า “เครือข่าย” เลยเป็นการเชื่อมกลุ่มอื่นๆที่เขาจะดูแลเราได้และเป็นที่พักพิงที่เราได้ด้วย มันมาจากกลุ่มเล็กๆ คำว่าเครือข่าย มันเลยเป็น**รากของการแตกหน่อ และแตกใบด้วย** ผมว่า ไม่ใช่แค่เราอยู่แค่กลุ่มเดียว มันมีกลุ่มอื่นๆ ด้วยที่เป็นแบบเรา ไม่ใช่ว่า ทุกคนจะต้องมีปัญหาทั้งหมด แต่ทุกคนอยากช่วย อยากแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ที่เรามีอยู่ ไม่ใช่ว่า ทุกคนจะต้องมีปัญหาเข้ามาอยู่ในเครือข่าย คือ ทุกคนอยากแลกเปลี่ยน เพื่ออย่างน้อย การแลกเปลี่ยนก็คือประสบการณ์ที่จะสอนให้เราว่า ไม่ใช่แค่ว่า คุณจะต้องมีปัญหาเพียงอย่างเดียว คุณไม่มีปัญหาก็ได้ แต่ว่าคุณเข้ามาว่า ในสิ่งที่คุณให้คำปรึกษาได้มันจะช่วยได้” พีสนิทช่วยสะท้อนให้ฟัง

ปลายทางสุดอุโมงค์อันไกลโพ้น แม้ว่าเราจะมองเห็นเงาที่ตกกระทบจากคุณค่าภายใต้การที่ทีมวิจัย แกนนำ และชุมชนชาวเลบ้านราไวย์เข้ามามีส่วนร่วมและใช้ประโยชน์ ใช้พลังจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นแล้ว แต่เรื่องราวของจิตวิญญาณการต่อสู้เพื่อถิ่นฐานชาวเลยังคงอยู่และดำเนินต่อไปจะเป็นอย่างไรต่อไป แต่สิ่งสำคัญคือ ภายใต้หน้ากากแห่งความขัดแย้ง การครอบครองสิทธิ การแบ่งแยกท่ามกลางการใช้ทรัพยากรทางทะเลหาดราไวย์ คุณค่าบางอย่างที่รอการปรากฏตัวขึ้น การเคารพระหว่างกัน ความเข้าใจในการแบ่งปันทรัพยากร การปรับจูนโลกทัศน์ให้เข้ากับธรรมชาติที่เราเป็นลูกหลาน คงจะรอเวลาให้สิ่งนี้เบ่งบานขึ้นมาอีกครั้ง ถึงจะเห็นว่าระดับของเงานั้นกระทบโยงใยถึงกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าพื้นที่และชุมชนแห่งนี้ไม่ได้ทำงานวิจัยเพื่อรับมือกับมนุษย์ที่ฉวยโอกาสทางทรัพยากรทางธรรมชาติเพียงอย่างเดียว หากแต่ว่ายังเป็นการช่วยสะท้อนภาพของมนุษยชาติที่กำลังไม่สอดคล้องประสานกับธรรมชาติ จนทำให้องศาของชีวิตทัศน์ว่าด้วย ความเข้าใจโลกและชีวิตนั้นบิดเบี้ยวขึ้นไม่ตรงขึ้นในทุกชั่วโมง

4) องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น: การบูรณาการทำงานเรียกร้องสิทธิที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวเล

เป็นการทำงานโดยการบูรณาการความรู้ 3 ด้าน และความร่วมมือจากหน่วยงาน 3 ฝ่าย ในการเรียนรู้วิธีการแก้ไขปัญหาของชุมชนชาวเลราไวย์ท่ามกลางการปฏิบัติการจริง คือ

- ความรู้ด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมผังเครือญาติของชาวเล โดยทีมวิจัย
- ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดย กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI)
- ความรู้ด้านกฎหมาย โดย นักวิชาการ

5) รูปธรรมการเปลี่ยนแปลง

- งานวิจัยช่วยให้ศาลฎีกาตั้งคดีพิพาทที่ดินที่เอกชนฟ้องชาวเลรายไย 4 คดี
- ชุมชนได้นำงานวิจัยไปเป็นหลักฐานยื่นเรียกร้องสิทธิในการอยู่อาศัยและปกป้องพื้นที่“บาไลย์” หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนต่อศาลปกครอง

6) ผลที่เกิดขึ้นต่อทีมวิจัย และชุมชนท้องถิ่น

ทีมวิจัย (บุคคลและกลุ่ม)	ชุมชนท้องถิ่น
มิติความสัมพันธ์ ประสานพลังและความเข้าใจร่วม ด้วยการรู้จักกับฟัง และซักถามกันในการพูดคุยภายในทีมวิจัย และจัดประชุมในชุมชน การดำเนินเรื่องกับทางศาลเพื่อจัดการคดีความที่ถูกฟ้องร้อง และสามารถสื่อสารชี้แจงได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ทำงานเป็น “เครือข่าย” และ“เชื่อม” การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับภาคีการทำงาน และชุมชนชาวเลอื่นๆในอันดามัน เรื่องกระบวนการขับเคลื่อน และวิถีวัฒนธรรมชาวเล	มิติเศรษฐกิจ ชาวบ้านได้ดำเนินชีวิตเป็นปกติ ยังอยู่ในพื้นดินบ้านเกิด และพอใจกับการได้ออกทะเล กินข้าวกินปลา
	มิติสังคม สำนึกร่วมของความเป็นชุมชน ทั้งชุมชนทุกเพศทุกวัย ตื่นตัวให้ความร่วมมือ เชื่อมโยงและทำงานอย่างบูรณาการของสถาบันทางสังคม คือ ชุมชน สถาบันการศึกษา และหน่วยงานภาครัฐ ในการแก้ไขปัญหาที่มีผลต่อคนชายขอบ มิติอำนาจ/นโยบาย กล้าบอกว่าตัวเองเป็นชาวเล เป็นพลังความเชื่อมั่นในวิถีวัฒนธรรมและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ทำให้กล้าพูดปกป้องยืนยัน และพิทักษ์สิทธิตนเองต่อศาล
มิติจิตใจ รู้สึกว่าได้ เป็นพลังความภาคภูมิใจที่ฟื้นความกล้าและเชื่อมั่นในตนเองในการทำงานที่ยากๆจนสำเร็จ มีพลังใจในการเรียกร้องต่อสู้ ศรัทธาความเป็นกลุ่ม จากการทุ่มเท เสียสละ อดทน ในการทำวิจัย	มิติวัฒนธรรม ภาคภูมิใจในความเป็นชาวเล ที่เป็นรากเหง้าตัวตนหรืออัตลักษณ์ของตนเอง ลดความรู้สึกด้อยและเชื่อมั่นในศิลปะ ประเพณี และวิถีวัฒนธรรม เช่น การแสดงร้องเงาะ องค์ความรู้และประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น ชชาติพันธุ์ชาวเลจากตัวชุมชนเอง ที่บ่งบอกถึงการตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิตและประเพณีวัฒนธรรม และเครือญาติ
มิติความคิด/ความเข้าใจ งานวิจัยทำโดยชุมชน เริ่มจากสิ่งที่ชุมชนอยากทำ เอาใจมาก่อนและทำด้วยหัวใจจริงๆ ทำให้ทุกอย่างคลื่อนไป รู้จักจับประเด็นและเท่าทันกับปัญหาที่ซับซ้อน ด้วยการคิดวิเคราะห์และหาทางแก้ไขสถานการณ์ ได้ชุดความรู้ “การบูรณาการทำงานเรียกร้องสิทธิที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวเล” เป็นงานจากการปฏิบัติจริงที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ ทั้งของทีมวิจัย ชุมชน และวิถีวัฒนธรรมชาวเลอันดามัน และเชื่อมั่นว่ากลุ่มอื่นๆสามารถนำไปทำได้	
	มิติการศึกษา/วิชาการ ต้นแบบงานวิจัยและที่ปรึกษาให้ชุมชนชาวเลอันดามัน ตื่นตัวสนใจ และม.ชุมชนไท นำไปขยายผลทำงาน สร้างบรรทัดฐานในการพิพาทฯ เป็นกรณีศึกษาที่ศาลยกฟ้องคดีชาวเล เพื่อใช้สร้างบรรทัดฐานและนำไปสู่การปฏิรูประบบยุติธรรม พื้นที่ชุมชนเป็น Social Lab โดยสถาบันการศึกษา คณะนิติศาสตร์ ม.รังสิต ใช้จัดการเรียนการสอน นศ.

กรณีศึกษา 4.5

โครงการ : กระบวนการแก้ไขปัญหาลิทธิในที่ดินทำกิน เพื่อสร้างการเรียนรู้ให้กับคนในพื้นที่ ต.ควน
อ.เมือง จ.ตรัง

: ระยะเวลาโครงการ : 20 กันยายน 2556 สิ้นสุด 19 มกราคม 2558

: โครงการดีเด่น สกว.วิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี พ.ศ. 2558

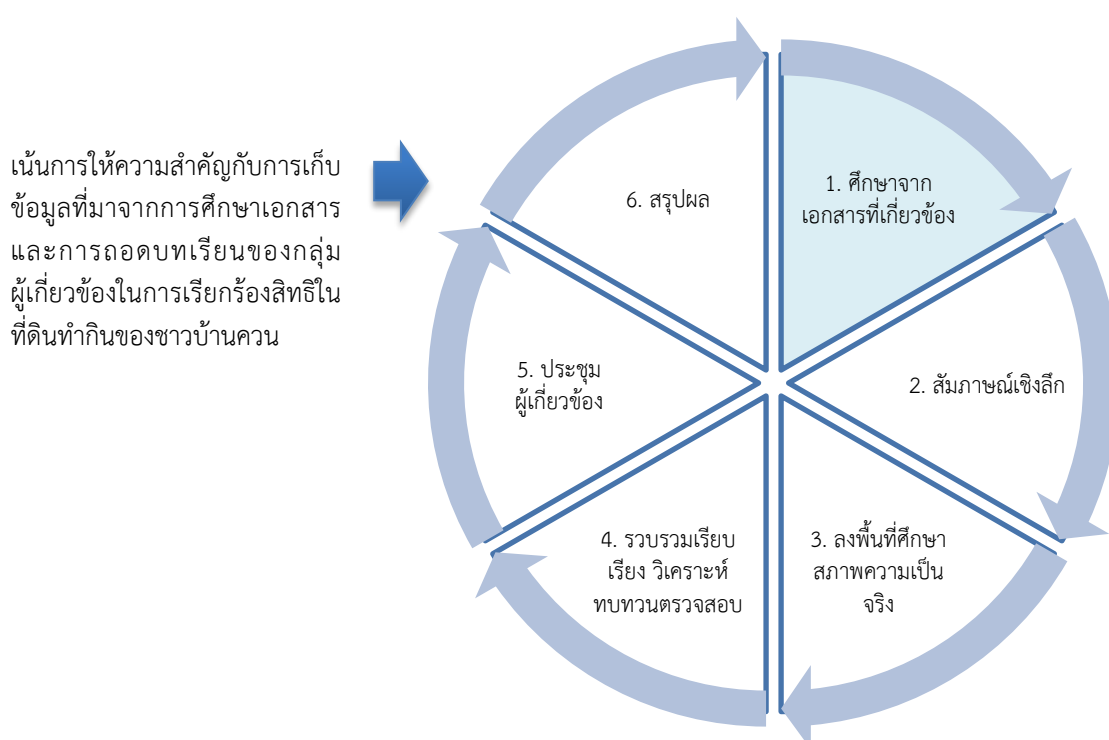
1) บริบทสำคัญของพื้นที่และสภาพปัญหา

ชุมชนรวม 3 หมู่ ใน ต.บ้านควน จ.ตรัง ได้อยู่อาศัยมายาวนาน แต่ถูกประกาศเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ทับที่ดินทำกินของชาวบ้าน ตั้งแต่ปี 2473 และออกเป็นเอกสารที่หลวง ปี 2529 จำนวน 1,574 ไร่ ก่อเกิดภาวะความไม่มั่นคง เสี่ยงสิทธิ และสูญเสียที่ดิน จนชุมชนได้ขึ้นมาเรียกร้องสิทธิยาวนานกว่า 20 ปี จึงเป็นโจทย์ในการถอดบทเรียนการแก้ไขที่มีมายาวนานเพื่อสร้างการเรียนรู้ของชุมชน

สรุปประเด็นปัญหาที่สำคัญ

- ชาวบ้านขาดความรู้ด้านกฎหมาย และเกรงกลัวข้าราชการ
- เจ้าของที่ดินส่วนใหญ่ยังไม่กระตือรือร้น คิดว่าเป็นไปไม่ได้และไม่ทราบข่าวสาร
- การโยกย้ายหรือเปลี่ยนผู้รับผิดชอบของภาครัฐอยู่ตลอด ทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ต่อเนื่อง
- กระบวนการพิสูจน์สิทธิในคดีที่ดินของไทยยังติดขัด และขาดประสิทธิภาพ

2) รูปแบบและกระบวนการใช้ CBR ที่เป็นแนวทางการสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่

3) เรื่องเล่าจากพื้นที่ “ต้นรู้บนผืนดินเกิด: บ้านควน จ.ตรัง”

พระไพศาล วิสาโล²⁶ เคยกล่าวไว้เป็นข้อสังเกตว่า มนุษย์เมื่อ 10,000 ปีก่อนยังชีพด้วยการล่าสัตว์ และหาของป่า วิถีดังกล่าวมีส่วนไม่น้อยในการทำให้นุญช้ห่างไกลจากสงคราม เนื่องจากต้องเคลื่อนย้ายอยู่เสมอ ที่ดินจึงไม่ใช่สิ่งสำคัญที่ต้องแย่งชิงกัน ขณะเดียวกันประชากรยังมีจำนวนน้อยพื้นที่ว่างมีมาก ประชากรเฉลี่ย 1 คนต่อพื้นที่ 1 ตารางไมล์ โอกาสที่จะกระทบกระทั่งกันระหว่างบุคคลหรือระหว่างเผ่าจึงมีน้อย

สิ่งที่น่าฉกคิดคือว่า วิถีชีวิตการยังชีพของมนุษย์เปลี่ยนไปไม่เหมือนกับหนึ่งหมื่นปีก่อน ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีช่วย วิวัฒน์มนุษย์และสังคมให้พัฒนาไปในหลายๆ ด้าน แต่ถึงกระนั้น สงคราม และการแย่งชิงก็อาจยังคงวนเวียนอยู่มาจนถึงยุคปัจจุบัน น่าสนใจว่า ยังไม่มีอะไรที่หายไปจากการวิวัฒน์ แต่ทว่าอาจมีบางสิ่งบางอย่างที่เข้มข้นเข้ามาแทนที่ ลองมาหา ลองมาสังเกต ลองมาดู และร่วมเรียนรู้กันว่าเป็นเช่นใด เมื่อโลกวิวัฒน์และจิตค้นพบ อาจกล่าวได้ต่อมาว่า ยุคปัจจุบันที่ดิน บางแห่งอาจเกิดการเปลี่ยนไป กลายเป็นว่าเป็นพื้นที่ที่ต้องเสี่ยงภัย ต้องต่อสู้ ต้องยืนยันสิทธิ เหตุเพราะว่าที่ดินนั้น มีความสำคัญหลายอย่างตั้งแต่เรื่องของปากท้อง ชีวิตความเป็นอยู่ และฐานของความมั่นคงในวิถีเศรษฐกิจของชุมชน สิ่งที่ตามมาต่อจากที่ดินก็คือว่า สิทธิในการครอบครองว่าเป็นของใคร แล้วใครได้รับประโยชน์ ซึ่งคาดว่าจะยังมีปรากฏการณ์ให้เห็นอยู่ในหลายแห่งของสังคมไทยที่ยังมีการเรียกร้องสิทธิและต่อสู้กับปัญหาเรื่องที่ดินทำกินและมีชาวบ้านบางส่วนที่ยังต้องเผชิญหน้าอยู่

มาวันนี้ผลของการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรมของชุมชน ต.บ้านควนกับการร่วมแรง ร่วมใจ ประสานคนในชุมชนลุกขึ้นมาต่อสู้ หาข้อมูล ร่วมสร้างการเรียนรู้ร่วมกันในโครงการวิจัยกระบวนการแก้ไข ปัญหาสิทธิที่ดินทำกิน เพื่อสร้างการเรียนรู้ให้กับคนในพื้นที่ ตำบลบ้านควน อ.เมือง จ.ตรัง (2558) ได้ส่งผลให้ชาวบ้านได้รับการออกเอกสารสิทธิเป็นโฉนดจำนวน 17 แปลง และมีบางส่วนอยู่ในขั้นการดำเนินงาน และเปลี่ยนรูปแบบของความขัดแย้งด้วยวิธีการประทุงมาเป็นรูปแบบวิธีการใช้วิจัย CBR เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ด้วยการถอดบทเรียน หาแนวทางร่วมกัน สร้างความปรองดองด้วยการพูดคุย และกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนหันมาสนใจต่อปัญหาที่ดินของตน รวมถึงให้ตนเองและทีมวิจัยเป็นอาสา “ต้นแบบ” การเรียนรู้ให้คนในชุมชนอื่นๆ และชาวบ้านที่ประสบปัญหาเดียวกันมาเรียนรู้แนวทางดังกล่าว

“ชาวบ้านต้นรู้ ชุมชนต้นรู้” เสียงดังขึ้นก้องกังวานในพื้นที่ชุมชนบ้านควน อ. เมือง จ. ตรังแห่งนี้ จากเวทีการถอดบทเรียนรู้กลุ่มของคณะที่มวิจัยชุมชนเพื่อท้องถิ่น (CBR) เสียงนี้คืออะไร แล้วทำไมชาวบ้าน/ชุมชนถึงต้นรู้ คำถามในใจของพวกเราทำงานพร้อมกับการรับฟังความหมายที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้า พี่คมสัน หลงละเลิง หัวหน้าทีมวิจัยชาวบ้าน และโกดำ หรือกิตติพัฒน์ คงแก้ว ทีมวิจัยฯ บอกเล่าว่า แต่ก่อนชาวบ้านนั้นยังหลับอยู่ไม่รู้เลยว่าตัวเองเป็นอย่างไร หลับในที่นี้ความหมายก็คือ การไม่มีความรู้ ไม่มีความ

²⁶ พระไพศาล วิสาโล (๒๕๔๘, น. ๗๖) ในบทความ “หนึ่งนาที่ก่อนเที่ยงคืน” หนังสือเรื่อง จักรวาลผลัดใบ การเกิดขึ้นของจิตสำนึก กลุ่มจิต วิวัฒน์. กรุงเทพฯ; สำนักพิมพ์มติชน.

เข้าใจต่อการแก้ไขปัญหาระหว่างที่ดินทำกินของตน ไม่ลุกขึ้นมาสู้ แล้วพอมารู้ว่าตัวเองเป็นอย่างไร เมื่อเห็นคนอื่นได้โฉนดโครงการวิจัยฯ ภาพสะท้อนต่อการรับรู้จากทีมวิจัยบอกกล่าวอย่างชัดว่า ณ เวลานั้น

“ชาวบ้านตื่นจากความฝันมากขึ้น แต่ก่อนหลับอยู่ไม่รู้ตัวตัวเองเป็นอย่างไร เมื่อเห็นคนอื่นได้โฉนดที่ดินก็ลุกขึ้นมามากขึ้น **ตื่นรู้ขึ้น**” พี่คมสันกล่าว

ก่อนหน้านี้เกิดอะไรขึ้นบ้าง (บริบทพอสังเขป) บริเวณโดยรอบของชุมชนแห่งนี้ เป็นสวนยางพาราเกิดปัญหาขึ้นในหมู่บ้านคือ ความไม่มั่นคงในสิทธิทำกินหรือที่อยู่อาศัย โดยที่ดินถูกประกาศให้เป็นพื้นที่สาธารณะ ส่งผลให้ชาวบ้านหลายรายสูญเสียที่ดิน เพราะไม่มีเอกสารสิทธิและความไม่รู้ของชาวบ้านบางส่วนที่คิดว่าคงไม่มีทางได้โฉนดจึงนำที่ดินไปขาย ไปจำนอง กู้เงิน จนส่งผลกระทบต่อชีวิตปากท้องและที่อยู่อาศัย ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวส่งผลให้ชาวบ้าน ต. บ้านควน มารวมกลุ่มกันหาทางออกในการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินของตนและชาวบ้านร่วมกัน ด้วยการประสานจากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ตรัง หรือโหนดพี่เลี้ยงตรัง โดยพินิต หรือชินชญา จุลบล ที่เข้ามาหนุนเสริมให้คำปรึกษาและเรียนรู้ เพื่อการผลักดันและเป็นพลังในการช่วยแก้ไขปัญหาร่วมกัน **“การถอดบทเรียนเพื่อสร้างการเรียนรู้”** ในโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นครั้งนี้ จึงหมายความว่าสำคัญต่อการสร้างการเปลี่ยนแปลงในการเรียนรู้ให้กับทีมวิจัยและสรรหาทางออกต่อการรับมือกับปัญหาด้วยการใช้องค์ความรู้ ประสบการณ์ และความร่วมมือมาเป็นเครื่องประสานเชื่อมร้อยผู้คนให้เข้ามาสนใจต่อปัญหาของตนและร่วมปลุกให้ชุมชน/ชาวบ้านได้ **“ตื่นรู้”** ตามที่ทางพื้นที่ทีมวิจัยได้สะท้อนให้เราฟังก่อนหน้านี้

มีสิ่งหนึ่งที่พวกเราได้รับฟังจากพื้นที่และทีมวิจัยว่า เป้าหมายหลักของการต่อสู้ ขับเคลื่อนครั้งนี้ คือ **การมีเอกสารสิทธิ ทำให้ชุมชนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น** ที่กำลังอยู่ในช่วงการเดินทางและอาศัยความร่วมมือกันของทีมวิจัยแต่ละคน ในนาม “กลุ่มคนหวงแผ่นดิน” ที่ได้ถูกตั้งขึ้นมาโดยการรวมกลุ่มทีมวิจัยและตั้งใจให้เป็นชื่อกลุ่มทำงานเรื่องที่ดิน และกิจกรรมให้กับชุมชน **การต่อสู้เรื่องที่ดินที่ไม่ธรรมดาสู่จุดหมายแห่งดวงจันทร์ด้วยการ...ตื่นรู้** หมายความว่า **ดวงจันทร์ยังอยู่ไกล** ภาพนี้มือชี้ดวงจันทร์ของโกคำหนึ่งในตัวแทนของทีมวิจัย ที่ปรากฏช่วงเวลาถอดบทเรียนกิจกรรมช่วยเป็นเสียงตอกย้ำถึงความหวังกำลังใจ และการลงมือทำต่อมา

“...ที่เห็นว่าท้องฟ้านั้นอยู่ไกล เพราะมันยังต้องเดินทางอีกนานกว่าจะประสบผลสำเร็จ โน่นอาจเดินทางทั้งชีวิต เพราะงานที่เราทำมันยาก อาจสำเร็จบ้าง ไม่สำเร็จบ้าง ยากบ้างเป็นธรรมดา แต่งานวิจัยมันช่วยให้เราเชื่อ “สำเร็จ” และ “ได้โอกาส” นั้นกลับมา คือไม่ต้องคิดอะไรมาก แต่ทำไปเรื่อยๆ” เสียงบอกเล่าผ่านภาพที่ตนได้วาดของโกคำช่วยสะท้อนพลังของ CBR อันเป็นแนวทางจะไปสู่ความสำเร็จและการได้มาซึ่งโอกาสของการได้รับเอกสารที่ดิน

เช่นเดียวกับ ภาพสะท้อนชุมชนชาวบ้านกับการเปลี่ยนแปลง “แม้ว่าชาวบ้านบางคนอาจยังไม่ขยับตัว บางคนร่วมมือบ้าง บางคนอยู่เฉยๆ บ้าง แต่ผมมีความรู้สึกได้ว่า เติบโตขึ้นชาวบ้านตื่นจากความฝัน คือ

เมื่อก่อนแต่ละคนหลับอยู่ไม่รู้ว่าชีวิตตนเองจะเป็นอย่างไร เพราะเราไม่ได้ตื่น ตื่นหมายถึงว่า ต้องลุกขึ้นมาต่อสู้ ตาสว่าง” คมสันบอกเล่าด้วยน้ำเสียงหนักแน่นและมีพลัง ไม่ต่างกันกับ

“**หูตาสว่าง** จากสิ่งที่ไม่เคยรู้เรื่องกระบวนการวิจัย เรื่องของการแก้ไขปัญหา ก็เริ่มมีความรู้ความเข้าใจมากขึ้นในเรื่องของข้อมูล วิจัยและข้อกฎหมายต่างๆ” คำบอกเล่าของโกดำ กับผลที่ได้รับจากการมีประสบการณ์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อการต่อสู้เรื่องที่ดิน

ที่นี้เห็นที่ว่า ไม่เพียงตื่นจากฝันได้แล้วยังเอื้อให้หูตาสว่างมากขึ้นทำให้นึกถึงภาพดวงตาใหม่ที่เห็นโลกใบเก่าที่แจ่มแจ้งมากขึ้น บางทีนี้อาจเป็นภาพสะท้อนมิติแห่ง “ปัญญา” ที่ใครๆ หลายคนชอบค้นหาและถามว่าปัญญานั้นอยู่ตรงไหน? สิ่งนี้อาจไม่สำคัญเท่ากับประสบการณ์การเรียนรู้ของพวกเขาช่วยยกระดับความเข้าใจในปัญหาของตนเองและเริ่มเห็นมุมมองแง่คิดใหม่ต่อการเรียนรู้ (ท่าที) ต่อการกระทำ อาจเป็นช่องทางที่เอื้อต่อการเติบโตด้านในและมีการแสวงหาคำตอบต่อการดับทุกข์ของตนได้สำคัญกว่า

ลองมาดู เสียงสะท้อนจากโลกด้านใน “**พลังแห่งความดีใจและภูมิใจ**” อาจเป็นตัวชี้วัดว่า อย่างน้อยการประสบความสำเร็จในพื้นที่อาจไม่ร้อยเปอร์เซ็นต์ดังที่ตนตั้งใจไว้ แต่ความรู้สึก คุณภาพในใจถึงความภาคภูมิใจของทีมวิจัยก็ทำให้เห็นถึง มุมมองใหม่ๆ กับการมีทางออกต่อการแก้ไขปัญหา

“...อย่างน้อยได้เป็นส่วนหนึ่งในการช่วยพี่น้อง ต.บ้านควน รู้สึกดีใจและภูมิใจ แม้ยังไม่ร้อยเปอร์เซ็นต์ก็ได้รู้ถึงแนวทาง เรื่องกฎหมาย ปัญหาของคนในพื้นที่ เรามีมุมมองมิติใหม่ๆ ในการเสนอแนะ อย่างสภาองค์กรชุมชนเรามีบทบาทหลักในการเสนอแผนการพัฒนา เสนอต่อ สภา อบต. ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากทีมวิจัยและมีบางคนที่ขึ้นไปเป็นสภาองค์กรชุมชนระดับจังหวัด” คมสันกล่าวถึงสิ่งที่ตนรู้สึกและการได้รับรู้ถึงผลกระทบเพื่อบางอย่างของการได้เลือกมาใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นแนวทาง/วิธีการในการขับเคลื่อนให้กับการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินของตนและชุมชน

ไม่เพียงเท่านั้น ผลที่ตามมาอีกบางประการคือ ขบวนการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน การได้มาซึ่ง “บทเรียนหรือผลที่เห็นในพื้นที่ **เห็นคนอยู่ร่วมกัน**” สิ่งที่เห็นอีกคือมีการเปิดเวทีอยู่บ่อยในงานประจำปี 17 มกราคม ซึ่งแต่เดิมเป็นการมอบโหนดของ ต.บ้านควน และมีการนำเสนองานวิจัยที่ผ่านมา ถอดบทเรียนและเล่าถึงที่มาที่ไปของที่ดิน ทำให้ชาวบ้านตื่นรู้ ในเรื่องข้อมูล ชิมชั๊บและมีการเปิดประชุมย่อยในหมู่บ้านทุกวันอังคารที่สองของทุกเดือน” คมสันบอกเล่าถึงพลังชุมชนตื่นรู้ด้วยความประทับใจพร้อมกับสะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้านให้ความสนใจมีส่วนร่วมต่อข้อมูลงานวิจัยมากขึ้น อันเป็น**ขบวนการในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน**

นอกจากนั้น ผลที่เห็นอย่างเป็นรูปธรรมที่ส่งต่อมาก็คือ **การเรียนรู้ร่วมกัน ยอมรับสภาพ ทุกคนเข้าใจมากขึ้น** นี่อาจเป็นภาพรวมกันของการทำงานในชุมชนแห่งนี้ต่อการต่อสู้เรื่องที่ดินทำกิน

“...สังเกตว่า ชาวบ้านจะให้ความร่วมมือมากขึ้น วันที่ 17 มกราคม เป็นการทำบุญประเพณีของชุมชน ชาวบ้านจะมาฟังและเริ่มเรียนรู้ว่าปัญหามาจากสาเหตุอะไร เช่นการแจ้งการครอบครองมีพื้นที่เท่าไร เป็นต้น เป็นการเรียนรู้ร่วมกันและยอมรับสภาพ ทุกคนเข้าใจมากขึ้น ไม่ร้อนรนและเข้าใจว่าทีมกำลังทำอะไรอยู่” โหนดพี่เลี้ยงช่วยสะท้อนถึงผลที่เกิดขึ้นจนเห็นภาพการร้อยเรียงงานประเพณีมาสู่เวทีงานวิจัยเลยทีเดียว

แนวทางและรูปแบบที่ใช้ในการต่อสู้เรื่องที่ดิน

แปรเปลี่ยนการประท้วงมาสู่งานสืบค้น...ถอดบทเรียน เชื่อว่าหลายๆ คนเมื่อประสบกับปัญหาหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งที่ต้องการหาทางออกแล้ว ย่อมมีวิธีการ/แนวทาง ที่เป็นของตนเองต่อการจัดการกับสิ่งนั้นที่อยู่ตรงหน้า มุมมอง ทศนคติ และการรับรู้จะเป็นใจกลางความรู้สึกที่เชื่อมร้อยเราไปเผชิญกับสิ่งนั้น ถ้าเลือกได้คงไม่มีใครอยากจะใช้ความรุนแรงเป็นวิธีการในการหาทางออก รู้มาว่าช่วงเวลาในการปฏิบัติงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การปรับเปลี่ยนวิธีการแต่เดิมนั้นชาวบ้านชุมชนบ้านควน/ทีมวิจัยมีการประท้วง แต่พอมาเปลี่ยนท่าทีต่อการเรียนรู้ใหม่ด้วยรูปแบบการวิจัยด้วย “การถอดบทเรียนและใช้งานวิจัยค้นหาความรู้และความจริง” ยังเสริมสร้างให้วิธีการนี้สามารถเพิ่มพลังแห่งความเชื่อมั่นและสานการรวมกลุ่มให้กับชุมชนได้ ทางพื้นที่และทีมวิจัยภายหลังการถอดบทเรียน สะท้อนให้พวกเราฟังว่า เดิมทีนั้นใช้วิธีการด้วยการประท้วงและขับไล่ส่งผลให้เกิดความขัดแย้ง แต่พอมาใช้งานวิจัยด้วยรูปแบบของการถอดความรู้นั้น ศักยภาพในชุมชนและความร่วมมือก็เพิ่มมากขึ้น

“...เห็นถึงความสำคัญของการเริ่มค้นหาความรู้ เก็บรวบรวมข้อมูลเรื่องที่ดิน กฎหมาย ประสพการณ์ในช่วงหลังก็เริ่มเชื่อมั่นถึงวิธีการในการถอดความรู้และการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนบ้านควน ประสพการณ์ในช่วงหลังมาใช้งานวิจัยในการค้นหาความรู้และความจริง ด้วยความต้องการให้คนในบ้านควนได้รับเอกสารสิทธิ” ทีมวิจัยช่วยสะท้อนให้พวกเราฟัง

แม้ว่าทางทีมวิจัยจะรับรู้ว่ามีปัญหาเรื่องที่ดินและสถานการณ์ในจังหวัดตรังยังคงใช้รูปแบบเดิมคือการประท้วงต่อสู้ แต่ถ้าคนได้เป็นแบบอย่างด้วยจิตอาสา เสนอแนะก็ยินดีให้คำปรึกษาและถ่ายทอดบทเรียน/ประสบการณ์ “...ตอนนี้หลายพื้นที่ใน จ.ตรัง มีปัญหาเรื่องสิทธิที่ดินหลายพื้นที่และยังใช้วิธีการเดิมอยู่ รวมกลุ่ม กัดดันผู้ว่า พอใครมีเรื่องทีมนี้อีกพยายามอธิบายเล่าว่า เราต่อสู้แบบไหน ถ้ากลุ่มอื่นต้องการนำไปใช้ก็ยินดีให้คำแนะนำ บทเรียนของบ้านควนที่อื่นนำไปใช้ได้ เพียงแต่ที่อื่นๆ จะลำบากหน่อยถ้าไม่มีพี่เลี้ยงคอยช่วยเริ่ม” เสียงบอกเล่าของคมสันถ่ายทอดด้วยความมั่นใจและใบหน้าเต็มไปด้วยความเชื่อมั่น แถมยังภูมิใจมีพี่เลี้ยงในการสนับสนุนตบท้าย

ป็นผู้นำ สร้างแม่ทัพ ระดมทีมให้มีส่วนร่วม การมีผู้นำที่ดีมีแกนนำที่ช่วยให้ชาวบ้านไม่ตื่นตัวและสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้าน เห็นทีว่าจะเป็นโจทย์การเรียนรู้กับภาวะการสร้างความป็นผู้นำของชุมชนแห่งนี้ เล่ากันด้วยกลุ่มถอดความรู้อีกว่า “...การมีแม่ทัพ ช่วยให้ทำงานกับชุมชน และดึงทีมคนรุ่นใหม่เข้ามา

เรียนรู้และทำงานในชุมชน ระยะแรกกับระยะสองชาวบ้าน/คนในชุมชนเริ่มเรียนรู้ว่า บทเรียนของการสะท้อนไม่พอ จะต้องสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน ผู้นำสำคัญแต่การฝึกภาวะความเป็นผู้นำเป็นเรื่องสำคัญกว่า และเป็นสิ่งที่ท้าทาย ซึ่งต้องอาศัยการสร้างทีม และการมีส่วนร่วมจากหลายฝ่าย”

ข้อที่ยากคือ “ฝึกภาวะการเป็นผู้นำ” แปรเปลี่ยนจากที่ไม่กล้าพูด กล้าแสดงออก คมสันเล่าให้ฟังว่าข้อที่ยากของการสร้างแกนนำคือ การฝึกภาวะผู้นำเพราะว่า แกนนำของแต่ละหมู่บ้านยังไม่กล้าพูดและกล้าแสดงออก แต่เมื่อพอมีทีมและมีหลายๆ ฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม การเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้น ภายใต้การมีประสบการณ์ร่วมกันในเวทีการถอดบทเรียน ส่งผลให้เกิดการฝึกภาวะแกนนำแต่ละหมู่บ้าน มีความกล้าพูด กล้าแสดงออกและก้าวขึ้นมาเป็นคนที่ศึกษาข้อมูลร่วมกับ อบต. บางส่วนไปเป็นกลุ่มสภาองค์กรชุมชนที่ไปขับเคลื่อนต่อไป

อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกและประสบการณ์ยืนยันจากทีมวิจัยว่า **งานวิจัยช่วยแก้ไขปัญหาก็จริง** แต่ชาวบ้านควรเข้าใจว่า งานวิจัยเป็นข้อมูลการยืนยันเอกสารและเชื่อถือได้ในชั้นพิสูจน์ เป็นเส้นทางแห่งการเรียนรู้และบ่มเพาะตนให้เป็นบุคคลที่สนใจแก้ไขปัญหาดตนเอง แก้ไขปัญหาชุมชน และเป็นช่องทางแห่งการหนุนเสริมศักยภาพให้กับบุคคล ทีมวิจัย และชุมชนให้มีทางในการแก้ไขปัญหา แต่ทว่าสิ่งที่ชาวบ้าน-ชุมชนบ้านคนต้องเรียนรู้ต่อมาคือ **แนวความคิดของบุคคลที่แตกต่างกัน** ซึ่งบางคนอาจจะยังไม่เข้าใจและรับรู้เพียงแค่ว่างานวิจัยช่วยแก้ไขทุกปัญหาทั้งหมด ข้อมูลบอกเล่าถึงปัญหาและอุปสรรค/ความเข้าใจของชาวบ้านชุมชนบ้านควรที่บางคนพึงตระหนักและรับรู้ ทำความเข้าใจอย่างท่องแท้

“เล่าสู่กันฟัง” ใช้ประวัติศาสตร์และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ทำไมการเล่าสู่กันฟัง...ถึงมีความสำคัญในการทำให้นักเชื่อมโยงระหว่างกัน น่าสนใจว่าการใช้วิธีการนี้ไม่เป็นเพียงแต่แค่การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ประวัติศาสตร์ของชุมชนหรือการทำความเข้าใจรากเหง้าของตนเองเท่านั้น ยังเป็นเครื่องมือสำคัญด้วยการพูดคุย เชื่อมสายสัมพันธ์ระหว่างกันของทีมวิจัยและคนในชุมชนเป็นอย่างดี ทีมวิจัยเล่าให้พวกเราฟังว่าการที่ไปเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการเล่าสู่กันฟัง อาศัยข้อมูลช่วงเวลาแห่งการพูดคุยกับผู้เฒ่า ผู้แก่ รวมถึงชาวบ้าน เจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำที่บางอย่างทำให้มุมมอง ทักษะคติมีความประสานกันรับรู้ระหว่างกันและกันมากขึ้น การชวนมองเป้าหมายร่วมกัน สอดคล้องกับทีมวิจัยท่านหนึ่ง (ชายกลาง) ที่วาดรูปใบหูพร้อมเล่าว่า “รูปใบหู ความหมายคือ มาเป็นทีมกันและฟังระหว่างกัน” เป็นประสบการณ์สำคัญที่ตนเกิดการเรียนรู้และเข้าใจเพิ่มขึ้น

“คุณค่า” สำคัญที่ทางทีมวิจัยช่วยสะท้อน ต้นไม้แห่งการเติบโตคือ

ที่นี่ เราลองมาดูว่า อะไรคือสิ่งที่ทีมวิจัยได้บ่มเพาะระหว่างทาง แล้วอะไรเป็น “คุณค่า” อันเป็นส่วนผสมสำคัญที่ช่วยให้ทีมวิจัยและชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงมุมมอง ความเข้าใจ ทักษะคติ และการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น หากการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคล ทีมวิจัย และชุมชน เปรียบเปรยดังการเติบโตของ

ต้นไม้ สิ่งทีทางทีมวิจัยช่วยสะท้อนการเติบโตที่เป็น “คุณค่า” และการเรียนรู้ผ่านต้นไม้ของกลุ่มผ่านกิจกรรมการถอดบทเรียนร่วมกัน

“ความรัก” ความรักในกลุ่ม ความรักในแผ่นดิน จุดเริ่มต้นแรกแห่งการเรียนรู้ที่ทางทีมวิจัยพร้อมกับโหนดพี่เลี้ยงช่วยสะท้อนเป็นเสียงเดียวกันว่า ทีมวันนี้ได้เพราะ “ความรัก” ความรักเป็นหนึ่งในพลังงานที่เชื่อมร้อยระหว่างกันและกัน ความรักในที่นี้เกิดขึ้นจากการที่กลุ่มมีสัมพันธภาพในการช่วยเหลือระหว่างกัน ดูแลกัน และยังขยายไปถึงความรู้สึกภายในใจว่า **ความรักในแผ่นดิน** เป็นสายใยแห่งคุณค่าในทางทีมมาอยู่ตรงจุดนี้ร่วมกัน

“...ทุกคนที่เข้ามาทำงานนี้เริ่มต้นด้วย ความรักในแผ่นดินและการที่เราได้มาในแผ่นดินมันเป็นความมั่นคงในชีวิต การเข้ามาเรียนรู้ร่วมกันมีแผ่นดินโลกของตัวเองในการสร้างความฝันเพื่อส่งต่อไป ได้สิ่งทีน่าจะหล่อเลี้ยงกำลังใจให้กับทีมคือ ความรักในแผ่นดิน ข้อค้นพบต่อมาก็คือว่า ทุกคนที่เข้ามาทำงานเป็นคนเก่ง มีศักยภาพในการช่วยเปลี่ยนแปลงชุมชน” พี่แก้วเอ่ยขำด้วยท่าทีแห่งพลังและดวงตาแห่งความสุข

ตามด้วย **“นกร้องเพลง สัตว์สื่อสารแห่งความสุข”** ความสุขด้วยรูปที่สื่อถึงนกร้องเพลงบนภาพของต้นไม้ของชายกลาง เล่าตามมาว่า “...ทำให้เกิดความรักกันในกลุ่ม เกิดความห่วงหวั่น มีใครเกิดอะไรก็ต้องช่วยเหลือกัน เกิดความยอมรับในชุมชน เชื่อว่าทีมนี้แก้ไขปัญหาคได้ (นกร้องเพลง;เป็นสัตว์ที่มีความสุข) ก็จากการรวมตัวนั้นช่วยให้ลำต้น กิ่งก้านใบแข็งแรง มีความเป็นปึกแผ่นให้ร่มเงากับคนอื่น คนอื่นได้พึ่ง” ไม่แพ้กันภาพ **“น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า”** ทีทางทีมวิจัยวาดช่วยสะท้อนอีกรอบว่า “การมารวมตัวกันเป็นหนึ่งในสอง และเป็นสามไปเรื่อย ๆ มีส่วนสำคัญในการช่วยขยายพื้นที่แห่งความสุขให้กับคนในชุมชน คือในน้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่านั้นแทนความหมายว่า จริงๆ เราเหมือนอยู่ตัวคนเดียวแต่ไม่ใช่ เรากำลังอยู่ร่วมกับผู้อื่น และมีการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นตลอดเวลา เวลาเรามาดังจุดนี้แล้วสิ่งที่เรามองเห็นคือ ทุกคนร่วมมือกันจากสิ่งเล็กน้อยก็กลายเป็นสิ่งที่เพิ่มพูน”

ก้าวต่อมาของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นคือ **“แตกกิ่งก้าน”** (แตกกิ่งก้าน; ด้วยความหมายคือ เป็นการเพิ่มทักษะของงานวิจัยและเริ่มสร้างสัมพันธภาพทีมากขึ้น) ทีมตัวแทนนำเสนอได้เล่าถึง ภาพต้นไม้ที่ใช้สื่อสารเป็นตัวแทนการเรียนรู้ว่า

ทีมวิจัยกลุ่มทีหนึ่งเล่าว่า **“เริ่มจากราก...รากเกิดจากปัญหาทีถูกทับถม ทุกคนเห็นเป้าหมายร่วมกันจึงเกิดกลุ่มแล้วเกิดความร่วมมือของคนทีอยากลุกมาแก้ไขปัญหา เชื่อว่าทุกปัญหามีทางแก้ ก็เลยลุกขึ้นมาเป็นลำต้น ลำต้นทีเกิดจากรากคือ มันยังมีสิ่งทีทำและสิ่งทีได้ การรวมกลุ่มนั้นมีพลัง พลังจิตใจ ทีจะคิด และเห็นสิ่งทีกลุ่มทำ เห็นรอยยิ้มของคนแต่ละคน แม้ว่าปัญหามันยังแก้ไขได้ไม่หมด แต่มันมีแรงผลักดัน เชื่อว่า มันต้องทำต่อ จึงสามารถแตกกิ่งก้านไป จนกว่าจะได้ “ทักษะ” ในการหาข้อมูล**

การวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนกันกลุ่ม สร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชนและหน่วยงานทำให้เกิดความร่วมมือในระดับ”

ทีมวิจัยกลุ่มที่สอง เล่าถึง **ความเชื่อและความแข็งแรงของราก** “...รากเปรียบเสมือนบ้าน ถ้าเกิดฐานรากไม่แข็งแรง มันก็ไม่สามารถยืนดำรงอยู่ได้ เหมือนต้นไม้ก็ต้องมีรากแก้ว รากเป็นส่วนสำคัญต่อการดูดซึมแร่ธาตุ อาหารต่างๆ เพราะฉะนั้น ในส่วนของความคิด/ความเชื่อ พ่อแม่ก็เปรียบเหมือนรากเหมือนกัน ในงานวิจัยจำเป็นต้องมีความเชื่อ การทำงานเป็นทีม การรวมกลุ่มก็จะนำไปสู่ความสำเร็จกับเป้าหมายที่เราวางไว้

ความเชื่ออีกอย่างหนึ่งคือ การมีที่ดินเป็นของตัวเองนั้นจะสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตและทรัพย์สิน เราต้องมีความเชื่อในสิ่งเหล่านั้น แล้วอีกอย่างการที่จะไปให้ถึงเป้าหมาย เส้นทางแม้ว่าจะต้องผ่านอุปสรรคอีกหลายอย่างเราก็ต้องผ่านไปได้ จะต้องมีความเชื่อมั่นในทีม ความมุ่งมั่นและความพยายามกันในทีม เชื่อว่าถ้าเกิดปัญหานั้นจะสามารถแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการในการแสวงหาความรู้ ในส่วนนี้จึงมีความสำคัญในส่วนของเราแก้ว มีทีม มีแกนนำต่างๆ ในการสร้างทีม เพื่อให้เราไปสู่เป้าหมายที่เราต้องการ

“ลำตัน ก็แข็งแรงคือ สมาชิกในกลุ่มก็ร่วมมือกัน ช่วยกัน ทำให้ลำตันแข็งแรง และนำไปสู่ใบ พอเราแข็งแรงก็ไปประสานกับกลุ่มต่างๆ ชาวบ้าน หน่วยปกครอง เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน ให้เขาติดต่อสื่อสารกับพวกเราต้องมีกำลังสิบคนต้องมากกว่าไปกว่านั้น แต่ถ้าเราไปพูดเขาก็จะเฉยๆ แต่ถ้าเราไปเชิญเขา พูดคุยกับเขาและมีหลายฝ่ายก็จะมีคนเยอะและช่วยกัน” ชายกลางกล่าวสบทบ พร้อมท่าทีและน้ำเสียงที่ความมุ่งมั่น

สิ่งสำคัญที่เราได้รับฟังก่อนจะจบเวทีในการถอดบทเรียนกลุ่มนั้นคือ **พลังแห่งก้านมะพร้าวมารวมตัวกัน** ซึ่งเป็นเสียงบอกเล่าของชายกลางต่อการหยั่งเห็นความสำคัญของการสร้างความร่วมมือเป็นการปลุกกระตือรือร้นทางใจอย่างมีศาสตร์และศิลป์ได้เป็นอย่างดีเลย เขาเล่าด้วยน้ำเสียงแห่งความศรัทธาว่า

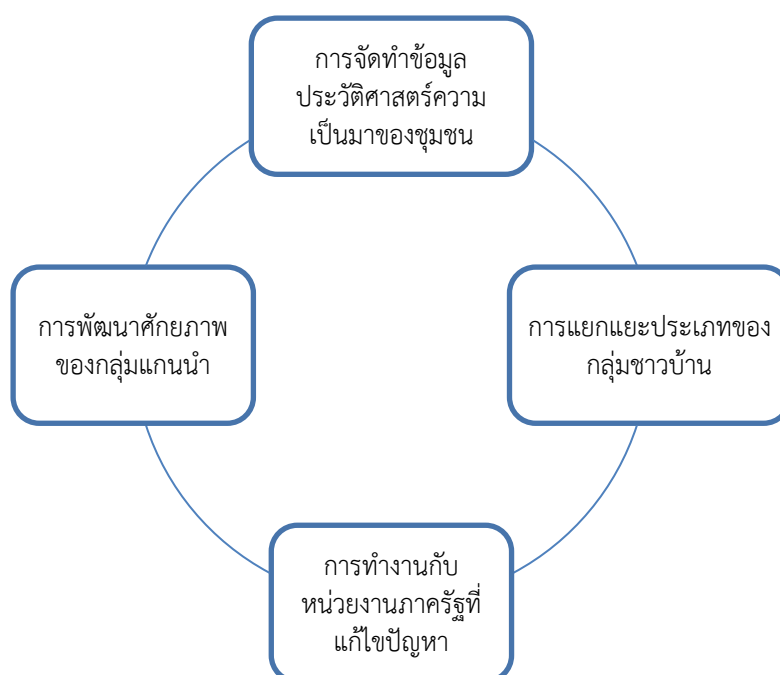
“...สำหรับผมก็เปรียบเหมือนกับว่า ก้านมะพร้าวหนึ่งก้านมันหักได้ แต่เมื่อถ้าเราเอาก้านมะพร้าวมารวมกันมันก็แข็งแรง ก็เหมือนกับความร่วมมือคนหนึ่งเป็นสอง เป็นสาม ในงานวิจัย บ้านควนจากเมื่อก่อนคนไม่เคยรู้ ต่อต้านบ้าง ก็ร่วมมือมาสร้างกลุ่ม ที่บอกก็คือ หวงแผ่นดินและบ้านเกิดของตนเอง และถ้ามีอะไรก็สามารถไปช่วยกลุ่มอื่นได้อีก”

จุดเริ่มต้นของการเกิดเรื่องแม้ว่าจะเป็น **ที่ดิน** เราจะค้นพบว่า เรื่องราวของการทำงานของทีมวิจัยบ้านควนกำลังเรียนรู้และท้าทายชุมชนให้ก้าวไปด้วยการพลังแห่งการตื่นรู้ ไปสู่ปลายทางดังดวงจันทร์ของโกด้า จินตนาการด้วยเป้าหมายของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีงาม ช่วยให้ชาวบ้านได้รับเอกสารสิทธิ เห็นที่ว่างงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ฉบับ CBR ยังเอื้อต่อ การขยายหัวใจให้กับผู้คน ภาพแห่ง **“ต้นไม้ตัวแทนชีวิตและการเรียนรู้ ดวงจันทร์เป้าหมายที่อยู่ไกลต้องรอการไปถึง เจ้าก้านมะพร้าวแห่งการรวมตัว นกร้องเพลงประสานเสียงแห่งความสุข**” คงเป็นภาพที่ช่วยสะท้อนการ “ตื่น” ของพื้นที่ในดวงใจของเรา ของชุมชน

ของโลก ได้เรียนรู้ ถักทอรวมไปกับชุมชนบ้านควนแห่งนี้อีกครั้ง แล้วเราอาจจะตื่นขึ้นอีกครั้ง พร้อมโลกใบใหม่และดวงตาที่แจ่มสว่าง

4) องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น: ชุดบทเรียนการจัดการสิทธิที่ดินทำกินของตนเองในพื้นที่สาธารณะประโยชน์ เป็นการเปลี่ยนแปลงจากวิธีเดิมที่เน้นการเรียกร้องด้วยการประท้วงหรือขัดแย้ง ไปสู่การใช้ระบบข้อมูลความรู้เพื่อพิสูจน์สิทธิในที่ดิน ดังนี้

- การจัดทำข้อมูลประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนอย่างเป็นระบบ เพื่ออ้างอิงสิทธิการทำกินมาก่อนที่จะประกาศเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์
- การแยกแยะประเภทของกลุ่มชาวบ้าน ในด้านการมีเอกสารเพื่อยืนยันสิทธิของตนเอง
- การทำงานกับหน่วยงานภาครัฐที่แก้ไขปัญหา เช่น สำนักงานที่ดินและคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กบร.)
- การพัฒนาศักยภาพของกลุ่มแกนนำ เพื่อให้มีทักษะและวิธีการทำงานที่มีประสิทธิภาพ เช่น การอ่านแผนที่ทางอากาศ การใช้ GPS การศึกษาข้อกฎหมาย การสร้างการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมให้กับชาวบ้าน เป็นต้น

5) รูปธรรมการเปลี่ยนแปลง

- ชาวบ้านได้รับการออกเอกสารสิทธิเป็นโฉนดจำนวน 17 แปลง และมีบางส่วนอยู่ระหว่างดำเนินการ
- เปลี่ยนวิธีการเรียกร้องจากการชุมนุมกดดันเป็นการใช้ข้อมูลความรู้

6) ผลต่อทีมวิจัย และชุมชนท้องถิ่น

ทีมวิจัย (บุคคลและกลุ่ม)	ชุมชนท้องถิ่น
มิติความสัมพันธ์ การยอมรับและปฏิบัติร่วมกันในการกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา โดยมีการแลกเปลี่ยน รับฟังกัน เป็นความร่วมมือร่วมใจ ความเสียสละ เกื้อกูลช่วยเหลือกันในการทำงาน การติดต่อประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการชี้แจงให้ข้อมูล เจรจา และดำเนินเรื่องเพื่อพิสูจน์เอกสารสิทธิ	มิติเศรษฐกิจ ชาวบ้านได้รับการพิสูจน์สิทธิในที่ดินของตนเองจนได้รับการออกโฉนดแล้ว 17 แปลง และมีส่วนที่อยู่ในกระบวนการเกิดเป็นความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน นอกจากนี้ได้มีการรวมกันจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงปลา ต.ควน เป็นรายได้เพิ่มขึ้น มิติสังคม คนในชุมชนมีส่วนร่วมกันมากขึ้น เกิดมีน้ำใจ เห็นใจซึ่งกันและกัน และรักใคร่กันมากกว่าเดิมเพราะแก้ไขปัญหาเริ่มเห็นผลสำเร็จ และยังรวมตัวต่อเนื่องประชุมทุกเดือน ร่วมแก้ไขปัญหาและพัฒนาทั้งในชุมชนตนเองและช่วยเหลือพื้นที่ชุมชนอื่นๆเช่นน้ำท่วม มิติอำนาจ/นโยบาย ชาวบ้าน “ตื่นรู้ขึ้น” ในสิทธิของชุมชนและตนเอง ในการลุกขึ้นมารวมกลุ่มแก้ไขปัญหาที่ดินร่วมกัน และต่อยอดไปสู่การตั้ง “สภาองค์กรชุมชน” ต.บ้านควน เพื่อร่วมเสนอแผนการพัฒนาชุมชน ขณะที่หน่วยงานภาครัฐ เช่น สำนักงานที่ดินจังหวัด อบต. เริ่มยอมรับและร่วมมือแก้ไขปัญหามากขึ้น และตั้งคณะกรรมการทำงานร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินเชิงบูรณาการ (คปบ.) ใน จ.ตรัง
มิติจิตใจ เกิดความใจเย็นขึ้นในการทำงานเรียกร้องสิทธิที่ดิน และสุขใจในการทำงานร่วมกัน พร้อมกับเกิดความรักและห่วงหาอาทรที่ที่ดิน ทำให้มีพลังของความมุ่งมั่นและพยายามในการทำงาน	มิติการศึกษา/วิชาการ ชาวบ้านเรียนรู้ถึงการแก้ไขปัญหาและเรียกร้องรักษาสิทธิที่ดินทำกินของตนเองร่วมกันด้วยการใช้ข้อมูลความรู้ ที่เข้าใจข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ประวัติความเป็นมาของที่ดินของตัวเอง และมีเวทีที่ต่อเนื่องในการติดตามและหาทางออกร่วมกัน
มิติความคิด/ความเข้าใจ มีทัศนคติที่มองโลกในแง่ดีขึ้นว่าปัญหาแม้จะมีอุปสรรคมากมายและต่อสู้มายาวนาน ก็มีทางออกไปถึงเป้าหมายได้จากการทำงานวิจัยที่อาศัยการร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจ มีการมองเห็นเป้าหมายร่วมกัน วางแผน และคิดวิเคราะห์ด้วยกระบวนการค้นหาข้อมูล ได้องค์ความรู้ “ชุดบทเรียนการจัดการสิทธิที่ดินทำกินของตนเองในพื้นที่สาธารณะประโยชน์” ที่ใช้ทำงานได้ต่อไป	ทีมวิจัยได้รับเชิญเป็นวิทยากรและเป็นแบบอย่างกรณีศึกษาให้ชุมชนอื่นที่มีปัญหาลคล้ายกันได้เรียนรู้และแนะแนวทางแก้ไขด้วยชุดองค์ความรู้และประสบการณ์ที่มี ตลอดจนถึงภาครัฐสามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาในเชิง “ปฏิรูประบบการออกเอกสารสิทธิ”

กรณีศึกษา 4.6

ชุดโครงการ : ความยั่งยืนฐานทรัพยากรเพื่อความมั่นคงทางอาหาร(ดงพญาโมเดล) ต.ดงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

: ระยะเวลาโครงการ ปี พ.ศ. 2553 – 2556

: โครงการดีเด่น สกว.วิจัยเพื่อท้องถิ่น ปี พ.ศ. 2558

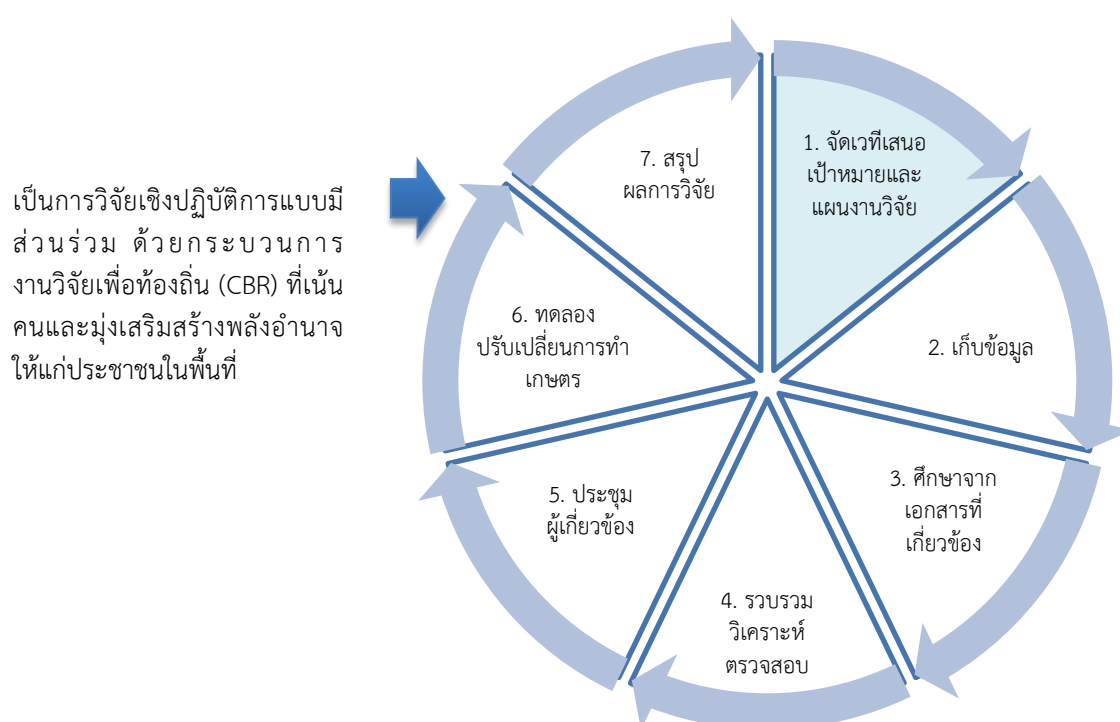
1) บริบทสำคัญของพื้นที่และสภาพปัญหา

ชาวบ้าน ต.ดงพญา ในแต่ละปีจะประสบกับปัญหาข้าวไม่พอกิน เนื่องจากพื้นที่ทำกินน้อย อีกทั้งช่วงฤดูฝนก็ตกชุกจนท่วมการเกษตรเสียหาย รายได้จึงมาจากการเลี้ยงปศุสัตว์ ค้าขาย รับจ้าง และเริ่มหันไปปลูก “ข้าวโพด” ซึ่งดงพญาเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่สำคัญ จึงเป็นโจทย์ของคนดงพญาที่จะหาวิธีการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้เกิดขึ้น เพื่อให้มีความเป็นอยู่ที่ดี พร้อมกับดูแลรักษา ดิน-น้ำ-ป่า

สรุปประเด็นปัญหาที่สำคัญ

- รายได้ของชาวบ้านยังพึ่งพาการปลูกพืชเชิงเดี่ยว จึงใช้สารเคมีและเกิดการบุกรุกพื้นที่ป่า
- ชาวบ้านขาดความรู้ความเข้าใจต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับป่า กับแหล่งน้ำ
- นายทุนนอกพื้นที่ใช้เงินเข้ามาทำธุรกิจที่กระทบต่อดิน น้ำ และป่า เช่น รีสอร์ท
- ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมเสียสมดุล ป่าไม่มีแนวโน้มนลดลง

2) รูปแบบและกระบวนการใช้ CBR ที่เป็นแนวทางการสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่

3) เรื่องเล่าจากพื้นที่ “ฐานทรัพยากร...ฐานความมั่นคงของชุมชน: ดงพญาโมเดล อ.บ่อเกลือ”

เมื่อครั้งฤดูกาลเปลี่ยนไป แผ่นดินโลกเคลื่อนที่ ภูมิอากาศแปรเปลี่ยน สังคมและวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนผ่านแห่งศตวรรษ วิวัฒนาการมาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางอาหาร มีคำกล่าวหนึ่งที่ว่า “**โลกสร้างอาหาร อาหารสร้างโลก** อาหารคือรากแห่งอารยธรรมทั้งปวง ปราศจากอาหารอารยธรรม ไม่อาจเกิดขึ้นได้ แต่เมื่อมนุษย์วิวัฒนาการขึ้นมาได้เพราะอาหารแล้ว ขึ้นต่อมาเราจะพบว่ามนุษย์ได้นำอาหารมาใช้ในแง่มุมอื่นๆ อย่างกว้างขวางมาก เช่น ใช้เป็นเครื่องมือทางการทหาร เครื่องมือแห่งการต่อสู้อุดมการณ์ หรือพูดอีกอย่างมนุษย์ได้ใช้อาหารในการทำลายกันอย่างสาหัสด้วย”²⁷ ที่เอ่ยขึ้นมาเช่นนี้ก็เพราะว่า “อาหาร” นั้นสำคัญและไม่ใช่เพียงเพราะอาหารอยู่ในจานเราที่กินเท่านั้นในแต่ละวัน หากแต่ว่าอาหารยังเป็นส่วนหนึ่งที่ยั่งยืนถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การเมือง ศาสนา เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ฯลฯ สิ่งสำคัญต่อมาก็คือว่าเราจะทำอย่างไรให้เป็นฐานทรัพยากรที่มีความมั่นคงและยั่งยืนให้สอดคล้องกับทรัพยากรทางธรรมชาติอันมีมาตั้งแต่ยุคโบราณ เป็นความท้าทายสำคัญของมนุษย์และสังคมในปัจจุบันหรืออาจรวมไปถึงประเทศชาติ

ที่นี่ ในนามชุดโครงการความยั่งยืนฐานทรัพยากรเพื่อความมั่นคงทางอาหาร (ดงพญาโมเดล) ต. ดงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน จำนวน 5 แห่ง/พื้นที่ ได้มีการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและมีการรวมตัวกันด้วยศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.น่าน หรือโหนดพิสัยน่าน โดยพี่ต้น(อภิสิทธิ์ ลัมยศ) เพื่อปกป้องฐานทรัพยากรทางอาหารให้กับชุมชน มาดูถึงความเป็นมาแนวคิด การรวมกลุ่ม และการสร้างฐานชุมชน มาสู่วิถีแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีทีมวิจัยในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนพื้นที่อะไรเป็นต้นทุน เป็นดอกผลของการทำงานวิจัยแบบ CBR รวมถึง “คุณค่า” อะไรที่เป็นกำลังสำคัญของการขับเคลื่อนเพื่อสร้างการดูแลทรัพยากรในพื้นที่ รวมถึงมีชุมชนในโครงการวิจัยบางแห่งเกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับขั้นของการดำเนินชีวิตได้อีกด้วย

“ดงพญา” พื้นที่แห่งนี้ในเชิงรูปธรรมกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นคือ ต. ดงพญา สามารถสร้างพื้นที่ในชุมชนปลอดการปลูกข้าวโพด 100% และลดการใช้สารเคมีในพื้นที่ได้ถึง 70% เกิดแปลงสมุนไพรและในเชิงการจัดระเบียบของชุมชนเกิด “ข้อบัญญัติ” ร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เคารพร่วมกัน รวมถึงในมิติทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น ชาวบ้านในชุมชนมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี และที่สำคัญไปกว่านั้น ชาวบ้านในชุมชนมองเห็นถึง “คุณค่าของทรัพยากรทางธรรมชาติ” มากขึ้นอีกด้วย เห็นที่ว่า จะต้องค้นหาว่า อะไรบ้างที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่เอื้อให้เป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้กับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

ต้นทุนในพื้นที่ สิ่งที่มีอยู่แล้วในชุมชน ต.ดงพญา อ. บ่อเกลือ จ.น่านคือ การมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีบ่อเกลือเป็นต้นทุนสำคัญในการใช้ประโยชน์และมีเรื่องราวประวัติความเป็นมา

²⁷ โทมัส ศุขปรีชา (แปล), (2554) จากเรื่อง AN EDIBLE HISTORY OF HUMANITY โดย TOM Standage ในหนังสือ ประวัติศาสตร์กินได้. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ openworlds.

ว่าแต่เดิมบ่อเกลือยังเป็นอาณาเขตในการรบและใช้เป็นฐานทรัพยากร²⁸ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงและยังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่าอีกหลายชนิด บ้านเรือนชาวบ้านจะตั้งอยู่ในพื้นที่ราบเชิงเขาติดลำน้ำว่า มีอาชีพหลักทำการเกษตร (การทำนาและทำไร่ข้าว) ส่วนใหญ่ผลิตเพื่อยังชีพ มีกลุ่มพี่น้องลัวะและกลุ่มม้ง ตั้งบ้านเรือนอยู่บนพื้นที่สูงมากกว่าคนพื้นเมือง ด้านสภาพพื้นที่และอากาศ เป็นพื้นที่ฝนตกชุกและอากาศหนาวเย็นจึงมีความเหมาะสมในการปลูกพืชผัก ผลไม้ฤดูหนาว เช่น กาแฟ เงาะ ลิ้นจี่ สตอร์เบอร์รี่ เป็นต้น ด้านองค์ความรู้และภูมิปัญญา มีองค์ความรู้ในเรื่องอาหารและยาที่มีมาหลายชั่วอายุคน รวมถึงการมีพืชผักพื้นบ้านที่เกิดจากธรรมชาติและนำมาปรุงอาหารได้ในพื้นที่มากกว่า 80 ชนิด และเกิดขึ้นเองกว่า 250 ชนิด นอกจากนี้ยังมีวิถีทางจิตวิญญาณ ความเชื่อ พิธีกรรมในการนับถือผี จารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องต่อการดำเนินชีวิตด้วย²⁹ นับว่าเป็นต้นทุนสำคัญในหลายๆ มิติ

CBR เข้ามาส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้ง 5 แห่งในพื้นที่

“ CBR สร้างพลัง” คำที่บอกความหมายจากพื้นที่ชุมชนให้พวกเราฟัง โดยทาง พี่ต้น โหนดน่าน ได้บอกเล่าถึงพลัง CBR ต่อการสร้างทีมวิจัย การทำงานร่วมกันของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันฉันท์เพื่อนและพี่น้องที่แนบแน่น ว่า “ความเป็นมิตรไมตรี” และ “ความพร้อมที่จะก้าวเดินด้วยกัน” เป็นหัวใจสำคัญของการปฏิบัติการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในการเชื่อมสายสัมพันธ์ของการสร้างพลัง เป็นเหมือนกับประตูบ้านบานแรกที่ต้องเปิดใจ เปิดบ้านเรียนรู้ซึ่งกันและกันด้วยมิตรไมตรี ก่อนที่จะมาเริ่มเรียนรู้ประตุถัดมาคือการทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหาโจทย์ร่วมกันของชุมชนในการเห็นร่วมกัน และพร้อมที่จะเรียนรู้แก้ไขปัญหาาร่วมกันเดินไปด้วยกัน รวมถึงการมี ใจที่สำคัญคือ “จิตอาสา” ถ้ามีความพร้อมก็ก้าวเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในลำดับถัดมา

เกิดมุมมองที่เปลี่ยนไป: การอยู่กับธรรมชาติที่แท้จริง ผลของการปรับเปลี่ยนวิธีคิด/โลกทัศน์ใหม่ของชุมชนในพื้นที่/ชาวบ้านจากการได้ก้าวเข้ามาทำงานวิจัย CBR พวกเราได้รับฟังแง่มุมมองในการวิเคราะห์บริบททางสังคมและการเข้าใจถึงธรรมชาติจากภายในที่จะดำรงอยู่กับธรรมชาติอย่างแท้จริงในวิถีชีวิต ผู้ใหญ่บ้านเล่าให้ฟังว่า

“...ในมุมมองวิธีคิดที่เปลี่ยนไปของชุมชนคือ การเห็นความสำคัญของทรัพยากรมากกว่า ถ้าปลูกข้าวโพดก็ไม่ได้รายได้ในระดับชุมชน แต่เป็นรายได้สำหรับคนที่ปลูกได้มากกว่า เราต้องมองว่าเราอยู่ใต้ทรัพยากรที่มีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มขึ้น มันจะดีกว่าการที่เป็นภูเขาหัวโล้น เป็นภาพลักษณ์ของเมืองที่เป็นมูมลบ (มูมลบ; อันนี้เป็นมุมมองจากคนภายนอกที่เขาบอก) ยอมให้เขาว่าโง่

²⁸ โปรดดู อภิสิทธิ์ ลัมยศ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.น่าน (2556, น. 60-61). การสถาปนาความมั่นคงด้านอาหารบนฐานนิเวศวัฒนธรรมระดับตำบล: ตัวแทนพื้นที่สูง ต.ดงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ “สานพลัง” ตั้งรับและปรับตัวกับภัยคุกคามระบบอาหารท้องถิ่นภาคเหนือ วันที่ 11-12 กันยายน 2556

²⁹ อ้างแล้ว (โปรดดู อภิสิทธิ์ ลัมยศ)

สิ่งสำคัญคือ **การอยู่กับธรรมชาติที่แท้จริง** มันไปสร้างฐานอาหาร สร้างฐานความสุขในเรื่องของ ผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ แหล่งอาหารก็เกิด ในน้ำมีปลา ในป่าก็มีพืชผัก มันก็ทำได้ ส่วนความรู้ที่พวกเรา ส่งเสริมในชุมชนไม่ว่าจะเป็นอาชีพ เน้นการอยู่แบบพอเพียง และอีกอย่างชุมชนยังมีรายได้หลักจากการ เลี้ยงสัตว์” พอได้ฟังแล้วนึกถึงเพลงในน้ำมีปลา ในนามีข้าว แผ่นดินของเราที่แสนจะอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาทัน ควัน ภาพนี้คงไม่ต่างไปกับบทเพลงเมื่อครั้งนั้นที่ช่วยสะท้อนภาพวิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารและ ความรู้มรดกในทรัพยากรทางธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

“เรียนรู้และผสานความเป็นรากเหง้าของชุมชนและตัวตนที่แท้จริง” คุณค่าอันโดดเด่นที่ตามมา อีก คือการหวนกลับมาทำความเข้าใจในความเป็นรากเหง้าของชุมชนและการที่รู้จักตน ว่าเราเป็นใคร มาจาก ไหน เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทางผู้ใหญ่บ้านบอกเล่าและสะท้อนให้พวกเราฟัง ผุดขึ้นมาว่า

“...ความคิดแรกคือ เราเป็นใครก่อน มาจากไหนคือ เราต้องรู้จักความเป็นตัวตนที่แท้จริงของเรา เรารู้จักรากเหง้าของเราดีพอหรือยัง เราเป็นใครมาจากไหน? แล้วเราจะไปทางไหน? ไปทางไหน? เป็นคำถามที่มักชวนคุยอยู่บ่อยๆ กันอยู่ว่า เรามีทางเลือกหรือทางรอดอะไรในชีวิตบ้าง เช่น ถ้าไม่ ปลุกข้าวโพด เรามีทางเลือกอื่นอีกไหม งานวิจัยต้องถามตัวเองให้ได้ว่าเราเป็นใครมาจากไหน ทำไม ต้องศึกษาเรื่องบริบทชุมชนก่อน วิเคราะห์ชุมชนก่อน เพราะมันเป็นสิ่งที่ทำลาย สวนกระแส เรามี ทางเลือกเยอะ เราต้องทวนตัวเองก่อน ย้อนไปกี่ปี เมื่อก่อนเราเป็นอยู่ในวิถีชีวิตอย่างไร เมื่อพอ ข้าวโพดเข้ามามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร”

บทสนทนาบอกเล่าถึงเรื่องราวมาพร้อมกับวิธีการที่ว่า **ต้องคุย ต้องชวนคิด ต้องตั้งคำถาม ต้อง ทวนตัวเอง ต้องวิเคราะห์ชุมชน** ดำเนินมาพอสมควรจนทำให้พวกเรารับรู้ถึง วิธีการแบบ CBR จะต้องคอย ช่วย “กระตุ้นเตือน” ต่อคนในชุมชนประจักษ์ถึงเสียงเตือนยามฉันทเพละฆังในวัด แต่ที่ต่างออกไปคือ การให้ หน้าที่ต่อคนในชุมชนกลับมาเห็นถึงความสำคัญต่อตนเอง รู้จักรากเหง้าของตัวเอง แล้วยังได้สอดแทรกการ ตั้งคำถามเชิงปรัชญาชีวิตว่า เราเป็นใคร มาจากไหน บนรากฐานวัฒนธรรมของชุมชนของตน ถือเป็นอีก แง่มุมที่คอยเติมเต็มชีวิตจิตใจให้คนในชุมชนได้กลับมาแก้ไขปัญหาของตน ในชีวิตและปากท้อง

สิ่งที่ตามมาอีกคือ **“การสร้าง” (สร้างหลักคิด สร้างกระบวนการวิเคราะห์ตัวเอง วิเคราะห์ ชุมชนสู่ทางรอด)** เนื้อเรื่องราวยังดำเนินมาเรื่อยๆ ถึงวิธีการของ CBR กับปฏิบัติการในชุมชนและที่วิจัย คือการสร้างหลักคิด กระบวนการในการเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์ตัวเองและชุมชนให้เข้าใจถึงที่ไป-ที่มา ว่ามีจุด เปลี่ยนแปลงอะไรที่เป็นสิ่งที่ต้องถูกคิดและค้นหา เมื่อย้อนเวลากลับไปวิถีความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่ พึ่งพาทรัพยากรทางธรรมชาติ มีอะไรเป็นต้นทุน และย้อนอดีต มองไปอนาคตดูว่าเป็นอย่างไร เป็นอีกหนึ่ง รูปแบบ/วิธีการที่ทางชุมชนได้เกิดผลแห่งการเรียนรู้

“...ในแง่ความเป็นอยู่ หนี้สิน ทุกคนก็ต้องเริ่มเห็นข้อมูล ชุมชนเริ่มมีหนี้สินเข้ามา มียาเข้ามา (ยา; ยาเสพติด) ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น แล้วลองถามดูว่าตรงนี้มาจากไหน ก็เรานำเข้ามาเอง ต้อง

ย้อนไปคู่อิตเรายู่ได้นะ ฉะนั้นในอนาคต ถ้าเรากลับไปเป็นเหมือนเดิมแต่เราพัฒนาศักยภาพพัฒนาอะไรต่างๆ ก็มีทางรอด ทางรอดอีกหลายวิธีที่ไม่ใช่การปลูกข้าวโพด”

เสียงต่อมาพร้อมกับท่าทีในการเข้าถึงความรู้สึกภายในของผู้ใหญ่บ้านในการบอกเล่าถึง หนทางที่ทางทีมวิจัยใช้ทำงานกับชุมชน-ชาวบ้านต่อการปรับมุมมองวิธีคิดและการเรียนรู้ถึง คุณค่าในตัวเอง คุณค่าในชุมชน อันมาพร้อมกับการวิเคราะห์บริบทของชีวิตในรอบด้าน รวมไปถึง ฐานของมิติทางเศรษฐกิจในการเก็บข้อมูลวิจัย CBR ว่าจะต้องสร้างสิ่งนี้ให้เกิดขึ้น

แถมยังขยายความต่อมามีอีกว่า ฐานรากของมิติเศรษฐกิจนั้นเป็นสิ่งสำคัญและมีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ในแง่ของความมั่นคงทางอาหารชุมชนได้ใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้นทุนได้อีกทั้งในส่วนของการท่องเที่ยว การหาแหล่งอาหาร เป็นวิถีที่ดีในการส่งผ่านความรู้สึกดีๆ ต่อกัน เพราะฉะนั้นสิ่งที่ CBR ได้เข้ามาหนุนเสริมอีกคือ **เติมกระบวนการเรียนรู้** อันเป็นสิ่งที่ทางชุมชนช่วยสะท้อนว่า ได้เข้ามาเติมเต็มกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ แม้ว่าแผนนั้นยังไม่เห็นผลร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่สิ่งที่มีคุณค่าที่ช่วยเสริมการเรียนรู้เพิ่มเติมคือ **การถอดบทเรียน** การได้เข้ามาถอดบทเรียนรู้ร่วมกันด้วยการชวนคิด ชวนคุย ชวนตั้งคำถามนั้นเป็นส่วนที่เกื้อหนุนให้ชุมชน/ทีมวิจัยแห่งนี้ได้มีโอกาสในการใช้แ่งมุมการเรียนรู้ร่วมไปสู่ การหาทางออกต่อการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน เห็นได้จากบทเล่าการวิเคราะห์ว่า

“ตอนนี้เราอยู่ในช่วงรูปธรรมของการสร้างดงพญา ก็จะมีเรื่องของเศรษฐกิจชุมชนฐานรากมากน้อยขนาดไหนจะต้องสอดคล้องกับฐานชีวิต-การผลิตของเรา เราจะต้องปรับอะไรต่อการเปลี่ยนแปลง”

คุณค่าสำคัญที่เกิดขึ้นของ CBR และผลกระทบที่โดดเด่น

“กินอยู่..และดีขึ้น” จากการทำกระบวนการเรียนรู้กลุ่ม ผลสะท้อนที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ความภาคภูมิใจของทีมวิจัยและคนในชุมชนที่ลดการพึ่งพาการผลิตบางส่วนจากตลาด ขณะเดียวกันความตระหนักที่ชัดเจนในพื้นที่กับความเข้าใจเรื่องปากท้องของตนนั้นกับการบริโภคพืชผักอย่างปลอดภัย เป็นผลเอื้อต่อการมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่โดยรวมดีขึ้น ทางทีมวิจัยสะท้อนว่า

“คุณค่าในตัวเรามีหลายอย่าง ได้ความรู้ในเรื่องสมุนไพร ลดการซื้อการพึ่งพาตลาด เก็บของป่ามาขาย ทำได้หลายอย่างแต่ว่ามันซับซ้อน โดยรวมเรากินดีอยู่ดีขึ้น ปลาไม่มีสารปนเปื้อน ไม่ต้องซื้อของจากตลาดมากขึ้น แต่ก่อนอะไรๆ ก็ซื้อหมด ผักซื้ก็ซื้อตลาด ตอนนี้เพาะเอง ทำผักสวนครัวทำเอง กินสิ่งที่ปลอดภัยจากสารเคมี” ซึ่งถูกถ่ายทอดสู่พวกเราอย่างมีพลัง พร้อมน้ำเสียงตบท้ายของท่านหนึ่งด้วยท่าทีแห่งความดีใจมาอีกระลอกว่า

“...ของกินก็ไม่ต้องซื้อแล้ว ครอบครัวยไม่ต้องซื้อกับข้าวที่รถ เอาไว้กินต่อๆ กัน” คำพูดกล่าวมาพร้อมกับรอยยิ้มและความรู้สึกดีที่ตนได้แบ่งกันอาหารแก่ผู้อื่น

“**ทบทวนตัวเองอย่างใกล้ชิด**” เป็นหนึ่งในความหมายของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคล (ของทีมวิจัย) ในการก้าวเข้ามาทำงานวิจัย CBR ทีมวิจัยได้ช่วยกันสะท้อนผ่านกิจกรรม “สายธารชีวิต; ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ”³⁰ กลุ่ม/ทีมวิจัยช่วยสะท้อนให้เห็นแง่มุมการเรียนรู้ว่าสิ่งที่ตนและทีมวิจัยได้เรียนรู้ร่วมกันเป็นอย่างดีคือ การกลับมาทบทวนตัวเองว่าเราเกิดการพัฒนาอะไรบ้างแล้วมีสิ่งใดที่ต้องเรียนรู้เพิ่มเติม ซึ่ง

“...การได้ทบทวนตัวเองอย่างใกล้ชิด ส่งผลให้เราได้ใส่ใจดูแล และเห็นความสำคัญกับการอนุรักษ์ป่า” เป็นคำกล่าวของทีมวิจัยกลุ่ม

ไม่เพียงเท่านั้นงานวิจัยยังส่งผลต่อ **ความภาคภูมิใจและยังทำให้คนกล้าพูด แสดงออกมากขึ้น** เห็นจากคำกล่าว “ภูมิใจในงาน ได้รู้จักคนมากมาย แต่ก่อนเราอยู่เป็นคนไม่ค่อยกล้าพูด แต่เข้ามาในงานวิจัยผมก็รู้สึกว่าการพูดไม่ค่อยเก่ง อธิบายไม่ค่อยเก่ง แต่เราก็เริ่มกล้าแสดงออก กล้าพูดมากขึ้น ถ้าไม่มีงานวิจัยเข้ามาความรู้ในตัวเราก็อาจไม่ถูกได้พูดออกมา”

รู้จักจิตสำนึก คุณค่าแห่งการเสียสละ การให้อภัย ในเวทีถอดบทเรียนกลุ่มการถ่ายทอดเรื่องราวของสายธารชีวิต (กลุ่มย่อย) ผลสะท้อนสำคัญอีกประการที่งานวิจัย CBR ได้สร้างคุณภาพหรือสมรรถภาพในมิติระดับจิตใจให้กับชุมชนและชาวบ้านที่เข้ามาเป็นทีมวิจัยได้เรียนรู้จากโลกภายในของตัวเองอย่างเติบโต หรือเรียกอีกอย่างคือ การบ่มเพาะ**คุณธรรมของการเสียสละ การให้อภัย และการเรียนรู้การให้ด้วยจิตอาสา** กับการแบ่งปันในชุมชน ดอกผลจากด้านในสะท้อนจากคำบอกเล่า

“...พอเราเข้ามาทำงานวิจัยแล้ว เราถึงรู้คุณค่าของการเสียสละ การให้อภัย ถ้าเราไม่เสียสละเราก็เข้ามาไม่ได้ เราจะต้องมีจิตใจอาสาเข้ามา ถ้าคนที่ไม่มีจิตใจอาสาเขาก็ไม่เข้ามา เขาก็ว่าเขาต้องทำมาหากิน การเข้ามาทำงานวิจัยต้องเสียสละ เพราะงานวิจัยทำให้เราแข็งแกร่ง และเราก็จะเอางานวิจัยของเราไปเผยแผ่ช่วยให้ชาวบ้าน แม้ว่ามีคนชอบถามว่างานวิจัยคืออะไร เราอาจตอบไม่ได้ว่าเป็นอย่างไร เราจะต้องเข้าใจก่อนที่จะอธิบายให้เขา งานวิจัยทำให้คนรู้จักจิตสำนึกขึ้น รู้จักการเสียสละ รู้จักการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธารไว้”

ทีมวิจัยชาวบ้านบอกเล่าด้วยพลังในใจของตนกับท่าทีภาคภูมิใจว่าตนได้เข้าถึงความหมายของคุณค่าแห่งการเป็นจิตอาสาและการเสียสละ

เช่นเดียวกับประสบการณ์ของทีมวิจัยท่านหนึ่งที่เล่าให้พวกเราฟังว่า

“...พอเราเข้ามาทำงานวิจัยแล้ว เราถึงรู้คุณค่าของการเสียสละ การให้อภัย ถ้าเราไม่เสียสละเราก็เข้ามาไม่ได้ เราจะต้องมีจิตใจอาสาเข้ามา ถ้าคนที่ไม่มีจิตใจอาสาเขาก็ไม่เข้ามา เขาก็ว่าเขาต้อง

³⁰ **สายธารชีวิต; ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ**” ต้นน้ำ (ต้นน้ำ; แทนความหมายของการรู้จักตัวเอง มุมมองโลกทัศน์ ความคิด ความเชื่อ ก่อนเข้ามาทำงานวิจัย) (กลางน้ำ; แทนความหมายในตัวเราเราได้เรียนรู้อะไรบ้างผ่านงานวิจัย) และ(ปลายน้ำ;แทนความหมายว่า แล้วอะไรที่เราเรียนรู้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวและชุมชนในระดับที่เรารับรู้ได้ชัด”

ทำมาหากิน การเข้ามาทำงานวิจัยต้องเสียสละ เพราะงานวิจัยทำให้เราแข็งแกร่ง และเราก็จะเอางานวิจัยของเราไปเผยแพร่ช่วยให้ชาวบ้าน แม้ว่ามีคนชอบถามว่างานวิจัยคืออะไร เราอาจตอบไม่ได้ว่าเป็นอย่างไร เราจะต้องเข้าใจก่อนที่จะอธิบายให้เขา **งานวิจัยทำให้คนรู้จักจิตสำนึกขึ้น รู้จักการเสียสละ รู้จักการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธารไว้**

ซึ่งที่กล่าวมาโดยรวมจะเห็นได้ชัดถึง คุณค่าที่สะท้อนถึง คุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่แบบเกื้อกูลระหว่างกันในชุมชน อีกทั้งยังสะท้อนถึงค่านิยมกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่กับธรรมชาติด้วยความเรียบง่ายและเคารพ ช่วยกันร่วมป้องกันรักษาหวงแหนแก่ลูกหลาน มีความรู้สึกอยากช่วย อยากแบ่งปัน พร้อมทั้งจิตใจที่มีความอาสา เสียสละ เป็นอีกคุณภาพที่ยังคงเป็นคุณค่าของชุมชนที่ดงามและวิถีแห่งความพอเพียง

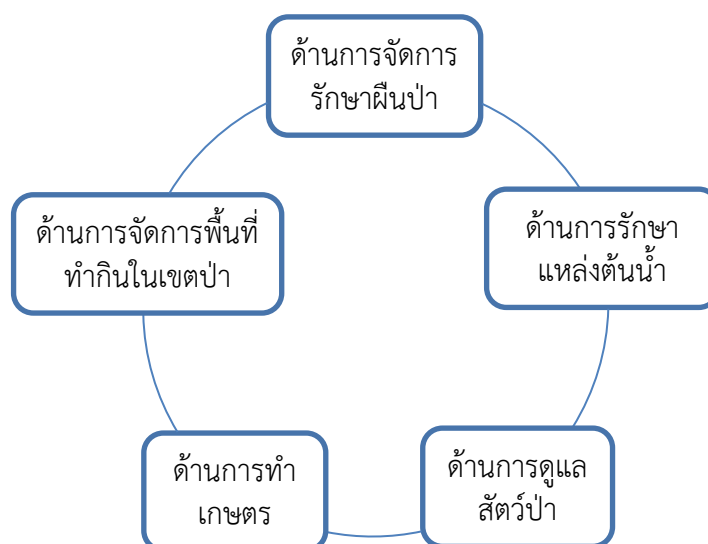
ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นคุณค่าที่สำคัญ **เส้นทางแห่งการก้าวเดินสู่วิถีธรรมชาติเพื่อการบ่มเพาะชีวิตด้านในหลอมรวมกับการดำเนินชีวิตในงาน :** แม้ว่าก้าวอย่างแรกจะเริ่มจาก “อาหาร” ปากท้องของผู้คนในชุมชน แต่การปฏิบัติการของ CBR เป็นตัวเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ ทำให้บุคคล/ชุมชนรู้จักเข้าใจในตนเองอย่างถ่องแท้ขึ้น (สะท้อนจากการรู้จักรากเหง้าของตนในชุมชน) ส่วนก้าวต่อเห็นที่ว่างงานวิจัยแบบ CBR ยังคงเข้ามาเป็นเหมือนดั่งสหายหรือเพื่อนที่ดีในการทำหน้าที่ กระตุ้นสร้างหลักคิด สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้คนในชุมชน มีพลังในการเห็นคุณค่า/ประโยชน์สำคัญเพิ่มขึ้น อีกทั้งยังช่วยประสานสัมพันธ์ภาพและการมีส่วนร่วมกันในการสร้างความร่วมมือ ให้หวนกลับมาเห็นคุณค่าของทรัพยากรที่ตนมีอยู่ก้าวที่สามของเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ข้อมูลคาบอกล่าและสิ่งที่ได้เข้าไปสัมผัสในชุมชน เป็นผลสะท้อนที่เด่นชัดว่า พื้นที่แห่งนี้ได้เรียนรู้ถึงการปรับตัวและรับมือกับกระแสในการบริโภคนิยม การผลิตฐานอาหาร อันเป็นส่วนสำคัญ/ปัจจัยในการเอื้อให้พื้นที่แห่งนี้ได้อยู่ร่วมกับความสมดุลในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น (เห็นได้จากต้นทุนเดิมทางวัฒนธรรม ซึ่งมีพิธีกรรมในการการอนุรักษ์ป่าและน้ำ) ภาพรวมของเรื่องราวผ่านเรื่องเล่าช่วยให้พวกเราเดินทางภายในไปพร้อมกับรากฐานของชุมชน การเรียนรู้จักวิถีวัฒนธรรมชุมชน วิถีแห่งการทำวิจัย CBR ของพื้นที่ จวบจนเรื่องราวสะท้อนถึงการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับฤดูกาลแห่งการเรียนรู้เป็นมิตรไมตรีให้คล้อยจองกับวิถีกระบวนการเรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการยังประโยชน์ต่อตนเองและชุมชนให้ก้าวหน้าสู่ความยั่งยืนต่อไป

4) องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น: รูปแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต.ดงพญา

เน้นการทำงานร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น (องค์การบริหารส่วนตำบล)

- **ด้านการจัดการรักษาผืนป่า (ป่าต้นน้ำ)** บนฐานความเชื่อวัฒนธรรมจารีตเดิม พร้อมกำหนดการรักษาแบบใหม่ด้วยกฎระเบียบ ข้อตกลง จัดตั้งคณะกรรมการดูแลร่วมกัน
- **ด้านการรักษาแหล่งต้นน้ำ** ให้ความสำคัญกับการห้ามใช้สารเคมีลงแหล่งน้ำ ออกกฎระเบียบของชุมชน และห้ามจับสัตว์น้ำในแหล่งอนุรักษ์
- **ด้านการดูแลสัตว์ป่า** มีข้อตกลงร่วมกัน คือ การห้ามล่าสัตว์ในเขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์

- ด้านการทำเกษตรรูปแบบใหม่ไม่มีข้าวโพด สรรวมเมล็ดพันธุ์ให้จัดเก็บเมล็ดพันธุ์กันเองตั้งแต่ระดับครัวเรือน เพื่อการเก็บรักษาพันธุ์ท้องถิ่น ปรับเปลี่ยนวิธีการเกษตร ปลุกพืชชนิดอื่นนอกเหนือจากข้าวเพื่อสร้างรายได้
- ด้านการจัดการพื้นที่ทำกินในเขตป่า

5) รูปธรรมการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

- เกิดข้อบัญญัติร่วมกันของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ 8 ข้อ
- ต. ดงพญา เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่ปลอดการปลูกข้าวโพด 100% แห่งเดียวใน จ.น่าน
- พื้นที่ป่าหลายแห่งที่เคยไฟไหม้ป่ากลับไม่มีไฟไหม้อีกเลย
- พื้นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองใช้ปลูกกินและขายถึง 28 สายพันธุ์
- ลดการใช้สารเคมีได้ถึง 70%
- เกิดแปลงสมุนไพรและส่งเสริมที่ รพ. ตำบลดงพญา

6) ผลต่อทีมวิจัย และชุมชนท้องถิ่น

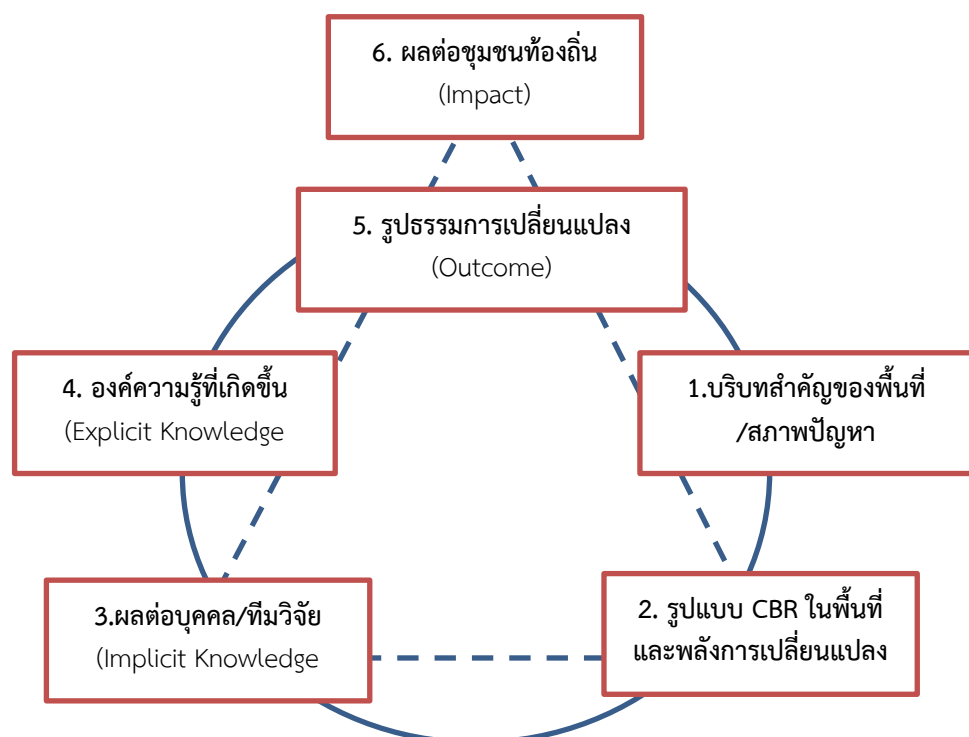
ทีมวิจัย (บุคคลและกลุ่ม)	ชุมชนท้องถิ่น
มิติความสัมพันธ์ การรวมตัวเพื่อเท่าทันกับสถานการณ์ชุมชน เกิดการพูดคุย ร่วมแรงร่วมใจในการลงมือ สร้างการรวมตัวมีส่วนร่วมจากระดับทีมวิจัยไปสู่ชุมชนและภาคีเครือข่าย จนเป็นฐานการเชื่อมโยงการทำงานใน ต.ดงพญา	มิติเศรษฐกิจ มีแหล่งอาหารที่ช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองเพิ่มขึ้น ด้วยการปลูกพืชที่หลากหลายเป็นรายได้แทนข้าวโพด เช่น กาแฟ ไม้ผล แหล่งอาหารจากธรรมชาติที่ฟื้นคืนขึ้น เช่น เห็ด ผักป่า หน่อไม้ ตลอดจนการแบ่งปันระหว่างกัน มิติธรรมชาติแวดล้อม ธรรมชาติที่ฟื้นคืนกลับมาอย่างเห็นผลได้ชัด โดย สัตว์ป่าเพิ่มขึ้นและพบสัตว์ที่เคยสูญหายไปกลับมาอาศัย เช่น กวาง เก้ง ฯลฯ รวมถึง พันธุ์ปลาหายากในแม่น้ำก็คืนมา มิติสังคม กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ตั้งแต่ระดับชุมชนสู่การจัดตั้ง “สมาคมคนต้นน้ำ” จาก 39 หมู่บ้านเป็นเครือข่ายระดับ อ. บ่อเกลือ ในการจัดการดิน น้ำ สัตว์และป่าร่วมกัน และร่วมมือกับภาครัฐและเอกชน เช่น อบต. , อุทยานแห่งชาติ มิติอำนาจ/นโยบาย ชุมชนมีการเคารพกฎกติกาที่ตกลงไว้ร่วมกัน นำไปสู่การฟื้นคืนของทรัพยากรดิน น้ำ สัตว์และป่า และพึ่งตนเอง แผนส่งเสริมในท้องถิ่น โดย อบต. ดงพญา นำเรื่องการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ สัตว์ และป่า รวมถึงอาชีพ บรรจุเป็นแผนในการสนับสนุนชุมชน จำนวน 350,000 บาท/ปี
มิติจิตใจ มีเกิดการกล้าพูดกล้าแสดงออก และภาคภูมิใจที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานวิจัย เกิดความหวงแหนและปกป้องทรัพยากรของชุมชน และต้องการปกป้องรักษาร่วมกัน	มิติวัฒนธรรม นวัตกรรมการพัฒนาพื้นที่ “ดงพญาโมเดล” ที่มีมิติเป็นองค์รวมสู่การสร้างงาน อาชีพ และคุณภาพชีวิต สำนึกรักทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และใช้อย่างรู้คุณค่าในการอยู่ร่วมกัน
มิติความคิด/ความเข้าใจ กระบวนการคิดค้นแก้ไขปัญหา ด้วยการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ทั้งในทีมวิจัยและระหว่างทีมมีประโยชน์มาก เกิดความรู้ ความคิดอย่างเป็นระบบที่นำไปสู่การรู้เหตุและผลในการแก้ไขปัญหาของชุมชนตนเอง ได้ชุดความรู้ “รูปแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต.ดงพญา” ในการดำเนินวิถีชีวิตที่เข้าถึงคุณภาพชีวิตที่เป็นสุข	การตระหนักถึงสถานการณ์ของชุมชนอย่างรอบด้าน และรู้ถึงคุณค่าของฐานทรัพยากร ประเพณีและความเชื่อที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน นำมาสู่การออกแบบวิถีการพึ่งพาตนเอง เช่นการบวชป่า บวชน้ำ มิติการศึกษา/วิชาการ เป็นพื้นที่ศึกษาดูงานของกลุ่มชุมชนต่างๆ ด้านการจัดการลด-ละ-เลิก การปลูกข้าวโพด

บทที่ 5

บทสังเคราะห์ คุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

บทที่ 5 นี้ กล่าวถึงการสังเคราะห์ คุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จากกรณีศึกษา 6 โครงการเด่น โดยประมวลผลที่เกิดขึ้นโดยภาพรวม ภายใต้โครงการวิจัยเด่น ในงานวิจัย เพื่อท้องถิ่น ปี 2558 ถึง 2559 จำนวนรวม 6 โครงการ/ชุดโครงการ ด้วยการเชื่อมโยงให้เห็นถึงบริบท สำคัญของพื้นที่ ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเวลาแห่งความท้าทายในยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นอย่าง ยิ่ง เหตุเพราะวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนในยุคสมัยปัจจุบันยังคงเผชิญหน้ากับปัญหาต่างๆ ทางสังคม ทั้งมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอันส่งผลให้ชุมชนต้องวิวัฒน์ตน ยืนหยัด และปรับตัวเข้ากับสังคม สมัยใหม่ รวมทั้งค่านิยมของสังคมกับการใช้ชีวิตตามบริโภคนิยมส่งผลอย่างมากต่อการใช้ทรัพยากรอย่างไม่ รู้คุณค่า ทว่า “การสร้างคน” บนเส้นทางของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) เป็นช่องทางแห่งการสร้าง ความมั่นคงและความเข้มแข็งให้ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นหันมาร่วมกันในการมีส่วนร่วมกันประสานพลังและ แปรเปลี่ยน-ปรับตัวกับสถานการณ์ของปัญหาที่ประสบมาช่วยเติมเต็มพลิกฟื้นชีวิตและความเป็นชุมชนที่มี ชีวิตให้ค่อยๆ กลับคืนมาแต่กหนด ออกผล และหยั่งรากแห่งความมั่นคงทางวิถีชีวิต มิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสังคมและวัฒนธรรมให้งดงามขึ้น สะท้อนให้เห็นตามเรื่องราวที่เล่ามาและประมวลข้อมูลรวมให้เห็น ถึง การสังเคราะห์ “คุณค่า” และความหมายที่เกิดขึ้นโดยภาพรวม ดังนี้

แผนภาพที่ 5.1 การขับเคลื่อนพลังและคุณค่าของ CBR ในโครงการเด่น

5.1 บทวิเคราะห์ว่าด้วย “บริบทสำคัญของพื้นที่และสภาพปัญหา”

ทั้งกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่งในโครงการวิจัยเด่น ข้อลักษณะเด่นที่ค้นพบร่วมกันของการก้าวเข้ามาทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จุดเริ่มต้นเกิดจาก สภาพปัญหา/บริบทของพื้นที่ที่ต้องเผชิญกับวิกฤติร่วมกันและมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องการบริหารจัดการน้ำ ปัญหาเรื่องการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิที่ดินทำกิน ปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากรทางความมั่นคงทางอาหาร สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นล้วนเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากปัจจัยภายนอก (สิ่งแวดล้อมทางสังคม) และปัจจัยภายใน (ค่านิยม คุณค่าร่วมของสังคม และคุณภาพจิต) ทั้งสถานการณ์ของสังคมสมัยใหม่ (ภายใต้การบริโภคนิยม/ความทันสมัย และการพัฒนาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าขึ้น) ส่งผลต่อพลังของชุมชนอ่อนกำลังลง ปัจจัยพื้นฐานของการดำเนินชีวิต (ปัจจัย 4; อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค) หากส่งผลต่อปัจจัยสี่ในการดำเนินชีวิตแล้ว ผลกระทบตามมาของชุมชนที่ได้รับทางชีวิตด้านในคือ ความรู้สึกขาดความหวังและกำลังใจ

(1) **ความเข้มแข็งของชุมชนลดน้อยลง** โดยภาพรวมในลักษณะที่ใกล้เคียงกันคือ ความเป็นชุมชนมีความเข้มแข็งลดน้อยลง³¹ ตัวอย่างเช่น ชุมชนชาวเลราไว ตั้งแต่ดั้งเดิมวิถีชีวิตดำรงอยู่ด้วยการเห็นว่า “ทะเลคือบ้าน” เป็นการใช่วิถีแห่งการดำเนินชีวิตคู่กับทะเลในการหาเลี้ยงปากท้อง แต่ปัจจุบันปัญหาที่ประสบก่อนเริ่มต้นก้าวเข้าสู่การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) คือ ข้อสะท้อนผ่านเรื่องเล่าจากพื้นที่และข้อมูลทางชุมชนช่วยเผยให้เห็นว่าพลังของชุมชนนั้นกำลังเลือนหายไป พลังศูนย์รวมในชุมชนถูกความก้าวหน้าความทันสมัยเข้ามาแทนที่ด้วยการที่คนในชุมชนมักจะเชื่อคนนอก คนที่เข้ามาภายนอกสังคม (คนนอกในที่นี้; ไม่ใช่คนที่เคยอยู่ในชุมชน คนนอกมักถูกเรียกในฐานะที่มีค่านิยม มุมมอง วิถีชีวิตและความเชื่อวัฒนธรรม พิธีกรรมที่ต่างออกไปกับกลุ่มชาติพันธุ์บรรพบุรุษที่ถือตามกันมา)

และไม่เพียงเท่านี้ สิ่งที่สะท้อนอย่างเด่นชัดคือ วิถีทางเศรษฐกิจกับปัจจัยการผลิต ที่ทำให้ชาวเลราไวและชุมชนดงพญาโมเดลมีความใกล้เคียงกันคือ ต้องการผลผลิตให้มากขึ้นให้เพียงพอกับค่าแรงในการทำงานในแต่ละวัน เพราะถ้าหาปลาหรือหาของป่าไม่ได้มากค่าใช้จ่ายในการพึงดูแลชีพอาจไม่เพียงพอ เป็นต้น

ประเด็นต่อมาคือ “**คนรุ่นใหม่ถดถอยจากชุมชน**” คือเยาวชนหรือคนรุ่นใหม่เริ่มสนใจในวัฒนธรรมและชุมชนทางเล็กลดน้อยลง ซึ่งเป็นผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนและเป็นอีกก้าวในความท้าทายของพลังชุมชนให้กับพื้นที่นั้นมาอีกครั้ง

³¹ วิถีชุมชนเข้มแข็งลดน้อยลง ในที่นี้หมายถึง เป็นมุมมองผลการศึกษา จากการสะท้อนถึงผล “คุณค่า” ที่เกิดขึ้นในชุมชนค่านิยมที่อ่อนตัวลง ส่งผลต่อสำนึกร่วมของคนชาติความร่วมมือ มีความเห็นแก่ตัว เห็นผลประโยชน์ในการบริโภคนิยมเป็นสำคัญ และยังรวมถึงการมองเห็นคุณค่าทางทรัพยากรเป็นเพียงการตีมูลค่าแบบเงินตรา ไม่ได้มองถึงคุณค่าของทรัพยากรและสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติ (ตามกระบวนการคนใหม่) และมีดีของความยั่งยืน รวมถึงการพิจารณาจากฐานปัจจัย ๔ ในการดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานของชุมชน-บุคคลพึงจะมีในแง่คุณภาพชีวิต

ข้อสะท้อนประการสำคัญของการเรียนรู้ที่จะเข้าใจต่อรากเหง้าและวิถีวัฒนธรรมชุมชนนั้น อ่อนตัวลง อันเป็นพื้นที่ที่ช่วยสะท้อนถึงคุณค่าและความหมายชีวิตของผู้คนในชุมชนและประเด็นหลักอยู่ที่ กิจกรรมในการดำเนินชีวิต อันมี การละเล่น มีพิธีกรรมและวัฒนธรรมความเชื่อตั้งแต่ดั้งเดิมในชุมชนนั้น แปรเปลี่ยนไปจากคุณค่าเดิมที่ความเป็นอยู่ในอดีตได้สะท้อนคุณค่า “เรียบง่าย สามัคคี และสงบ” อีกทั้งยังเป็นที่รู้กันว่า ชาวบ้านในชุมชนสมัยใหม่ยังต้องเผชิญกับมิติของการหาเลี้ยงชีพ ลูกหลานในชุมชน (คนรุ่นใหม่) มุ่งหน้าเข้ารับการศึกษในเมือง และในหลายๆ ชุมชนเริ่มถอยห่างจาก พื้นที่ทางชีวิต-พื้นที่ทาง วัฒนธรรม การช่วยเหลือเกื้อกูล ความสัมพันธ์อันที่พี่น้องเริ่มถดถอยลง จนส่งผลต่อชีวิตจิตใจคุณภาพด้าน ใน อันเป็นความหมายสะท้อนถึง “คุณค่า” พลังภายในตน การเห็นถึงคุณค่า/ความหมายชีวิตของตัวเองที่ จะทำประโยชน์เพื่อตนและเพื่อสังคมลดน้อยลง สิ่งนี้จึงทำให้เมล็ดพันธุ์แห่ง “ศักยภาพ” ภายในนั้นเติบโต ซ้ำลง ความคิดสร้างสรรค์ พลังชุมชน และปัญญาภายใน ไม่ได้ให้เวลากับการเรียนรู้ถึง วิถีของตน-วิถีแห่ง ความเป็นชุมชน ในการดูแลต่อปัญหาในชีวิตที่ตนประสบได้เอง

(2) “สงคราม-ความขัดแย้ง” ได้ถูกเขาน้ำแข็งของความรู้สึกที่ต้องกระทุ้ง บทวิเคราะห์ต่อ ชุมชนในภาพรวมของปัญหาเป็นที่รู้ดีว่า แต่ละพื้นที่ของชุมชนในกรณีศึกษาเผชิญหน้ากับความท้าทายทาง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ดิน น้ำ สัตว์ ป่า ฯลฯ) ซึ่งเป็นต้นทุนพื้นฐานของการดำเนินชีวิตและ อาจส่งผลต่อ (ปัจจัย 4) ในการดำรงอยู่ ซึ่งสำคัญ เช่น ปัญหาเรื่องน้ำ เรื่องที่ดิน เป็นต้น อีกทั้งความขัดแย้ง นั้นเป็นผลสืบเนื่องมายาวนาน หากลองเทียบเคียงดูกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่งความคล้ายคลึงกันอีกประการเป็น ปัญหาที่มีมายาวนานกว่า 10 ปี ซึ่งบางที่ปัญหาที่เกิดขึ้นมายาวนานขนาดนี้อาจส่งผลต่อ คุณภาพของชีวิต และจิตใจ ขวัญ-กำลังใจ มิติด้านในที่ยังไม่ได้รับการเยียวยาหรือฟื้นฟูเท่าที่ควรในบางกรณี รวมถึง ความ ขัดแย้งในชั่วตรงข้าม รัฐ-ทุน เข้ามารุกในชุมชนท้องถิ่น ส่งผลต่อการขาดดุลอำนาจ จึงเป็นต้นเรื่องของ การ กลับมาเพิ่ม “ความเสมอภาค” และ “ความยุติธรรม” ทางสังคม ในการจัดระเบียบใหม่ให้กับสังคม หากว่า แรงกระเพื่อมส่งผลกระทบนโยบาย

(3) ขาดการร่วมมือและการมีส่วนร่วม โดยภาพรวมของการศึกษาจากกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่ง ข้อสังเกตอันโดดเด่นของพื้นที่ชุมชนในแต่ละแห่งได้ช่วยสะท้อนร่วมกัน ผ่านการบอกเล่าถึงเรื่องราว สิ่งที่สะท้อนให้เห็นคือ ภาพลักษณ์การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนนั้น วิถีความสัมพันธ์มีความเปลี่ยนแปลง ไป ข้อความสำคัญที่ช่วยสะท้อนจากหลายๆ เสียงกล่าวขึ้นมาว่า คนในชุมชน “ต่างคน ต่างอยู่ และต่างคน ต่างไป” อันมีนัยยะเผยให้เห็นถึง ภาพความหวังของการประสานซึ่งกันและกันไม่ละเลยถึง ความเป็นมา ประวัติศาสตร์ชุมชนและรากเหง้าของตนเอง/ชุมชน ที่เคยเป็นวิถีวัฒนธรรม ปฏิบัติร่วมกันทั้งในส่วน ของ ประเพณี ความเชื่อ กฎปฏิบัติของชุมชน ตลอดจนการลงมือลงแรงช่วยเหลือและดูแลรักษาธรรมชาติ แวดล้อมของชุมชน สิ่งที่เกิดขึ้นกลับเป็นความขัดแย้ง

5.2 รูปแบบ แนวทางสำคัญที่ค้นพบในพื้นที่กรณีศึกษาในภาพรวม

แม้ว่าในเชิงหลักการของการใช้กระบวนการวิจัย ฉบับ CBR ในทุกโครงการจากกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่งได้ใช้วิธีวิทยาการวิจัยที่ประยุกต์มาจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR)³² แต่ข้อค้นพบ รูปแบบและแนวทางสำคัญจากพื้นที่ชุมชนนั้นสะท้อนให้เห็นถึง คุณค่าในการช่วยฟื้นคืนชีวิตและจิตวิญญาณในชุมชนให้หวนคืนมาองงามอีกครั้ง อย่างเช่น กระบวนการให้ “ประวัติศาสตร์ชุมชน” เพื่อการบอกเล่าและประสานสัมพันธ์ สิ่งนี้เป็นรูปแบบ/คุณค่าประการสำคัญในการช่วยเชื่อมร้อยคนในชุมชนให้มาใช้เวลาด้วยกัน ทั้งในส่วนของความคิด การคุย การมองภาพชุมชนเพื่อการแก้ไขปัญหาเป็นภาพเดียวกัน นับว่าเป็นการใช้ ช่วงเวลาแห่งอดีตหรือประวัติศาสตร์ชุมชน มากระตุ้นสำนึกภายในจิตใจ สร้างสัมพันธภาพ สร้างความร่วมมือของคนได้เป็นอย่างดี

“กลับไปในจุดแห่งต้นตอของรากเหง้าในชุมชนอีกครั้ง” เป็นอีกรูปแบบที่ข้อค้นพบในพื้นที่ช่วยให้คณะนักวิจัยได้เข้าใจว่า แนวทางง่ายๆ ของการใช้เวลาอยู่ร่วมกัน มีเวลา มีใจถึงกัน มาเรียนรู้และถอดบทเรียนร่วมกันเป็นผลพลอยได้ต่อมาจากการเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ชุมชน แล้วกระเพื่อมมายังความรู้สึกของการรับรู้ “คุณค่าในชุมชนและวิถีชีวิตของตน” ไม่เพียงเท่านั้น คุณค่าอันเป็นจิตอาสาและคุณธรรมแห่งการแบ่งปันและการเสียสละเป็นอีกต้นทุนในการช่วยเอื้อให้เกิดกระบวนการเชื่อมโยงระหว่างกัน

“การประสานความร่วมมือ” เป็นอีกช่องทางของการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งในส่วนของคน เวลา และเครือข่ายเข้ามาเชื่อมโยงกันเพื่อสร้างความร่วมมือแก้ไขปัญหาาร่วมกัน อย่างกระบวนการ MOU ของชุดโครงการการบริหารจัดการน้ำ จ.อุบลราชธานี และมีภาคีความร่วมมือทั้ง 3 ฝ่ายเกิดขึ้น เช่นเดียวกับชุมชนชาวเลราไวย์ จนส่งผลในระดับของเครือข่ายความร่วมมือ ทั้งในส่วนของภาครัฐระดับต่างๆ โดยเฉพาะส่วนท้องถิ่น สถาบันวิชาการ และองค์กรอิสระ เป็นการบูรณาการความร่วมมือ “สานพลังร่วมขององค์กร” ที่ช่วยให้เกิดพลังอำนาจที่มากยิ่งขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพปัญหาที่เผชิญอยู่

5.3 ผลต่อทีมวิจัย (บุคคลและกลุ่ม)

เป็นผลที่ได้รับในมิติของศักยภาพหรือการพัฒนาที่เพิ่มขึ้นในทีมวิจัย ทั้งในเชิงบุคคลและกลุ่ม เป็นเชิงความรู้ฝังอยู่ในตัวบุคคลและความเป็นกลุ่ม (Implicit Knowledge Output) ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายที่สำคัญของ สกว. วิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มุ่งปลูกฝังให้ชาวบ้านมีความสามารถในการสร้างสรรค์ปัญญา โดยแบ่งออกเป็น 3 มิติคือ 1) มิติพฤติกรรมและความสัมพันธ์ 2) มิติจิตใจ และ 3) มิติความคิด/ความเข้าใจ ดังนี้

³² โดยออกแบบด้วยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research : CBR) 7 ขั้นตอนการวิจัย คือ 1) แสวงหาตัวนักวิจัย 2) การพัฒนาโจทย์การวิจัย 3) การออกแบบวิจัย 4) การทำความเข้าใจร่วม 5) การจัดข้อมูล 6) การใช้ประโยชน์จากข้อมูล และ 7) การถอด/สรุปบทเรียน ซึ่งเน้นคนเป็นศูนย์กลางและมุ่งเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ประชาชนในพื้นที่ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คน งาน และพื้นที่ ตั้งแต่ระดับวิถีคิด ความรู้ และกระบวนการ นำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตที่มีความสุขและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น โดยแต่ละโครงการมีจุดเน้นสำคัญที่ทำให้เกิดการพลิกฟื้น

5.3.1 มิติพฤติกรรม - ความสัมพันธ์ “สร้างพลังร่วม เกื้อกูล เครือข่าย”

ด้านการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและความสัมพันธ์ในชุมชน เป็นแง่มุมสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นปกติของชุมชน ความปกติในที่นี้เป็นความสงบเย็นในวิถีของการดำเนินชีวิตและมีสติปัญญาในการแก้ไขปัญหาชุมชนและชีวิตของตนที่เผชิญอยู่ให้ดับความทุกข์นั้นได้หรือให้เบาบางลง ก็นับว่า “พฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงและผลของความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้อง-ความเป็นมิตรไมตรี” ได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของผลลัพธ์ในการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม

คุณภาพในระดับชุมชนที่เกิดขึ้น อันปรากฏในข้อค้นพบจากกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่งคือ

“มีการขับเคลื่อนชุมชนด้วยพลังร่วม” เห็นได้ชัดว่า ในแต่ละชุมชนนั้น ใช้งานวิจัย CBR เป็นเครื่องมือในการมีส่วนร่วมเพื่อรับรู้ และมามีส่วนร่วมกับการแก้ไขปัญหาปากท้องของตน ชุมชน ไปจนถึงระดับของการมองเห็นเชิงการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ข้อสังเกตเบื้องต้นของพื้นที่ ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีของการบริหารจัดการน้ำ “พฤติกรรมร่วม” ของคนในชุมชนที่เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ เกิดการเชื่อมโยงและประสานพลังกันในพื้นที่งาน รวมถึงทำงานกับชุมชนในการบริหารจัดการน้ำ ที่มาจากกระบวนการทำงานร่วมกันในการประชุม ฝึกพูด แลกเปลี่ยน ชักถาม การร่วมมือร่วมใจ เสียสละ และเกื้อกูลช่วยเหลือกันในพื้นที่งาน รวมถึงการสื่อสารทำความเข้าใจร่วมกับชุมชนให้เกิดการหล่อหลอมคนให้เป็นหนึ่งเดียว

“การตัดสินใจด้วยแนวทางอำนาจร่วม” การเลือกรูปแบบการตัดสินใจที่เน้นอำนาจการตัดสินใจร่วม เป็นการหาคำตอบที่ขึ้นอยู่กับกลุ่ม ซึ่งทำให้เกิดพื้นที่ของกันและกันบนพื้นฐานของความ เป็นสังฆะ(ความเป็นกลุ่ม) ที่ตั้งอยู่บนการแลกเปลี่ยน รับฟัง จนเกิดเป็นการยอมรับและปฏิบัติร่วมกันในการหาแนวทางแก้ไขปัญหา

“ช่วยเหลือที่เชื่อมโยงถึงกัน” สะท้อนจากเกิดความร่วมมือทำงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยมีความเข้าใจหรือข้อตกลงที่เห็นถึงเป้าหมายหรือภารกิจของการร่วมมือกัน จนรู้สึกถึงความ เป็น “เครือข่าย” ของการมีส่วนร่วมเพื่อการแก้ไขปัญหาในชุมชน สิ่งนี้เป็นแรงหนุนเสริมให้เกิดพลังความร่วมมือของความเป็นเครือข่าย และความเป็นเครือข่านั้นได้ขยายผลให้มีความเป็นมิตรภาพที่เกื้อกูลระหว่างกัน จนส่งผลต่อชุมชนที่เข้มแข็งขึ้น

กล่าวโดยรวม ด้านพฤติกรรมที่เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นส่งผลจากการใช้เวลาอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนที่มีปัญหาล้ำคลึงกัน อาศัยการมีแง่คิด มุมมอง และความเห็นร่วมกัน ในการเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความสัมพันธ์อันดีงาม แม้ว่าความสัมพันธ์อันดีงามแน่นแฟ้นหรือฉันท์พี่น้อง จะมีอยู่ในรากฐานของวัฒนธรรมชุมชนของไทยมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคน แต่การสัมพันธ์กันแบบนี้การใช้เครื่องมือแบบ CBR เป็นตัวไปกระตุ้นระบบความสัมพันธ์อีกครั้ง

5.3.2 มิติจิตใจ “ยกระดับคุณค่าแห่งจิตใจ มีสติ สู่เส้นทางแห่งความสุข”

มิติแห่งการยกระดับทางด้านจิตใจ แม้ว่าจะเป็นตัวบ่งชี้ที่สะท้อนได้ยากและเป็นสิ่งที่ขึ้นเลยตามองเห็นตาม อันเป็นประโยชน์ทั้งในแง่ปัจจุบันและเป็นประโยชน์ต่อการยกระดับคุณค่าทางจิตใจให้ก้าวหน้าขึ้น รวมทั้ง การมีความสุขในการทำงาน การมองเห็นคุณค่างานอันเป็นเครื่องหมายของการบ่มเพาะตนและเป็นผลประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์และสังคม มีเมตตา กรุณา มีความสุขในใจพร้อมทั้งการมีคุณธรรมข้อ “เสียสละ” ความเบิกบานทางจิตใจ อันเป็นเครื่องมือชีวิตในระดับของ “จิตตภาวนา” ว่าเป็นจิตในขั้นของการได้พัฒนาแล้ว แม้ว่าจะมีลำดับในหลายขั้น แต่ขั้นแรกคือ จิตขั้นความเป็นอิสระเมื่อสืบเนื่องมาจากการมองเห็นความจริง มองเห็นตามความเป็นจริง ในพุทธธรรมเทียบเคียงตามหัวข้อ ระดับภาวจิต: มีจิตที่ได้พัฒนาแล้ว (ป.อ. ปยุตโต, 2555, น.371-376) ขึ้นต่อมา จิตมีความหนักแน่นมั่นคงดุจดั่งภูเขา (เป็นผู้มีสติ ควบคุมตัวเองได้) ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ (โลภ โกรธ หลง) หรือมีความหวัง ขั้นที่สามเป็นขั้นความสุข ดังอุปมาว่า “สุขจริงหนอ” เป็นขั้นแบบความสุขชื่นใจ ซึ่งต้องมองเห็นลักษณะการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ขั้นพัฒนาการของชีวิตและจิตใจควบคู่กัน

แม้ว่า หากเทียบเคียงผลลัพธ์ของลำดับขั้นในการยกคุณภาพทางจิตใจของบุคคล-ชุมชนในการเข้าถึงมิติของการมีอิสระ การโปร่งเบา ด้วยยานพาหนะแห่งการควบคุม “สติ” ไปจนถึงขั้นของการเปรียบเปรยในใจว่าสุขจริงหนอ ข้อค้นพบที่น่าสนใจในพื้นที่ของชุมชนนั้นย่อมเป็นผลลัพธ์ที่สำคัญอันช่วยสะท้อนถึง คุณค่าของ CBR อันเป็นเงื่อนไขที่เข้าไปเติมเต็มชีวิตจิตใจ ในระดับหนึ่งที่เกี่ยวข้องการยกระดับของความสุข

ผลลัพธ์สำคัญของการเปลี่ยนแปลงที่มีความคล้ายคลึงกันตามสายตาและมุมมองของผู้ที่มีบทบาทเข้ามามีส่วนร่วมกับการก้าวเข้ามาทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ยกตัวอย่างเช่น มุมมองที่ได้รับจากคุณโด่ง (เจ้าหน้าที่กรมชลประทาน ณ อ่างเก็บน้ำห้วยสงสัย) สะท้อนให้เห็นว่า ตนเห็นถึงพัฒนาการของชุมชนตั้งแต่อยู่ในช่วงของการแย่งชิงทรัพยากรทางน้ำ มาสู่การใช้ CBR เป็นช่องทางแห่งการเชื่อมประสานผู้คนจนเกิดผลลัพธ์แห่งการเปลี่ยนแปลง ดวงตาอันเชื่อมั่นกับคำพูดอันทรงพลังช่วยบอกเล่า ความสุขที่เกิดขึ้นทั้งในตัวเองและคนในชุมชนได้รับภายหลังจากการทำงาน (เป็นความสุขที่ได้รับจากการทำงาน) และน้ำเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างโอกาสให้คนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่ต่างกับกับทางพื้นที่ของชุมชนดงพญาโมเดล ที่ในระหว่างการจัดเวทีถอดความรู้ กลุ่มที่วิจัยก็ช่วยกันระดมความคิด-ความรู้สึกร่วมกันถึงคุณค่าที่ทางที่วิจัยและชุมชนได้รับ ถ่ายทอดเรื่องราวแห่งความสุขบนความหมายของการที่เห็นถึงทรัพยากรทางธรรมชาติ มีความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง มีแหล่งอาหารทางธรรมชาติไว้ให้กับลูกหลาน เป็นความสุขที่ได้เห็น ได้ใช้ ได้พบพบน และถอดบทเรียนรู้ร่วมกัน

(1) ความสุขในระดับการเข้าถึงทางปัญญาเมื่อพบเจอ “ศักยภาพ” ความสุขในระดับของการรับรู้ว่าคุณค่าที่ได้รับ “คุณค่าทางปัญญา” แง่มุมนี้ สะท้อนอย่างเด่นชัดจากทางพีสนิท (หัวหน้าโครงการฯ) ทางพื้นที่ชุมชนราไวย์ ช่วงตอนท้ายๆ ของการบอกเล่าเรื่องราว แม้ว่าจะเป็นช่วงเวลาที่ยากและ

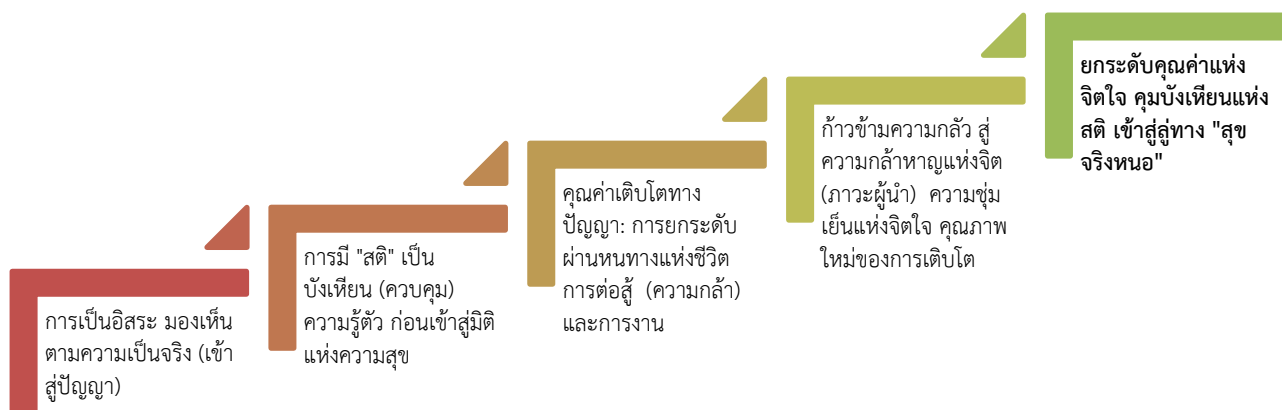
กำลังอยู่บนหนทางแห่งการต่อสู้ แต่ใจของเขาได้บอกผ่านมาเป็นตัวอักษรให้เราฟังว่า เขาได้รับถึง “คุณค่าทางปัญญาในชีวิตจริง งานวิจัยมันอยู่ในชีวิตจริงและเป็นของจริง” สิ่งนี้อาจเป็นพลังในการช่วยเหลือจนถึง การปฏิบัติการทาง CBR ที่อาจไม่หยิ่งเห็นได้ตัวอักษรแต่น้ำเสียง ประสบการณ์ ความเชื่อมั่น ที่ทางทีมวิจัยได้รับอย่างทรงคุณอนันต์

ทั้งนี้ แม้อาจไม่ได้สะท้อนมาให้ครบในแต่ละแห่ง สิ่งสำคัญของการยกระดับคุณค่าทางจิตใจนั้นขึ้นกับส่วนผสม ภายใต้งานใจ การปลูกฝังค่านิยม และพัฒนาการเติบโตในแต่ละวิถีทางวัฒนธรรมในแต่ละแห่งและแต่ละสถานการณ์ เมื่อบุคคลอยู่ในสถานการณ์ที่จำเป็นต้องต่อสู้ พิทักษ์สิทธิ เหมือนดังว่าต้องทำสงครามนั้นนับเป็น สงครามในชีวิตที่กระตุ้นให้คนได้ค้นหา “ศักยภาพ” ทางปัญญาและคุณค่าทางจิตใจในการเข้มแข็งขึ้นมาใหม่ในทุกช่วงก้าวแห่งชีวิตและการทำงาน

(2)ภาวะจิตใหญ่: ความอาจหาญแห่งการมีสำนึก นอกจากนั้น ในภาวะแห่งการเป็นผู้นำ จิตใจที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างโดดเด่นอีกประการคือ “ภาวะจิตใหญ่: ความอาจหาญแห่งการมีสำนึก” เห็นได้ชัดจากคำพูดสะท้อนของผู้นำในหลายๆ พื้นที่ บอกถึงการเปลี่ยนแปลงของตนเองในบทบาทของการมาเป็นผู้นำในโครงการฯ หรือการต้องมีคุณภาพของการเป็นผู้นำ แม้ว่าภาวะผู้นำไม่ใช่เรื่องง่ายในหลายพื้นที่ของชุมชนและชาวบ้าน ทางทีมวิจัยบอกว่า สิ่งสำคัญคือ “การปรับตัว” และ “การเรียนรู้” รวมถึงการมีหลายฝ่ายเข้ามาช่วยสนับสนุนเป็นช่องทางที่เอื้อต่อการเรียนรู้และเติบโตในภาวะผู้นำเป็นอย่างมาก บางทีอาจมีผู้นำที่อ่านหนังสือไม่ออกและไม่ค่อยกล้าแสดงออก แต่สิ่งแวดล้อมของการเรียนรู้ CBR รวมถึงโหนดที่เลี้ยงก็เข้ามาช่วยหนุนเสริมการทำงานและขับเคลื่อนในพื้นที่จนลุล่วงตามจุดหมายในแต่ละครั้ง

(3) ก้าวข้ามความกลัว ทะลวงสู่ “ความกล้า” ความกล้านับเป็นจุดหมายเริ่มต้นของการยกระดับทางจิตใจให้กับบุคคล-ชุมชน แม้ว่าแต่ละแห่งมีจุดเริ่มต้นแห่งปัญหาตามขั้นตอนทางธรรมะของพระพุทธเจ้าในหลักธรรมข้ออริยสัจ 4 อันว่าด้วยทุกข์ (ต้นเหตุแห่งความยากลำบาก/การต่อสู้/สงคราม ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ) จนส่งผลต่อคุณภาพทางจิตใจของบุคคลในหลายๆ แห่งของกรณีศึกษาที่ทำให้เห็นถึง ภาพรวมการสะท้อนว่า จากเดิมที่ตนยังไม่ได้ก้าวเข้ามาทำงานวิจัยแบบ CBR ยังไม่ค่อยมีความกล้าพูด กล้าแสดงออก ที่สำคัญไม่กล้ายืนยันสิทธิการดำรงอยู่ของตัวเอง แต่เมื่อมีโหนดที่เลี้ยงเข้ามาหนุนเสริม แม้ยังไม่รู้ถึงขั้นตอนการทำวิจัยแบบ CBR ได้อย่างเด็ดชัดมากนัก แต่ใจที่มีความกล้าหาญและมีข้อมูลงานวิจัยเพื่อที่จะยืนยันต่อสู้ หรือหลักฐานของการแสดงสิทธิในที่ดินทำกิน หรือแม้แต่การดูแลเรื่องทรัพยากรน้ำให้กับชุมชน “ความกล้า” จึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการเปลี่ยนแปลงตัวเองและชุมชนในการก้าวเข้ามามีส่วนร่วมทำงานวิจัย ชวนคนคิด ชวนคนคุยร่วมกันในการทำงานจิตอาสา ดังนั้นเห็นชัดว่า “ความกล้า” เป็นพลังและคุณค่าในตัวบุคคลที่สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่จะขีดเขียนชุมชนตัวเองให้มีทางออกของการแก้ไขปัญหาปากท้อง ชีวิตของตน ให้มีวิถีแห่งความยั่งยืนและงดงามอีกครั้ง

(4) **ความชุ่มเย็นแห่งจิตใจ “คุณภาพใหม่แห่งการเติบโต”** เป็นคุณภาพตามการยกระดับสุขภาวะทางจิต/สมรรถภาพทางจิตใจให้มีความเบิกบาน สงบเย็นมีความเป็นปกติ ในด้านนี้เป็นข้อค้นพบจากภาพรวมในพื้นที่ ภายหลังสภาวะแห่งช่วงจิตที่ได้รับการสะท้อนแถม ผ่านการบอกเล่าเรื่องราว ในช่วงเวลาแห่งความสัมพันธ์ในพื้นที่ของคณะนักวิจัย การสังเกตการณ์ การปฏิสัมพันธ์ ช่วยให้มองเห็นถึง คุณภาพของจิตที่มีความเบิกบาน ชุ่มเย็น อันมีความหมายถึงการแสดงออกถึงความภาคภูมิใจที่ตนและชุมชนได้ก้าวเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) แม้ว่าทางคณะนักวิจัยจะมีข้อคำถามในการชวนคิด ชวนคุย ถอดบทเรียนแล้วนั้น สิ่งสำคัญที่เป็นตัวบ่งชี้ว่าในแต่ละพื้นที่ที่มีคุณค่าทางจิตใจแห่งการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไม่ได้คิดว่า ตนก้าวเข้ามาทำงานวิจัยเพียงประการเดียว แต่งานวิจัยที่เข้ามาสัมพันธ์เป็นส่วนหนึ่งของการช่วยแก้ไขปัญหาชีวิต แก้ไขปัญหาปากท้อง รวมถึงช่วยเป็นแสงส่องทางแม้ว่าบางเวลาอาจจะยังไม่ลุล่วงตามเป้าประสงค์ก็ตาม แต่ในบุคคล (ทีมวิจัย) ชุมชนสะท้อนให้เห็นถึง “พลังคุณค่าส่งผลต่อความภาคภูมิใจ” ที่ตนมาอยู่ในจุดดังกล่าวของแต่ละแห่ง ตลอดจนความรู้สึกที่ได้มาเติมเต็มซึ่งกันและกัน อาจแสดงขั้นตอนการบ่มเพาะ “คุณภาพของการยกระดับทางจิตใจ” ได้ดังภาพ

แผนภาพที่ 5.2 แสดงข้อค้นพบของการยกระดับคุณค่าทางจิตใจ ภายใต้การก้าวเข้ามาทำงาน CBR

กล่าวโดยสรุป เมื่อบุคคล-ชุมชน ได้ก้าวเข้ามาทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น CBR การจะชี้วัดถึงคุณค่าในระดับของจิตใจนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นการช่วยหนุนเสริมบุคคลให้เข้าถึง การสำรวจ ทบทวนในตน เป็นเบื้องต้นของขั้นบันไดที่ช่วยให้คนมองเห็นตามความเป็นจริง (โลกทัศน์ ทศนคติ) เมื่อเข้าใจต่อท่าทีในการมองโลกและชีวิตนั้น แรงขับเคลื่อนของการทำงาน CBR ก้าวต่อมาคือ การค่อยๆบ่มเพาะ **ตัวสติ (อันเปรียบเหมือนบึงเหียนของม้า)** ให้บุคคลและชุมชนท้องถิ่น ได้ทบทวนคุณค่าของตน ตั้งใจทบทวนด้วยวิถีวิทยาแบบ CBR อันเป็นเครื่องช่วยคนให้คนเติมคนขึ้น มีภาวะความเป็นผู้นำ (ก้าวข้ามความกลัวสู่ความกล้า) มีความภาคภูมิใจในสิ่งที่ตนทำ (ความภาคภูมิใจนำมาซึ่งความชุ่มเย็นทางจิตใจ) จนมาสู่ดวงตาและดวงใจที่ต้อนรับ**ขั้นมิติแห่งความสุข** ด้วยผลสะท้อนในระดับชุมชนตามรูปธรรมของแต่ละพื้นที่ในการสำเร็จ

เป้าหมายที่ตั้งใจไว้ เช่น การได้โฉนดที่ดิน การมีน้ำอย่างอุดมสมบูรณ์ ความสามารถในการบริหารจัดการน้ำ เป็นความสุขในระดับชุมชนที่ได้กระทำร่วมกัน

5.3.3 มิตินิความคิด/ความเข้าใจ “ไขความคิด ไขความเข้าใจ สู่วิถีแห่งปัญญา”

ว่ากันว่า ความคิดและความเข้าใจเป็นประตูแรกๆ ของการก้าวเดินไปบนวิถีแห่งปัญญาและศรัทธา ที่สำคัญ “ความคิด” เป็นความเห็น และเป็นตัวกำหนดของการกระทำ เมื่อรู้จักคิดเห็นถูกต้องเป็นตามหลักพุทธเรียกสิ่งนี้ว่า “โยนิโสมนสิการ” (ทำในใจโดยแยบคาย) คือการใช้ความคิดอย่างถูกต้อง คิดอย่างเป็นระบบ คิดถูกจะนำไปสู่การ พึ่งตัวเองได้ และยังมีองค์ประกอบพื้นฐานในการพัฒนาสองปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ภายนอกได้แก่ ปรโตโมสะ (เสียงจากผู้อื่นหรืออิทธิพลจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกัลยาณมิตร ปัจจัยภายในหรือองค์ประกอบภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการคือ การรู้จักมอง รู้จักคิด รู้จักพิจารณา ให้หาประโยชน์ได้และเห็นความจริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2549, น. 224-230)

ลองพิจารณาผ่าน การตั้งหมุดหมายของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่าด้วย “สร้างสรรค์ทางปัญญา” จุดเริ่มต้นเลยเป็นที่มาของการพยายามในการสร้างกรอบ “วิธีคิด” ให้คนด้วยการคิดให้ถูกต้อง คิดแบบแยบยล และคิดเพื่อการแก้ไขปัญหาไปสู่การไขกุญแจทางปัญญา ถึงแม้ว่าการบ่มเพาะ การใกล้ชิด CBR กับพื้นที่อยู่บนเงื่อนไขของโครงการและช่วงเวลาในการกระตุ้นให้คนต้อง ลุกขึ้นมา ฉกคิดให้ได้กับปัญหาชุมชนของตนเองก็นับว่าเป็นช่องทางแห่งการฝึกฝนการเรียนรู้ให้คนฝึกปรือสมอง ความเชี่ยวชาญทางปัญญา ข้อค้นพบจากพื้นที่ชุมชนช่วยเผยให้เห็นถึง

ข้อมูลทางการศึกษาเห็นชัดว่า กรณีศึกษาทั้ง 6 แห่งมีกระบวนการของการคิดอย่างเป็นระบบ และยังสะท้อนให้เห็นถึงแง่มุมการเปลี่ยนวิธีคิด นั่นคือ

(1) “การตระหนักรู้แก้ไขปัญหามุมชุมชน” สู่หนทางบ่มเพาะจิตสำนึกสาธารณะ เรียกได้ว่าภาพรวมของกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่งในส่วนของการจัดระเบียบทางความคิดนั้น เป็นรูปธรรมที่สะท้อนให้เห็นได้จากคำกล่าวของผู้เข้ามามีประสบการณ์ในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ขณะช่วงเวลาแห่งการพูดคุยประเด็นที่โดดเด่นในการเห็นถึง การเปลี่ยนแปลงทางวิธีคิด ทีมวิจัยและชุมชนช่วยสะท้อนถึงการที่ตนได้ตระหนักรู้ ทางทีมวิจัยช่วยสะท้อนว่าการเข้ามาทำงานวิจัยนั้น ทำให้ตนรู้สึกถึง “การเป็นทุกข์หน้าหมู” ซึ่งในบางเวลาหาทางในการแก้ไขปัญหด้วยการรวมกลุ่มชุมชน การจัดประชุมร่วมกัน รวมถึงในเวลาที่มาร่วมงานบุญ ประเพณีบนเงื่อนไขของวัฒนธรรมก็ได้พูดคุยถามถึง สารทุกข์สุขดิบ และสอดแทรกการคุยเนื้อหาสาระของการทำงานวิจัยเข้าร่วมไปด้วย

(2) “ดวงตาใหม่ สายตาแห่งการตื่นรู้” เป็นดวงตาใหม่ที่เกิดขึ้นในการเท่าทันการแก้ปัญหาในโลกที่ซับซ้อน โดยทีมวิจัยทุกกลุ่มสามารถนำเสนอการคิดวิเคราะห์ถึงโจทย์ปัญหา สาเหตุที่เกี่ยวข้อง และนำไปสู่กระบวนการแก้ไขได้อย่างเป็นขั้นตอน นับว่าเป็น “วงจรสู่การตื่นรู้” ตลอดถึงการเกิด

“ปัญญาร่วมของกลุ่ม” โดยย้อมต้องผ่านชุดประสบการณ์และส่งผลการปฏิบัติการเพื่อเรียนรู้ แสวงหาและทดลองจนเกิดผลของการ “กระทำ” นั้นเป็นคุณภาพของสภาวะแห่งการทะลุเข้าถึงพลังศักยภาพปัญญาต่อการมองเห็น ทำให้รู้จักจับประเด็นและเท่าทันกับปัญหาที่ซับซ้อน กระบวนการคิดค้นแก้ไขปัญหาวางแผนชุมชนบนฐานการจัดการความรู้ที่นำไปสู่การมีวิธีการหรือมรรคาแห่งการเลือกแนวทางดำเนินชีวิต

ผลการศึกษาในพื้นที่ที่เด่นชัดต่อการบอกนัยจุดการเปลี่ยนแปลงของตนคือ ทีมวิจัยของชุมชนบ้านควน จ.ตรัง บ่งบอกสภาวะของการทำงานวิจัย CBR ก้าวเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการเป็นเครื่องมือและแนวทางต่อการแก้ไขปัญหามาให้ชุมชน พวกเขาเล่าให้ฟังถึงภาพชุมชนว่าชาวบ้านนั้นเริ่มต้นรู้ขึ้น ซึ่งแต่เดิมนั้นหลักใหญ่คือ ไม่รู้เรื่องสิทธิของตน ไม่กล้ามาเผชิญหน้าเพื่อหาทางออกเรื่องสิทธิที่ดินทำกิน แต่มาเวลานี้ เมล็ดพันธุ์คุณค่าของงาน CBR ได้ค่อยๆ เติบโตขยายผลไปยังชาวบ้านกลุ่มอื่นๆ ได้ค่อยๆ ก้าวเข้ามาเรียนรู้ในประเด็นการต่อสู้พิทักษ์สิทธิที่ดินทำกิน

กล่าวโดยรวม ข้อเสนอของพื้นที่ชุมชนทั้ง 6 แห่งนั้น ไม่เพียงแต่แค่มีระบบความคิดคิดถูก คิดเป็นอย่างเป็นช่องทางในการใช้ความคิดเพื่อการพึ่งตัวเองได้แล้วนั้น คุณค่าของการก้าวมาสู่ความคิดให้เป็นการกระทำ (การมีโยนิโสมนสิการ) และ “การตระหนักรู้” เพื่อยังประโยชน์ให้กับชุมชนของตนและแก้ไขปัญหามาให้ตนได้ (นับว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและผ่านการกระทำในใจอย่างแยกคางออกจากกายและสิ่งแวดล้อมรอบข้างอย่างเช่น เพื่อนที่ดี เป็นตัวขับเคลื่อน) ตลอดจนอาศัยการทำงานจาก “ปัจจัยภายใน” ควบคู่กับบทบาทในการมี “กลยุธมิตร์” เป็นก้าวแห่งคุณค่าของการเปลี่ยนแปลงสำคัญ

5.4 องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้น “วงจรแปรเปลี่ยนปัญหาเป็นพลังสร้างสรรค์”

องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้น ถือเป็นการหล่อหลอมกระบวนการขึ้นใหม่ ที่ผสมและเสริมสร้างคุณค่าความหมายและพลังจากบุคคล ชุมชนท้องถิ่น และเครือข่าย ให้ฟื้นคืนขึ้น เพื่อเกิดการติดตั้งพลังทางปัญญาให้แก่ชุมชนท้องถิ่นได้ต่อเนื่องต่อไป โดย ทั้ง 6 โครงการได้สร้างนวัตกรรมองค์ความรู้ที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหารจัดการและการรักษาสีในมิติทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น ในเรื่อง น้ำ ดิน สัตว์ และป่า นั่นคือ 1) กระบวนการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม 2) กระบวนการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม บ้านผาสุก จ.น่าน 3) รูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน จ.อุบลราชธานี 4) การบูรณาการทำงานเรียกร้องสิทธิที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวเล บ้านราไวย์ จ.ภูเก็ต 5) ชุดบทเรียนการจัดการสิทธิที่ดินทำกินของตนเองในพื้นที่สาธารณะประโยชน์ ต.ควน จ.ตรัง 6) รูปแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต.ดงพญา จ.น่าน

องค์ประกอบของวงจรการแปรเปลี่ยนปัญหา

- 1) ตั้งกลุ่มหรือคณะทำงาน ที่เน้นการทำงานอย่างมีส่วนร่วม และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

- 2) **ทำฐานข้อมูลและองค์ความรู้** ที่สำคัญอย่างเป็นระบบและเก็บข้อมูลต่อเนื่อง เช่น ปริมาณต้นทุน น้ำ โครงข่ายน้ำ ผังเครือญาติ ประวัติศาสตร์ชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี เป็นต้น
- 3) **เสริมศักยภาพคณะกรรมการ** โดยเฉพาะด้านการจัดการความรู้และประสานงานชุมชน
- 4) **ประสานความร่วมมือกับหน่วยงาน** ที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมชลประทาน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น (อบต. อบจ.) สถาบันการศึกษา
- 5) **พัฒนารูปแบบหรือวิธีแก้ปัญหา** ในการแก้ไขหรือพัฒนาชุมชนร่วมกัน เช่น การจ่ายน้ำ การฟื้นฟูแหล่งต้นน้ำ การจัดการพื้นที่ทำกิน การวางแผนการเพาะปลูก
- 6) **หาข้อตกลงร่วมของชุมชน** เช่น กฎหรือกติกาที่เคารพปฏิบัติร่วมกัน และแปรความขัดแย้งสู่ความเข้าใจ
- 7) **สานการเรียนรู้สู่คนรุ่นใหม่** เพื่อเป็นกำลังของการเปลี่ยนแปลง

วงจรแปรเปลี่ยนปัญหาเป็นพลังสร้างสรรค์

จากการสรุปองค์ประกอบ 7 ข้อ ขององค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจาก 6 โครงการ ได้พบ “วงจรแปรเปลี่ยนปัญหาเป็นพลังสร้างสรรค์” ที่นำแบบแผนของขั้นตอน CBR ไปสู่องค์ความรู้ที่ใช้ในชุมชน โดยมีการเพิ่มเติม 2 ส่วนขึ้นมาคือ การเสริมศักยภาพของทีมทำงาน และการสร้างการเรียนรู้ไปสู่คนรุ่นใหม่ ทั้ง 2 ส่วนนี้เป็นมิติสำคัญของการเสริมสร้างการเรียนรู้ที่ควรมีเข้มแข็งขึ้นในชุมชน

5.5 รูปธรรมการเปลี่ยนแปลง “เราทำร่วมกันได้”

ภาพการจัดรอบเวอร์การใช้น้ำที่ใช้น้ำได้อย่างทั่วถึง การพัฒนาระบบโครงข่ายน้ำที่ช่วยให้มีน้ำกินน้ำใช้ ยิ่งขึ้น การได้รับสิทธิในการถือครองที่ดิน การที่ศาลยอมรับและยกฟ้องชาวบ้าน และการเลี้ยงชีพได้โดยไม่ทำอะไรชั่ววอด เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันแห่งความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงปัญหาของโจทย์วิจัย เป็นผลลัพธ์เชิงรูปธรรมที่ยืนยันได้ถึงพลังปัญญาที่เกิดขึ้นของชุมชนโดยเฉพาะทีมวิจัย ซึ่งส่งผลและความรู้สึกที่เหมือนเป็นลูกคลื่นที่กระทบให้เกิดลูกคลื่นทั้งท้องทะเล ซึ่งชาวบ้านต่างมีความภาคภูมิใจ ความสุข และเชื่อมั่นในพลังคุณค่าที่ได้มีส่วนร่วมในการสร้างผลให้เกิดขึ้น เรียกว่า “เราทำร่วมกันได้” โดยตั้งใจให้คนในชุมชนเกิดจุดเปลี่ยนในการกลับมา “ศรัทธา” ในชุมชนตนเองอีกครั้ง และส่งผลสะท้อนที่ทรงพลังไปสู่ชุมชนหรือพื้นที่อื่นๆให้หันมาสนใจเรียนรู้เป็นแบบอย่าง เรียกว่า “แบบอย่างที่ทรงพลัง” ที่สร้างแรงบันดาลใจและนำไปสู่การเกิดประโยชน์ที่เกิดขึ้นไปใช้ได้แท้จริง

5.6 ผลต่อชุมชนท้องถิ่น

ในข้อค้นพบผลต่อชุมชนท้องถิ่น เป็นการจับประเด็นความโดดเด่นตามข้อค้นพบจากผลการศึกษาวิเคราะห์ในพื้นที่และมุมมองจากการสังเกตการณ์ในชุมชนช่วงขณะลงปฏิบัติการภาคสนาม มาเชื่อมโยงเป็นตัวบ่งบอกถึง ผลกระทบที่ทาง CBR ได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการช่วยหนุนเสริมและพัฒนาบุคคลและชุมชนท้องถิ่น โดยในที่นี้จะแบ่งเป็นการนำเสนอแต่ละด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ธรรมชาติแวดล้อม ด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านอำนาจและนโยบาย: เสริมพลังกับการมีส่วนร่วม และด้านการศึกษาและวิชาการ มีรายละเอียดดังนี้

5.6.1 มิติเศรษฐกิจ

1) “รู้ประมาณในตน”: อยู่อย่างพอเพียงในวิถีชีวิตเรียบง่าย

จากผลสะท้อนของเรื่องเล่าและการสังเกตการณ์การเรียนรู้ในพื้นที่ ผลการศึกษาช่วยให้ภาพสะท้อนของมิติในการใช้ชีวิตอยู่อย่างพอดี โดยเฉพาะคุณค่าในโครงการดงพญาโมเดลอันเป็นแหล่งอาหารทางทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ สอดคล้องกับวิถีชุมชนบ้านผาสุกที่ได้รับรู้ถึง “คุณค่าของการมีแหล่งอาหารอุดมสมบูรณ์” และยังสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของรู้จักถึงการประมาณตนในการบริโภคอันมีวิถีชีวิตที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีพอเพียง

ไม่เพียงเท่านั้นคุณค่าพื้นฐานอันเป็น พื้นเดิมของชาวเลเราไว้อย่างยิ่ง จากข้อมูลการเข้าไปพูดคุยและสัมภาษณ์ ความสุขจากการได้ออกทะเลในวิถีชีวิตตั้งแต่ดั้งเดิม แม้ว่าปัจจุบันชาวเลในยุคสมัยใหม่ต้องก้าวเข้าสู่วงจรของการเลี้ยงชีพแบบเร่งด่วนคือ ต้องหาปลาให้เพียงพอกับค่าแรงที่ได้ขึ้นต่อตัวแล้วนั้น และการเผชิญหน้ากับคนรุ่นใหม่ที่ไม่ได้สนใจในวิถีการออกประมง แต่คุณค่าสำคัญของความสุขใน

ความเรียบง่ายนั้นยังมีอยู่ในทีมวิจัยที่บ่งบอกให้ฟังว่า “ความสุขของพวกเรานั้น ก็ได้คือวิถีชีวิตการออก ประมง การกินข้าวปลาร่วมกันก็มีความสุขแล้ว”

นอกจากนั้น ตัวบทสะท้อนที่สำคัญของวิถีวัฒนธรรมเกษตรกรของโครงการบริหารจัดการน้ำที่ จ. อุบล ผู้ใหญ่บ้านได้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร การอุปโภค-บริโภค จากพลังการบอกเล่าและข้อมูล จากการสังเกตการณ์ในพื้นที่ ช่วยให้เห็นคุณค่าของการปลูกพืชผักและเลี้ยงชีพแบบพอเพียง จนส่งผลให้มี รายได้และมีพริก มะเขือ พืชผักสวนครัวไว้ยังชีพ สิ่งนี้จึงเป็นข้อสะท้อนของภายหลังจากการมีน้ำก็สามารถ “พึ่งตัวเอง” ได้อย่างเด่นชัด

ทั้งนี้ หากพิจารณาตามแนวคิดของหลักการพึ่งตัวเองแล้ว การกลับมาพึ่งตัวเองได้ในเชิงเศรษฐกิจนั้น จะเป็นที่พึ่งของระบบทางความสัมพันธ์ทางสังคมต่อมา ยกตัวอย่างเช่น เป็นศูนย์การเรียนรู้ หรือต้นแบบให้ชุมชนที่สนใจแนวทางการสร้างคุณค่าด้วยการพึ่งพาตนเองมาร่วมเรียนรู้ เพื่อเป็นการยังชีพ เสริมสร้างภูมิคุ้มกันทั้งในเชิงเศรษฐกิจและยังเป็นช่องทางของการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางใจ ด้วยการเรียนรู้วิถีแห่งความพอเพียง พอประมาณ ตามศาสตร์แห่งพระราชาได้อีกด้วย

2) รื้อฟื้นรากเหง้าชุมชน: การแลกเปลี่ยน และความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน

ข้อค้นพบจากพื้นที่ คุณค่าที่สำคัญอีกประการคือ การค่อยๆ ฟื้นฟูคุณค่าภูมิปัญญาทางอาชีพแม่ในยุคนั้นปัจจุบัน หลายคนอาจจะต้องการสร้างคามมั่นคงทางด้านรายได้ หรือระบบทางอาชีพที่มีหลักประกันความก้าวหน้า แต่ในกรณีศึกษาชุมชนที่สะท้อนมีดีอย่างเด่นชัดคือ ชุมชนบ้านผาสุก จ.น่าน จากการได้สนทนาพูดคุยอย่างลุ่มลึก ถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนและความสำคัญอันเป็นเหตุให้ก้าวเข้ามาเป็นหนึ่งในทีมวิจัยนั้น แง่มุมที่ช่วยสะท้อนว่า คุณค่าระบบของการแลกเปลี่ยนข้าวกันเมื่อครั้งก่อนยังเป็นหัวใจสำคัญของการอยู่ร่วมกัน โดยบางเวลาไม่ต้องใช้เงื่อนไขของการสัมพันธ์กันแบบมีอาชีพ มีการรับจ้างหรือเงินตราเข้ามาเป็นเงื่อนไขของการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ระหว่างกัน

ขณะเดียวกัน ความต้องการได้รับเอกสารในการรับรองสิทธิชุมชนของชาวบ้านควน จ. ตรัง เป็นการการันตี ถิ่นที่อยู่อาศัยและการยังชีพของปากท้อง เรียกได้ว่าที่ดินนั้นเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐานที่ทางชุมชนกำลังต่อสู้ เรียกร้องสิทธิ ผ่านการใช้กระบวนการวิจัยแบบ CBR ผลกระทบที่สำคัญคือ การอยู่ในขั้นของการมองเห็นว่า ตนจะได้มีการวางแผนในการหาเลี้ยงชีพเพื่อจะเป็นช่องทางในการเสริมรายได้ ก็เป็นปัจจัยที่สำคัญ รวมถึง การได้รับโฉนดที่ดินเป็น ความมั่นคงในชีวิตทางทรัพย์สินด้วย ดังนั้น คุณค่าดังกล่าวจึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงคุณค่าในวิถีทางเศรษฐกิจได้เด่นชัด

5.6.2 มิติธรรมชาติแวดล้อม

รู้คุณธรรมชาติ ดูแลความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร จากการประมวลข้อมูลและภาพรวมของโครงการกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่ง แง่มุมที่โดดเด่นของคุณค่าในแต่ละพื้นที่ที่มีความคล้ายคลึงและ

ใกล้เคียงกันคือ คุณค่าแห่ง “การหวงแหนและรู้คุณค่าธรรมชาติ” พร้อมกับการกล่าวหาว่าจางอย่างชัดถ้อยชัดคำ ในช่วงเวลาแห่งคำถามถึงว่าทำไมถึงก้าวเข้ามาสนใจกระบวนการบริหารจัดการน้ำหรือการดูแลแหล่งทรัพยากรป่า ไม้ ดิน ของชุมชน ซึ่งในแต่ละที่ก็จะมี วิธีแห่งการดูแลที่แตกต่างกันไปทั้งต้นทุนเดิมของชุมชน และชาติพันธุ์ กับวัฒนธรรมที่ปลูกฝังคุณค่า ซึ่งผลการศึกษาที่เห็นอย่างโดดเด่นคือ ชุมชนชาวเลราไว้ยกับการปกป้องทะเลอันหมายถึงชีวิตและจิตใจตั้งแต่บรรพบุรุษ ขณะที่ตงพญาโมเดล จ. น่าน การที่แกนนำชุมชนช่วยสะท้อนและบอกเล่าด้วยพลังอันแรงกล้าว่า “ต้องหวงแหนไว้ให้ลูกหลานได้ใช้ต่อ” นับเป็นพลังคุณค่าสำคัญของการเรียนรู้ในการปกป้องทรัพยากรของชุมชน รวมถึงการบริหารจัดการน้ำที่ จ. เพชรบุรี และ จ. ประจวบคีรีขันธ์ ว่าน้ำมีความสำคัญต่อทุกๆ ชีวิต ไม่ใช่เพียงแต่การกิน อยู่ และใช้ แต่เป็นส่วนหนึ่งของการยังชีพให้หลายชีวิต

เห็นได้ว่า การรู้คุณค่าในธรรมชาติเชิงพื้นที่นั้นข้อค้นพบประการสำคัญอันเผยให้เห็นถึง “ความงามตามวิถีชุมชน” อาจไม่ต้องมีจุดเริ่มต้นด้วยการต้องอาศัยการฝึกปรือตนมาก่อนถึงรู้คุณค่าในธรรมชาติ แต่แง่มุมนี้ช่วยสร้างการกระเพื่อมการรับรู้คุณค่าที่เกิดขึ้นอันแผ่ มากับ วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น พิธีกรรม ประเพณี มีมาอย่างยาวนานอันเป็นเครื่องมือของการบ่มเพาะคุณค่าทางจริยธรรมให้ชุมชนและลูกหลาน ถึงแม้ว่าในเวลาในช่วงยุคกาลเวลาเปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่อาจจะยังไม่เข้าถึงคุณค่าดังกล่าวของการรับรู้ ว่า ธรรมชาติแวดล้อมสำคัญ ป่า ภูเขาต้นน้ำ แหล่งน้ำสำคัญ แค่นั้นก็ตามแต่อย่างน้อย ทีมวิจัยชุมชนและงานวิจัย CBR ก็ได้เข้าไปสร้างปรากฏการณ์ให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชนรุ่นก่อนได้เจริญรอยตาม

5.6.3 มิติสังคมและวัฒนธรรม

ข้อค้นพบในพื้นที่ชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่ง หากพิจารณาผ่านระบบจุดเปลี่ยนของชุมชนแล้วนั้น ความรู้สึกแห่งการเชื่อมร้อยด้วย “พลังความรัก” (ในที่นี้หมายถึง การรวมศูนย์ใจเป็นหนึ่งเดียวกันของคนในชุมชนกับการช่วยกันหาทางออกของการแก้ไขปัญหา เกิดพื้นที่ “น้ำใจ” ร่วมกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยการแบ่งปันและความเสียสละ) และ “ปัญญา” (ในที่นี้หมายถึง คุณค่าอันเกิดจากตัวชุมชนและบุคคลในทีมวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการมองเห็นถึงแนวทางออกของการแก้ไขปัญหาปากท้อง ชุมชนของตน รู้เท่าทันการบริโภค และพร้อมเรียนรู้ พัฒนาต่อไป) อาจเป็นส่วนในการช่วยหนุนเสริมให้เห็นถึงผลกระทบอันเป็นตัวอย่างให้กับการเรียนรู้ทางสังคม

มิติสังคม รูปธรรมที่เด่นชัดร่วมกันคือ “จิตสำนึกร่วมของความเป็นชุมชน” เป็นความรู้สึกร่วมว่า “ชุมชนเป็นของทุกคน” จึงเกิดการประสานในการมามีส่วนร่วมกันแก้ไขปัญหา สิ่งนี้ยังสะท้อนได้จากการมีรูปธรรมของการจัดตั้งวันรวมตัวประชุมร่วมกันอย่างมีวินัยว่าจะเป็นช่วงเวลาของการมาเจอกันในแต่ละเดือน และพบกันในงานประจำปีอย่างของชุมชนชาวบ้านควน จ. ตรัง รวมถึงการให้เวลาตนกับการทำงานชุมชนร่วมกันอย่างชุมชนชาวเลราไว้ยในการปลูกระดมผู้คนในชุมชนที่ประสบปัญหาเดียวกันมามีส่วนร่วมต่อการเผชิญหน้ากับการต่อสู้เรื่องที่ดิน ตลอดจนการมีจิตร่วมกันในการช่วยดูแลอ่างเก็บน้ำห้วยสงสัยกับอ่างเก็บน้ำนาวัลเปรียง เป็นต้น

นอกจากนั้น การมีกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ตั้งแต่ระดับชุมชนสู่การจัดตั้ง “สมาคมคนต้นน้ำ” จาก 39 หมู่บ้านเป็นเครือข่ายระดับ อ.บ่อเกลือ ในการจัดการดิน น้ำ สัตว์และป่า ร่วมกัน และร่วมมือกับภาครัฐและเอกชน เช่น อบต.อุทยานแห่งชาติ ยังเป็นตัวบ่งบอกรูปธรรมได้อย่างเด่นชัด

มิติวัฒนธรรม สิ่งที่เห็นอย่างโดดเด่นคือ “สำนึกรักในธรรมชาติ” ข้อมูลจากภาพรวมของกรณีศึกษา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรจัดการน้ำและดูแลทรัพยากรทางธรรมชาติ อันเป็นต้นทุนเดิมของชุมชนทางด้านสิ่งแวดล้อม สะท้อนชัดว่า ทีมวิจัยและคนในชุมชนนั้นมีความผูกพันในธรรมชาติมายาวนาน โดยเฉพาะคุณค่าที่เกิดขึ้นชุมชนคงพญาโมเดล จ.น่าน และชุมชนบ้านผาสุก จ.น่าน ที่มีต้นทุนทางธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ยังมีรากฐานของความเชื่อและคุณค่าที่เคารพในความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ โดยจะมีประเพณี พิธีกรรมในการดูแลป่า ประจูดังบ้านและเชื่อว่าบรรพบุรุษมีผีต่างๆ ที่อยู่ในธรรมชาติตามจารีตประเพณี เช่น การเลี้ยงผีฝ่าย ผีป่าต้นน้ำ ผีเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น

กล่าวโดยรวม หากมองในความหมายของวัฒนธรรมแล้วนั้น จัดว่าเป็นชุดเด่นของจิตวิญญาณ องค์การยูเนสโก (2543) พรรณนาถึงความหมายอันลุ่มลึกทางวัฒนธรรมไว้ว่า “วัฒนธรรมนั้นเป็นเรื่องราวที่เป็นชุดเด่นของจิตวิญญาณ สติปัญญาและรูปแบบอารมณ์ของสังคมหรือกลุ่มทางสังคม ซึ่งหลอมรวมกับศิลปะ วรรณคดี การดำเนินชีวิต วิถีชีวิตการอยู่ร่วมกัน ระบบคุณค่าประเพณีและความเชื่อ” นี่อาจช่วยเป็นภาพสะท้อนในการขยายส่วนของสังคมและวัฒนธรรมในการทำความเข้าใจระบบคุณค่าที่เกิดขึ้นจากกรณีศึกษา สู่ชุดเรื่องราวความโดดเด่นทางจิตวิญญาณของชุมชนก็เป็นได้

5.6.4 มิติอำนาจและนโยบาย: เสริมพลังกับการมีส่วนร่วม

ว่ากันว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและนโยบายของสังคมไทยนั้นอาจไม่มีความสมดุลหรือเสมอภาคตั้งแต่เริ่มต้น รัฐกับประชาชน ทุนนิยม เข้ามายิ่งทำให้ “อำนาจ” นั้นเพิ่มขึ้นทวีคูณ คำว่าอำนาจในที่นี้อาจอยู่ในรูปแบบทั้งส่วนที่มองเห็นและมองไม่เห็น บางทีปรากฏตัวชัดตรงๆ กับการเลือกปฏิบัติ การมีอคติ และบางทีก็แฝงมากับระบบคุณค่าของวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิต เช่น ระบบเศรษฐกิจการผลิต-การบริโภค เงินตราเป็นตัวหนุนเสริมพลังอำนาจและบางทีอาจส่งผลไปยังนโยบายในการเข้าควบคุมจัดการ เป็นต้น

ลองมาดูในกรณีศึกษาทั้ง 6 แห่งของชุมชนที่ก้าวเข้ามาทำงานวิจัยแบบ CBR สิ่งที่เป็น “กลับสู่อำนาจของความเป็นตัวตน” อาจเห็นไม่เด่นชัดด้วยสายตา แต่สะท้อนออกมาผ่านคำพูด (บอกเล่าเรื่องราวการประสบผลสำเร็จกับความภาคภูมิใจในการทำงานวิจัย) ว่าตนนั้นมี ความเชื่อมั่นมากขึ้น มีความกล้าพูดปกป้องสิทธิ และพิทักษ์สิทธิ์ของตน อันเป็นคุณค่าภายในที่ค่อยๆ กลับมาเรียนรู้ สำนวญ ทบทวนตนเองถึงความเชื่อมั่นที่มีและใช้งานวิจัยเป็นองค์ประกอบของการเสริมแรง/เสริมพลัง

“การอยู่ร่วมกันด้วยความเคารพ” การมีกฎ หรือกติการ่วมของชุมชน เป็นภาพสะท้อนที่บ่งบอกคุณค่าในเชิงนโยบาย หรือกลไกในการจัดการดูแลคนในชุมชนให้เข้าถึง วิธีการรักษาทรัพยากรให้มีความยั่งยืนและยาวนาน เมื่อชุมชนเป็นกลุ่มอยู่ร่วมกันแล้ว การเคารพกฎ กติการ่วมและความรู้สึกว่าจะต้องดูแล เอาใจใส่ความรู้สึกร่วมของชุมชนด้วยกันแล้วนั้น นับว่าเป็นบทเรียนรู้สำคัญของการประสิทธิผลของการสร้างคุณค่าในเชิงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้เป็นอย่างดี

“กำหนดชีวิตของชุมชน : การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน” นับเป็นคุณค่าที่เป็นตัวบ่งบอกได้ถึงการที่ชุมชนสามารถจัดทำแผนการพัฒนาหรือดูแลทรัพยากรของชุมชนด้วยตนเองและเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจนได้รับการบรรจุอยู่ในแผนการดำเนินงานหรือได้รับการสนับสนุนสู่ชุมชน **ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ และการผลักดันเชิงนโยบายร่วมกับภาครัฐ (ชลประทาน)** เป็นการสะท้อนเสียงและสร้างความเชื่อมั่นในชุมชน และยังนำข้อมูลเสนอต่อหน่วยงานต่างๆ ตั้งแต่ปี 2555 จนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เช่น อบต. กลไกการทำงานร่วม 4 **“เดินไปด้วยกัน”** เกิดเป็นการแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพ ช่วยให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วม และสะท้อนปัญหาตนเองกับภาครัฐได้อย่างแท้จริง **ชุมชนมี Roadmap การพัฒนาแหล่งน้ำ** และได้รับงบประมาณสนับสนุนจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง นอกจากนั้น การมี **แผนส่งเสริมในท้องถิ่น** โดย อบต. ดงพญา นำเรื่องการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ สัตว์ และป่า รวมถึงอาชีพ บรรจุเป็นแผนในการสนับสนุนชุมชน จำนวน 350,000 บาท/ปี ก็นับว่าเป็นรูปธรรมที่ชี้ให้เห็นได้ถึงผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชน

5.6.5 มิติการศึกษาและวิชาการ

ว่ากันว่า ภายใต้อุดมการณ์ “วงจรการเรียนรู้” ในการสร้างสรรค์ความรู้ นั้น สิ่งที่เราเรียกว่ากระบวนการอาจเป็นหัวใจในการช่วยบ่มเพาะและช่วยสร้างความรู้ (learn how to learn) และวงจรการเรียนรู้เพื่อการฝึกฝนในระบบฐานชุดการทำงานแบบ ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ และปัญญา) และความเชื่อมั่นในวิถีที่เติบโตด้วยการนำภูมิปัญญาของชุมชนได้เป็นแนวทางสำคัญของฐานเรียนรู้และบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่งดงาม

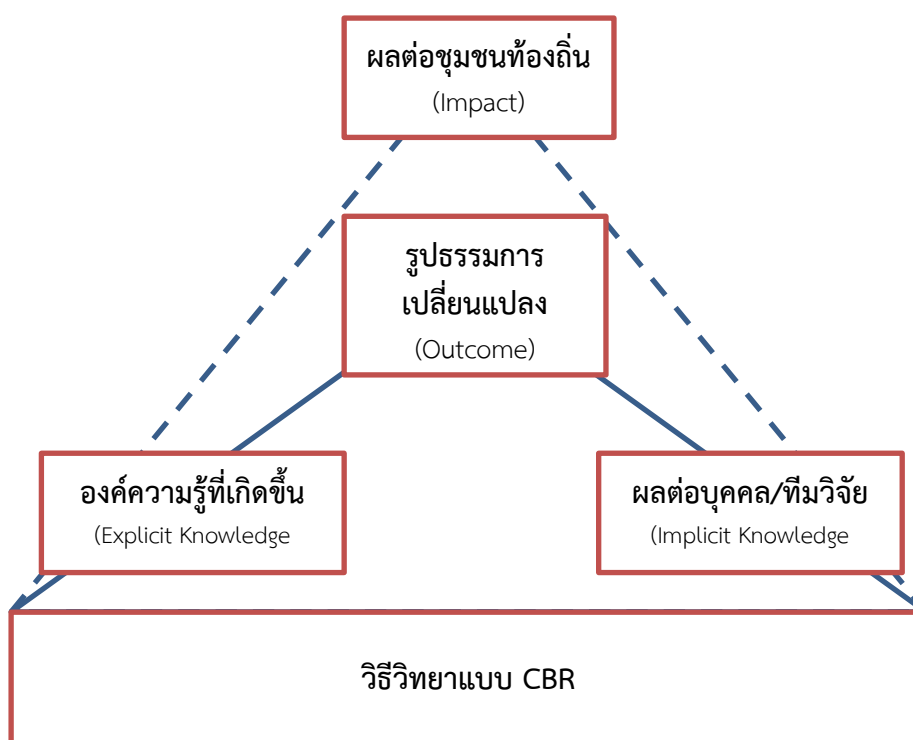
“สานต่อหัวใจแห่งการเรียนรู้” : ส่งต่อองค์ความรู้สู่การเปลี่ยนแปลง เป็นข้อค้นพบที่ได้จากการเห็นถึง การที่ชุมชนสามารถถอดชุดความรู้และประสบการณ์ของตนเองในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและขยายความรู้ที่ได้รับนั้นไปยังคนรุ่นใหม่ เกิดการขยายผลองค์ความรู้ การบริหารจัดการน้ำและลดความขัดแย้งด้วยสันติวิธี ไปสู่ชุมชนใกล้เคียงในพื้นที่ตำบลภูฟ้า ร่วมกับเครือข่ายนักวิชาการท้องถิ่น จัดตั้งเป็น “สมาคมป่าต้นน้ำบ่อเกลือ” และสื่อสารไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่และระดับจังหวัด เพื่อวางแผนการวิจัยและพัฒนาเรื่องการบริหารจัดการน้ำในระดับตำบลภูฟ้า รวมถึงทีมวิจัยได้รับเชิญเป็นวิทยากร และเป็นแบบอย่างกรณีศึกษาให้ชุมชนอื่นที่มีปัญหาลักษณะคล้ายกันได้เรียนรู้และแนะแนวทางแก้ไขด้วยชุดองค์ความรู้และประสบการณ์ที่มี ตลอดถึงภาครัฐสามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาในเชิง “ปฏิรูประบบการออกเอกสารสิทธิ์” การเป็นต้นแบบงานวิจัยและที่ปรึกษาให้ชุมชนชาวเลอันดามันตื่นตัวสนใจและมีการนำไป

ขยายผลทำงาน นอกจากนี้ยังเป็นการเรียนรู้ถึงสร้างบรรทัดฐานในการพิพากษา เป็นกรณีศึกษาที่ศาลยกฟ้องคดีขวเล เพื่อใช้สร้างบรรทัดฐานและนำไปสู่การปฏิรูประบบยุติธรรม

พื้นที่ของการบ่มเพาะเมล็ดพันธุ์ : ชุมชนเป็นฐานของการเรียนรู้ คือการใช้ชุมชนเป็นฐานของการศึกษาเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการนำประสบการณ์ของชุมชนไปถอดบทเรียนและผ่นพัฒนาต่อไป นักศึกษาได้เรียนรู้งานวิจัยและร่วมพัฒนาชุมชน และยังเป็นพื้นที่ชุมชนเป็น Social Lab โดยสถาบันการศึกษา คณะนิติศาสตร์ ม.รังสิต ใช้จัดการเรียนการสอนนักศึกษาได้อีกด้วย

กล่าวโดยสรุปผลสำคัญที่เกิดขึ้นของ CBR ประกอบด้วย 4 ด้าน คือ

- 1) **คน** หรือบุคคลและทีมวิจัย (Implicit Knowledge Output) เป็นการเสริมสร้างศักยภาพให้เกิดขึ้นที่มีผลต่อ พลังร่วม(ศีล) ความรู้สึก(ใจ) และ ความคิด/ความเข้าใจ (ปัญญา)
- 2) **องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น** (Explicit Knowledge Output) เป็นการสังเคราะห์ขึ้นจากประสบการณ์การทำวิจัยที่นำไปสู่ทางออกในการแก้ไขปัญหา
- 3) **การเปลี่ยนแปลงปัญหา** (Outcome) การเกิดรูปธรรมการเปลี่ยนแปลงเป็นผลลัพธ์ โดยตรงกับโจทย์ปัญหาของการวิจัย
- 4) **ชุมชนท้องถิ่น** (Impact) เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนท้องถิ่นในมิติต่างๆ

แผนภาพ 5.3 สรุปภาพรวมผลสำคัญที่เกิดขึ้นของ CBR 4 ด้าน

บทที่ 6

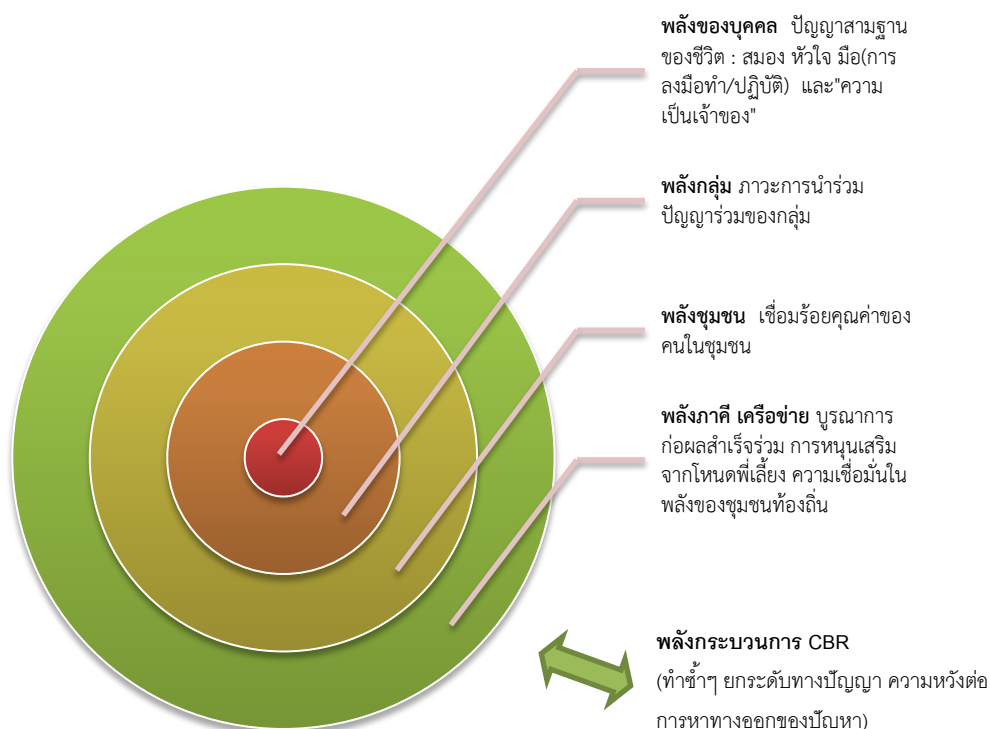
บทวิเคราะห์พลังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

ในบทนี้กล่าวถึง แง่มุมของการสะท้อน พลังงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับชุมชนว่าส่งผลเป็นเช่นใดบ้าง และมีปัจจัยอะไรให้การช่วยให้พลัง CBR เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตจิตใจในชุมชนต่อการแก้ไขปัญหาของตน ชุมชน ด้วยกระบวนการทาง “ปัญญา” และเป็นการตอบโจทย์ในวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ของโครงการฯ ที่ตั้งไว้ว่า “เพื่อถอดองค์ความรู้ พลังของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ก่อให้เกิดคุณค่าและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบทและเงื่อนไขของโครงการวิจัยเด่น ปี 2558-2559”

6.1 บทสังเคราะห์ว่าด้วย: พลังของ CBR ต่อการสร้างสรรค์ปัญญาและการเปลี่ยนแปลง

เป็นที่เด่นชัดว่าจากกรณีการศึกษาทั้ง 6 แห่งได้ใช้ วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) เพราะฉะนั้นรูปแบบที่ได้รับจากการหนุนเสริมและการพัฒนาคน ย่อมมีผลลัพธ์ของสิ่งที่ CBR กระทำการอย่างออกดอกผลและสร้างขึ้นมาได้คือ “สร้างทีมวิจัยอันเป็นทุนทางสังคมให้กับชุมชน” “องค์ความรู้ใหม่ที่นำไปใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมและชุมชนท้องถิ่น” และส่งผลต่อ “รูปธรรมการเปลี่ยนแปลงกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นในด้านบวก” โดยเฉพาะแนวคิด/กระบวนการหนุนเสริมสร้าง ทีมวิจัยชุมชนและกระตุ้นมุมมองวิธีคิดเชิงปัญญาอย่างสร้างสรรค์ให้กับชุมชนท้องถิ่นมีทัศนคติ ท่าทีในการมองโลกในแบบที่เข้าใจความจริงมากที่สุด โดยอาศัยวิธีวิทยาแบบ CBR เป็นเครื่องมือและมีกระบวนการเป็นขั้นตอน 7 ขั้นที่เริ่มต้นจาก ขั้นที่ 1 การแสวงหา... ถึงขั้นที่ 7 คือการถอดสรุปบทเรียน (โปรดดูภาคผนวก ก)

“ข้อค้นพบสำคัญ” อันช่วยสะท้อนแง่มุมพลังของกระบวนการ CBR คือ ทั้ง 6 โครงการได้นำไปใช้ในการขับเคลื่อนการดำเนินงาน จนเกิดเป็นพลังในการสร้างสรรค์ปัญญาและการเปลี่ยนแปลง โดยจะแบ่งเป็น 5 มิติ ในการช่วยอธิบายและให้ภาพความเข้าใจต่อผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น คือ 1) พลังตัวบุคคลในทีมวิจัย 2) พลังการรวมกลุ่มเป็นทีมวิจัย 3) พลังภายในชุมชน 4) พลังภาคีเครือข่าย และ 5) พลังกระบวนการแบบ CBR แสดงผลการศึกษาดูตามแผนภาพที่ 6.1 แสดงข้อสะท้อนการทำงานของพลัง CBR ในแต่ละระดับ

แผนภาพที่ 6.1 แสดงข้อสะท้อนการทำงานของพลัง CBR ในแต่ละระดับ

จากแผนภาพที่ 6.1 แสดงข้อสะท้อนการทำงานของพลัง CBR ในแต่ละระดับ ช่วยเผยให้เห็นถึงพลังของ CBR ที่ช่วยให้บุคคลได้ใช้ “ศักยภาพ” อย่างเต็มกำลังความสามารถ

6.1.1 พลังของบุคคล

(1) **ประสานปัญญา 3 ฐานของชีวิต (สมอง หัวใจ และมือ)** เห็นชัดว่า กระบวนการ CBR 7 ขั้นตอน เป็นการประสานและดึงศักยภาพของบุคคลออกมาใช้อย่างเป็นองค์รวมและเกิดคุณภาพที่เต็มกำลังความสามารถ ทั้งนี้กระบวนการสำคัญเกิดจากการใช้โจทย์ปัญหาจริงเป็นตัวตั้ง ทำงานร่วมกันนำไปสู่การถึงที่สุดของปัญหาที่เกิดการลงมือแก้ไข เป็นการทำงานที่ใช้พลังจากปัญญา 3 ฐานของชีวิต ประกอบเข้าร่วมกันมีความคล้ายคลึงกับวงจรการเรียนรู้ตามหลักธรรมชาติของไตรสิกขา (ศีล สมาธิ และปัญญา) โดยจะสะท้อนผ่าน

I. **ปัญญากายหรือฐานกาย (การแสดงออกทางด้านพฤติกรรม)** เป็นมิติของกระบวนการที่เป็นเปิดให้คนทำงานมีบทบาทและโอกาส เปลี่ยนจาก เปลี่ยนจาก “รอรับ” เป็นการ “แสดงออก” ที่ให้เข้าถึงพลังความมุ่งมั่นและต่อเนื่องในการลงมือทำงานบรรลุผล ยิ่งเป็นการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามของชีวิตและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนแล้ว เราจึงได้สัมผัสถึงพลังการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องของทั้ง 6 โครงการ ที่เริ่มต้นจากความเต็มใจด้วยอุปสรรคของปัญหาที่ขัดแย้ง ไม่

ร่วมมือ ไม่เข้าใจ และงงๆกับการทำงานวิจัย ค่อยๆ ฝ่าฟันและแปรเปลี่ยน หมั่นประชุมทีมงาน เก็บข้อมูลและบันทึกผล สร้างการชี้แจงและทดลองปฏิบัติ สะสมความสำเร็จเป็นการบรรลุผล เปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรม

II. ปัญญาอารมณ์ หรือ จิตใจ เป็นการดึงเอาคุณภาพทางจิตใจออกมาสู่ฐานของการทำงาน กระบวนการใน CBR ช่วยเปลี่ยนจาก “เคืองใจ” เป็นการ “เปิดใจ” เป็นปะตูการเปิดออกของความรู้สึกที่เชื่อมโยงเข้าไปถึงพลังคุณธรรมที่อยู่ภายใน เป็นความใส่ใจ ความเกื้อกูลช่วยเหลือ ส่งผลให้เกิดการอยู่ด้วยความปิติสุข อบอุ่นใจ ทำให้จิตใจมีความพร้อมต่อการทำงานที่เป็นไปด้วยพลังความจดจ่อและตั้งใจ เป็นการคลี่คลายภาวะของการติดอยู่ในร่องอารมณ์ของปัญหาที่กักขังให้ใจเต็มไปด้วยความขัดแย้งขุ่นมัว โกรธ เกลียด หรือ กลัว ให้กลับมาตั้งอยู่ในมิตรภาพและความเป็นเพื่อน ดังที่มีหลายกรณีมาก่อนทำงานวิจัยเป็นคู่ขัดแย้งกัน แต่เมื่อมาทำงานวิจัยร่วมกันก็กลายเป็นดังเพื่อนแท้

III. ปัญญาความคิด หรือ ความเข้าใจ เป็นกระบวนการที่ CBR เน้นอย่างมาก ที่ให้นักวิจัยได้ฝึกการใช้วิธีคิดในการวิเคราะห์หรือสังเคราะห์ข้อมูลไปสู่พลังสร้างสรรค์ทางปัญญา เป็นการเปลี่ยนจาก “มึนงง” เป็นการ “ใคร่ครวญ” ที่ค่อยๆ ค้นหาข้อมูล สร้างการร้อยเรียงประมวลผล และความเข้าใจในมุมมองใหม่ เปลี่ยนจากการเข้าใจโลกแบบเดิมๆและกำจัดการมองที่ไม่เห็นสิ่งอื่น ซึ่งทำให้ทุกๆโจทย์ปัญหาของโครงการเริ่มต้นจากการตกอยู่ในความขัดแย้งข้อจำกัด การมองไม่เห็นทางออก ผ่านไปสู่การใคร่ครวญที่ค่อยๆพลิกมุมมองใหม่ให้เกิดขึ้น

(2) **ความเป็นเจ้าของ** โดยสะท้อนจากการมอบหมายให้งานวิจัย/โครงการนี้ทีมวิจัยชุมชนสามารถคิดและตัดสินใจได้อย่างแท้จริง ถือเป็น การมอบ “ความเป็นเจ้าของ” ที่ทำให้ทีมวิจัยเข้าถึงอำนาจและความรับผิดชอบอย่างเต็มภาคภูมิ

กล่าวโดยรวม พลังของบุคคลนั้นเป็นการพิจารณาจากภาพรวมของการใช้ปัญญาการเรียนรู้ทั้งสามฐานเป็นแรงหนุนในการช่วยสะท้อนและเผยให้เห็นถึง พลัง/คุณค่าภายในของบุคคลทั้งในด้านของจิตใจ อารมณ์ และความรู้สึกนึกคิด ไปสู่ลำดับขั้นของการบ่มเพาะคุณค่าทางปัญญาให้กับชีวิตและสังคมที่ดำรงในลำดับต่อมา

6.1.2 พลังการรวมกลุ่มเป็นทีมวิจัย

เมื่อ CBR เน้นถึงความเป็นกลุ่มแบบมีส่วนร่วม ได้เป็นโอกาสของการเข้าถึงพลังจากสัมพันธภาพของความเป็นกลุ่ม สะท้อนให้เห็นคือ

(1) **ภาวะการนำร่วม (Collective Leadership)** เกิดจากการใช้อำนาจร่วมภายในกลุ่ม ช่วยให้ทุกคนในทีมวิจัยมีโอกาสของการฝึกฝนและแสดงภาวะความเป็นผู้นำของตนเองออกมา และเกิดการ

เชื่อมต่อที่ต่างรู้สึกถึงการเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนและการสนับสนุนระหว่างกัน เช่น ภาวะที่ทุกคนพร้อมขึ้นมาลงมือช่วยกันเมื่อท่อส่งน้ำแตกโดยไม่ต้องรอผู้นำหรือชลประทาน

(2) ปัญหาร่วมของกลุ่ม เป็นการผสมผสานของการนำประสบการณ์และการใคร่ครวญมาบรรจบกันในทีมวิจัย ในจังหวะของการคุย แลกเปลี่ยน รับฟังกัน จนเกิดการตกลึกหรือต่อยอดเป็นความสร้างสรรค์ที่ได้จากปัญหาร่วมกัน

กล่าวโดยสรุป พลังความเป็นกลุ่มและความเป็นทีมวิจัยนั้น ความโดดเด่นของที่เกิดขึ้นคือ “ภาวะการนำร่วม” และ “ปัญหาร่วม” ของกลุ่มเป็นคุณภาพสำคัญของการขับเคลื่อนต่อการแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ชุมชนให้เกิดหนทางแห่งการดับทุกข์ หรือมีวิธีการ/แนวทางอันเป็นจุดร่วมกันในการจัดการดูแล และพัฒนาชุมชนให้ก้าวไป

6.1.3 พลังภายในชุมชนและธรรมชาติ กระบวนการ CBR เป็นการกลับไปสู่การเชื่อมโยงกับคุณค่าที่สำคัญของชุมชนและธรรมชาติ ที่หล่อหลอมมุมมองและวิถีต่อโลกและชีวิตมาปรับประยุกต์และเชื่อมโยงกับผู้คนได้อย่างงดงาม

ข้อค้นพบสำคัญอันเป็นอัตลักษณ์และคุณลักษณะเด่นคือ “สะพานเชื่อมร้อยคุณค่าของชุมชนและธรรมชาติ” รูปแบบ/เครื่องมือที่งานวิจัยได้ค้นได้ใช้คือการกลับไปสู่การหยั่งรากของชุมชน/พื้นที่ ซึ่งส่งผลต่อจิตใจและการรวมกลุ่มของชุมชนอย่างมาก เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชน ความเป็นเครือญาติ ภูมิปัญญาของชุมชน การเชื่อมโยงกับธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งเป็นเหมือนสะพานเชื่อมร้อยที่นำพลังคุณค่าของชุมชนรวมถึงความเป็นธรรมชาติ เข้ามาใช้เป็นฐานของการสร้างสรรค์การขับเคลื่อนงานวิจัย

6.1.4. พลังจากภาคี/เครือข่าย กระบวนการ CBR เป็นการบูรณาการการทำงานร่วมเป็นภาคี/เครือข่าย ที่ทำให้เกิดผลงานและความสำเร็จร่วมของท้องถิ่น

(1) บูรณาการก่อผลสำเร็จร่วม เป็นการบูรณาการการทำงานที่ใช้ความร่วมมือเป็นเครือข่ายระหว่างชุมชนกับหน่วยงานต่างๆในท้องถิ่น เช่น ชุดโครงการ MOU จ.อุบลฯ ทำงานร่วมกับ อบต. อบจ. สถาบันการศึกษา เห็นความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ และหนุนเสริมกันทางด้านวิชาการ ความเชี่ยวชาญงบประมาณ จนได้แนวทางและการแก้ไขปัญหาที่ก่อผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมของท้องถิ่น

(2) โหนด/พี่เลี้ยงที่มีความเป็นโค้ช เป็นเหมือนการมีเพื่อนของทีมวิจัยที่คอยประคองและช่วยเหลือระหว่างเดินทาง ช่วยให้กระบวนการ CBR เกิดการตั้งหลักและปักลงรากที่เข้าถึงพลังในชุมชนได้โดยไม่ต้องลองผิดลองถูกมากเกินไปได้รวดเร็วจากประสบการณ์เสริมของโหนด/พี่เลี้ยง

(3) ความเชื่อมั่นในพลังของชุมชนท้องถิ่น งาน CBR ตั้งอยู่บนฐานคิดหรือหลักการ สกว.วิจัยเพื่อท้องถิ่น มีความเชื่อมั่นและออกแบบให้งาน CBR เป็นส่วนสำคัญของพลังในชุมชนท้องถิ่นใน

การตอบโจทย์คำถามต่างๆของท้องถิ่นตนเอง ความเชื่อมั่นนี้เหมือนพลัง “ศรัทธา” ที่สื่อสารถึงทีมวิจัย ให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าในตนเอง แตกต่างจากโครงการที่หวังผลลัพธ์ทางการเมืองหรือเพียงใช้งบประมาณให้หมดและผ่านเลยไป

6.1.5 พลังกระบวนการ CBR

(1) **ทำซ้ำๆระดับทางปัญญา** CBR เป็นกระบวนการที่เกิดการทำซ้ำในแทบทุกขั้นตอน เช่น การประชุมหาโจทย์ที่แท้จริง การหาข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล หรือกระทั่งการประชุมทีมและชุมชน การทำซ้ำๆในประสบการณ์ตรงที่ถือว่างานวิจัยเป็นเรื่องใหม่ของทีมวิจัย ช่วยให้เกิดคุณภาพใหม่ของความมีทักษะหรือความชำนาญในการลงมือทำ ปรับความรู้สึก และแง่มุมความคิด หรือ เรียกรวมในปัญญา 3 ด้านของชีวิต ซึ่งเป็นการยกระดับคุณภาพหรือวงเกลียวของการฝึกฝนจากปัญญาเชิงข้อมูล ไปสู่ปัญญาของการใคร่ครวญ และสุดท้ายไปสู่ปัญญาของการตื่นรู้ภายในที่เป็นปัญญาที่แท้จริงยิ่งขึ้น

(2) **ความหวังสู่การออกจากปัญหา** CBR ถือว่ากระบวนการทำในการเข้าใจปัญหาค้นหาสาเหตุ หาวิธีการ และลงมือแก้ไข มีหน้าซ้ำๆไปสู่การเผยแพร่โดยเป็นแบบอย่างของการเรียนรู้ และชุดประสบการณ์ ทำให้ CBR เป็นพลังของความหวังและความมุ่งมั่นในทีมวิจัยตลอดถึงชุมชน จนบางครั้งอาจจะถือว่างานนี้เป็นเดิมพันของศักดิ์ศรีของทีมวิจัยก็ได้ ที่ต้องการออกจากปัญหาที่กระทบต่อการอยู่ดีมีสุขของชุมชนมายาวนาน

กล่าวโดยสรุปทั้งหมด บทวิเคราะห์พลังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) นั้นประการสำคัญคือ ต้องการค้นหาแง่มุมคุณค่าในเชิงมิติพลังของงานวิจัย CBR ที่ส่งผลต่อการเข้าไปทำงาน ความโดดเด่นที่เกิดขึ้น นับว่าเป็นบทวิเคราะห์ของการทำความเข้าใจ CBR ในแต่ละระดับ เพื่อเป็นการปูรากฐานของการวิเคราะห์ไปสู่บทที่ 7 อันว่าด้วย “คุณค่าและพลังของ CBR ในมิติของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม” ในลำดับต่อมา (เป็นบทสรุป)

บทที่ 7

คุณค่าและพลังของ CBR ในมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม

ในบทที่ 7 เป็นบทสรุปของการเชื่อมโยงภาพรวมของโครงการฯ ตลอดทั้งโครงการในการเห็นถึงคุณค่าและพลังของงานวิจัย CBR มาเป็นมุมมองในการช่วยสะท้อน (ตามกรอบแนวคิด) ที่วางไว้ ทั้งในส่วนของมิติศาสนธรรมเพื่อการพัฒนามนุษย์และสังคมแบบองค์รวม ด้วยนัยความหมายของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม ซึ่งจะมีประเด็นในการนำเสนอ 3 ประเด็นหลักใหญ่ๆ คือ 1) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม 2) “คุณค่า” และ “พลังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” บนเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม และ 3) ข้อเสนอแนะและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

7.1 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม

อาจกล่าวได้ว่า แรงกระเพื่อมจากมิติของชีวิตที่ดีงามนั้นจะส่งผลต่อสังคมที่ดีงาม โดยจะเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกันในทุกความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง ไม่ต่างไปจากคำอธิบายในกระบวนการทัศน์ใหม่อันว่าด้วย “โยงโยที่เชื่อมต่อกันทั้งหมด” และเข้าถึงภาวะของการเชื่อมต่อทางมิติจิตวิญญาณในการเห็นคุณค่า/รู้คุณค่าของธรรมชาติแวดล้อม โลกภายในเห็นถึงโลกธรรมชาติแวดล้อมที่เชื่อมต่อโยงโยของชีวิตแต่ละชีวิต และหัวใจสำคัญคือ การกลับสู่ภาวะแห่งดุลยภาพของสิ่งแวดล้อม มนุษย์ และจิตใจ ให้เชื่อมสัมพันธ์กัน สังคมอยู่อย่างสันติ ครั้นเมื่อฝึกฝนได้เต็มที่แล้วจะเป็น “มรรคา” หรือหนทางสู่การเรียนรู้และยกระดับคุณภาพให้เต็มเต็มและงอกงามขึ้น ในทางพุทธศาสนาเชื่อว่า “มนุษย์นั้นสามารถเข้าถึงศักยภาพด้วยกระบวนการแห่งการฝึกฝน” โดยอาศัยปัจจัยภายใน (เสียงจากตัวเอง) และปัจจัยภายนอก (เสียงจากกัลยาณมิตร) องค์ประกอบสำคัญมี 4 ประการ ได้แก่ **ศรัทธา** เชื่อมมั่นในปัญญาความเป็นมนุษย์ที่เดินตามแนวทางการฝึกฝนไปสู่ปัญญาตื่นรู้ หรือความเข้าใจในกระบวนการทัศน์แบบใหม่ **ประตุสู่การฝึกฝน** (ปัจจัยภายนอก; กัลยาณมิตร&ปัจจัยภายใน; การรู้จักคิดหรือคิดเป็น) **กระบวนการฝึกฝน** สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล (พฤติกรรม) สมาธิ(จิตใจ) ปัญญา(ความคิด) และ**จุดมุ่งหมาย** ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต มีอิสรภาพ ปลอดภัย ปัญหา เข้าถึงความสุขและสังคมแห่งสันติสุข

จากการประมวลโดยภาพรวม เรื่องเล่า บริบทในแต่ละแห่งของพื้นที่และ “คุณค่า” พลังที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติการของ CBR แล้วนั้น อาจส่งผลต่อคุณค่าหลายประการตั้งแต่ ระดับตัวบุคคล กลุ่ม ชุมชน ท้องถิ่นและผลกระทบต่อการสร้างแรงกระเพื่อมทางสังคมอันเป็น ภาพสะท้อนของ “สำนึก” ในจิตสาธารณะในการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างเปลี่ยนแปลงเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับชุมชนและปากท้องที่ทางชุมชนประสบให้ผ่านพ้นลุล่วงและมีความสุข สันติ

ถ้าลองใช้แง่มุมกรอบแนวคิดที่ว่าด้วย “การบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม” เข้ามาเป็นตัวบทในการช่วยอธิบายถึง กระบวนการผลิต “คน” ของ CBR กับ การพัฒนาคนให้เต็มคนในแบบฉบับตามมุมมองของพุทธธรรมนั้น โดยในที่นี้จะใช้ขอบเขตของการอธิบายผ่านกลุ่มเป้าหมาย ทัศนศึกษาทั้ง 6 แห่ง เป็นการช่วยสะท้อนภาพ และภาพที่มองเห็นอย่างเด่นชัดคือ

7.1.1 “CBR เชื่อมมั่นในสติปัญญาของคนในชุมชน” เห็นชัดว่า การปฏิบัติการของ CBR นั้นตั้งอยู่บนความเชื่อมั่นศรัทธาในศักยภาพของคนในชุมชน ที่จะพัฒนาศักยภาพตนเองขึ้นมาแก้ปัญหาของตนเองได้ สิ่งที่กระบวนการ CBR กระทำได้อย่างโดดเด่นคือ การเป็นปัจจัยในการหนุนเสริมช่องทางให้คนติดอาวุธทางปัญญา รู้จักคิด คิดเป็น ที่ในทางพุทธธรรมเรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” กระบวนการคิดแบบแยบคาย อีกทั้งให้ชุมชนได้มีโอกาสในการรวมตัวกัน เป็นกระบวนการทำแบบใคร่ครวญสู่การลงมือทำ นับเป็นช่องทางแห่งการฝึกฝนบ่มเพาะชีวิตที่ดีงามด้วยการเป็นแรงหนุน ซึ่งเป็นการเตรียมความพร้อมของคนในการก้าวเข้าสู่ประตูของวงจรการเรียนรู้แบบไตรสิกขา (ศีล สมาธิ และปัญญา)

7.1.2 “การเดินทางเข้าสู่สายป่านแห่งปัญญา” ด้วยจุดเริ่มต้นแห่งปัญหา นับว่ามีความคล้ายคลึงกับวงจรในการเรียนรู้ของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม ซึ่งในก้าวแรกของจุดเริ่มต้น CBR ใช้ช่องทางในการให้ชุมชนท้องถิ่นและชาวบ้านในการมีส่วนร่วมกันกำหนดโจทย์ของการวิจัยเอง เปรียบดังการเข้าไปสำรวจและทำงานด้านในกับท่าทีต่อการมองโลกและปัญหาชีวิตทั้งของตนและของชุมชน อย่างมีความเห็นถูกต้องหรือมีสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้นของการจะเดินต่อไปสู่เส้นทางของการพัฒนาจุดหมายแห่งชีวิตในลำดับต่อมา วงจรแห่งการเรียนรู้ของสายป่านทางปัญญาแบบ CBR นั้นเป็นวิธีวิทยา อันเป็นเครื่องมือในการหลอมรวมคนและเคลื่อนย้ายไปสู่ลำดับขั้นของการพัฒนาปัญญาผ่านการมองเห็นความจริง (ทุกข์) หากเทียบเคียงกับหลักธรรมแห่งอริยสัจ 4 ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ก้าวแรกของ CBR เป็นช่องทางในการใช้ระบบคิดวิเคราะห์ที่มีความคล้ายคลึงกับอริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) ซึ่งแนวทางแรกเป็นประตูสู่หนทางแห่งการดับทุกข์ ซึ่งเป็นการดับทุกข์ในขั้นของการแก้ไขปัญหาชีวิต ชุมชนให้กับสังคม

7.1.3 “CBR เป็นช่องทางให้คนและชุมชนท้องถิ่นได้ข้ามสะพาน...สู่ศักยภาพที่แท้” ในที่นี้หมายความว่า ถ้าเป็นระดับของศักยภาพธรรมดา เราจะเห็นแต่แง่มุมของการพัฒนาความรู้ ทักษะ การพัฒนาเครื่องมือการวิจัยให้ชุมชนเข้าถึงสิ่งที่เปี่ยมล้นพันธุ์ที่เกิดขึ้น แต่เนื่องจาก กระบวนการบางอย่างของ CBR เมื่อเข้าไปสู่การใช้งานจริงในพื้นที่ชุมชนของแต่ละแห่ง แต่ละขั้นตอนนั้นบางที่รู้รูปแบบในการใช้งาน แต่อาศัยต้นทุนทางภูมิปัญญา วัฒนธรรม ความสัมพันธ์อันแนบแน่นเป็นตัวช่วยหล่อเลี้ยงและปลุกฝังบวกกับคุณค่าในเชิงคุณธรรมของระดับชุมชนในการมี “ใจเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มีความอดทนอดกลั้น การขอบแบ่งปันช่วยเหลือ การมีน้ำใจไมตรี” เป็นทรัพยากรภายในของคน/ชุมชน เป็นองค์ประกอบอิงอาศัยกัน และที่กล่าวว่า “ศักยภาพที่แท้” มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ขึ้น ในที่นี้หมายถึงการที่เอื้อให้บุคคล/ชุมชน ได้ออกแรงมีความกล้าหาญกับการยืนหยัดกับสิทธิของตน และใช้พลังที่มีของ CBR ได้เข้าไปช่วยจัดระเบียบในชุมชนให้คนหันหน้าเข้าหากันอีกครั้ง เชื่อมประสาน และพากันข้ามสะพาน

แห่งความไม่กล้ามาสู่ความกล้า จากไม่เชื่อมั่นมาเชื่อมั่น จากที่ไม่รู้จักคิดมาคิดเป็น เป็นต้น มันมีการเปลี่ยนแปลงแบบเป็นพลวัต หรือเรียกอีกอย่างตามพุทธที่ว่า จากความไม่รู้ มาสู่ “ความรู้” เพื่อมายืนในจุดของการแก้ไขปัญหา วิเคราะห์ต่างๆ หากกลไกในการดับทุกข์ก็ย่อมทำได้

7.1.4 “CBR กับการสร้างแรงกระเพื่อมทางสังคม” จากข้อมูลของภาพสะท้อนแต่ละพื้นที่กรณีศึกษาทั้ง 6 แห่ง นับว่าเป็นต้นแบบที่เป็นแบบอย่าง เป็นผลผลิตของ CBR ในการสร้างคนและชุมชนท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาด้วย การใช้ “ปัญญายุทธ” ร่วมกัน และสร้างกลุ่ม “สังฆะร่วม” ในการใช้วิถีชีวิตในแบบเรียบง่ายและมีปัญญาในการทะลวงต่อปัญหาชีวิตของชุมชน

กล่าวสรุปโดยรวม แม้ว่าการปฏิบัติงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จะมีคุณค่าที่หลากหลาย และส่งผลกระทบในหลายระดับ (ซึ่งจะกล่าวต่อมาในหัวข้อที่ 7.2) แต่ข้อโดดเด่นของการมีบทวิเคราะห์ข้างต้น ที่เห็นแง่มุมของ การใช้วงจรการเรียนรู้เป็นเครื่องช่วยสะท้อน การใช้ภาวนา 4 (กาย จิต สังคม และ ปัญญา/จิตวิญญาณ) เป็นแนวโน้มในการไปขยายที่เห็นถึง “พลังทางปัญญา” พร้อมกับการเห็นข้อสังเกตตามหลักของการบ่มเพาะชีวิตที่ดีงามอันเป็นลักษณะการเรียนรู้จักวิถีคิด วิเคราะห์ จัดระบบทางความคิด (เป็นการกระทำในรูปธรรมหลักธรรมของโยนิโสมนสิการ) ไม่เพียงเท่านั้นคุณลักษณะเด่นของวิถีวิทยาแบบ CBR ที่เข้าไปกระตุ้นและติดตามหาทางปัญญาให้คนในชุมชน ทีมวิจัยชุมชนท้องถิ่นนั้น ได้ส่งผลถึง “การรวมกลุ่ม” อันเป็นกลุ่มสังฆะในการช่วยแก้ไขปัญหาชุมชน/ปากท้อง และมีภาวะความเป็นผู้นำร่วมกันด้วยพลังความเป็นเครือข่ายที่หนุนเสริม

7.2 พลังและคุณค่าของชุมชนท้องถิ่นบนงานวิจัยเพื่อเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม

คุณค่าและพลังของ CBR นับว่าเป็นคุณค่าต่อรากฐานของสังคมในการส่งผลถึงการช่วยหนุนเสริมชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งและก่อเกิด “พลังทางปัญญา” กับการเปลี่ยนท่าทีการไปสู่วิธีการแก้ไขปัญหา มองโลกและชีวิตความเป็นอยู่ได้ดีขึ้น ชีวิตความเป็นอยู่อันรวมถึงความสำเร็จในการมองเป้าหมายของคุณภาพชีวิตในชุมชน เป็นที่น่าสนใจต่อมาว่า แล้วพลังและคุณค่า CBR ที่ได้ข้อค้นพบจากภาพรวมของกรณีศึกษาโครงการวิจัยเด่นทั้ง 6 แห่งกับแง่มุมของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงามเป็นอย่างไรบ้าง มีคุณค่าใดที่สำคัญ ผลโดยภาพรวมของการวิเคราะห์แง่มุม การเชื่อมโยงระหว่างกันระหว่างข้อค้นพบจากพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นกับกรอบแนวความคิดของการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม ทำให้ได้ “ข้อค้นพบ” ของคุณค่าที่เกิดขึ้นคือ

7.2.1 พลังความเชื่อมั่นในตนสู่ท่าทีการเรียนรู้ คือ เป็นการสร้างคุณค่าในการแปรเปลี่ยน “คุณภาพภายในของบุคคล” โดยเฉพาะทีมวิจัยได้กลับเข้ามาทำงานภายในและปรับเปลี่ยนท่าทีของการเรียนรู้ของตนและชุมชนใหม่ อาจเป็นภาพที่ช่วยยืนยันว่า CBR ได้ส่งผลถึงการฝึกฝนศักยภาพของชาวบ้าน

มีการตื่นขึ้นจากพลังภายในตนเองได้ใช้อย่างเต็มความสามารถ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พลังภายในตนเอง จากปัญญา 3 ด้านหรือไตรสิกขา คือ พฤติกรรม/ความสัมพันธ์ จิตใจ และความคิด/ความเข้าใจ และยกระดับไปสู่ความมีปัญญาที่ลึกซึ้งรอบด้าน จนนับว่าได้เปลี่ยนแปลงให้บุคคลหรือทีมวิจัยหล่อหลอมเกิดเป็นนิสัย “ท่าทีแห่งการเรียนรู้” หรือ การเป็นผู้ฝึกฝนตนท่ามกลางการเผชิญหน้ากับปัญหาหรือทุกขรอบด้านของชุมชนท้องถิ่น ช่วยให้งจรการเรียนรู้ที่ผ่านประสบการณ์ตรงกับปัญหาค่อยๆนำไปสู่การฝึกฝนและบ่มเพาะชีวิตของทีมวิจัยจนเกิดเป็น “ภาวะความเชื่อมั่นในตนเอง” หรือ อาจเรียกว่า “ภาวะผู้นำ” ก็ว่าได้ ซึ่งการประสานปัญญา 3 ด้านหรือไตรสิกขาจนเกิดเป็นท่าทีแห่งการเรียนรู้ขึ้นในชีวิตนั้น ถือเป็นจุดพลิกเปลี่ยนชีวิตที่สำคัญในการเข้าสู่เส้นทางแห่งปัญญา ซึ่งมีคุณภาพที่สำคัญและกรณีแบบอย่างในด้านต่างๆ

(1) “สัมพันธภาพแห่งมิตรภาพและนิสัยใหม่” เป็นบรรยากาศความสัมพันธ์ของผู้คนที่เข้ามาทำงานวิจัยตลอดถึงในภาคีเครือข่าย ก่อเกิดความเป็นเพื่อนที่เข้าถึงความรู้สึกนึกคิดของกันและกัน มีการรับฟังและแบ่งปันด้วยความไว้วางใจ นับว่าเป็นมิตรภาพที่มีหล่อเลี้ยงความอบอุ่น ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า “กัลยาณมิตร” คือ ผู้ที่เกื้อกูลต่อกัน นักวิจัยชุมชนท้องถิ่นหลายท่าน กล่าวว่า ระหว่างการทำวิจัยนั้น ตนรู้สึกว่ามี ความท้อแท้กับอุปสรรคมากและบางเวลาอยากเลิกทำ แต่ความเป็นมิตรภาพนั้นทำให้บรรยากาศของการอยู่ร่วมกัน เกื้อกูลกันมีความสุขเพิ่มขึ้น

อีกด้านของพฤติกรรมในชีวิต คือ การลงมือทำอย่างต่อเนื่องหรือเกิด “วินัย” จนสั่งสมเป็น “นิสัยใหม่” ดังเห็นได้จากบุคลิกของนักวิจัยที่เป็นนักช่างสังเกต คิดวางแผนก่อนลงมือทำ สื่อสารด้วยการรับฟัง เป็นต้น กระบวนการ CBR ถือเป็นโครงการที่มีส่วนเอื้อให้ทีมวิจัยอยู่กับความต่อเนื่องของการทำงานได้มากพอ จนส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเป็นนิสัยใหม่ให้กับทีมวิจัยจน ซึ่งทุกกรณีศึกษาสามารถทำเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดีในช่วงที่อยู่ระหว่างโครงการ

(2) “เข้าถึงจิตใจที่ประณีตลุ่มลึก” การได้รับความสุขจากการสัมผัสถึงความสงบเย็น ตลอดถึงผลจากคุณธรรมภายในที่แสดงออกถึง ความเห็นอกเห็นใจกัน ความกล้าเผชิญหน้ากับปัญหา หรือ “จิตใหญ่ของภาวะผู้นำ” ความมุ่งมั่นในการฝ่าฟันอุปสรรคจนถึงความสำเร็จ หรือ “พลังของการเปลี่ยนแปลงปัญหา” เป็นการบ่งบอกถึงสภาวะทางจิตใจที่เข้าสู่ความประณีตลุ่มลึกยิ่งขึ้น จิตใจเช่นนี้ นำพาให้เข้าถึงความสุขที่แท้จริงและเพิ่มพูนความมั่นคงในจิตใจขึ้นมาแทนที่การจมอยู่กับอารมณ์ของปัญหา ซึ่งทำให้มีพร้อมในการขับเคลื่อนการทำงานได้อย่างมีพลัง กรณีบ้านควนและชาวเลราไวย์เป็นแบบอย่างที่ดีของการเปลี่ยนจากการใช้อารมณ์ปะทะ มาเป็นความสุขุมสงบ โดยใช้ข้อมูล/ความรู้ในการพิสูจน์สิทธิหรือยืนยันที่ดิน

(3) “พลิกกรอบความคิดด้วยการใคร่ครวญ” ท่ามกลางโจทย์ปัญหาที่ติดขัด อยู่ต่างเต็มไปดด้วยท่าทีของการแข่งขันและความไม่เข้าใจที่ซับซ้อนจนเป็นเงื่อนไขที่ยุ่งเหยิง การปรับกรอบมุมมองและมีวิธีคิดที่ดีเป็นหัวใจของการเข้าถึงปัญญาญาณในการก้าวข้ามไปสู่ทางออกของปัญหา ทั้งนี้

แนวทางของการ “ปลูกจิตสำนึกสาธารณะ” “เท่าทันปัญหาในโลกที่ซับซ้อน” “เข้าถึงคุณค่าภายในตน” และ “องค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัย” เป็นพลังของการสร้างสรรค์ทางปัญญาที่ช่วยพัฒนาวิถีคิด ความรู้ และทัศนคติที่ส่งผลต่อตนเอง ต่อการทำงาน และต่อชุมชนท้องถิ่น

7.2.2 ผสานพลังความเป็นกลุ่ม เป็นสังขะที่ช่วยกันแก้ปัญหา ชุมชนหรือหมู่บ้านต้องการวัฒนธรรมการรวมกลุ่มแบบใหม่ที่ทำให้คุณภาพของพลังที่มากพอต่อการเป็นรากฐานของการบ่มเพาะผู้คนและเท่าทันกับการเผชิญปัญหาที่จัดทวีความรวดเร็วและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ในทางพุทธศาสนาและขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งหลาย เช่น สังฆะแห่งวัดป่านานาชาติ ชุมชนสันติอโศก ชุมชนฟินฮอลล์ แห่งประเทศสก็อตแลนด์ ได้สร้างฐานของความเป็นชุมชนหรือ “สังฆะของการเป็นกลุ่ม” เพื่อหล่อหลอมวัฒนธรรมความเป็นคุณค่าร่วมที่ดียิ่ง

ภาวะการนำร่วม (พลังแห่งการรวมกลุ่ม) ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการแบบ CBR คือ ภาวะการนำร่วม (Collective Leadership) และ พลังปัญญาของกลุ่ม ดังที่ได้กล่าวมานั้น ช่วยให้คุณภาพของความเป็นชุมชนได้ขยายมาสู่ความเข้มแข็งของการรับมือกับสถานการณ์ปัญหาใหม่ๆที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้จากทุกๆกรณีชาวบ้านได้ขึ้นมามีส่วนร่วมของการช่วยคิด แลกเปลี่ยน และออกแรงลงมือทำ เช่น ตระเวนตรวจวัดน้ำ ช่อมท่อแตก ทำแนวกันไฟฟ้า ดูแลรักษา เป็นต้น เมื่อชุมชนได้เข้าถึงพลังร่วมได้มากขึ้น การรับมือและแปรเปลี่ยนทุกข์ของชุมชนก็ย่อมเกิดพลังยิ่งขึ้น และในพื้นที่ที่มีการทำงานมาต่อเนื่องจนสะสมเป็นต้นทุนของประสบการณ์ในกลุ่มมากพอ พลังของกลุ่มได้เกิดการเติบโตขึ้นเป็นภาคประชาสังคมท้องถิ่นที่ยกระดับไปสู่งานพัฒนาชุมชนอีกหลายด้าน เช่น สภาองค์กรชุมชน ต.บ้านควน สมาคมคนต้นน้ำ อ.บ่อเกลือ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงการสร้างนวัตกรรมกระบวนการการทำงานร่วมเป็นเครือข่ายในระดับต่างๆ ซึ่งช่วยให้ชุมชนไม่ถูกโดดเดี่ยวและถูกกดทับด้วยอำนาจของรัฐและทุนแต่ฝ่ายเดียว แต่เป็นโอกาสของการสะท้อนเสียงที่แท้จริงหรือการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนให้เกิดคุณภาพทางสังคมที่มากขึ้น ก่อเป็นโอกาสของความเป็นธรรม ความยุติธรรม และสันติสุข

7.2.3 ชุมชนท้องถิ่นสู่คุณภาพการพึ่งพาตนเอง

การมองคุณค่าของ CBR ที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นแง่ผลกระทบ (Impact) ในเชิงโครงสร้าง ได้ช่วยให้เห็นความเป็นชุมชนที่ฟื้นฟูความเข้มแข็งที่ชัดเจนขึ้น ขณะเดียวกันการเมื่อมองผลที่เกิดขึ้นด้วยมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม ที่ผสานแนวคิดเชิงศาสนาธรรมและกระบวนการทัศน์ใหม่ สามารถเห็นถึงมิติเชิงคุณภาพที่มีความหมายจากโครงสร้างชุมชนท้องถิ่นที่พึ่งพาตนเองได้มากขึ้น ดังนี้

(1) **พลังของการมีส่วนร่วม** เป็นการพลิกฟื้นชุมชนจากการถูกใช้อำนาจจากรัฐและทุนระดับต่างๆรวมถึงกดขี่ตนเองจากภายในจนชุมชนอ่อนแอ และรู้สึก “ด้อย” ในความเป็นชนบท

กลับเพิ่มความเชื่อมั่นถึงพลังของการมีส่วนร่วม เรียกได้ว่าเข้าถึงพลังที่มาจาก “อำนาจร่วม” ทั้งในระดับชุมชนที่ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ และชุมชนสามารถคิด แลกเปลี่ยน ร่วมงาน และเสนอแนวทางต่อหน่วยงานต่างๆ เพื่อกำหนดชะตาชีวิตของชุมชนตนเองได้มากขึ้น

(2) **ความอิงอาศัยในการอยู่ร่วมกัน** จากภาวะที่ชุมชนกลายเป็นปัจเจกมากขึ้น ทุกที ได้กลับมาเห็นถึงคุณค่าของการอยู่ร่วมกันด้วยความพึ่งพาอาศัยหรืออิงอาศัยกันในทุกๆมิติ ทั้งในแง่ตนเองกับคนในชุมชน ชุมชนกับหน่วยงานต่างๆ ตลอดถึงชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม ช่วยให้ปัญหาของความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรลดลงไปอย่างมาก และความสร้างสรรค์ของการบริหารจัดการร่วมกันเกิดขึ้น

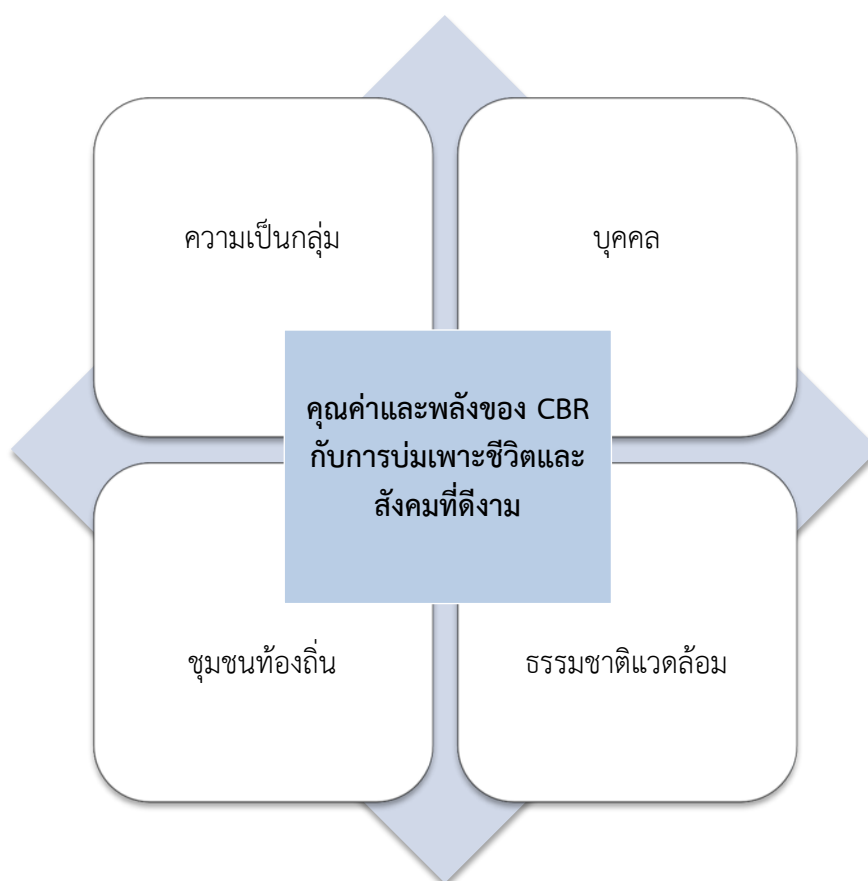
(3) **จิตสำนึกความเป็นชุมชน** เป็นการตระหนักถึงคุณค่าของความเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชน โดยเห็นว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และชุมชนก็เป็นส่วนหนึ่งของตัวเรา ซึ่งช่วยให้เกิดการหล่อหลอมร่วมกันเกิดเป็นคุณค่าร่วม หรือวัฒนธรรมของความเป็นชุมชน เช่น ความคิด ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม เป็นต้น ที่ช่วยให้เกิดสิทธิและความร่วมรับผิดชอบสิ่งต่างๆในการร่วมดูแลและปกป้องชุมชน

(4) **รากเหง้าภูมิปัญญาของท้องถิ่น** เป็นการกลับไปสู่การแสวงหาความรู้ที่ให้ความเข้าใจที่ลุ่มลึกในการดำเนินชีวิตและความหมายของการอยู่ร่วมกับสรรพสิ่ง ผ่านวิถีแห่งภูมิปัญญาของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น พาให้ชุมชนได้รู้จักถึงตัวตนตนเอง เกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาความรู้ อีกทั้งกลับไปสู่สายสัมพันธ์แห่งการเคารพและรักในธรรมชาติ ตัวอย่าง ชุมชนชาวเลราไวย์ ชุมชนลัว้ ตลอดถึงนางค์ความรู้มาประยุกต์สู่การดำเนินชีวิตและจัดระบบการอยู่ร่วมกัน

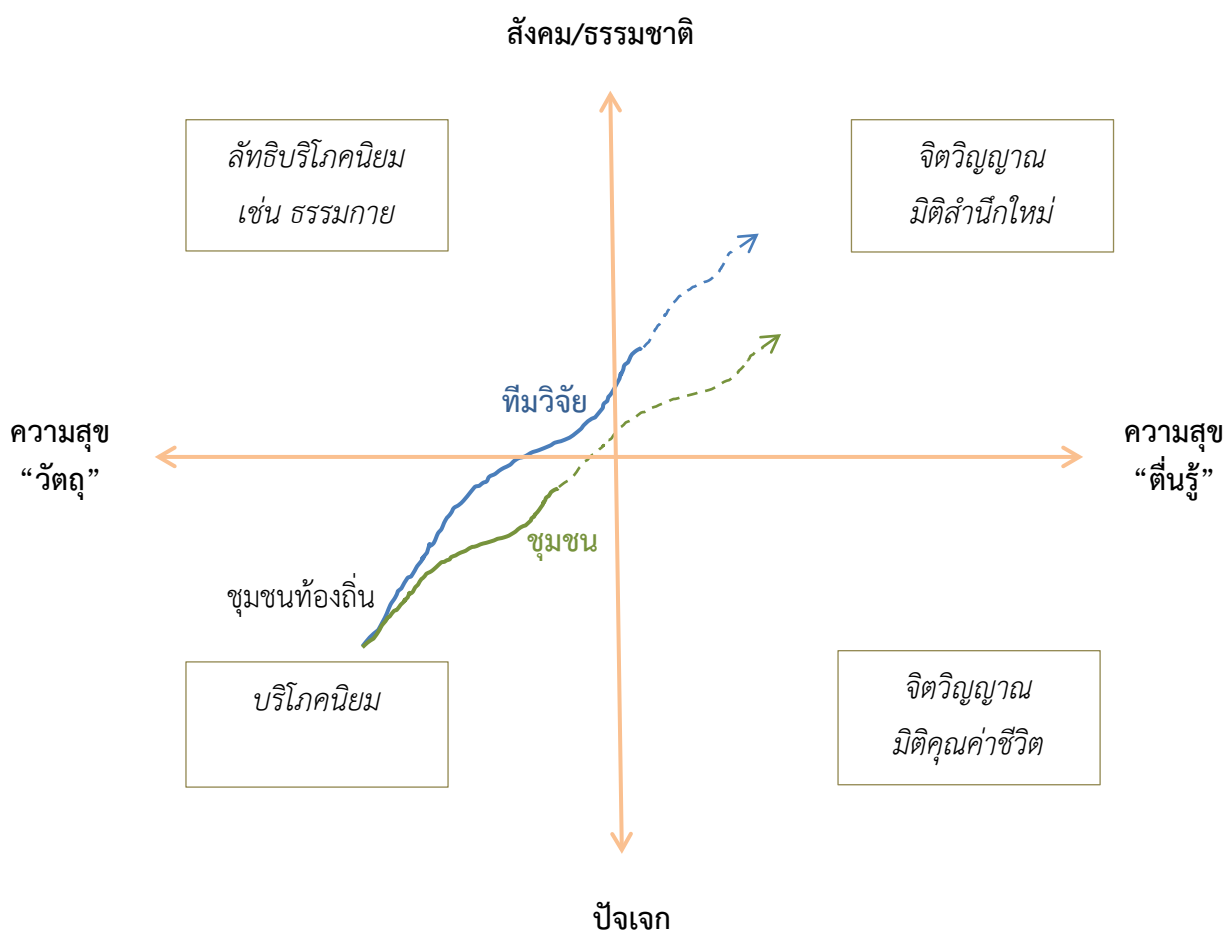
(5) **ชีวิตที่อยู่พอมีพอกิน...สู่อยู่พอดี** ประเด็นร่วมของโจทย์วิจัยซึ่งเป็นเรื่องของปากท้องและที่ทำอยู่ทำกินของชุมชนได้คลี่คลายปัญหาไปสู่การพอยู่พอกิน บนฐานความเข้าใจในคุณค่าของความเป็นชุมชนร่วมกันยิ่งขึ้น และนำไปสู่การเห็นถึงชีวิตที่มีความหมายในเชิง “อยู่พอดี” ที่สะท้อนถึงการรู้จักพอใจในชีวิตและไม่เดินตามกระแสโลกที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจและเดินตามเทคโนโลยีแบบสุดโต่ง

กล่าวโดยสรุปว่า “พลังและคุณค่าของท้องถิ่นบนงานวิจัยเพื่อเส้นทางบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม” นั้นเป็นเหมือนมิติของการเดินทางให้ชีวิตผู้คนและชุมชนได้เกิดความองกามทาง “ปัญญา” ที่มีความใกล้เคียงกัน และช่วยกระตุ้นให้คนมีบ่อเกิดแห่งเมล็ดพันธุ์ ทางความคิดที่สำคัญกับแนวทาง/หนทางในการช่วยแก้ไขปัญหามีความรู้สึกในไปถึงความภาคภูมิใจในงานที่ตนทำ ทั้งช่วยเหลือ/พัฒนาชุมชนทำให้คนตื่นรู้เข้าใจในความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น (ซึ่งเป็นความจริงในระดับของการเอาตัวรอด/ดูแลชีวิตปากท้องตามปัจจัย 4 ในแบบของโลภธรรม) ซึ่งพลังและคุณค่าที่ได้มาจากมิติของความเป็นกลุ่มและความเป็นพลังชุมชนที่ช่วยสานเครือข่าย สานสายใยแห่งการแบ่งปันกัน ร่วมมือกัน สร้างสรรค์ให้ชุมชนนั้นฟื้นฟูขึ้น นับเป็นการเดินทางที่เข้าสู่เส้นทางบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงามในแบบของความเป็นกลุ่ม

(ความเป็นชุมชนสังฆะ) ที่มีความโดดเด่น หากลองเทียบเคียงคุณค่าระหว่างกันก็จะถึงจุดหมายแห่งความสุขที่เป็นบ่อน้ำแห่งพลังให้คน/ชุมชนได้ดื่มกินในชีวิตจิตใจอย่างมีคุณค่า ซึ่งได้ประสานคุณค่าแห่งความงดงามในวิถีวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นมีอยู่มาอย่างยาวนานของสังคมได้เข้มแข็งงอกงามขึ้น ไม่ต่างกับที่ทางหลักพระพุทธศาสนานั้นช่วยมีแนวทาง/หนทาง (มรรควิถี) ให้คน/ชุมชนได้เดินสู่นิยามอันดีงามให้กับชีวิต แต่เมื่อมีภัย/ปัญหาที่อยู่ตรงหน้าจะต้องค่อยๆ สลายความขัดแย้ง ความลงรอยทั้งภายใน (โลกชีวิตจิตใจ) และภายนอก (โลกภายนอก; สังคม คุณค่าและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การปกครอง) ให้มีท่าทีที่สอดคล้องประสานกันทั้งสามโลก (โลกภายใน โลกทางสังคม และโลกทางธรรมชาติ) อย่างสมดุล ซึ่งหากบุคคล/ชุมชนเข้าสู่วิถีของการบ่มเพาะคุณค่าดังกล่าวแล้ว ดวงตาใหม่ จิตที่ตื่นรู้ ก็จะเป็นเมล็ดพันธุ์ที่งอกงามให้กับสังคมไทยได้ประจักษ์

แผนภาพที่ 7.1 แสดงถึง “คุณค่า” และ “พลังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” บนเส้นทางการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่ดีงาม

แผนภาพที่ 7.2 แสดงการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณค่าที่เกิดขึ้นของทีมวิจัยและชุมชนท้องถิ่น
จาก CBR กับมิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่งดงาม

7.3 ข้อเสนอแนะและข้อสังเกต (เพิ่มเติม)

หัวข้อนี้เป็นแง่มุม ข้อเสนอ ซึ่งเป็นทั้ง “ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ” ต่อ CBR จากแง่มุมการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่งดงาม ซึ่งเป็นการเติมแง่มุมหนุนเสริมการสร้างรากฐานชีวิตของทีมวิจัยตลอดถึงการหนุนเสริมชุมชนท้องถิ่น ไปสู่ความมั่นคง เข้มแข็ง (สกว. เพื่อท้องถิ่นจะเห็นด้วยหรือไม่ตามแต่พิจารณา)

7.3.1 “สมดุผลการเรียนรู้จากปัญญา 3 ฐาน; สมอง ใจ และมือ” เติมมิติให้บุคคลได้กลับมาการสำรวจและใคร่ครวญภายในของชีวิต เนื่องจากการใช้วิธีคิด/วิเคราะห์และพลัง CBR เข้าไปทำงานกับมิติด้านนอกของชีวิต ซึ่งถ้าหากปรับความสมดุลมาที่ฐานใน/หรือการสำรวจภายในด้วยการมีเครื่องมือของการเจริญสติและสร้างความรู้ตัวเพิ่มขึ้น จะเป็นช่องทางเอื้อให้คนค้นปัญหา เรียนรู้ ไม่เพียงแต่แต่ใช้ความคิด/สมอง เติมเต็มความสมดุลของการเรียนรู้ ฐานกาย จิต เพื่อเตรียมกำลังเข้าสู่มิติการบ่มเพาะชีวิตและสังคมที่งดงามให้ลุ่มลึกขึ้น ด้วยการมีศิลปะ มิใช่เพียงศาสตร์(ความรู้) ประการเดียว

7.3.2 “สร้างปัญญาการเรียนรู้ในมิติของภาวนามยปัญญา” พาคณและชุมชนเข้าสู่มิติของการศึกษาเรียนรู้ด้วยระดับของการเรียนรู้ใน “ภาวนามยปัญญา” อันเป็นวิถีแห่งพลังและภูมิปัญญาโบราณแต่ดั้งเดิมและมีแนวทางแบบสมาธิภาวนาในแบบพุทธศาสนาหรือถ้าเป็นศาสนาอิสลาม หรือคริสต์ศาสนาก็อาศัยคุณค่าที่เป็น “แก่นแท้” คือความดีงาม จริยศาสตร์ให้บุคคลมีศรัทธา/ความหวังพลังควบคู่กับการฝึกปรี้อปัญญา

7.3.3 “ค้นหาความหมายของชีวิตจากจิตงานวิจัย” การได้เข้าถึงคุณค่าและความหมายภายในตนเองของนักวิจัย นับว่ามีส่วนให้เกิดความรักและเชื่อมั่นในการฝึกฝนตนเอง โดยสอดคล้องกับเป้าหมายหลักของงาน CBR ที่ต้องการติดตั้งกระบวนการทางปัญญาให้ทีมวิจัยชาวบ้าน ดังนั้นหากเสริมมิติการแสวงหาคูณค่าส่วนชีวิตของนักวิจัยไว้ด้วยแล้ว น่าจะเกิดการส่งเสริมการเข้าถึงความเชื่อมั่นในการฝึกฝนจนเป็น “ท่าทีแห่งการเรียนรู้” ดังนั้นกระบวนการ CBR นอกจากจะมุ่งเป้าหมายในการติดตั้งทางปัญญาและมุ่งไปสู่การสร้างสรรค์ชุมชนท้องถิ่นแล้ว ควรเชื่อมโยงกับเป้าหมายในทางชีวิตของนักวิจัยที่มีความลุ่มประณีตยิ่งขึ้น

7.3.4 “บูรณาการความเป็นเครือข่ายด้วยภาวะการนำร่วม” การบูรณาการการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายในชุมชนท้องถิ่น มีส่วนเอื้อโอกาสอย่างมากในการใช้ศักยภาพของภาคีต่างๆ เช่น สถาบันการศึกษาที่มีจุดแข็งทางวิชาการ หน่วยงานภาครัฐที่มีต้นทุนงบประมาณและกำหนดนโยบาย การนำนวัตกรรมการบูรณาการการทำงานร่วมกันมาสู่การขยายผลจึงมีความน่าสนใจยิ่ง ความท้าทายของการขับเคลื่อนแนวทางนี้ คือ การเผชิญกับวัฒนธรรมและโครงสร้างเชิงอำนาจ ซึ่งจำเป็นที่จะต้องมีการกระบวนการของการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายโดยบทบาทของโหนดที่จะเป็นตัวเชื่อมโยงและสร้างกระบวนการในการเรียนรู้และปรับตัวร่วมกันอย่างเท่าเทียม ที่สร้างให้เกิดบรรยากาศของการรับฟังมิตรภาพในการเกื้อกูล เห็นและเคารพในคุณค่าของกันและกัน จนประสานเป็นภาวะของการขับเคลื่อนร่วมกันจากจุดเล็กๆ ขยายออกไป

7.3.5 “การถ่ายทอดองค์ความรู้จากทักษะการเป็นกระบวนการ” องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นทั้งที่สรุปออกมาอย่างเป็นระบบและที่ฝังในตัวนักวิจัย จะถือเป็นองค์ความรู้ที่มีพลังก็เนื่องด้วยเกิดความสามารถในการถ่ายทอด ซึ่งตรงกับบทประมวลผลในเรื่ององค์ความรู้ที่เกิดขึ้น ดังนั้นควรมีการจัดฝึกอบรมพื้นฐานของการเป็นกระบวนการให้กับทีมวิจัย เพื่อเกิดเป็นทักษะของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ซึ่งช่วยเพิ่มโอกาสในการจัดถ่ายทอดหรือเสริมศักยภาพให้กับคนภายในและขยายไปสู่ภายนอกชุมชนได้ดีมากยิ่งขึ้น อาทิ จัดอบรมถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่ จัดกระบวนการสำหรับคนมาศึกษาดูงาน เป็นกระบวนการรับเชิญเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กลุ่มที่สนใจ

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก. บรรณานุกรม

1.1 หนังสือ

กาญจนา แก้วเทพ. (2553). *คุณลักษณะ&วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. (พิมพ์ครั้งที่ 2).

สำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

_____. (2553). *วิชาการยุคใหม่...งานวิจัยชาวบ้านในท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก บทสังเคราะห์ 10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก พ.ศ. 2541(2543)-2551*.

สำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา. (2543). *ธุรกิจ และการพัฒนาในศตวรรษที่ ๒๑ ความกรุณาหรือการแข่งขัน เวทีสนทนาร่วมกับองค์กรทะไลลามะ* (ปวีรรัต กนิษฐะเสน, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สายส่ง ศึกษิต บริษัทเคล็ดไทย จำกัด.

บัญชา แก้วส่อง และคณะ. (2549). *รายงานการวิจัย การสังเคราะห์พลังการวิจัยท้องถิ่นภาคอีสาน*.

สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

ประเวศ วะสี. (2550). *มหาวิทยาลัยไทยกับจิตตปัญญาศึกษาและไตรยางค์แห่งการศึกษา*. กรุงเทพฯ : ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดลและแผนงานพัฒนาจิตเพื่อสุขภาพสนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

ประชา หุตานุวัตร. (2560). *อ้างอิงใน พรชัย บริบูรณ์ตระกูลและยุพิน ประเสริฐพรศรี. ถอดแหม่มการเรียนรู้ในเวทีการเรียนรู้โครงการผู้นำแห่งอนาคต. รายงานถอดบทเรียนการเรียนรู้ภายใต้การติดตามและประเมินผลภายในโครงการฯ ปีที่ 2-3, โครงการผู้นำแห่งอนาคต คณะวิทยาการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เอกสารไม่ตีพิมพ์*.

ประชา หุตานุวัตร และราชมุ มณีวันนัย (สัมภาษณ์). (2547). *จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ๑ ทศนะจากพุทธขงจี๊ใหม่และนิเวศ* (พรรณงาม เก้าธรรมสาร, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

พุทธทาสภิกขุ. (2544). *กวีวงศ์ รวบรวม. ศิลปะ และสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ*. กรุงเทพฯ : กลุ่มพุทธทาสศึกษา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2552). *จะพัฒนาคนอย่างไร*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2549). *สุขภาวะองค์กรร่วมแนวพุทธ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ จำกัด.

_____. (2553). *พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทยฯ*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

บรรยายในการตอบคำถามของคณะนักวิจัย โครงการพัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทยฯ และโครงการวิจัยระยะยาวของเด็กไทยที่วัดญาณเวศกวัน 15 กันยายน 2553.พระไพศาล วิสาโล.

(2537). *ด้วยพลังแห่งปัญญาและความรัก สร้างสรรค์ทางเลือกใหม่เพื่อสังคมไทยในศตวรรษหน้า*. กรุงเทพฯ: บริษัท ส่องสยาม จำกัด.

_____. (2552). *สุขแท้ด้วยปัญญา*. ชมรมกัลยาณธรรม หนังสือดีลำดับที่ ๑๐๓.

สมุทรปราการ: บริษัท ขุมทองอุตสาหกรรมการพิมพ์จำกัด.

พริตจ็อฟ คาปร้า. (2534). *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม 1 (The Turning Point) ทศนะแม่บทเพื่อการปฏิวัติวัฒนธรรมแบบใหม่* (พระประชา ปสนนธมโม พระไพศาลวิสาโล สันติสุข โสภณสิริ รสนา โตสิตระกูล, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: บริษัทเคล็ดไทย.

_____. (2548). *โยงโยที่ซ่อนเร้น* (วิศิษฐ์ – ฌัฐพส วังวิญญู และสว่าง พงศ์ศิริพัฒน์, ผู้แปล).

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

วิจักขณ์ พานิช. (2550). *เรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

สิริรัตน์ นาकिन. (2560). *รูปแบบการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมแนวทางจิตตปัญญาศึกษา*. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.

1.2 บทความวารสาร

วิชัย โชควิวัฒน์. การศึกษาว่าด้วยมิติทั้ง ๔ ของสุขภาพ. วารสารวิจัยระบบสาธารณสุข, (กรกฎาคม-กันยายน 2552). 3(3), 323-335.

บัญญัติ แก้วส่อง. (2554). การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: แนวคิดและประสบการณ์ภาคปฏิบัติ. วารสารราชพฤกษ์ ในวารสารวิชาการบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, 8(3), 8-14.

พระไพศาล วิสาโล. (2546). ศาสนธรรมในกระแสโลกยุค. การบรรยาย จัดโดยโครงการ Asian Public Intellectul Fellowship ของมูลนิธิอินิออน ณ ห้องประชุมจุมภฏ บริพัตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2546.

1.3 สื่ออิเล็กทรอนิกส์

จิตปัญญาศึกษา. (2563). *ความเป็นมาของแนวคิดจิตปัญญาศึกษา*. สืบค้นจาก

<http://aritbooks.nrru.ac.th/uploadfiles/books/2-2018-08-30-08-44-19.pdf>.

ประเวศ วะสี. (2546). *แนวคิดการศึกษาแนวพุทธ บัณฑิตปาฐกถาพิเศษ ระบบการศึกษาแนวพุทธ ครั้งที่ 3*.

สืบค้นจาก http://www.roong-aroon.ac.th/index.php?option=com_content&view=article&id=143&Itemid=167.

ธวัชชัย กาญจนะทวีกุล. (2552). *จิตปัญญาศึกษา*. สืบค้นจาก

<http://www.moe.go.th/moe/th/news/detail.php?NewsID=10977&Key=hotnews>.

นางพงศ์ พัฒนพันธ์ชัย. (2551). ทำไมและอย่างไร...กับวิจัยเพื่อท้องถิ่น. สืบค้นจาก

http://www.sathai.org/autopagev4/show_page.php?topic_id=421&auto_id=24&TopicPk=.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564). สืบค้นเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2561 จาก

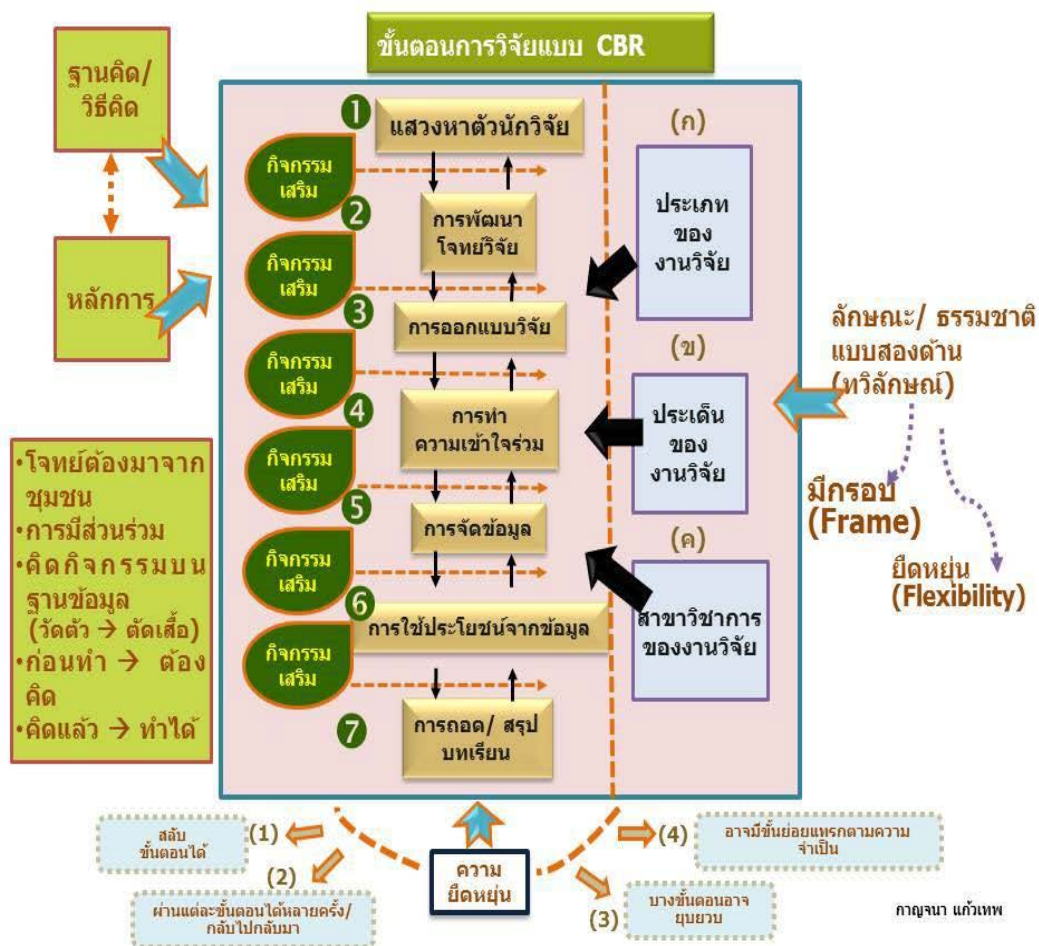
<http://www.nesdb.go.th/download/plan12>.

องค์การยูเนสโก (2543). วัฒนธรรม. สืบค้นเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2561 จาก

<https://th.wikipedia.org/wiki>.

ภาคผนวก ข.

แสดงแผนภาพวงจร วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

ที่มา: กาญจนา แก้วเทพ, 2553

ภาคผนวก ค. ภาพถ่ายการลงพื้นที่ศึกษาวิจัย

กรณีศึกษา 4.1 “นทีแห่งน้ำใจ : อ่างเก็บน้ำห้วยสงสัย จ.เพชรบุรี และ อ่างเก็บน้ำนาวัลเปรียง จ.ประจวบคีรีขันธ์”

กรณีศึกษา 4.2 “ปลูกสำนึกชุมชน...คนรักน้ำ : บ้านผาสุก จ.น่าน”

กรณีศึกษา 4.3 “จุดบรรจบการจัดการน้ำร่วมกัน : จ.อุบลราชธานี”

กรณีศึกษา 4.4 “จิตวิญญาณการต่อสู้เพื่อถิ่นฐาน : ชุมชนชาวเลบ้านราไวย์ จ.ภูเก็ต”

กรณีศึกษา 4.5 “ตื่นรู้บนผืนดินเกิด : บ้านควน จ.ตรัง”

กรณีศึกษา 4.6 “ฐานทรัพยากร...ฐานความมั่นคงของชุมชน : ดงพญาโมเดล อ.บ่อเกลือ